

NEGYEDIK ÉVFOLYAM

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1932

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1931. évfolyamához.

	Oldal
<i>Bálint Sándor:</i> Ázijomba van — — — — —	123
<i>Baranyai Erzsébet:</i> A magyar gyermek — — — — —	68
<i>Bartucz Lajos:</i> Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkatát I, II. — — — — —	1, 107
<i>Bátky Zsigmond:</i> Csura — — — — —	118
— Karaszó rét — — — — —	208
<i>Bibó István:</i> A honfoglaló magyarság kialakulása — — —	11
— A magyar népművelés körvonalai — — — — —	225
— Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorlási sírokban — — — — —	280
<i>B. S.:</i> Ethnographa, Népélet (1931. 1. szám) — — — — —	165
<i>Csefkő Gyula:</i> Férvő — — — — —	38
— Márjás huncut — — — — —	119
— A kornhely szó jelentéstörténetéhez — — — — —	202
<i>Dömötör Sándor:</i> Magyar adomaváltozatok IV. — — — — —	210
<i>Ecsedi István:</i> Gabonás verem Hajdúszoboszlón — — — — —	117
— Gazdasági évés — — — — —	254
— Listásgazda — — — — —	254
<i>Horger Antal:</i> Csefkő Gyula: Szállóigék. Szólásmódok. Tanul- mányok szókészletünk köréből — — — — —	75
<i>Jahoda Ferenc:</i> Borja és borjúja — — — — —	122
<i>Joó Tibor:</i> Szeberényi Lajos Zsigmond: Parasztok a világhá- ború után — — — — —	65
<i>Kiss Lajos:</i> Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szoká- sok I, II. — — — — —	217, 275
<i>Kogutowicz Károly:</i> Csergő Károly: Az Alföld problémái — — —	286
<i>Madarassy László:</i> Adalék a szegedi fazekaseh történetéhez —	41
<i>Mészöly Gedeon:</i> Mátyási József és „Kalászkaparék”-ja I, II, III. — — — — —	81, 186, 241
<i>Molecz Béla:</i> A szentesi nyelvjárásról — — — — —	256
<i>Moór Elemér:</i> Magyarországon átvett bolgár-török jövevény- szó-e a vályú szó? — — — — —	249
<i>Németh Gyula:</i> Árpád-kori törökjeink — — — — —	169
<i>Szendrey Ákos:</i> Menyasszonykontyolás I, II. — — — — —	211, 263

	Oldal
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A népi felirat-költészetéről — — — —	43
<i>Szombatfalvy György</i> : A Tiszazug — — — —	141
<i>Timár Kálmán</i> : Az alsórákosi szabadságünnep — — — —	42
<i>Tolnai Vilmos</i> : A népies házfeliratokhoz — — — —	209
<i>T. K.</i> : Magyar Nyelv 1931. 1—2. füzet — — — —	163
<i>Túri Károly</i> : Cséplés Cegléden I, II. — — — —	52, 123
— Takáts Lajos: Az apátfalvai nyelvjárás — — — —	287
<i>Viski Károly</i> : Györffy István: Magyar népi himzések. I. A	
cifraszűr — — — —	69
<i>Zolnay Vilmos</i> : Márvás huncut — — — —	119
Folyóiratszemle — — — —	163
Helynévmagyarázatok — — — —	118, 208
Kérdések és feleletek — — — —	77, 167, 237, 289
Külsőbb közlemények — — — —	38, 117, 208, 249
Könyvismertetések — — — —	65, 68, 69, 75, 280, 286, 287
Néphagyományok:	
házfeliratok — — — —	209
menyasszony-kontyolás — — — —	211, 263
népbabonák — — — —	217, 275
népi adomák — — — —	210
népi építkezés — — — —	117
népi felirat-költészet — — — —	43
népszokások — — — —	42, 211, 254, 263
Népi foglalkozások, népszokások — — — —	52, 123, 211, 263
Népművelés — — — —	225
Nyelvjárás — — — —	122, 256
Nyelvtörténeti adatok — — — —	41
Szó- és szólásmagyarázatok 38, 77, 79, 80, 119, 122, 123, 202, 249, 289, 292	
Társadalomrajz — — — —	1, 65, 107, 141
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti szakosztályainak kiadásában megjelent művek jegyzéke.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ¹

a Népünk és Nyelvünk 1931. évfolyamához.

Nincsen felvéve: *Túri Károly*: Cséplés Cegléden c. cikkének szótárszerűleg felsorolt szómagyarázata. Lásd: 135—140. l.

- a* > *ä* 178, 181
- ä* > *e* 180, 181
- * ablak 220
- * ablakharmat 224
- * ablakon benézés 220
- * acéltükör 279
- adomaváltozatok 210
- ajándéktánc 212
- * ajtó 220, 225
- * ajtósarok 275
- * akácvirág (akácfa-) 219, 223
- * áldozócsüörtők 220
- * alfél földhöz verése 278
- * állat 275
- * alma 220, 276
- * álmodik 277
- * álom 221
- * álomjólás 277
- * alvás 276
- * arany 223
- Árbusz* 178
- * árnyékszék 224
- arzénper motivumai 155
- arc* 164, 275
- * árpa 224
- Árpád-kor 171
- asztal 166
- * asztal 220, 276
- * asztal, karácsonyi 220,
- asztalszék 80
- * asszony 221, 222, 225, 275, 277
- asszony-jelvény 211, 212
- * átlép 275
- ázijom* 123
- * bab 225
- * babonás hiedelmek 217
- * babonás szokások 217
- * bagoly 219
- Bakarasz (mese) 237
- * bal 275, 276, 277
- * balkéz 275
- * balláb 277
- * balta 219, 220, 276, 277
- * baltafok 275
- * báránylehő 218
- báránynyírás 254
- * barka 220
- * bátorságszerzés 221
- * bazsarózsa 222
- * behunyt szem 224, 275
- * béka 218
- * bélfájás 224
- * bélyegzés, jószág 221
- Bengecseg* 176
- bérc 289
- besenyők 171
- * betegség 220, 275
- * bibictojás 277
- * bika 220

¹ A *dőlt* betűvel szedett adatok a nyelvészet keretébe tartoznak, a *-gal jelöltek pedig babonák.

* birka 224
blauer montag 207
 * bodzavirág 223
 * bolondító 223
 * bor 219, 220, 223, 276, 277
borja, borjuja 122
 * borju 220
 * bors fű 222
 * boszorkány 219
Botaul 185
 * bögre 277
 * börtömfeliratok 52
 bús 79, 219, 289
 búza 219, 225
 büdöskűszin 80

 -c képző 164
 * cigányasszony 277
 * cipő 224
 * cipő 227
 * combor 222
 csapó 69
 cséplés 52, 123
 csigacsináló 166
 * csikó 219
 * csillag 218
 * csirke 219
 * csizma 275
 * csoma 276
 * csomó 224
 * csök 277
 csont 280
 csundi 167
Csura 118
 * cukor 277

 daksi, daksi bunda 80
 daku 80, 168, 238, 239, 289, 290
 dakubekecs 168
 dakuködmen 168
 * déli harangszó 221
 * denevér 224, 225
 derékrealó 69
 * dinnye 219, 221
 * dióhaj 220
 * disznó 219, 224, 225

* disznóbetegség 224, 276
 * disznóganáj 275
 dóka, dókány 238, 239, 289, 290
 dolmány 69
 * dög 221
 * dördül 219

Edua 177
 * égzengés 218
 egyelőre 77
 * éhnyál 223
 * éhom 223
 * éjfél 220, 225, 277, 278
 -él rag 164
 elcsapta hasát 237
 * ellés 222
 * eltolt 221
 elő 77
 * előte 221
 * első 275
 * elvitel a háztól 276
 * eresz 219
 * ember 219, 275
 * eső 218, 219, 220, 221
 * esővirág 218
 * esztendő 219
 * étel 225, 278

faji előítélet 113
 * fanszór 277
 * farkas 221
 * farkasalmafa levél 222
 fazekascóh 41
 * fazék 278
 fataró 237
 * fehér mályva 222
fejál 38
 fej-bekötés 265
 * fejés 276
 * fejrealó kendő 275
 * fekete 223
 * feketecukor 277
 * feketekávé 277
 fekete Mária 291
 * fekvés, egymásmellett 220
 felbujázás 212

felé 164

felirat-költészet 43

felleg, bubás 218

feltékerőzés 212

* fenyő 223

* férfi 220, 221, 276, 277

* férfi nadrág 277

* férjhezmenés 225

* fésű 277

févaj, févó 38

* fing 221

* fog (csont-, vas) 221

* fogfájás 221, 223, 224

* fokhagyma 220, 221, 275

* fonák 223, 275, 277

* fonás 224

forduló 77

* forgószél 219

* földi bodza 223

főkötő 211

főkötő-feltevés 265

* föl (tej-) 276

fölöltő 238

* főzés (varázslat) 277

* fü 275

* fülbevaló 223

* fülbecsavarófű 223

* fülfájás 224

* fürdés 223

* füstölés 276, 277

-g- > -j- 181

, > v 171, 177, 181

gabonás 117

* galamb 275

* ganéj 275, 276

Garany 208

* gatyá 276, 277

* gatyamadzag 276, 277

gazdasági évés 254

* gazdasszony 276

* gerinc 275

* gilicetüsök 222

* gilva 220

* gólya 219, 221, 278

golyakörömke 289

* gombostű 276, 277

gulyásnóta 91

gunárpanasza 241

* gümő 224

gyeplő 163

* gyermekáldozat 278

* gyógyítás 220, 222, 223, 224

* gyógyító növények 222

* gyógymódok 223

Gyorok 119

gyöngyöshurka 255

* gyujtoványfű 222

* gyümölcsévés 276

* gyümölcsfa 221

gyűrű 223

* haj 276, 277, 278, 279

* hajadon fő 221

* hajnal 275

* hajnövés 221

* haláljósítás 220, 275

* halott 276, 278

* halottak napja 220

* hált víz 224

* hangya 218, 225

* harag 221

* harinat 224

* három 220, 224

* háromszor 276, 277

* hársfavirág 223

hártya 240

hártyátlan 80

* has 276

* hascsikarás 223

* hasfájás 224

* hasmenés 222

* hasrágás (csikarás) 222

* hátífájás 224

háttya (szőlő-, paszuly-) 240

Havi Boldogasszony 291

* havi tisztulás 221, 224, 277

ház (= szoba) 64

* házaseletjósítás 227

* házasság 278

házfeliratok 43, 51, 209

- majorságbor 181
 * Márk-nap 29
 másodfű 16
 * Mátyás-nap 190
 * megcsudálás 191
 méh 61
mény 128
 * menyasszony 29
 * menyecske 29
 méz 61
*mi*ⁿ 128
 * mindenszentek 29
 mirhó 153
Močayecis > mogyeri 168
 mozerjan 122

 * nádiveréb 190
 * nap 190
 * napkelte 29
 * nagypéntek 29, 190
 negyvenelés 34
 Nepomuki szt. János 192
 névnap 50
 nyereg 15
nyíl 129
 * nyúl 29

 ól 1
 onogur 169
 * orsóhal 138
ostorménfa 129
 osszét 63
 osztzkodás 139
 * ostya 29
 őrfafeltűzés 138
 öröklés 140
 őshaza 53

 * pap 28
 pecézés 139
 * pendelyes gyerek 29
 * péntek 138, 190
 Péter-Pál köszöntés 192
 * pillangó 137
 pontyfeldíszítés 192

 remeklés (halász) 136
 * részegség ellen 191

 * sánta 28
 * serinc 138
 sorshúzás (halászhely) 138
 sör 9
sudul 72
súg 72
sugár, sudár 70
suháng 71
suhar 73
suhatag 71
suhod 72
suhogó 71
 sün 61
 szabir 171
 szakállviselés 137
 szállás 4
 szaporodás 149
 * szapoly 191
 * szárazság 190
 száraz szerda 34
 szarvasmarha 20
 zavárt 172
 * szentelt víz 29
 * Szerecsen Mária 48
 * szerencse 28, 137, 190
 * szerencsekívánás 137
 * szerencsétlenség 137
 szerhal 139
 szerpecsenye 139
 szil 60
 * szivárvány 190
 szolás 28
 * szótlanul 29
szőlő 165
 „ hártya 48, 153, 204
 „ művelés 165

 * találkozás 137
 tanyai ház 143
 „ keletkezés 87
 „ központ 83
 „ rendszer 83, 140
 „ vetés 138

- tej 9
 település 83
 * temetés 29
 terheltség 149
 * terhes asszony 191
 termelési üzem 84
 természeti környezet 100
 tetoválás 198
 teve 22
 tized 139
 tizedes 136
tülköl 184
 tülköne 153
tülök 153, 183
 „ órá 153
 türk 175
türköl > *kürtöl* 184
 * tüsszentés 190

 * új (pl. edény) 29
 * újév 190
 * újhold 190
 * „ péntek 29

 * újholdvasárnap 29
 * üres (pl. edény) 29

 vadászat 28, 132
 vadászavatás 29
 * vadászbabonák 28
 * varázslat 191
 * vasárnap 29
 * vénasszony 28
 viceütés 136
 világítós ünnépek 192
 * vízfolyással szembe 29
 * víz megbántása 138
 * víz visszaöntés 138
 * vízütés 191
 vogul 125
 vonyóra való sorsolás 138
 * vöröshaj 29

 * zsidó 137
 * „ gyerek 29
 * „ lány 29

- * nyelv 275, 277
- nyelvhelyesség* 163
- nyelvjárás* 122, 256
- nyelvtudomány* 163
- nyereg 163
- * nyilalás 223
- * nyugat 218
- * odavizelés 223
- * ökörszem 218
- * öntés 275
- * ördög 220
- * ördögoldal fű 222
- ősziszámadás 255
- p- > -b-* 175
- pajzán 167
- * pálinka 222, 223, 275
- * pápista 220
- * parázs 218
- * párna 277
- párta levél 265
- * patkó 225
- * pávatoll 225
- * péntek 219, 221
- * pénz 221, 225, 277, 278, 279
- perec* 39
- * pillangó 225
- * piros 278
- * pogácsa 277, 278
- * pók 275, 276
- * pokol 276
- putra* 165
- putri* 165
- pünkösöd 43
- * rágás 275
- * ráolvasás 224, 275
- rassz jelleg 3
- * rest 221
- részegség 275
- * retek 221, 223
- * rongy 276
- * ront 277
- * rontások 220, 275, 276
- * rossz ember 275
- * rossz nyavaja 224
- rozsdá (vas) 224
- * ruta fű 222
- * rühesség 223
- * sáfrány 223
- * sapka 220
- * sárgarépa 221
- * sárgaság 223, 224
- * sarok 224, 275
- * sátánfű 222
- * seb 222, 223, 275
- * seprő 276
- silhedei-költészet 51
- sík* 77, 292
- síkság* 77, 292
- sír 280
- Sólyom* 119
- * sorozás 221
- sortánc 212
- * sóslórum 223
- * sömör fű 222
- * sörény 276
- sötétszürke* 165
- * sütőlapát 220
- szabadságünnep 42
- * száj 276
- szállóigék* 75
- * szalma 220
- * szalonma 219
- * számár 276
- * szappan 277
- * szarka 219
- szék 166
- * székér 276
- * székrekedés 224
- * szék salyáta 222
- * szél 218, 219, 220
- * szélgörcs 223
- szellem, rossz 219
- * szem (fájós) 224
- személy* 164
- * szeméremtest 277
- * szemét 224
- * szemmel ver 275, 276

- * szemöldök 275
- szemtelen* 164
- * széna 220
- szenesvíz 275
- szenkép-feliratok 51
- * Szent György nap 218, 219, 223, 224, 225, 276, 278, 279
- * Szent Mihály 218
- * szerelmi jóslatok 276
- * szerelmi varázslatok 276
- * szerencse 225
- * szerencsétlenség 221, 225
- * szerető 277
- * szív 275
- szólásmódok* 75
- * szoptató asszony 276
- szótalanság 278
- szőlőhártya* 240, 290
- szőr 69
- * szőr 276, 277
- * szőrféreg 220
- * szülés 222
- szűr 69, 238
- szűrcsapó 69
- szűnköponyeg 69

- t- > d-* 177
- * tál 276
- tanulólevél 41
- * tapasztás 276
- * tavasz 221
- Tébér, Témér* 279
- * tehén 219, 275, 276
- * tehéntrágya 276
- * tej 221, 276, 278
- * tejfű 222
- tekercs* 39
- * tél 218
- temetőkert, -hely* 165
- templomi-feliratok 50
- * tengeri hagyma 222
- térhely* 77, 292
- * termés 219, 220, 221
- térség* 77, 292
- Tiszazug* 141
- * tiszavirág 219
- tisztás* 77, 292
- * tisztul 218
- * torokfájás 224
- * torna 223
- * tőgy 276
- * tök 221
- töporódik* 165
- törpe* 165
- * trágya 219
- * tükkör 225, 276
- tükkörköltészet 51
- * tűz 221, 275
- * tyúktetű 222

- * újesztendő 225
- * újhold 221, 222
- * ujság 276
- * úrnapi 220
- * úti fű 222
- úz* 170
- * ügyes 221
- ülés 221
- * ültetés 221
- üres 221
- * üröm 222
- * üsző 220
- * üveg 276

- * vadlúd 218
- vágó 255
- * vaj fű 222
- vályu* 249
- * vályu 276
- ványol 69
- ványoló 69
- * varjú 219
- * vas 220, 224
- * végablak 220
- * vér 220, 276, 278, 279
- * veréb 218
- verem 117
- * véres tej 276
- * vereshagyma (vörös) 223, 277
- * vérfolyás 223
- * veszekedés 221

* veszett kutya 220
* vétel 225
* vetés 221, 222
* villám 220, 221, 224, 279
* villámlás 221
* villámütötte 224
* viola 221
* virág 221
* víz 220
* vizelet 275, 276, 277

vonalzófeliratok 51
* vöröshagyma 223, 277

$y > i$ 179

* zab 220
zeszterasszony 270
zesztrája 266
* zuza 275
* zsák, lisztes 223

Volk und Sprache.

Zusammenfassung des Jahrgangs 1931.

A Népünk és Nyelvünk 1931. évfolyamának kivonata.

1. Heft. Jänner—März.

Ludwig Bartucz, Wie kann man die Struktur der Seele des Ungarntums erkennen?

1. Will dazu vorläufig bloss einige Gesichtspunkte geben. Die Volksbeschreibungen und Volkscharakteristiken sind zu allgemein gehalten, sie sind zu unbestimmt, und oft einander widersprechend. Aber auch im Falle einer völlig neutralen Beobachtung häufen sich die Schwierigkeiten. Es fragt sich auch dann: welche sind die für die Seelenstruktur entscheidenden Eigenschaften? welche sind die für das Volk einer Gegend ständig bestimmenden Charakterzüge — die individuellen Züge. — die Milieueinflüsse?

2. Innerhalb der Menschheit existieren natürliche Formen-
gruppen: Rassen. Unter Rassentypen versteht man diejenigen
charakterisierenden Eigenschaften welche die Rasse bestim-
men und von anderen unterscheiden. Die Rassentypen sind
bloss quantitative Unterschiede. Die Kombination mehrerer
Typen oder Typenvariationen unterscheiden die Rassentypen
voneinander. Frage: entsprechen den körperlichen Rassentypen
auch seelische, innere Rassentypen? Annahme solcher inneren
Rassentypen ist nur dann gerechtfertigt, wenn vererbte seelische,
Anlagen an grösseren Menschengruppen nachweisbar sind. Be-
weise und Belege dafür aus dem wissenschaftlichen Schrifttum.
Schwierigkeiten bei der Bestimmung der Vererbung innerhalb
ganzer Rassen: das Problem der Rassenmischung und dabei
die Möglichkeit der Unabhängigkeit der inneren Rassentypen
von den äusseren. Die psychischen Rassentypen kommen bei
grossen Menschengruppen auf eine ganz charakteristische Weise
vor. (Forts. folgt.)

Stephan Bibó, Die Entstehung des landnehmenden Ungarntums.
(Julius Németh, Die Entstehung des landnehmenden Ungarntums. Herausgegeben von der Ung. Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1930.)

1. In der Einleitung: Zusammenstellung des bisher Festgestellten über den Ursprung und über die Urgeschichte der Ungarn. Ihre Vorfahren lebten vor vielen tausend Jahren vor Chr. mit denen der Finnen und Samojeden in irgendeiner Gemeinschaft in Ostereuropa in der Gegend des Uralgebirges. Wahrscheinlich westlich von diesem Urvolke wohnte das der Idg.-en: östlich von ihm die Türken. Dieses uralische Volk lebte aus Jagd und Fischerei. Nach dem Ausscheiden der Samojeden wohnten die fu. Völker auf dem mittleren Wolgabiet, dann teilten sie sich in zwei Zweige: der östliche Zweig waren die ugrischen Völker die Ostjaken, die Wogulen und die Ungarn. Ihre Urheimat war auf dem Gebiete östlich von der Wolga, wo sie mit den in der Nähe wohnenden Türken (Bulgaren) in Berührung kamen. Mit ihnen wanderte das Volk nach dem unteren Lauf des Kuban aus und lebte hier im Verbands anderer türkischen Völker. Kap. I. Die türkischen Völkerschaften und ihr Name. Ursprung der türkischen Volksnamen. Kap. II. Bulgaren, Hunnen, Ungarn. Sprache, Ursprung, Urheimat, Kultur der Bulgaren. Ihre Verbindung mit den Ungarn. Kritik der Annahme von der Identität der Hunnen und Bulgaren. Kap. III. Das Ungarntum und die türkischen Stammes-Verbände auf dem Kaukasusgebiet. Aller Wahrscheinlichkeit nach wanderte das Ungarntum mit den Onogur-Bulgaren am Anfang der Jahre 460 aus seiner westlichen Heimat auf dieses Gebiet. Anfang der Beziehungen zwischen Ungarn und Bulgaren fällt in die ersten Jahre nach Chr. Seit 465—800 wohnen die Ungarn auf dem Gebiete östlich vom Asowschen Meere, am unteren Lauf des Kuban in der Gegend des Kercs-Passes. Nach Konstantins Porphyrogenetos wurden die Ungarn 889 aus Levedien verdrängt; auf diese Heimat bezieht sich die Beschreibung der Ungarn von Ibn Rusta. Auftauchen des Volksnamens „magyar“. Kap. IV. Das ungarische Stammesystem. Die ungarischen Überlieferungen darüber, die auf sie bezogenen Ortsnamen. Kap. V. Die Sprache der landnehmenden Ungarn. Sprachlich schon im 4. Jhd. einheitlich; spricht seine heutige Sprache. Dabei die türkischen Sprachen bekannt: die bulgarisch-türkische Sprache noch zur Zeit der Fürsten. Viele türkischen Volkselemente im Ungarntum; Organisatoren und auch Fürsten türkischen Ursprungs. Kap. VI. Spuren und Bruchstücke der Ungarn in Osten.

2. Das Werk N.'s ist das erste grossangelegte, zusammenfassende wissenschaftliche Werk über die Urgeschichte der

ungarischen Nation von den ersten Anfängen bis zur Landnahme. In Darstellung und Methode musterhaft; er hat seine tiefgehenden sprachgeschichtlichen Kenntnisse mit dem historischen und ethnographischen bzw. soziographischen Angaben verflochten. Die ethnographischen Beziehungen der Darstellung bedürfen einer gewissen Ergänzung. N. steckt ganz notwendigerweise in der heutigen rationalistischen Ethnographie. Nach seiner Schilderung führt der Ungar auf dem Irtis- und Uralgebiete als Jäger- und Fischervolk vorzugsweise die Lebensweise eines Beutevolkes. Es ist aber wahrscheinlich, dass dieses Volk gleich jedem primitiven Volke in seiner Beschäftigung sich überall an die Gegebenheiten des Bodens anschmiegte. Für das Ungarntum auf dem Kaukasusgebiet und am Schwarzen Meere ist besonders die Auseinandersetzung mit der hunnisch-bulgarischen Frage und mit der der Hunnentradition wichtig. Das letzte anschauliche Bild ist das der zur Landnahme aufbrechenden Ungarn: ein in seinem Charakter neues Volk aus 3 Elementen das weder mit den fin. noch mit den bulgarischen oder türkischen Völkern gleichzusetzen ist. In den beiden letzten Abschnitten bleibt er ganz auf seinem eigenen Gebiet — auf dem der Sprachwissenschaft. Hier fällt unter anderem auf eine ethnographische Erscheinung auf die Zweiteilung der primitiven Völker ein neues Licht.

Kleinere Mitteilungen.

- Julius Csefkó, Fény.* Kopfschutz (zusammengerolltes Tuch, Grasbündel usw) der Frauen, die auf dem Kopf eine Last tragen.
Ladislau Madarassy, Beitrag zur Geschichte der Töpferzunft von Szeged. Lehr brief aus dem Jahre 1763.
Koloman Timár, Das Freiheitsfest zu Alsórákos. Ein literarischer Beleg für das genannte Fest (B. Orbán, Beschreibung des Szeklerlandes 1868. I. 202.)

Volkssprache, Volkstradition.

- Siegmund Szendrey, Von der volkstümlichen Aufschriftenpoesie.* Tor- und Hausaufschriften im Szeklerland. Aufschriften auf Holzflaschen. Wirtshausaufschriften. Kirchen-, Heiligenbilderaufschriften, usw.

Volksbeschäftigung, Volkssitten.

- Karl Turi, Dreschen zu Cegléd.* Beschreibung, Erzählung.

Soziographie.

- Tibor Joó, Ludwig Szeberényi: Bauern nach dem Weltkriege* (Békcécsaba 1928, 8° 58 S.).
Elisabeth Baranyai, Karl Ballai: Das ungarische Kind (Aufgabe der Gesellschaft für Kinderforschung 1929.).

Rezensionen.

Karl Viski, Gestickter Bauernmantel (Stephan Györffy, Ungarische Volksstickerein. I. Der gestickte Bauernmantel. Mit 88 farbigen und 80 einfarbigen Tafeln und 200 Figuren im Text. Bpest. 1930. 223 S. Ausgabe des Verfassers. Preis P 25).

Anton Horger, Julius Csefkó: Geflügelte Worte. Redensarten. Studien aus dem Gebiete unseres Ausdrucksschatzes (Budapest 1930. Ausgabe des Vereins für Ungarische Sprachwissenschaft.

4—6. Heft. April—Juni.

Mészöly Gedeon: Joseph Mátyási und sein „Kalászkaparék“ (Ährennachlese). Das Leben des Dichters (1764—1849). Zwei handschriftliche Gedichtsammlungen unter diesem Titel. Die ungünstige Beurteilung seiner Dichtung. Dagegen: in seinem Stil ein Vorgänger Csokonays und Arany's. Die grundlegenden eigenschaften seiner Dichtung: Volkstümlichkeit und Humor. Beweise und Belege dafür, dass das viel umstrittene Lied des Ochsenhirten ein Werk des Mátyási ist. (Fortsetzung folgt.)

Ludwig Bartucz, Wie kann man die Struktur der Seele des Ungarntums erkennen? (II.) Örtliche Unterschiede in dem psychischen Charakter eines Volkes. Gewisse psychische Charakterzüge unabhängig von der Umwelt; sie sind ererbte Rasseigenschaften. Belege dafür. Diese Züge sind von rassenanthropologischem Gesichtspunkte aus zu untersuchen. Veränderung und Umwandlung der ursprünglichen Struktur im Laufe des geschichtlichen Lebens. Das methodische Verfahren bei der Untersuchung der Seelenstruktur der Rassen. Hilfswissenschaften. Frage des Wertungsmomentes. Rassenvorurteile.

Kleinere Mitteilungen.

Stephan Ecsedi, Getreidespeicher zu Hajduszoboszló. Seine Form und Verfertigung.

Sigismund Bátky: Csura. Erklärung des Ortsnamens.

Wilhelm Zolnay und Julius Csefkó, Máriás huncut. Worterklärung.

Volkssprache und Volkstradition.

Franz Jahoda, Borja és borjuja. Eine Bedeutungsspaltung.

Alexander Bálint, Azijomba van. Erklärung des Ausdruckes.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten.

Karl Turi, Das Dreschen zu Cegléd. II. Fortsetzung der Erzählung. Wortklärungen.

Soziographie.

Georg Szombattfalvy, Tiszazug (der Theisswinkel). Der durch die Arsenvergiftungsprozesse berüchtigt gewordene Theisswinkel. Ausführliche Beschreibung der 8 Dörfer dieser Gegend. Soziale und wirtschaftliche Entwicklung. Soziale Ursachen des Massenverbrechens.

Zeitschriftenschau.

Fragen und Antworten.

7—9. Heft. Juli—September.

Julius Németh, Unsere Türken aus der Arpadenzeit (Wem gehörte der Schatz von Nagyszentmiklós?) Unsere Türken nach der Landnahme: 1. Die Uzen; ihr Name und ihre Sprache. 2. Die Petschenegen; ebenso wenig bekannt wie die Uzen. 3. Die Kumanen. Hauptquelle für ihre Sprache der Codex Cumanus; das kumanische Vaterunser. Die kumanischen Eigennamen. Die türkische Aufschrift auf dem Schatz von Nagyszentmiklós. Der Schatz gehörte nicht einem bulgarisch-türkischen Volke sondern entweder den Kumanen oder Petschenegen; er war das Eigentum des Fürsten Botaul Čoban der Petschenegen.

Gedeon Mészöly, Joseph Mátyási und sein „Kalászkaparék“. Veröffentlicht ein längeres Gedicht des M. Lehre am Faschingsende. (Farsangfarki tanítás.) (Fortsetzung folgt.)

Julius Csefkó, Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes „korhely“. (Lump, Zehnbruder.)

Kleinere Mitteilungen.

Sigismund Bátky, Karaszó rét. Erklärung einer Landschaftsbezeichnung.

Wilhelm Tolnai, Zu den volkstümlichen Hausaufschriften. Neue Angaben.

Volkssprache, Volkstradition.

Alexander Dömötör, Ungarische Anekdotenvariationen.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten.

Akutius Szendrey, Schopfauflegen im Brautstande. Beschreibung der Zeremonie als Symbol der Frauenwerdung. Zeitpunkt. Ort des Schopfauflegens. Die Anwesenden.

Ludwig Kiss, Aberglauben und Sitten zu Hódmezővásárhely. Wetterprognose, übernatürliche Kräfte, Weihnachtsaberglauben, Gebräuche und Sitten beim Pflanzen, Heilkräuter, Heilverfahren, Glück-Unglück.

Volksbildung.

Stephan Bibó, Umrisse der ungarischen Volksbildung.

Rezension des gleichbetiteltten Buches von Joseph Fekete.

Fragen, Antworten.

10 12. Heft. Oktober—December.

Gedeon Mészöly, Joseph Mátyási und sein „Kalászkaparék“. (III.)

Veröffentlichung des Gedichtes: Klage des Gänserrichs. Weitere Belege für seine volkstümliche Sprache und seine nachhaltige Wirkung.

Kleinere Mitteilungen.

Elemér Mór, Ist das Wort vályu (Trogrinne) ein in Ungarn übernommenen bulgarisch-türkisches Lehnwort?

Behauptung des Németh, J. (Entstehung des landnehmenden Ungarntums) Verfasser weist auf die Schwierigkeiten dieser Ableitung hin.

Stephan Ecsedi, Listenwirt. Worterklärung.

Stephan Ecsedi, Wirtschaftessen. Eine Sitte zu Hajduszoboszló.

Volkssprache, Volkstradition.

Béla Molecz, Von dem Szenteseer Dialekt. Kurze Charakteristik des Dialekts; Phonetik, Formlehre, Sprachproben.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten.

Akutius Szendrey, Schopfauflegen im Brautstande. (II.) Abnehmen des Brautkranzes. Schopfauflegen; Auflegen der Haube. Vorstellen der Braut. Bedeutung der Zeremonie; spezifisch ungarische Züge darin. Literatur.

Ludwig Kiss, Aberglauben und Sitten zu Hódmezővásárhely. Zauberei, Behexung, Liebesprophezeiungen und Zaubereien. Schatzvergraben. Das Suchen nach dem Schatze.

Rezensionen.

Stephan Bibó, Karl Cs. Sebestyén: Rätselhafte Knochenstücke in den Gräbern der Völkerwanderungszeit. Szeged, 1931.

Karl Kogutowicz, Karl Csergő Die Probleme des Tieflandes. Szentes, 1931.

Karl Turi, Ludwig Takáts Der Dialekt in Apátfalva. 1926.

Fragen, Antworten.

A magyar istálló (ól) eredetéhez.

A jószág teleltetésével korábban, tudjuk, nem sokat törődtek. A leírások szerint a rideg marha a szabad legelőn, fedetlen kerítésekben, rúdkarámokban (török szó), aklokban (szláv szó), húzta ki a telet, s bizonyára csupán a kényesebb jószágnak jutott hevenyészett fedél, vagy trágyából, galyakból, gazból stb. rakott védőfal.¹ Nagyjában így van, az elmaradt keleti népeknél ma is. Elég ha csupán az *Ethn.-Értesítő* 1901. évf.-ra hivatkozunk, ahol az „asztracháni kirgiz pásztorkalakások” vannak bemutatva igen tanulságos képek kíséretében.

A kirgiz képeken azt látjuk, hogy a szabad legelőn, a gazda sátraitól távol, a dombos helyen felállított karámok egyik sarkában védett hely is van, egy ágasfák tartotta, szénával meghányt lapos tető. Nyáron a pásztor fekszik alája, télen meg, amikor a domb oldalába vájt putriba költözik be, a kényesebb jószág heverője lesz.

Jól ismerjük ezt a lábakon álló egyszerű készüléket (mely különben Keleten mindenütt megvan) mink is, mégpedig nemcsak ebben a kezdetleges és *mezei* formájában, hanem mint gondosabb és *udvarbeli* épületet is, egészen a téglából rakott majorsági *marha állások*-ig.

Ez a kirgiz tető, vagy a magyar állás, amint látjuk, nem más, mint védőépület az időjárás ellen, tehát a későbbi falas-fedeles *ól*, v. *istálló* kezdetleges formája.

De mielőtt ezt tárgyilag igazolni próbálnánk, térjünk vissza a hivatkozott cikk 9. ábrájára, éppen egy hasonló analógia bemutatását céljából.

A kép egy hársgyékényből készült, cövekekkel a földhöz erősített, rézsütös, egyszárnyú „védőtetőt” ábrázol. Ezt ott állítják fel a kirgiz pásztorok, „ahol a karámokban más védőalkotmány nincs”, s a zivatar elől alája bújnak. Ilyen alakú primitív készülék, mint szélfogó, v. vihartető, hevenyészett fe-

¹ L. Györffy: „A nagykún tanya”, *Ethn.-Ért.* 1910, ahol az itt kifejtendő gondolat érintve van.

nyögalyakból rakva, pld. az ugor vadászok közt (vogulok, osztjások, zürjének), talán ma is használatos. Rokon vele a mi alföldi vessző pásztorenyhelyünk és nádszárnyékunk.

Tudjuk aztán, hogy ebből az egyszárnyú formából lett lassan-lassan a kétszárnyú forma, mely alakilag nem más, mint az ú. n. nyerges tető. Ha azt a földre helyezük és egyik nyílását berekesztjük, előttünk áll kezdetleges csőszkunyhóknak egyik fajtája, amelyik viszont megfelel az ú. n. „tetőház-hajlék“ kezdetleges formájának. Ebbe a hajléktípusba tartoznak nálunk az allöldi *juhhdályok* (török szó), német földön a juhhdályokból fejlődött hatalmas alsószász házak, melyeknek jóval nagyobbik fele istálló és még egy se-reg más, ókori és mai európai épületfajta.

Ezeknek eredetileg nem volt falazatuk, hanem csupán egy kis védőtöltésük (még ma is gyakran trágyából rakva), ami a tetővel borított talaj mélyebbre ásásából és annak gerendával való körülpárnázásából telt ki. Mert ez a hajlékforma a hidegebb égtájak találmánya, ahol a lakás, v. istálló földbemélyesztését a zordon klíma egyenesen megkövetelte. Ez a *töltés* volt tehát, ebben az esetben a *fal* kezdete, melyet idővel mind magasabbra emeltek. A kunyhóknak — földházaknak, hódályoknak és csűröknek — pajtáknak ma is sok helyen (nálunk is), egészen törpe falaik vannak, vagyis tetőzetük majdnem a földig ér. Tipikus „tetőépületek“ tehát.

Amint e vázlatból látjuk, a legkezdetlegesebb egysíkú *részüts tető*ből idők folytán hajlék lesz, mégpedig *ház* is, *istálló* is. A fejlődés ebben az esetben *alulról fölfelé* haladó irányban, a fal nagyobbítása, vagy másszóval a tető mind magasabbra emelése által ment végbe. Pusztá tetőhajlék eredetüket azzal is elárulják az ilyen épületek, hogy mennyezetük nincs. *Földszintes hajlékok*.

Ugyanígy lehetséges már most a *vízszintes* tetőből, vagy *állásból* is hajlék.

A cölöpökre rakott lapostető, v. *állás* egészen más építögondolatot képvisel, mint a részüts tető. A fedél ebben az esetben a tartó dúcok segítségével már kezdettől fogva a talaj fölé van emelve. Eredetileg ez is egyszerű tetőhajlék tehát, de szelölősebb amannál — olyan mint rokona, a vásári ponyvasátor — egy melegebb és szárazabb délszaki klíma szülötte persze a történelemelőtti időkben, s alkalmasint Délázsiaiban. Közvetlen leszármazottai a cölöpökre épített, prehistorikus és mai házak és egyéb épületek, pld. a lábakon álló éléskamrák (nálunk hombárok), a szénatartók stb., természetesen csupán olyan.

Kirgiz pásztorállás Asztrachán mellől. (Ert. 1901.)

értelemben, hogy ezek a zárt helyiségek nem egyenesen a lapos tetőből keletkeznek, hanem arra, az előbbihez hasonló meredek födelet építenek. Mennyezetük természetesen van. *Emeletes épületek* tehát.

Legprimitívabb ilyen időleges lakás pld. a *csardak* (perzsai török szó), a török világbeli cölöpös őrálló (a Balkánon itt-ott pásztorvigyázó), mely a nagyorosz, ú. n. emeletes házban, eredeti jellegének megfelelően, a cölöpökre épített lakóház *padlását* jelenti. Egyszóval, a fenti megszorítással, a nyílt állásból is származhat zárt épület.

De nemcsak ilyenformán keletkeznek az állásból épületek, hanem úgy is, hogy a fedelet nem bántják, tehát az továbbra is vízszintes, lapos tető marad, hanem helyette a cölöpöket fogják körül, kezdetben csak alul, majd mind magasabban, kerítéssel vagy falazattal. Szerintünk így jött létre a magyar *ól*, v. *istálló*, az említett kirgiz álláshoz hasonló magyar állásból.

A megindulás menetét, ill. annak már előrehaladottabb stádiumát kézzelfoghatóan illusztrálja *Kovács Aladár* gondos leírása és képanyaga a mai napig ránk maradt Tolna—Sárközi *fészerekről*. (Ért. 1912: „Kezdetleges épületek Tolna vármegyében“).

A Sárközi falvakban, amikor a terjedelmes rétségek még fennállottak, s az állattartás még fontosabb és nagyobb méretű volt a szántás-vetésnél, a temérdek szénát nem hordták be a faluba, hanem ősi gyakorlat szerint kint a *szállásokon* etették fel a jószággal. A szállások tehát *teleltetők* voltak. A felnőtt férfinep egész télen át itt tanyázott, kerek kunyhókban. Az állatoknak rudakból karámot, ill. *aklot* rekesztettek. Benne állott a kerek jászol. Az akol végébe pedig állást, ill. *fészert* (fészter = féltető, máshol féhaj = félhajazat) csináltak. A széna, v. később takarmány egy részét a *hosszú fészter tetejére* rakták, más részét pedig a fészter külső oldalaihoz, v. esetleg külön boglyákba hordták.²

Ebben a meleg fészterben telelt a jószág s élte föl a takarmányt, részben a fészter tetejéről is, mert a fészter tartalék takarmánytartó is volt egyben. Világos ebből, hogy ez a sárközi fészter egy külterjes állattartó nép kezdetleges istállója, melyből később, a külső teleltetés megszűntével, nyári *gazdasági szín* lett.

Télen a fészternek csak az etetőakol felé eső oldala volt szabad, a többi mint mondtuk, berakták takarmánnyal. De

² A szénának cölöpös állványokra való felboglyázása nálunk is, Keleten is, sokfelé szokásos, még száraz vidékeken is.

ezek az oldalak sem voltak nyitva, mint pld. a kirgíz állásé, hanem egy-, két- v. három oldalról nádkévékkel, nádfalakkal, sövénytáblákkal stb. voltak betámoogatva. Ezek voltak tehát a fészér *falai*. Ezeket az *elmozdítható* táblákat később szilárd sövényfonás stb. váltotta fel.

A fejlődés menete tehát szemmel látható: Eleinte nyitott állás, egyik oldalán az akoltérséggel közös rudakkal körülfogva, majd ebből a térségből kezdetben alacsony kerítéssel, majd elszedhető táblafalakkal védett hajléknak kiemelve. Ha primitív gazdasági épületeink között szétnézünk, azt látjuk, hogy azok falai rendszeresen silányabb anyagból (karókból, kórókból, nádból, paticsból, sövényből stb.) vannak, mint a lakóházaké, s hogy ezek a falak nem alulról rakott építmények, nem *szervezeti részek*, hanem az állás, v. fészék alatti tér egyszerű körültámasztásai. A falak itt az oszlopok maguk. Előbb van, ill. volt tehát a tető, s csak azután a zárt falak. Ma ez a sorrend fordított, de a fonottfalú hajlékok esetében most is az a gyakorlat, hogy előbb emelik fel a tetőt, s csak azután fonják és sározzák be a falakat.

Györffy vizsgálódásaiból tudjuk, hogy a jószágteletetű szállások csak lassanként húzódnak be a legelőkről a falvakba, de sok helyen, elsősorban az Alföldön ma is nyoma maradt annak, hogy az istállók a belsőségeken kívül, néha jó távol, köröskörül a kertekben kaptak helyet, akárcsak a sárközi aklos fészerek. Ezeket az udvaroktól távoleső szállásokat a régiségben *ólak*-nak (török szó) mondták, s egyes vidékeken mondják ma is. Az *ól* pedig, épenúgy mint a karám, elsődlegesen kerítést jelent, vagyis semmi okunk sincs, hogy az oklevelekben legrégebben említett ólakat is, ne kerítéseknek, karámoknak, v. akloknak tartsuk, melyeknek egyik végén primitív istálló, azaz állás, v. fészér is lehetett. Az *ól* név aztán később átment a fedeles-falas épületre is.

A kertekben lévő, körülkerített ólak, melyek nem egyebek, mint a legelőkről betelepített karámok, idővel a szérűkkel együtt bevonultak az udvarokba, eleinte persze különálló épületekként, de legkorábban nyilván ebben a primitív formában, tapasztatlan laza nád, v. cserénytábla falakkal, majd később tapasztott, szilárd, patics, sövény stb. fonással és csak ezután rakott falakkal és célszerűségi tekinteteből, föltehetőleg német hatás alatt, összeépülve a lakóházzal. Mai értelemben vett *istálló*król, amelyeknek építéséhez már a házépítés módját vették mintának, csak ettől kezdve szólhatunk, bár az istálló régi német kölcsönszó nyelvünkben. (*Nyr.*: 1929.).

Állásokból való származásukat azonban most is elárulják azzal, hogy *padlásuk* éppenúgy *takarmánytartó*, mint volt valamikor az állások, sőt házak fedele (*Ért.*: 1930, 74.). Ez a szokás úgy látszik a székely csűrökben tetőzik, melyeknél a csűristálló hiúját, a padlásra épített fal által, a juhhodályok falainak módjára, a rendesnél magasabbra emelik.³

Bátky Zsigmond.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

Jelen tanulmányom megírására Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. könyve készített.* Ez a könyv ugyanis hatalmas anyagra támaszkodik, rengeteg érdekes megállapítást, élelméjű következtetést tartalmaz, azonban végső eredménye már első olvasásra is teljesen elfogadhatatlannak látszott számomra. Németh Gyula szerint ugyanis a magyarság 8–9 török törzsnek egy finnugor törzsszel, helyesebben hordákból álló, minden szervezetet nélkülöző néptömeggel való egyesüléséből alakult ki. Ha a honfoglaló magyarság tényleg ilyen módon alakult volna ki, ebben az esetben a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie, annál is inkább, mert hiszen

³ Az alföldi *mennyezetnélküli* (!) tüzelős ólak, v. óltanyák keletkezése — szerintünk — más volt (*L. Ért.*: 1929, 11 stb.).

A régi istállóknak (s részben házaknak) nem volt padlásuk, helyesebben hiújuk, v. padlásterük, mert tetejük, éppen a széna felrakhatása miatt olyan lapos maradt, mint az ősi állásoknak. Elmaradt volgamenti török népeknél ez ma is így van. (*L. pld.*: *Heikel*: „Die Gebäude der Csermissen” etc. *ISFOu* IV.). A padlásépítés a házépítésről mehetett át az istállókra.

Az istállók keletkezésének általunk magyarázott módjára rámutat *Heikel* is. A középső-volgai ugorok tatár hatásokat eláruló melléképületei tárgyalásában, ahol ilyen csűr és istálló-állások általánosak. A fészerszerű állások neve itt *szaraj*, de ugyancsak így hívják a cölöpökön álló, istálló tetején lévő szénáscsűrűt, és a vele egyértékű istálló szénapadlást is. Ez a *szaraj*, az istálló feletti szénapadlás megjelölésére nemcsak a magyarorszoki közé hatott el („Zschr. f. oest. Volkskunde 1913, 83”), hanem átment a karéliei finnekhez is. (*Heikel*: 295, XXVI.). A *szaraj*-ház típus különben (földszinten istálló, emeleten lakóház) Perzsiában, Törökországban, a Balkán egy részében is általános. Idetartozik az északi orosz „emeletes ház” is. Az eredetileg karám, azaz *kerítés* jelentésű török *csulán* szó pedig egyenesen a déli magyarországi házba került be, a lakóhelyiségtől deszkafallal, v. függönyvel elrekesztett, női szoborész megjelölésére. Igen tanulságos kultúrdokumentumok ezek.

* Németh Gyula könyvét behatóan ismertette Bibó István (N. Ny. III. 11–38) és Zichy István gróf (Száz. LXV. 177–185).

Németh feltevése szerint a magyarság majd egy évezreden keresztül török népektől körülvéve török törzsszövetségek keretében élt. Azonban nemcsak hogy nem halt ki a magyar nyelv, hanem a Németh által felételezett hosszantartó és bensőséges érintkezés nyelvi eredménye — nem több 200 egynéhány kölcsönszónál,* a magyar nyelv belső strukturáját pedig a török hatás még csak annyira sem érintette, mint a későbbi szláv hatás: a finnugor szerkezeti sajátosságokat tisztán megőrizte.

Németh Gyula elméletének ez a belső ellenmondása kétségtelenné teheti számunkra, hogy ez az elmélet a magyarság kialakulására vonatkozólag az utolsó szót még nem jelentheti. A következőkben tehát megkíséreljük a magyar őstörténet körébe vágó legnevezetesebb tényeket és az ezeket magyarázó elméleteket módszeres és rendszeres kritikai vizsgálat tárgyává tenni. Vizsgálatunknál — amennyire ezt az anyag természete megengedte — igyekeztünk a néptudomány szempontjait fokozottabb mértékben érvényesíteni, mint ahogy ez az eddigi magyar őstörténeti kutatásban történt. A néptudományi beállítottságú vizsgálat szükségét különben Németh Gyula könyvéről szóló ismertetésében már Bibó István is hangsúlyozta (N. Ny. III. 32—33). — Természetesen nem elégedhettem meg csupán negatívumokkal, megállapításaimat rendszerbe is foglaltam, hogy ily módon a magyar nép eredetéről az eddigi elméleteknél harmonikusabb összefoglaló képet nyújthassak.

I. Az ősmagyar nép gazdasága.¹

A finnugor és ugor ősnépet azok az őstörténeti kutatóink nézetem szerint tévesen ítélték meg, akik azt teljesen primitív, zsákmányoló életmódot folytató népnek tekintették. Ez a felfogás a legújabb időkig közkeletű volt. (Csupán Németh Gyulánál ismertem fel egy mérsékeltebb állásfoglalásra való törek-

* Egybevetésképpen megemlíthetem, hogy a német nyelvben körülbelül 600 régi latin kölcsönszó van.

¹ Sok vonásában az enyémhez hasonló vagy vele egyező felfogást képviselt az ősmagyar nép gazdaságára vonatkozólag két újabban megjelent cikkében Munkácsi Bernát is (Ethn. XLII. 12—20 és 33—34). Nem a prioritást akarom azzal vitatni, amikor szükségesnek tartom leszögezni, hogy tanulmányom Munkácsi cikkeinek megjelenése idején már rég készen volt, hanem csupán az olvasó előtt kívánom igazolni magamat, hogy nem kölcsönöztem, ha egyes dolgokban esetleg azonos érveléssel is mondom ugyanazt, mint Munkácsi. Hogy pedig a Munkácsiéval egyező megállapításokra is, teljesen önálló és az övétől független okoskodás alapján jutottam el, az különben munkám ezen fejezetének felépítéséből, más szempontokból kiinduló gondolatmenetéből is világosan kitűnik. Nagy örömet

vést.) Az alapja ennek a felfogásnak tulajdonképpen az volt, hogy a legprimitívebb fokon álló finn-ugor népeknek a viszonyaiból következtetve, az ősnépet ezeknél is jelentékenyen primitívebbnek képzeltek el. A vogulok és osztjákok azonban pl. nem azért nem művelik a földet, mert a földművelést őseik sem ismerték, hanem mivel olyan vidékekre szorultak, ahol a földművelés eredményekkel egyáltalán nem kecsegtet. Ezenkívül általában elterjedt volt korábban az a — már az őkorból örökölt — felfogás, hogy a földműveléshez az emberiség az állattenyésztés fokozatán keresztül jutott el a legprimitívebbnek képzelte halász-vadász állapotból. Az újabb etnológiai kutatások ezt a felfogást lényegesen megváltoztatta, amennyiben kitűnt, hogy a föld megmunkálása növénytermelés céljából époly ősi, vagy talán még ősi kulturszerzeménye az emberiségnek, mint állatoknak ruházkodás és táplálkozás céljából való tenyésztése (hasznot nem hozó szelídített állatai a legprimitívebb népeknek is vannak). Így hát nem meglepő, hogy az újabb kutatások, amelyeket Toivonen foglalt össze,² azt is kimutatták, hogy a finn-ugor ősnép létének gazdasági alapját már az állattenyésztés mellett folytatott primitív földművelés képezte. Azért nevezhetjük ezt az ősnép gazdasági alapjának (a halászsatról és vadászsatról természetesen nem mondtak le), mert a család zavartalan létfenntartását a primitív földművelés és az állattenyésztés tette lehetővé: a tiszta halász-vadászéletmód mellett a családot állandóan éhínség fenyegeti az eredmény bizonytalansága folytán. Ez a magyarázata annak is, hogy finn-ugornak tekinthető ananyinói kultúra kiterjedési területe aránylag szűk határok közé szorul az Oka, Felső-Volga és Káma melékén.

Ennek a primitív földműves kulturának a nyomai az összes finnugor nyelvekben megmaradtak, mindenesetre a legkevésbé a magyar nyelvben, ahol az ősi földművelésre vonatkozó szókészletet elborították a török és szláv jövevényszavak. Azonban a magyar nyelvben is maradt elég nyoma ennek az ősi földművelésnek, bár az idetartozó szavaink tanúságát eddig jóformán erőnek-erejével nem akartuk észrevenni. *Kenyer* sza-

jelentett számomra annak a felismerése, hogy okoskodásom több fontos kérdésben egy nyomon haladt a magyar nyelvtudomány ezen kiváló mesterével, akinek úttörő munkássága nélkül a magyar őstörténetre vonatkozólag is vajmi keveset tudhatnánk; azt a reménységet merítettem ugyanis a Munkácsival való egyezésekből, hogy egyéb vonatkozásokban is a jó úton jártam fejtegetéseimben.

² Toivonen J. H.: Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern. 1928 (MSFon. LVIII).

vunkra például Zichy István gróf megjegyzi,³ hogy ez valamilyen gyökérből, vagy esetleg erre alkalmas fakéregből készült kásászerű eledelt jelenthetett. Ugyan miért ettek volna az ősmagyarok, vagy finnugor őseink gyöker- és fakéregkását (híret sem hallottam az ilyen eledelnek), amikor az összes finnugor nyelvek tanúsága szerint volt buzájuk, kölesük? Volt bizony az ősmagyaroknak is gabonájuk, mert *sört* fakéregből nem erjeszthettek volna, pedig ez a szó és e fogalom is finnugor korból való (v. ö. Zichy i. m. 16.). És a sörtől bizony *le-részed*hettek, úgyhogy ennek az állapotnak az elérésére az ősmagyaroknak sem volt okvetlenül szükségük légyölő galócát élvezniök (v. ö. Zichy i. m. 31.). Ide tartozik még *köles* szavunk és nagy valószínűséggel a régi nyelvi, gabonát jelentő *ed* szavunk is, amelyet Fokos Dávid (Nyr. LI, 71.) vetett egybe finnugor megfelelőivel (az EtSz. ezt az etymológiát kérdőjellel közli). — A táplálkozást szolgáló állattenyésztésre vonatkoznak *juh*, *tej*, *fejni* szavaink. Az a nép, amely ezekkel a kulturjavakkal rendelkezett, semmikép sem tekinthető zsákmányoló életmódot folytató primitív népnak. — Mivel a gazdasági kulturának mindig egy bizonyos társadalmi berendezettség felel meg, azért az ősmagyarok társadalmi berendezettségét sem tekinthetjük annyira primitívnek, mint őstörténeti kutatóink teszik. A zsákmányoló életmódot folytató úgynevezett primitívek hordákban élnek, a primitív földművelők és állattenyésztők azonban mindenütt megteremtették a törzsi szervezetet, és nem lehet okunk az ősmagyarokat ezen a téren is primitívebbeknek képzelni más, hasonló gazdasági viszonyok között élő népeknel.

Épígy teljesen elhibázott békés természetű finnugorokról és harcias törökökről beszélni. Egyetlen nép, vagy faj sem békés vagy harcias természetű fogva, hanem ilyenné, vagy olyanná lesz a gazdasági és politikai viszonyok nyomása folytán: a földműves békés, amíg nem bántják, a nomád pedig harcias, mert muszáj annak lennie. És e tekintetben egyáltalán semmi különbséget nem jelent az, hogy az illető nomád nép török, iráni, vagy sémi nyelvet beszél-e, így tehát a finnugor nyelv, vagy „faj” sem lehetett a harcianság akadálya az ősmagyaroknál.

Az ugorkornak a finnugor őskorral szemben gazdasági téren nevezetesen gyarapodását jelentette az a körülmény, hogy az ősgorok már megismerkedtek a lóval és áttértek tenyésztésére is. Ezt nyelvi tények alapján már Munkácsi és

³ Zichy gr.: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923, 4 (M. Ny. K. I 5, f.).

Szinnyei is feltették, és tőlük a külföldi tudomány is átvette ezt a tanítást. Egy adatot még szolgáltatott erre nézve Simonyi is. A magyar lótenyésztés ősi nyelvi anyagát rendszeresen összefoglalta és újabb idevágó nyelvi egyeztetésekkel kiegészítette egy előadásában Mészöly Gedeon.⁴ Ez az ugor-korra visszamenő, a magyarban részben már elavult, a lótenyésztéssel kapcsolatos szó- és kifejezőkészlet a következő: *ló, fölő, „primaló”, gyermekló, „csikó”, másod-, harmadfülő, lóra elleni, lóra ülni, nyereg, ostor* és talán *fék és kengyel* is. Ha Mészöly megelégedett volna a lótenyésztés fogalmi körébe tartozó néhány újabb magyar-obiugor szóegyeztetésének leközlésével, fejtegetéseit valószínűleg mindenki egyszerűen tudomásul vette volna. Ő azonban helyénvalónak látta, hogy a lótenyésztés körébe vágó nyolc biztos magyar-obiugor szóegyeztetés meglétének a tényből bizonyos következtetéseket is levonjon, amelyek a magyar őstörténetnek a magyar-török viszonyra vonatkozó kérdéseit is érintették. Mivel pedig Mészöly következtetései nem igen kedveztek annak a jelenleg divatozó felfogásnak, amely a magyarságban valami nyelvétvesztett török népet óhajtt látni, a „törökpárt”-iak közül néhányan bírálat tárgyává tették Mészöly fejtegetéseit. Bátky Zsigmondnak — amint ez Mészöly Gedeonnal való vitájából kitűnt — nem nagyon szerencsés hozzászólásánál⁵ figyelemreméltóbbak Zichy István gróf megjegyzései (M. Ny. XXVII. 12—19.). — Mivel ez a lóügy a magyar őstörténeti kutatásban annyira az érdeklődés közepontjába került — és méltán —, nem elégedhetek meg a magam részéről sem annak az egyszerű kijelentésével, hogy csatlakozom Mészöly felfogásához, aki értesülésem szerint felelni fog Zichy nyelvészeti ellenvetéseire is. A magam részéről főleg a néptudomány szemszögéből óhajtom az ősmagyar lótenyésztés kérdését — Zichy fejtegetéseihez kapcsolva mondanivalóimat — megvilágítani.

Hogy Zichy hozzászólásában is mennyi az egyoldalú túlzás, azt legjobban a következő mondatával jellemezhetjük: „*Ló, nyereg és ostor* szavaink pedig alig bizonyítják erősebben azt, hogy az ősugor valamikor lovas nép volt, mint ahogy *oroszlán* szavunk azt bizonyítaná, hogy a magyarok valamikor léptenyomon oroszlánokkal viaskodtak“ (i. h. 18. l.). Ha csupán a *ló* volna meg ebből a fogalmi körből, akkor sem volna alkalmas arra, hogy olyan *jövevényszó*val mint *oroszlán* állítsuk egy sorba, hisz a *juh* szóról egészen másként vélekedik Zichy is,

⁴ Mészöly G.: Mióta lovas nép a magyar? (N. Ny. I. 205—14).

⁵ V. ö. Népr. Ért. XXI. 119 ll.; Ethn. XLI. 60/61. 119—25.

jóllehet ez a szó teljében egymagában áll; az indogermán őstörténeti kutatásban pedig csupán egyetlen szóegyeztetésből következtek az indogermán ősnép lótenyésztésére (v. ö. Schrader, Reallexikon. 622.); a következtetés helyességét pedig az archaológiai kutatás is igazolta⁶ és jelenleg ez a felfogás általánosan elfogadottnak tekinthető. Mivel azonban a lótenyésztés fogalmi köréből még Zichy is három szót és tárgyat (!) tart szükségesnek az ugorkorra nézve feltenni, az oroszlánharcokra vonatkozó irónikus megjegyzése igen nagyon nem helyénvaló. Annyira nem, hogy a következő mondatában már önmagával keveredik ellenmondásba, amikor megjegyzi: „De ha lovas nép nem voltak is, a halász-vadász ugorok, vagy az előmagyarok egyes fejedelmei, nemzetségfői tarthattak lovat“. Tehát mégis! Ha pedig volt lovuk, akkor esetleg nemcsak a fejedelmeknek lehetett meg a joguk a lótartásra, hanem lehettek ménesei az egyes nemzetségeknek is. Zichy ugyanis elfeledkezik arról, hogy a ló eredetileg nem magányosan, hanem csordában élő állat volt. Az pedig tudott dolog, hogy a ló tenyésztése már a paleolith korban megkezdődött, hisz a legkönnyebben szelídíthető és tartható állatok egyike, de nem „házi állat“ volt eredetileg, hanem nagy csordákban, félvad állapotban terelgették őket, mint a szamojédek a rénszarvasaikat. Az ugor kor lótartása sem különbözhetett lényegesen a turkesztáni lótartástól, ahol a ménések téli takarmányozásáról egyáltalán nem gondoskodnak, a lovak télen csak azzal élnek, amit a hó alól kikaparhatnak, bár így néha szigorúbb télben ezrével pusztulnak el (Much. i. m. 316—17.). És nevezetes, hogy ennek az ősi formájú primitív lótartásnak az emléke maradt meg a vogulok énekeiben is, ahol bizony ménesekről van szó, amelyeknek a mai vogulok még a hírét sem hallhatták. Fontos e tekintetben, hogy nem újabb eredetű hősi énekeikben emlegetik a harmadfű-lovat és a méneseket, hanem legősibb mithikus énekeikben, ami arra mutat, hogy a ló ősi régiség ezekben. Zichy ezekre nézve a jugriaiak vallási képzetait emlegeti, amelyekben szerinte az izlám hatása mutatkozik: az izlamból származó vallási képzetek között azonban ménések semmiesetre sem szerepelhettek.

Több XVI—XIX. századi adatot hoz fel Zichy arra nézve, hogy a voguloknak és osztjákoknak „nagy lótenyésztésük“ vagy komolyabb állattartásuk nem volt. Zichy nem hisz abban sem, hogy a vogulok és osztjákok mai gazdasági és műveltségi állapota visszafejlődésnek volna tekinthető; szerinte ezek mindig csak kóborló halász-vadász népek voltak és természetesen az ős-

⁶ Much, Die Heimat der Indogermanen 2. 288 II.

magyarok is, pedig olyan ethnographus; mint pl. Sirelius, aki hosszabb időt töltött köztük és így alaposan megismerhette őket, szintén a visszafejlődési elméletet képviseli.⁷ Ezért szerintünk XVI—XIX. század irodalmi adatokból csak nagy óvatossággal — de negatív irányban semmikép sem — lehet az ugor-kor állapotaira következtetni. Különben az ilyen leírások adatai sem teljesen megbízhatók a gazdasági viszonyokra nézve, hisz az újabb korban is többször előfordult pl., hogy utazók egymásról primitív viszonyok között élő népről azt írták, hogy nem ismeri a földművelést; még később azután kitűnt, hogy csupán a férfiak nem foglalkoznak az illető népnél a földműveléssel. Sőt ha pl. a germánokra nézve csak Caesar tudósítását ismer-nénk, azt gondolhatnánk esetleg, hogy valami vadász nép volt, mert Caesar szerint a földművelést megvetették és legkedvesebb foglalkozásuk a vadászat volt.

Hivatkozik Zichy arra is, hogy a vogulok a lótarásra, elő-fogatra, lótakarmányra vonatkozó fogalmak nagyrészt a jö-vevényszavak tanúsága szerint a tatároktól tanulták. Ebből a körülményből azonban époly kevéssé következik az, hogy az ösugoroknak nem lett volna nagy lótarásuk, amint a magyar nyelv ugyanezen fogalmi körre vonatkozó, feltűnően nagyszá-mú szláv jövevényszavaiból (*kanca, kabola, zabla, patkó, kapta, lópata, pányva; széna, szalma, abrak, zab, jászol* stb.) sem kö-vetkeztethető az, hogy a honfoglaló magyarok nem lovas nép voltak és hogy a magyarországi szlávoktól vették csak át a „nagy lótenyésztést“.

Hogy a vogulok és osztjakok mikor voltak kénytelenek fel-hagyni az állattenyésztéssel, azt nem tudhatjuk. Az okokat, me-lyek ezt a változást gazdasági életükben előidézték, csak gya-níthatjuk. Valószínűleg legnagyobb szerepet játszott ebben a tekintetben a klíma elzordulása, amely évszámításunk előtt néhány századdal kezdődött el.⁸ Egy-egy hirtelenül fellépett szí-korúbb télen esetleg egész állatállományuk elpusztult.⁹ Azután

⁷ U. T. Sirelius, Die Herkunft der Finnen. 1924, 46.

⁸ Kai Donner, J.S.F.Ou. XLIV. 2. 9. l.

⁹ Fr. von Schwarz több adatot hoz fel arra nézve, hogy néhány évtizeden belül is mekkora katasztrófák érték a kirgizeket abból kifolyó-lag, hogy állatállományuk nagy része egy-egy zordabb télen éhen veszett; 1860-ban Turkesztán egy tartományában az állatállomány 80%-a pusztult el, 1879/80-ban az egész állomány fele, egyes vidékeken 90%-a; az 1896/97-i szigorú tél ismét hatalmasan megtizedelte állatállományukat: orosz újságok tudósítása szerint 1897 március második felében Csimkent tarto-mány 9 községében: 124,341 juh, 27,166 kecske, 1643 ló, 634 teve, 8712 marha és 333 szamar veszett éhen. (Fr. von Schwarz, Turkestan etc. 76.).

gondolhatunk idegen népek támadására, amely résziint megfoszthatta őket nyájaiktól, résziint arra kényszerítette őket, hogy északibb vidékre költözzenek, ahol az állattenyésztés feltételei már hiányoztak. Végül pedig elvonhatta őket az állattenyésztéstől a prémvadászat rendkívül jövedelmező volta is, a prémekért ugyanis mindig lehetett megfelelő csereértéket kapni, míg az állatokért nem. Hogy a változott viszonyok között az obiugorok nem tudták megőrizni lótenyésztésüket, mint a Léna-vidéki jakutok, akikre Zichy hivatkozik, abból sem következik egyáltalán, hogy korábban nem lett volna lótenyésztésük. A tunguzok sem tudták megtartani korábbi lótenyésztésüket, pedig ők is mai vándorlási területüktől jelentékenyen délebb fekvésű vidékről szorultak északra. A tunguzok úgy segítettek magukon, hogy felültek a rénszarvas hátára, a vogulok és osztjákok pedig a kutyaszánra, amely Jugria terepviszonyai mellett a legalkalmasabb közlekedési eszköz volt.

Az ősgorok lóartásának gazdasági célja bizonyára nem volt más, mint egyéb népeknél: tartották tejéért, húzáért, bőréért, ináért és végül, mint háas állatot. — A rendszeres lóhúsevésről tudtommal magyarországi emlékek nem szólnak, azonban a lóáldozatnak megmaradt az emléke. Az pedig közismert dolog, hogy azokat az állatokat szokták feláldozni az isteneknek, amelyek emberi táplálkozás céljára is szolgáltak, illetve amelyeknek a húát az ember is legtöbbre becsülte; különben az áldozati állatok legtöbb részét az áldozásban résztvevők mindenütt el is szokták fogyasztani.¹⁰ Amint majd látni fogjuk, Julianus a XIII. században a Bjelaja mellékén vagy az őshazában visszamaradt magyar töredékeket, vagy vogulokat talált; a lóhúsevést pedig rájuk vonatkozólag a Riccardus-féle jelentés külön kiemeli: *equinas carnes comedunt*.

A vogulokra vonatkozólag maradt fenn egy nevezetes történeti emléke is a lóhúsevésnek, amelyről azonban Zichy a vogul lóartás emlékei között nem emlékezett meg. Egy 1715.-iki orosz forrás szerint ugyanis a kondai vogulok a megtérés feltételei között azt is kikötötték, hogy nekik a lóhúsevés továbbra is megengedtessek.¹¹ Mivel pedig azt Zichy is elismeri, hogy lovaik az ősgoroknak is voltak, ha ezek szerinte csak ritka kivételes tulajdönt képezték is náluk, akkor nyilván lovakat is áldoztak, mert hisz minden nép a legbecsesebb állatait szokta az isteneknek áldozni, így tehát egyáltalán nem szükséges feltenni, hogy

¹⁰ A honfoglaláskori sírokban is csak a ló feje és a lábai szoktak meglenni.

¹¹ V. ö. Munkácsi, VöNGy I. 0103—0104, II. 0433/34.

a vogulok és osztjákok a lóáldozatot a tatároktól tanulták el. — Lóhúsevésről pedig csak „nagy lótenyésztő“ népnél lehet szó, mert bizonyára nem a Zichy által feltételezett parádés lovakat ették meg. Különbben is ethnologiailag teljesen elhibázott annak a feltevése, hogy az őszukoroknál, vagy akár az ősmagyaroknál a nemzetségfők, fejedelmek életmódjuk tekintetében a legcsekélyebb mértékben is különböztek volna a többiektől: a görög hőskorszak királyai sem éltek másképpen, mint alattvalóik; a vogulok és osztjákok fejedelmeiről pedig ezt a náluk járt utazók leírásaiból tudjuk. Arról pedig szó sem lehet, hogy a ló-tartás az ugorkorban vagy akár az ősmagyaroknál valami költséges passzió lett volna, amit csak gazdagabbak engedhettek meg maguknak. Ebben a korban a ló-tartás még semmibe sem került, még csak istállóról vagy karámról sem kellett gondoskodni. A lovak őrzése pedig — nyájállatokról lévén szó — szintén nem igényelt sok embert: F. von Schwarz említi (i. m. 84.), hogy turkesztáni útján gyakran látott több ezer lóból álló menéseket néhány 12—15 éves fiú felügyelete alatt.

Ha a juh- és lónyájak tartása költséget nem is okozott, viszont birtokuk gazdagságot jelentett, amint ez minden állattenyésztő népnél így van. Ha tehát az őszukorok rátértek a nyájállatok tartására, akkor voltak is nyájai és törekedtek is ezeknek a birtokára, végre is ez általános emberi tulajdonság. Így tehát bizonyára nem maradtak el a minden állattenyésztő nép életében nagy szerepet játszó nyájrablások, aminek következtében kifejlődhetett az ősmagyarokban a harcias, támadó szellem. A ló mindenkor aktív népek háziállata volt: „Passive, nur empfangende Völker bedürfen des Pferdes nicht“ jegyzi meg Much (i. m. 288. l.). Ez így is van. A lovaglásnak az emberi szellemre való átalakító hatását találóan jellemzi. A. Ecker:¹² „Eine gewaltige Kraft ist (mit dem Pferd) in seinen Dienst getreten und es ist sehr natürlich, dass, auch das Bewußtsein dieser Kraft den Reiter erfüllt. Wer einmal in seinem Leben auf einem guten Pferd dahingejagt ist, hat wohl dieses stolze Gefühl einer ihm zugewachsenen Kraft, ein wahres Herrschaftsgefühl empfunden. In seiner Weise hat auch Mephisto dieser Empfindung Ausdruck verliehen, wenn er sagt:

„Wenn ich sechs Hengste zahlen kann,
Sind ihre Kräfte nicht auch meine?
Ich renne zu und bin ein rechter Mann,
Als hätt' ich vierundzwanzig Beine“.

¹² Ecker: Das europäische Wildpferd und dessen Beziehungen zum domestizierten Pferd. Globus 34, 9.

Etwas von diesem Herrschaftsgefühl verbleibt auch dem Reiter, wenn er herabgestiegen: der Kawallerist ist stolz und pflegt mit einiger Geringschätzung auf denjenigen herabzusehen, dem nur ein einziges Muskelsystem dienstbar ist, während er über deren zwei gebietet“. Így tehát az ősi lótenyésztés az ősmagyar-ság lelki habitusára is jellemző: ha a harcias, magabizó, rátarti lovasszellem nem lett volna már meg az ősmagyarságban is, a magyarságnak a századok során el kellett volna pusztulnia, és a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie azok között a sokszor magasabb kultúrfokot képviselő népek között, melyekkel a magyarság hol baráti, hol ellenséges érintkezésbe került már történetének kezdetén . . .

Talán hajlandó volna valaki arra a feltevésre, hogy az ugorokban és később a voguloknál és osztjákoknál a lovat csak szent állatként tartották a nemzetségfők, hogy bizonyos alkalmakkor az isteneknek áldozzák. Ezt a feltevést azonban teljesen kizárja az a körülmény, hogy a lovaglásra vonatkozó szókészlet egyezik az obiugor nyelvekben és a magyarban. Még Zichy is kénytelen elismerni ezt a *ló*, *nyereg* és *ostor* szavainkra nézve. Ez tehát azt mutatja, hogy a ló nem valami szent állat volt, hanem elsősorban is profán célokra szolgált. A három szó közül kulturtörténeti tekintetben legnevezetesebb a *nyereg* szó. Nyeregre ugyanis a lovak pásztorának szüksége nincs: a lópásztorok mindenütt szőrin ülik meg a lovat. Erre az alkalmatosságra csak a lovas harcosnak van szüksége, akinek nemcsak a lóra kell ügyelnie, hanem a ló hátán az ijjat is kezelnie kell tudni; mindkét keze el lévén foglalva az ijjal és a nyállal, számára a biztos megülést csak a nyereg teszi lehetővé. Ez a magyarázata annak, hogy az ókorban a nyeret csak az iráni és töröktatár igazi lovas-harcos népek használták, ellenben a görögök, rómaiak, kelták (híres lótenyésztők voltak) és a germánok eredetileg szőrin ülték meg a lovat (Schradler, Reallexikon 706.); a nyereg használata keletről elterjedt, később a nyugati népek körében is. A *nyereg* szó és a tárgy megléte arról tanuskodik, hogy az ugorok, illetve az ősmagyarok már lovas harcosok voltak. Lovas harcossá azonban nem lehet valami zsákmányoló életmódot folytató halászféle ember máról holnapra; ahhoz hogy valaki a vágató ló hátán kezelni tudja az ijjat, ezt a mesterséget gyerekkorától kezdve gyakorolnia kell, ez pedig csak nagy lótenyésztő népnél lehetséges. Elméletileg ugyan feltehető volna, hogy az ősugorok török kulturhatás folytán lettek lótenyésztő néppé; ennek a feltevésnek azonban a legcsekélyebb alapja sem volna, mert hisz régi török jövevény-

szavak az ugor nyelvekben nincsenek. Ellenben vannak ezen nyelvekben iráni jövevényszavak; mivel pedig az iráni népek is nagy lótenyésztést folytató lovas népek voltak, a lótenyésztést bizonyára iráni népektől vették át az ugorok.¹³

A *ló*, *nyereg*, *ostor* egyeztetések már Munkácsinál és Szinyeyinél is szerepeltek. Érthetetlen számomra, hogyha Zichy ezeket elfogadta, miért veti el azokat a nyelvészetiileg teljesen kifogástalan egyeztetéseket, amelyekkel Mészöly ezt a sorozatot kiegészítette. Végre is nyelvészeti egyeztetések helyességének legfontosabb kritériumaként általánosan azt szokás tekinteni, ha az egyeztetett szók nem magukban állanak, hanem egy határozott fogalmi körbe tartoznak bele. Szerepelt azonban már a korábbi irodalomban a *másodfű*, *harmadfű* kifejezés is, sőt még Zichy korábbi munkájában is ott olvasható ez a mondat: az ugorkor lóneveléséről „tanúskodnak a *másodfű*-, *harmadfű*- (-ló) kifejezések, melyek az obiugor nyelvekben szintén megvannak“ (i. m. 4.). Most pedig, amikor arról volna szó, hogy ebből a nyelvészeti egyeztetésből levonjuk az őstörténeti tanulságokat, ami bizony a „törökös ethnikumú“ magyarság ábrándképének szétfoslását jelenti, — hisz ezért is élénkült meg a vita annyira ebben a lőügyben —, akkor Zichynek már aggályai támadnak. Idézett cikkében (M. Ny. XXVII. 12.) már nem hiszi, hogy a *másod-harmadfű* kifejezést eredetileg csakis a lóneveléssel kapcsolatban használták, mert „ezt az életkorjelölést a magyarban a régiségben és a népnyelvben egyaránt többféle háziállatra alkalmazzák“. Ez igaz (marhára és számárra); azonban az ugorkorban más állatra nem igen használhatták, mert hisz a juhon és lovon kívül más háziállatuk az ősugoroknak aligha volt, legalább is a nyelvben ennek nyoma nem maradt. (Ebre bizonyára nem használták ezt a kifejezést). A *juh* azonban az állattenyésztő népeknek vágóállatja, amely a harmadfű kort bizony nem igen éri meg, és nálunk sincs arra adat, hogy a juhot *másodfű*, *harmadfű* (!) juhnak mondták volna; és végül a *másodfű-harmadfű* kifejezés az obiugoroknál csupán a lóra használatos, így tehát semmi kételyünk nem lehet abban a tekintetben, hogy eredetileg is csupán a lóra vonatkozhatott.

Mészöly Gedeon megvilágította, hogy a *gyermek* szó meg-

¹³ Feltevésünk helyességének részletekbe menő nyelvészeti bizonyítását az olvasó Munkácsi idézett cikkében találhatja (Ethn. XLII 12—20). Munkácsi fejtegetései alapján az ősmagyarság népi kultúráját még az általunk előadottnál is magasabbrendűnek kell gondolnunk, ez különösen az ökrös szekér meglétéből következtethető.

felelője az obiugor nyelvekben csikót jelentvén, miért volt a régiségben a csikónak az elnevezése *gyermekló*. Zichy Gombocz egy újabb értekezésére hivatkozva valószínűnek tartja (M. Ny. XXVII. 19.), hogy a magyar *gyermek* szó egy feltételezett bolgár-török *d'žermik* alakból származott. Nem vonom kétségbe, hogy ilyen alak formailag feltehető, azonban, hogy a magyar *gyermek* szó ebből a feltételezett alakból származott volna, annak a valószínűsége jóformán a semmivel egyenlő. A magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai közül ugyanis hiányoznak a rokonságra vonatkozó elnevezések, így tehát nem tehető fel, hogy ilyen, a családi életből való intim szót bolgártörököktől kölcsönöztünk volna. Ellenben teljesen beleillik ez a szó a magyar nyelvnek a családi életre és rokonsági fokozatokra vonatkozó igazán gazdag finnugor eredetű terminológiájába. Korábban Gombocz Zoltánnak is ez volt a felfogása a *gyermek* szóról.¹⁴ Hogy pedig Gombocznak ez a korábbi felfogása volt a helyes, azt minden elfogulatlan ember számára szinte kézzelfoghatóan demonstrálta Mészöly Gedeon, irodalmi adatot hozván fel arra, hogy a vogul anya is *n'aßramakam* 'csikócskám' szóval emlékezik meg gyermekéről, amely szó alakilag is teljesen megfelel a magyar *gyermekem* szónak.

Az ember ivadékát csak lovas nép nevezhette el csikónak és a csikónak régi és népnyelvi *lófi* elnevezése, amelynek a vogulban is van pontos megfelelője, szintén csak olyan népnél képzelhető el, amelynél a lónak nagy becsülete van, különösen ha az prima ló, *főló*. Azt hiszem nincs két olyan nyelv az indogermán nyelvek között, amelyekben bármely háziállatra vonatkozó egyező kifejezések ilyen gazdagon volnának képviselve, mint az ugor nyelvekben a lóra vonatkozók. És nekünk mégis azt kelljen elhinnünk, a minden-török elmélet kedvéért, hogy a ló őseink számára olyan mesebeli állat volt, mint az oroszlán! De nemcsak a lóra vonatkozólag van gazdag szókészlete az ugor nyelveknek, hanem még a lóraülést is egy speciális igével fejezték ki (Simónyi mutatta ki): azt hiszem egy indogermán nyelvben sincs ennek a tevékenységnek a kifejezésére külön szó, sőt talán még a török nyelvekben sem. Zichy azt az ellenvetést teszi, hogy a régi magyar *ellik* 'lóra ül' szó megfelelőjének a vogulban és osztjákbán 'hajóra száll' jelentése is van. Az eset hasonló, mint a magyar *másod-*, *harmadfü* kifejezéseknél, csak hogy itt az obiugor nyelvekben alkalmazták az eredeti 'lóra ül' kifejezést másra: a hajóra. Hogy az igének eredeti je-

¹⁴ V. ö. Gombocz, Bulg.-türk. Lw. 191.

lentése csak „lóra ül” volt, azt abból következtethetjük, hogy a régi magyarban csak a „lóra ül” jelentése volt meg. Ha jól ítélem meg a dolgokat, akkor erre nézve a magyar nyelv egy másik érvet is szolgáltat: A lóraülésnél a megnevezésre szolgáló képzet bizonyára nem volt más, mint „szétterpesztet lábakkal ül”. E tekintetben hivatkozhatom a ló és lovas legrégibb irodalmi említésre a Rigvédában, amely szintén ezt emeli ki. A német fordítás szerint: „Die Männer spreizten die Schenkel auseinander, wie die Weiber bei der Kinderzeugung”.¹⁵ A most is használatos *elleni* igénket az Et.Sz. ismeretlen eredetűnek mondja. Nézetem szerint erre semmi okunk nincs, mert a szó mai jelentése a *lóra elleni*, vagyis „szétterpesztet lábakkal lovon ülni” kifejezésből is származhatott. Ismeretes, hogy nemcsak fekvő helyzetben szoktak a nők szülni, hanem szétterpesztett lábakkal állva, térdelve, vagy guggolva is, sőt azt is mondhatjuk, hogy az utóbbi formája a szülésnek a népnél most is elterjedtebb; a Rába mellékén Vas megyében pl. csak az első gyermeküket szokták a nők ágyban fekvő helyzetben szülni; a rómaiaknál és a germánoknál is a szétterpesztett lábakkal térdelve való módja a szülésnek volt az általános (Schraeder, Reallexikon 348—49.). A szülés ezen módjának euphemisztikus vagy metaforás elnevezésére szolgálhatott eredetileg az „elleni” ige, amelyet azután átvittek és specializáltak bizonyos állatokra. Ezen magyarázat helyességét bizonyíthatja az a körülmény is, hogy csupán azokra, az állatokra használják az „*ellik*” igét, melyek álló helyzetben szülnék; kutyára, disznóra, macskára általában nem mondják, hogy megellett. — Nyilvánvaló, hogy ilyen jelentésfejlődés csupán lovas népnél lehetséges, és az sem kétséges, hogy ennek a jelentésváltozásnak már nagyon ősinek kell lennie.

Finnugor eredetű a *fék* szó is. Nem kétséges, hogy a *fék*, mint tárgy már az ugorkorban is megvolt; ha a megfelelő szó nincs is még az obiugor nyelvekben (a „fék” fejrevalót jelentett), azért egykor meglehetett. Amelyik népnek ugyanis nyerge már volt, az a féket is ismerte. A nyugati népeknél eredetileg, úgy látszik, a fék sem volt ismeretes, hanem a ló sörényébe, nyakába kapaszkodott a lovas (v. ö. Schraeder, Reallexikon 976.), ellenben a Rigvéda fentidézett leírásában a fék már említve van az ostorral és nyereggel együtt.¹⁶ Ez a három lófelszere-

¹⁵ V. ö. Schraeder, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3. II. 158.

¹⁶ Azt hiszem, hogy a *sádó* kifejezését a Rigvédának nem „Sitz” szóval kellett volna értelmezni, mint a német fordító teszi, hanem a „Sattel” szóval. Abban a két sorban ugyanis, amelyben ez a szó előfordul, a ló felszerelése van leírva: „auf dem Rücken der *sádó*, in den Nüstern der Zaum,

lési tárgya az ugorkor lovasának is mindenesetre megvolt. Hogy *kengyele* is volt-e, az már bizonytalan. Azt ugyanis a rendelkezésemre álló irodalomból nem sikerült megállapítanom, hogy az iráni népek ismerték-e használatát. Az pedig nem kétséges, hogy a Nyugaton a kengyelt csak a hunok révén ismerték meg; először a VI. században van említve (v. ö. Schrader, Reallexikon, 819.). Ha iráni népek ismerték már a kengyelt, akkor az ősgorok átvehették tőlük a nyereggel, fékkel és ostorral együtt. Ha nem, akkor a magyarok csak török népekkel való érintkezésük során ismerkedhettek meg vele. A szó nincs meg az obiugor nyelvekben, de mindenesetre finnugor eredetű „bőrhárisnya alja” jelentésben; az eredeti elnevezés azonban azt is tanúsíthatja, hogy a magyarság azzal a néppel, amelytől a tárgyat átvette, intenzív nyelvi érintkezésben nem állott, mert különben a szót is átvette volna (v. ö. a szláv eredetű *patkó* és *zabla* szavainkat).

Zichy István gróf felfogása szerint a magyarságot egy nagy állattenyésztő néppel, a bolgártörökkel való érintkezés alakította át lovas néppé. Zichy álláspontjához csatlakozott Hóman Bálint is. Németh Gyula ezzel szemben teljesen Mézőly felfogását követi: a magyar-ugorokat főleg zsákmányoló életmódot folytató lovas-népnek gondolja, „mely lényegében egészen más nép volt, mint a mai vogulok és osztjákok”. Szerinte ugyanis „oly néppel, mely a mai vogulok és osztjákok színvonalán áll, egy török nép nem is tudott volna mit kezdeni” (i. m. 125.). Ez bizonyára így van; azonban meg kell jegyeznünk, hogy Németh Gyulának az ugor-magyarok gazdasági állapotára vonatkozó felfogása nem áll összhangban az ősmagyarok társadalmi berendezettségéről vallott felfogásával. — Zichy említett cikkében újból hangsúlyozza, hogy a magyarság a jövevényszavak tanúsága szerint csupán a bolgártörökséggel való érintkezés következtében alakulhatott át nagy állattenyésztő lovas néppé. Zichy elméletének azonban ép az az alapvető tévedése, hogy az állattenyésztésre vonatkozó jövevényszavak vallomását teljesen helytelenül értelmezi. Elfeledkezik ugyanis arról, hogy nemcsak nomádok, vagy — mondjuk — pásztornépek foglalkoznak állattenyésztéssel, hanem földművesek is; a magyar nyelvnek bolgártörök jövevényszavai pedig arról tanuskodnak, hogy a magyarság nem bolgártörök pásztornéppel állott benső érintkezésben, hanem bolgártörök földműves néppel: a magyar nyelvnek ugyanis nemcsak a földművelésre

auf dem Hinterteil ihre Peitsche (?)“ (V. ö. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3, II. 158.)

vonatkozó bolgártörök jövevényszavai utalnak paraszti kultúrára, hanem az állattenyésztésre vonatkozók is. Mivel Zichy fejtegetései azokra, akiknek megfelelő néprajzi tájékozottságuk nincs, nagyon megvesztegetően hangozhatnak, fenti tételünket a következőkben részletesen bizonyítani óhajtjuk abban a reményben, hogy ezzel ezt a téves tanítást véglegesen kiküszöbölhetjük a magyar őstörténetből.

Ha végigtekintünk az állattenyésztésre vonatkozó bolgártörök jövevényszavainak jegyzékén, az első, ami szembeszökik, hogy abban nagyon sokféle — mondhatnám összes — háziállataink képviselve vannak. A nagy állattenyésztő nomádnépeknek azonban nem annyira sokféle állatjuk van, hanem inkább sok. A jegyzékben a legtöbb jövevényszó a *szarvasmarha* tenyésztésére vonatkozik: *bika*, *ökör*, *tinó*, *tulok*, *ünő*, *borjú*. Zichy ideszámítja a *sajt*, *túró*, *iró* szavakat is, azonban problematikus, hogy ideszámítandók-e, mert ezek a szavak más tejelő állat tejének a felhasználására is vonatkozhatnak. A szarvasmarha nemének és korának állapotára vonatkozó bolgártörök jövevényszavak nagy száma azt tanúsítja, hogy a szarvasmarhának rendkívüli jelentősége volt annak a bolgártörök népnek a gazdaságában, amellyel a magyarság érintkezésben állott. A szarvasmarhát pedig nem a „nagy állattartó lovas népek” tenyésztik Euráziában, hanem a földműves népek.¹⁷ Ökörrel szántanak és az ökör húzza a szekeret is. A lónak munkaállattá való — hogy úgy mondjam — szociális lezülése sokkal később következett be. Így tehát a szarvasmarha fogalmi köréhez tartoznak tulajdonképp *eke* és *tengely* szavaink is bolgártörök jövevényszavaink sorában, sőt bizonyos tekintetben a földművelésre vonatkozó egész bolgártörök eredetű szókészletünk.

Szarvasmarhatenyésztésük az igazi lovas nomádnépeknek nincs is; a török *öküz* ~ *ökür* > magyar *ökör* is indogermán eredetű szó (v. ö. Németh i. m. 94.) és ilyen esetleg más idetartozó török szó is. „Das strenge Reiternomadentum“, írja Peisker Middendorf és Vámbéry nyomán, „kennt keine Rinderzucht. Das Rind verdurstet bald, es ist nicht schnellfüssig und ausdauernd genug, um die ungeheuren Wanderungen mitmachen zu können; es ginge an Erschöpfung zugrunde, bevor es im Frühjahr die Sommerweiden und im Herbst die Winterquartiere erreicht haben würde. Auch bietet ihm die Steppe

¹⁷ V. ö. Ed. Hahn, Die Haustiere 1896, 95 és Much, Die Indogermanen 2, 287: „Aus allem, was wir über die Bedeutung des Rindes sagen können, (geht hervor) dass es das eigentliche Tier des Ackerbauers ist, also alle Völker, bei denen es in entsprechender Zahl erscheint, als Ackerbauvölker kennzeichnet“.

für den Winter keine entsprechende Nahrung und der Hirt hätte keinen besonderen Nutzen, weil das wandernde Rind keine oder wenig Milch gibt und als Tragtier dem Pferd und Kamel an der unerläßlichen Schnelligkeit bedeutend nachsteht“.¹⁸ Azért sem kedvelik török pásztornépek a szarvasmarhát, mert télen nem tudja eleségét a hó alól kikaparni, mint a juh, a ló és a teve, a „nagy állattenyésztő“ népek igazi nyájállatai. Török népek az utóbbi állatok tejét is többre becsülik, mint a szarvasmarháét.¹⁹

Disznótartásra vonatkoznak bolgártörök jövevényszavaink sorában *disznó*, *ártány*²⁰ és *serte* szavaink. Zichy (M. Ny. XXVII. 13.) a *kan* szót is említi, erről azonban eddig még nem hallottuk, hogy bolgártörök eredetű. Semmiféle nomádnépnek sertésitenyésztése nincs és nem is volt, a disznó a steppén nem is tudna megélni: a sertés tipikusan az erdősvideki földmives népnek vágóállata.²¹ Az indogermán nyelvek közül csak azoknak van közös szavuk a házi disznóra, amelyekben a földművelésre és erdei fákra vonatkozó ősi szókészlet is megvan. A disznótartásra vonatkozó szókészletből azonban az is következik, hogy annak a bolgártörök földművesnépnek, amellyel a magyarság érintkezésben állott, erdős vidéken kellett laknia, mert a disznót a közép- és ókorban csak olyan vidékeken tenyésztették, ahol tartását, hizlalását a makkoltatás megkönnyítette. Másrészt pedig a zoologusok ítélete szerint a disznótartás megtelepedett életmódot tételez fel, mivel a disznó kényesebb bármely háziállatunknál (v. ö. Hirt, i. h. Feist, i. h.).

A bolgártörökök kecske tenyésztéséről tanúskodnak *kecske* és *olló* szavaink. Bizonyára tartották a steppelakó török lovasnépek is, de a földmivesek is mindenütt tenyésztették.

¹⁸) J. Peisker, Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotaren und Germanen (Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 1905. 11).

¹⁹ V. ö. Byhan: Buschan, 'Illustrierte Völkerkunde'. II. 1. 347. l.

²⁰ Az *ártány* szó megfelelője a török nyelvekben csak herélt állatot jelent; hogy azonban a szónak a magyarban kezdettől fogva 'herélt kan' volt a jelentése, azt két körülményből következtethetjük: Már a garamszentbenedeki apátság 1075.-i alapítólevelében említve van a bihari *Artánd* községnek sertésitenyésztése, egy 1334.-i oklevél szerint pedig a korábban *Rikalch*-nak nevezett községet azért nevezték el *Artánd*-nak, mert lakosainak disznót kellett az apátság részére szolgáltatniok. (V. ö. ZONF. VI. 36.) — Más állatra az *ártány* azért sem vonatkozhatott, mert azokra az állatokra, amelyeket földmivesek herélni szoktak, speciális szó került át a bolgártörökből nyelvünkbe.

²¹ V. ö. Much i. m. 262/63; Schrader Reallexikon 745/47, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3 II. 220; Hirt, Die Indogermanen I. 288/89; S. Feist, Kultur der Indogermanen 162.

Juhtenyésztésre vonatkoznak *kos*, *ürü*, *toklyó* és *gyapjú* szavaink. Bizonyos, hogy a juh a steppelakó pásztornépek legnevezetesebb állata a ló mellett. Tenyésztették azonban a ló mellett már az ősmagyarok is. De természetesen nemcsak „nagy állattenyésztő” lovas népek, hanem paraszt népek is tartották. A *gyapjú* szó világos bolgártörök hangalakja pedig amellett tanuskodik, hogy a juhtenyésztésre vonatkozó régi török jövevényszavaink is ugyanannak a bolgártörök földműves népnek a nyelvéből kerültek hozzánk, amelyből valók a földművelésre és paraszti állattartásra vonatkozó török jövevényszavaink.

Török nomádnépeknek a juh és a ló mellett legnevezetesebb állata a *teve*. Ilyen népekkel a magyarok is érintkezésben állottak, így tehát valamennyire megismerkedhettek vele, de hisz az *oroszlán* szót is megismerték. Hogy azonban gazdasági életükben nevezetesebb szerepet nem játszott, arra abból is következtethetünk, hogy Magyarországra nem került el: ha a magyarság egy steppelakó török nomádnép hatása alatt alakult volna át lovasnéppé, akkor állatállományunkból a teve sem hiányoznék.

Hogy a magyarság mint kész lovasnép került érintkezésbe egy bolgártörök földműves néppel, azt nemcsak a lóra vonatkozó ősi kifejezések nagy száma tanúsítja, hanem az a „sajátosság” jelenség is, — hogy Zichy grófnak egy korábbi nyilatkozatát idézzem — „hogy a magyar nyelvnek a ‚bolgártörök érintkezések’ korából a lóval, annak tartásával és használatával összefüggő kifejezése alig van” (Zichy i. m. 50.). „Ilyenek volna talán *szür*(-ke) és *tar*(-ka) mint lószínek”, írta korábban Zichy; most már határozottan állítja (M. Ny. XXVII. 13.) hozzávéve a *kék* és *sárga* szavakat is. Korábbi habozása nagyon is indokolt volt, mert hisz a *tar* semmiféle török nyelvben nem lószín, hanem ‚kopaszt jelent, a *szür*(-ke) szóról pedig eddig sehol sem volt még alkalmam olvasni, hogy török jövevényszó, a *kék* és *sárga* idesorozása pedig több mint problematikus. Korábban a *gyeplő* szóról is úgy vélte Zichy, hogy aligha vonható ide, lévén eredeti jelentése ‚kötél, zsinór, fonál’. Újabban már határozottan ideszámítja azzal az indokolással, hogy a megfelelő csuvas eredetű cseremisiz szónak is megvan ez a jelentése (ez a körülmény Zichy előtt korábban is ismeretes lehetett, mert hisz meg van említve Gombocznál). A baj az, hogy a csuvasban és semmiféle török nyelvben nincs meg a ‚Zaum’ jelentése a szónak, így tehát a cseremisizben nyilvánvalóan a magyartól teljesen független jelentésfejlődéssel állunk szemben. Annál is inkább valószínű ez, mert hisz a régi és népnyelvből a

magyarban is ismeretes a szónak eredeti „kötél” jelentése: most sem kantárszárat, hanem kocsigyepelőt jelent a *gyeplő* elsősorban. A környező szláv népek és a németek sem a *gyeplő* szót vették át tőlünk „Zaum, frenum” jelentésben, hanem a *kantárt* (v. ö. Berneker Et. Wb. 482.). Ez tényleg török szó, azonban kérdéses, hogy bolgártöröknek tekinthető-e, a csuvasból ugyanis kimutatva nincs, valami bolgártörök hangsajátságot pedig nem tüntet fel. Azon szavak közül, amelyeket Zichy felemlít, ez az egyetlen, amely kapcsolatban van a lóval, de nem a lótenyésztéssel, hiszen iparcikknek tekinthető: *féken* a primitív kötélféket értjük, míg a *kantár* a szíjból készült lószerszámot jelenti. Van azonban egy bolgártörök jövevényszavunk, amely tényleg a ló tenyésztésével kapcsolatos, azonban — úgy látszik — Zichy figyelmét elkerülte: ez a *csökönyös*, amely szó a török nyelvekben és a csuvasban is a lóra vonatkozik (v. ö. Gombocz B. T. L. 64.). Esetleg ideszámítható a *béklyó* szó is, amelynek több török nyelvben „Fußeisen, Fußkette” a jelentése, a csuvasban orosz értelmezés szerint: „kurta kötél” (v. ö. Gombocz, B. T. L. 42—43.).

Szóval végeredményben török jövevényszavaink közül csak kettő-három hozható kapcsolatba a lóval. Figyelembevée a szarvasmarhára vonatkozó bolgár-török jövevényszavak nagy számát, megállapíthatjuk, hogy ez a két-három szó egyáltalán nem nyújt lehetőséget Zichy tételének a kimondásához, amely szerint a „kóborló halász-vadász” ősmagyar nép bolgártörökökkel való érintkezés során alakult át „nagy állattenyésztő lovas” néppé. Megemlékeztünk már fentebb a lótenyésztéssel kapcsolatos szláv jövevényszavainknak nagyon is jelentős számáról. Annak a bolgártörök népnek az életében, amellyel a magyarság érintkezésbe került, a ló nyilván még akkora szerepet sem játszott, mint az Alföld honfoglaláselőtti szláv lakosságánál. Az utóbbiak lótenyésztéséről ugyanis nemcsak a lóra vonatkozó szláv jövevényszavaink tanuskodnak, hanem több alföldi helynevünk is.²² Bizonyára avar hatás alatt tértek át a magyarországi honfoglaláselőtti szlávok a nagyobbarányú lótenyésztésre.

A felhozottakból világosan kitűnt, hogy nem „nagy állattenyésztő” lovasnép volt az a bolgártörök nép, amellyel az ősmagyar nép érintkezésbe került, hanem marha-sertéstartó letelepült életmódot folytató tipikus parasztnép. Hogy a vetésben a legelő állatok kárt ne tegyenek, bizony meg kellett őket *béklyózni*, *karámba* terelni, sőt még istállózták is állatjaikat, amint

²² V. ö. ZONF VI. 27. l. *kon6*, *konjar6* címszavakat és 9. l. 14. §.

ezt *ól* szavunk tanúsítja. A steppe „nagy állattenyésztő” népei ezeket a berendezéseket bizony nem ismerik, hisz semmi szükségük nincs rájuk.

Láttuk, hogy Zichy a vogulok és osztjákok mai életviszonyaiból akart következtetni az ősmagyarok életviszonyaira, jöllehet ezen népek ma egész más természeti viszonyok között élnek, mint élhettek egykor az ősmagyarok. Azok a természeti életfeltételek, amelyek a csuvas nép életmódját meghatározzák, egyáltalán nem változtak, így tehát bizonyos következtetések mai életviszonyaikból egykori gazdasági állapotukra nagyon is helyénvalónak látszanak. Byhannál azt olvasom róluk: „Im Ackerbau sind die Tschuwaschen ihren russischen Nachbarn in bezug auf sorgsame Bestellung, rechtzeitiges Ernten und Dreschen, reichliches Düngen weit überlegen ... Die Viehzucht dagegen betreiben sie in lässiger Weise; Schafe und Rinder füttern sie im Winter mit Stroh, mit Heu nur die Pferde, welche wenig leistungsfähig sind. Dafür ist die Hühnerzucht (v. ö. magyar *tyúk* szavunkat), welche Sache der Frauen, sehr bedeutend...”²³ Az a nép, amely az oroszokat még manapság is felülmulja a földművelés terén, mindig is parasztnép volt. Ettől a néptől, amely az állattenyésztést csak immel-ámmal űzi és amelynek a lovai ma sem érnek semmit, a magyarság a „nagy állattenyésztést” bizony meg nem tanulta volna, és ha a magyarság nem lett volna már előzőleg is lovas nép, a bolgártörökséggel való érintkezés révén sohasem lett volna azzá.

Összefoglalva az elmondottakat, az ősmagyarokat állattenyésztő népnek tekinthetjük, amely idényszerűleg halászattal és vadászattal is foglalkozott, de némi földművelése is volt.²⁴ Valószínűleg olyasféle életmódot folytattak, mint a régi germánok, akik szabad férfihoz méltó foglalkozásnak csupán az állattenyésztést, vadászatot és a harcot tekintették, a földművelést pedig az asszonyokra, öregekre, gyengékre és rabszolgákra bízták.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

²³ Buschan, Illustrierte Völkerrunde³, II. 896/97.

²⁴ Munkácsi (Ethn. XLII. 18) azon feltevésében nem tudok osztozni, hogy az ősmagyar népnél már a foglalkozások megoszlásában gyökerező társadalmi osztályok is kialakultak volna.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A lutheránus és az asszonyember.

Szent Pál apostol a korintusbeliekhez írt első levelében tudvalevőleg nem valami lelkes ajánlója a házasság intézményének. Ő csak a parázñaság elkerülése miatt tartja szükségesnek, hogy minden férfiúnak tulajdon felesége legyen, és minden asszonynak tulajdon férje. De egyébként azt tanítja, hogy jó a férfiúnak asszonyt nem illetni, és azt szeretné, ha minden ember úgy volna, mint ő maga, vagyis ha házastárs nélkül élne. Azért mondja a nem házasoknak és az özvegyasszonyoknak, hogy jó nekik, ha úgy maradhatnak, mint ő. „De ha magokat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek: mert jobb házasságban élni, mint égni” (7. rész 9. vers). A nagy apostol mindvégig megtartóztatta magát, és így találóan zengi róla egy lakodalmi vers, hogy:

Nem vala szent Pálnak soha felesége,
A Krisztus kereszte volt gyönyörűsége,
Ugyan a Krisztus lett az ő öröksége,
Megadatott neki fényes dicsősége.

(Erdélyi J.: Népd. és mondák I, 115.)

A Szent Pál tanítása nyomán kialakult kath. egyházi felfogás „Sacramentomnak, Istentől rendelt Szentségek” (Pázmány) tartja ugyan a házasságot, és természetesen igen nagyra becsüli a tisztas családi életet, de azért nem mond ellent a korinthusiakhoz intézett levél ama sorainak, melyek a hajadonoknak azt tanácsolják, hogy „jó az embernek úgy maradni”, mert aki házasság nélkül van, arra visel gondot, ami az Úré, a házások pedig az Úrnak való kedveskedés helyett inkább egymás kedvét keresik. Vagy hogy Pázmány fogalmazásában ismertessem a kath. egyház felfogását a házasságról: „... hisszük és valljuk, a' mit Szent Pál tanít; hogy a' ki meg-házasodik, nem vétkezik, a' ki Leányát Férjnek adgya, jól tselekeszi” (Kalauz 1766-i kiad. 1053), mindamelllett „a' Házasságra nem kötelez Isten mindeneket: hanem a' Házasság-nélkül-való állapot kedves Isten-előtt” (uo. 1056). Házasság nélkül élnek ma is a róm. kath. papok meg a férfi- és a női szerzetesrendek tagjai, kik magukra nézve éppenúgy kizárják az élet szükségletei közül a házasságot, mint az a régi rigmus, mely azt vallja: „Étel, ital, álom: szükséges e három az emberi életre”.

Szent Pál tanításával és a katolikusok véleményével merőben ellenkezik Luther és a lutheránusok nézete a házasságról. Szerintük a házasság az első szentség, mert: „Szerzé ezt előszer paradicsomban, / Az Űristen teremptésében, / Férfiat, asszony-embert egy társaságban, / Egyakarű egyenlő szeretetben“ (RMKT. VII, 184), vagy „Isten az embert lám mikor teremté, / Az férfiú mellé ottan társot szerze, / Nem jónak mondá, egyedűl ha lenne“ (uo. II, 166). A szent házasság — mondja Magyar István — az Istennek oly szent szerzése, mely „forrása volna minden dicséretre való ionac. Mert ebből szaporodnec rendel egy mas vtan az emberi nemzet, ezből szarmaznanac az böltsek, io feiedelmek, erős vitezec, és minden rendbeli emberek, s-az mennyei karis innet telnec be“ (Az orsz. való sok roml. okairól. RMKönyvtár XXVII, 218). A XVI—XVII. század protestáns versszerzői közül többen nagy buzgósággal magasztalják az Istennek tetsző házasságot. Néha tréfás, rendszerint azonban igen komoly és csaknem mindig módfelett száraz, didaxissal megtömött verses fejtegetéseikben az akkori oktató költészetnek valósággal új ága hajtott ki: a jellegzetesen protestáns házassági énekek, melyeknek késő utódai, mint házasi életet dicsérgető lakodalmi rigmusok, vőfélyköszöntők ma is élnek. Csak a hangja más és a verselése gördülékenyebb, de tartalomra nem sokban különbözik a régiek házassági énekeitől Mátyási egy lakodalmi versének következő részlete a Semminél több valamiben (1794, 9. l.):

A' szent Házasságot az Isten szerzette,
Midőn Ádám Űrral Évát el-vétette.
Jó tehát, mert azt-is helyesnek találta,
Mikor teremtese rendit meg-vizsgálta.
Nem tsak szabad dolog, nem tsak tisztességes,
Hanem a' természet tzéljára szükséges,

vagy akár ez a mai, állítólag népi eredetű epithalamium:

A szent házasságot maga Isten szerzé,
Maga Isten adta Évát Ádám mellé,
Hogy légyen hű társa örömbe és bajba.
Mint ezt Mózes könyve hűn elénkbe adja.
Boldog is az, kinek van hű felesége,
Mert a jó feleség a ház ékessége,
Víg öröm és áldás száll vele a házba,
S kivirágzik szépen a boldogság fája.
A rideg legénynek unalmas az élet.
Nincs, kivel megossza, hogyha kedve éled.
Nincs, ki édes csókkal kedvesének mondja,
Nincs, ki vigasztalja, ha meggyűl a gondja.

(Győr vidéke. Nyr. XIX, 332—3.)

Luther nemcsak feltétlenül szükségesnek véli a házasságot minden arra való ember számára, hanem csak a házaseletet tekinti az egyedüli erkölcsös életformának, és e tanításának gyakorlati következményeképen maga is megházasodott. Mél-tán írja tehát róla a hitvitázó nádor, gróf Esterházy Miklós: „Luther Márton is az büjtöléstől felszabadítván az embereket, az házasságot parancsolatnak tartotta és minden renden való embernek szükségesnek ítélte“ (Toldy F.: Gr. Esterházy M. munkái. Újabb Nemz. Könyvt. I, 151.). Természetes, hogy Esterházy vagy kortársa, Pázmány Péter sem hagyja észrevétel nélkül Luthernek szóval vallott és tettel megerősített felfogását a házasságról: „Nem tsak Luther, de az Augustai Confesionisták. Concordiája-is azt taníttya; hogy A' Házasságra minden ember köteles, Természet törvényével. Sőt azt vítattya Luther, hogy *úgy nem lehet a' Férfiú és Asszony egy-más-nélkül, mint étel-ital-álm-nélkül* . . . Az-is Luther szava; hogy A' melly ember Felesége dertzés, a' helyébe Szolgáló-leányához nyúllyon“ (Kalauz 1054). Veresmarti Mihály, a protestáns prédikátorból lett bátai apátúr szintén felrója, hogy: „ . . . a' *Feleséggel-való lakást* Luther szinte *olly szükségesnek mongya vala, mint az ételt, italt, nyugodalmat*“ (Tanáchkozás, 1640, 10. l.). Máskor ismét ilyen lúggal mosogatja fejét hitbeli ellenfelének: „Luther azt szokta mondani, hogy az *Asszony-ember szükségesb az étel-nél, italnál, és az aluvásnál-is*. És hogy Szabad a' Szolgálóval élni, ha magát a' Gazda-asszony [= feleség] kezdené vonyogatni“ (uo. 117.). Káldi György meg a lutheránusoknak veti a szemökre, hogy *olly szükségesnek mondván az ő fő Mesterek Luther a' meg-házasodást, mely szükséges az étel és az ital*“ (Istennek szent akarattya 1681, 60. l.).

Az ételt, italt és az asszonyembert valóban sokra becsülte a szenteknél jóval földiebben gondolkodó, áradó életkedvű Luther, akit Káldi vádja szerint „a' bor és a' testi szabadság ugratott-ki a' Kápából“ (Vasárn. való préd. 1631, 308.), mert amint Esterházy állítja róla, „jól megtölt piros pozsgás testtel bírván, . . . igen súlyos dolognak tartotta a test és vér ellen való tusakodást“ (i. m. 16.). Luther különben nem is titkolta, hogy kedvét leli a testi élet örömeinek élvezetében. „Ich fresse wie ein Böhme, und saufe wie ein Deutscher; das sey Gott gedanckt“, írja egy ízben feleségének a nyers szavú, de őszinte beszédű reformátor. Ami pedig az asszonyemberek iránt érzett vonzalmát illeti, arra nézve azt állítja a fentebb idézett apátúr, hogy: „Luther ill'en értelem-szerént-való Szerelem verset írt Németül: *Semmi szerelmetesb e' földön ninchen, az Asszony em-*

berek szereteténél, a' kinek abban része lehet" (i. m. 143.). Egy másik általánosan ismert versében még a bor, az asszony és az ének szeretetét hirdeti Luther, írván róluk:

*Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein Lebelang.*

Vagyis amint egy régebbi magyar fordítás mondja:

*Ki a Fejér-személyeket — a jó bort és az Éneket
Nem szereti, — az szüntelen bolond marad holtig.* Amen.

(Erdélyi Irod. Szemle VI, 292.)

De azt hiszem fölösleges tovább szaporítanom az idevágó adatokat. Hiszen már a felsoroltak is eléggé bizonyítják, hogy eleink hol komolyan, hol tréfásan, javalva is, rosszalva is igen gyakran emlegették, mennyire nélkülözhetetlennek vélik Luther és a lutheránusok a házasságot, és milyen szükségesnek tartják az asszonyembert. Addig-addig mondogatták, hogy végtére szokásmondás vált belőle. Szólásként való használatával 1706-ban találkozunk Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina egyik levelének a következő helyén: „En édesem — írja férjének a nagyasszony — valóban várom Kegyelmed akaratját, ki leszen már Ötvös Miklós helyett, mert *oly szükséges mint lutheránusnak az asszonyember*, ki nélkül épen nem lehet” (Géresi: KárCsalOklt. V, 505.).

Csefkó Gyula.

Vadász babonák.

Csodálatos, hogy mily kevés vadász-babonát ismerünk, a *Lakatos* munkája pl. mindössze csak 16-ot hoz fel. Pedig igen érdekes volna minél teljesebb ismeretük, mert közöttük kell keresnünk a régi magyarság fegyver- és harci babonáinak* törmelégeit . . . Vége a vadászszerencsének, ha valaki „hová megy” kérdéssel üdvözli, ha szerencsét kívánnak neki, ha pappal, vén asszonnyal, éneklő vak koldússal, sánta emberrel, keresztben futó

* V. ö. Fom mög a fecskefiat, ázsd e a köröszttutba akárhun, tizednap mulva ázsd fő; osztán tanász hejjötte ek köröszttöt, hordozd aszt magadná: soha mög nem lühetnek fegyverre. (Szeged, Nyr. 3: 368.) A szentgyörgynap előtt fogott kígyó fejét ezüstpénzzel leszeli, szájaiba egy szem babot helyeznek, s ezt a kígyófejjel együtt a ház eresze alá ültetik. Aki ezen megnőtt bab virágát vagy levelét zsebében hordja, azt nem fogja a puska-golyó. (Gönczi: Göcsej 219.) De azt sem, aki Márk napján napfelkelte előtt ásott egérfarkfünek gyökerét hét egymásután következő újholdvasárnap a templomba viszi s azután a zsebében hordja. (U. o. 252.) Keress büdösbankát, völd ki a nyelvit, oszt közsd a jobb karod alá, senki le nem győzhet a harcba, (Szeged, Nyr. 3: 424.) stb.

nyúllal üres koporsóval vagy temetéssel találkoznak; ellenben jó előjelnek tartották, a „kurva szerencse“ kívánást, vagy a lánnyal, menyasszonnyal, menyecskével, állapotos asszonnyal, pendelyes gyerekkel, kócos zsidó aprósággal, vöröshajú zsidó-lánnyal, cigánnyal való találkozást. De úgyszintén meg lehet kötni a vadász szerencsáját, ha megpillantáskor látatlanban csomót kötünk gatyamadzagunkra (Szeged, Nyr. 3: 321.), vagy ha a fehérnép kötőjét megfordítja. (Lakatos 3.) A puskán ép úgy fog az igézet, mint a kis gyereken; ilyenkor újpénteken napküötökör előtt új poharat víz folyása után szótlanul megmerítve tele hoznak olyan híd alatt, melyen halottakat hordanak át, s ezzel a puska csövét kimossák, s aztán ecettel tele öntik s ezt reggelig benne hagyják (Gönczi: Göcsej 209.), másutt azonban eleven gyíkot, kígyót, vagy szenteltvízbe mártott fojtást lőnek ki belőle. (Lakatos 9.) A puskát azonban jóra is meg lehet ígézni, csak hogy az így lőtt vadnak nem volt sem béle, sem semmiféle belrésze. (u. o. 10.): csak bizonyos napon takarítják (de a napot nem árulják el, Nagylengyel, Nyr. 6: 228.), nagypéntek előtt való este patakból hozott homokot forgatnak meg a csőben (Gönczi: Göcsej 209.), újhold péntekjén vagy vasárnapján szótlanul megmossák a folyó vizében (u. o. 188.), szentgyörgy előtt talált kígyót fojtanak beléje (u. o. 209., 219.), áldozáskor az ostyát a szájából kiveszik, gyolcsruhába takarják, aztán szétlövik s a ruha pici foszlányát a fojtás közé teszik (Lakatos 10.), másutt azonban elég az ostya kilövése, csak hogy többet nem szabad áldoznia. (Szatmár m. Ethn. 6:310.) A patrónus Eustachius, András, Mindenszentek, karácsony, péntek és vasárnap nem „találós“ napok. (Lakatos 15.) Vadászkutyát nem szabad venni, csak ajándéku kapva vagy lopva hoz szerencsét (Nagylengyel, Nyr. 7: 36. Jankó: Balaton 418., 422.); megvédhető a golyó ellen, ha Márk-nap reggelén vágott farkashársfaágat tesznek hátára. (Gönczi: Göcsej 252.) Vadász-szokást csak egyet ismerünk: a vadászavatást. „Ha az ujonc puskázó az első vadat leteríti, ennek emlékeztére társai puskavesszővel felcsapják“, írja Réső Ensel. (144.) Jókainál azonban már bővebben így olvashatjuk e szokást: „A győztes vadász, aki legelőször lőtt nagy vadat, elejtett áldozatán keresztül fektettetik és ünnepélyesen felcsapatik: puskavesszővel, ha hölgy: egy virágszállal. (Nemz. kiad. 19:271.)

Ki tud más vadász- vagy fegyver-babonát ezeken kívül?

Szendrey Zsigmond.

Hátibőr. (N. és Ny. I. 231.)

Csak épen idézem rá Erdélyi Közmondásainak adatát: „Alsóborsodban szokott viselet a hátibőr, mely tulajdonképpen nem egyéb száradt báránybőrnél, a két első körömnél összekötve s nyakba vetve. Mezőn szántáskor, amint szélnek fordul az eke, úgy a hátibőr is. A gyermek az iskolában egész telet kihúz vele, fordítván szél felé a hátibőrt“. (185. l.)

Szendrey Ákos.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.**Paraszt nóták Bánkútról.****1.**

Nem zörög a levél, ha a szél nem fújja;
Nem mondanám babám, ha igaz nem vóna.
Tilos a szerelem, tilos (félek) hozzád járni,
Azt hallotam kedves babám, el kell tőled válni.

Most tesznek egy legényt mély sír fenekire,
Odavan egy lánynak minden reménysige;
Oda a reménysige, igaz szeretője:
Hisz olyan nagyon fáj a szíve, majd meghasad érte.

2.

Kis bánkúti temető kapujába
Megakadt a ruhám a rózsafába;
Rózsa bokor ereszd el a hacacaré-ruhámat
Csak mig egyszer öleljem meg az én kedves babámat.

Csak mégegyszer húsz esztendősen lehetnék,
Kis bánkúti kis lány szeretője nem lennék.
Kis bánkúti kis lány szívének a csábító csalója,
Az tesz engem a gyászos koporsóba.

Enekelte Pócs Lajos bánkúti (rózsamajori) legény.
Lejegyezte 1927. IV. 29-én:

Banner János.

A betyár kendője.

Abonyi Lajos *A síroki románc* c. népszínművének első előadására barátját, Vadnay Károlyt a következő szavakkal hívta meg:

— Egy neked is bizonyosan fog benne tetszeni: *maga a románc*.¹

Ennek a mondásnak önirónikus öle tagadhatatlan lenne, ha nem ismernénk Abonyi komoly, egész írói működését betöltő programját: „A népeletből vett elbeszéléseimben, népszínműveimben tárgyamúl mindig a nép közt valóban megtörtént eseményeket, történetkéket választom s az idealizált mesét, alakot ezekhez idomítom”.² A magyar népeletnek fanatikus szerelmesét, aki mindig azt hangoztatta, hogy „a népiesség okos irányát, költészetét magától a néptől kell tanulnunk”, aki-nek majd minden írása becses ethnográfiai adalék, ma már alig ismeri valaki. Néha-néha szerény műkedvelői előadásokon éled fel újra, vagy a rádión keresztül harsog a világba egyik leg-sikerültebb költői alkotása, legnagyobb színpadi sikere: *A betyár kendője* c. 4 felvonásos népszínműve, amely népszerűsége miatt is megérdemli figyelmünket. Ez a szívós életű népszínmű hasonló című elbeszélésének dramatizált formája, melyet egy népi ballada meséjének felhasználásával írt. Ebben a pár sorban a nép körében valóban megtörtént eset hiteles leírásával szeretnék rámutatni a fantázia költészettermelő munkájára.

Abonyi elbeszélésének alapja egy borzalmas tett: Gyuri Bandi szeretője iránti szenvedélyében fiatal feleségét egy viharos, téli éjszakán kicsalja az erdőbe, egy piros kendőből hurkot köt a mítsem sejtő asszony nyakára és felakasztja. Tettétől megborzadva a csárdába megy, hol a bor és a szeretője csókjai pillanatnyilag elfeledtetik lelkiismeretfurdalásait, azonban magános házában gyakran kísérti a halott asszony képe. Hogy nyugalmat leljen, a folytonos izgalmat választja: betyárnak áll. Felesége a kendőről, melyre fel volt akasztva, leszakad, s Kecskemét városába megy, hol egy jólelkű, gazdag özvegyasszony házához kerül. Jó viseletével megnyeri Kulcsárné szeretetét, ki lányának fogadja, s fogadott fiának szánja feleségül. Erzsi azonban nem állhat a házasságra, bár szereti a fiút, hiszen férje van a távolban. Nem marad más menekvése, mint a házat elhagyni. Összeköti batyuját, s menni akar, mikor betyár-

¹ Vadnay Károly: Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 471. l.

² Idézi Györe János: Abonyi Lajos pályája. Máramarossziget, 1914. 26. l.

rok törnek a házra. A betyárok vezére — Bandi. A férj a halottnak véltet megtalálva, örömében, meghatottságában nem menekül, s így a ház népe elfogja. Amíg pandurokért mennek, a szomszéd szobába zárják és feleségére bizzák őrizetét. Erzsí a legnagyobb küzdelemben van: Mit tegyen? Hóhérkézre juttassa férjét? Inkább kiereszti. A pandurok erre őt fogják el, mert minden jel azt bizonyítja, hogy a zsiványokkal cimborált. Még a nála talált kendő is (mellyel férje felakasztotta őt) egy megölt kereskedő holmijából valónak bizonyul. Bandi azonban mindent jóvátesz azzal, hogy az egész históriát napvilágra hozza a bírák előtt. Felakasztják, s felesége a fiatal Kulcsár Andrással boldog lesz.

Bár a Pesti Napló egykori kritikusa szerint „barbár mérészség egy darabot hosszas bevezetés nélkül gyilkossággal kezdeni“, a romantikus mese nem távolodik az abszurdumok ízetlen régiói felé, s így mindvégig élvezhető. Abonyi mesekészítő és eseményvezető ereje azonban akkor tűnik ki előttünk, ha meggondoljuk, hogy egy Erdélyi János által (Népd. és m. I. 382. sz.) közölt szűkszavú és homályos ballada illusztrálására „költötte“ az egészét. Abonyi szerint „a mi szegény magyar népünknel az érzések hullámozása közben öntudatlanul a leg szebb dalok születnek“ (A mi nótáink, I. 105.), s ennek a balladának a születését is ennek az elvnek megfelelően rajzolja meg. Erzsí Kulcsáréknál az udvaron dalolgat és egy dallamra a következő verset csinálja:

1. Hej nem csinált Gyuri Bandi egyebet,
Összefonta kis kendőjét kötélnek,
Úgy hurkolta felesége nyakára,
Annál fogva húzta fel egy nagy fára.

Meghallja ezt a kis nótát a kerítés mellett leskelődő Kása Zsófi, a betyárok hírvivője, s a csárda felé haladtában még egy verset készít hozzá:

2. Gyuri Bandi fölnyergeli a lovát
Esténként úgy látogatja rózsáját,
Gyuri Bandi külső csárdán bort iszik
Kása Zsófi bundájában nyugoszik.

Zsófi elénekli a dalt Bandinak és betyártársainak, kiknek nagyon megtetszik. Még a fejükben zúg a dallam, mikor Bandinak eszébe jut anyja hiábavaló keresése a halott feleség után és „amint így gondolkozott, önkéntelenül kezdte dalolni“:

3. Jaj istenem! édes anyám vétettem,
Feleségem szeretőmért megöltem,
*Menjen kend az erdőre, s eltemesse,
Mondjon el egy miatyánkot fölötte.*
4. Édes fiam összejártam egészen,
De az erdön sehol fel nem fedeztem,
*Megették tán szegényt éhes farkasok,
Vagy talán az égbe vitték angyalok.*

A betyár a nóta dalolása közben elérzékenyül, elhatározza, hogy megmenti börtönben szenvedő feleségét, s dalolja:

5. Mosd ki rózsám, ingem gatyám fehérre,
Úgy megyek a szolgabíró elébe.
*Le is veszem előtte a kalapom,
Kézem, lábam, vasra verni od'adom.*³

Elhatározását tett követi. Nemes tette nagy port ver fel, s nemsokára munkában levő legények dalolják róla:

6. Esik eső szép csendesen csepereg,
Gyuri Bandi bitófánál kesereg,
Most faragják Nagykörösön azt a fát⁴
Melyre Gyuri Bandit majd felakasztják.
7. Megkötözik Gyuri Bandit kötéssel,
Kísérik a szolgabíró elébe,
Felakasztják Gyuri Bandit egy fára,
Csak úgy fityeg ottan ő most magába.
8. Nem gondolta Gyuri Bandi magába,
Hogy a szél az akasztófán lógázza.
Kása Zsófi váltig-váltig siratja,
Hogy Bandiját a szél ekkép lógázza.

Abonyi az Erdélyi által közölt ballada versszakait, sorait átcsoportosította, sőt ő maga is tett hozzá, hogy a dal keletkezésének és terjedésének útját az egyéntől a tömegig kellőképpen megvilágíthassa. Abonyi azt a versszakot teszi meg a ballada magjának, amelyikben nincs *közhely*; minél nagyobb körben terjed a dal, annál több olyan részt ragasztanak hozzá, amely a tömegízlésnek hasonló események elmondásánál mindenkor rendelkezésére áll. Erdélyi változatából azonban mást olvashatunk ki. A 6. vsz.-kal kezdődik: bejelenti az ujdonságot, a szenzációt... Szinte halljuk utána a kérdést: Miért akasztják

³ A kiemelt részek Erdélyinél nincsenek meg; valószínűleg Abonyi hozzáköltése.

⁴ Erdélyinél: Túl Szegeden most faragják...

fel szegényt? S a továbbiakban a dal az okot mondja el szépen, sorjában.

Tudtommal a balladának több romlatlan variánsa nyomtatásban nincs. A Veres Imre által lejegyzett orosházai változat (Nyőr. 7:288.) mutat balladánkkal rokonságot, azonban az elhomályosult cselekmény helyébe a kocsmázó férj szomorú végű családi jelenete lépett, s a név is Barna Bandira változott. Gyuri Bandi szomorú esetét elfeledték már, s a ballada egy új „falusi szenzáció” alakító nyomait viseli magán.

(Folytatjuk.)

Dömötör Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Negyvenelés.

A *negyvenelés* szó a hívő katolikus magyar népnek azt a szokását jelenti, hogy a nagyböjtöt, v. i. a negyvennapos böjtöt a maga régi szigorúságában igyekszik megtartani.

A TSz. egy adatot közöl e szóra: *negyvenél* = húsvét előtt negyven napon át böjtöl. (Mátravich.) Hozzá vehetjük *Móra István* adatát: *negyvenöl* = hamvazószerdától húsvétig csak negyvenszer eszik.

Móra adatai annyira érdekesek, hogy érdemes szószerint ide iktatni: „Ma már aligha van, aki *negyvenöl*. Még én sokat ösmertem olyat.¹ Félegyházán, teszem, Rigó Pál keresztapamat. Ma is élő ember.² Aki negyvenölt, az *bőjtfogadó szerdától* húsvétig csak negyvenszer evett. Volt, aki nem is pipált azalatt, ami kegyetlenebb lehetett a nemevésnél. S a negyvenölő ember nem is beretválkozott a *nagyböjtben*. (Azt már könnyebb lehetett kiállani.) Volt olyan is, aki *száraz szerdától* (a jelzőben a magyarázat)³ húsvétig főtt ételt nem evett. Más fogadások is voltak, még az én időmben is, amik miatt — netántán válópört is lehetett volna indítani, ha az asszonyok olyan okosak lettek volna, mint most”.⁴ Amit Móra jelez utolsó mondatában, hasonló dologról *Jókai* is élcelődik a pénteki böjtről szólóban.

Békeidőben s háború alatt még magam is ismertem Szilágyi (Bács m.) magyar telepes községben idősebb embereket, akik negyvenelni szoktak. A falu legtekintélyesebb gazdái vol-

¹ Móra Kiskúnfélegyháza, Horgos és Zenta adatait dolgozta fel.

² Móra tanulmánya 1913-ban jelent meg.

³ *Bőjtfogadó szerda, száraz szerda* a. m. hamvazó szerda.

⁴ Néprajzi Értesítő. XIV. (IX.) 79. l.

tak: bíróviselt emberek vagy esküdtek, kik Zenta környékéről, Ada és Mohol községből költöztek át Szilágyiba. *Húshagyó kedd*, v. i. farsang kedd estéjén letették a pipát s nem is vették többé elő húsvét vasárnapig. Húst nem ettek, szeszes italt nem ittak az egész nagybőjt alatt.

A Mátra vidékén, a palócoknál is járja a *negyvenelés*.

A baranyamegyei sokac-nép is szigorúan megtartja a bőjtöt. Sok sokac ház van, ahol az egész nagybőjti időben nemcsak hogy húst, de még zsíros ételt sem esznek. A fele bőjtöt pedig jóformán mindenki szigorúan megtartja.⁵

Kalocsán is vannak még negyvenelők, kik az egész nagybőjtben nem esznek se húst, se zsírosat. Ugyanezt mondhatjuk a Kalocsával határos Bátya község bunyevác lakosságáról. Battyán még ma is vannak szép számmal negyvenelők. Csak olajos ételt esznek nagybőjtben, zsírosat legfőljebb csak akkor, ha elfogy az olajuk. A községben olajsajtoló is van a gőzmalomban. Aki szigorúan akarja megtartani a bőjtöt, napjában csak egyszer eszik. Nagy dohányosok is vannak, akik a negyven nap alatt egyáltalában nem pipáznak.

A negyvenelésben, a népnek ezen ősi szokásában, a katolikus egyház régi, szigorú *bőjti fegyelme* tükröződik.

Az egyház a nagybőjti időszakkal készül elő a feltámadás, a *húsvét* nagy ünnepére. A nyugati egyházban eredetileg 36 napos volt a nagybőjt, a VII. századtól kezdve 40 napos. Az egyház bőjti fegyelme nagyon szigorú volt, de a nyugati egyházban idővel mind inkább enyhítettek az eredeti szigorúságon.

A nagybőjt a vezeklés ideje volt. A templomokban a *bőjti lepel* (ném. Fastentuch, Hungertuch) is figyelmeztette a híveket a magukbaszállásra. Nagybőjti időben a szentélyt a főoltárral egyetemben hatalmas függöny fődte el a hívek szeme elől.⁶ Az volt a célja, hogy bűnbánatra indítsa a népet. Azt jelképezte, hogy a bűn által Istentől elfordult lélek csak bűnbánattal juthat ismét vissza Isten kegyelmébe.

A középkorban nagyon szigorú volt az egyház bőjti fegyelme. A *teljes bőjt* (jejunium plenum) nemcsak a hústól való tartózkodást jelentette, hanem a napjában egyszeri étkezést is. Hozzájárult még az önmegtagadásnak többféle gyakorlása, alamizsnálkodás és imádság. Mindenkor az önmegtagadást tartották a bőjtölés legfontosabb elemének.

A középkori vallásos ember a nagybőjti időszakban olyan

⁵ Várady Ferenc: Baranya multja és jelenje. Pécs, 1896. I. k. 301. l.

⁶ L. Révai-lexikon *Bőjti lepel* címszó alatt. — Bővebben ír róla a Welzer—Welte-féle Kirchenlexikon *Fastentuch* címszó alatt.

életet élt, akár a kolostorba elvonult szerzetes. Mindenki vezekelt. Ha nem is nyomta lelkiismeretüket valami súlyosabb bűn, hamvazó szerdán hamvazásra mentek a templomba s felöltötték a szőrből készült *vezeklő ruhát*. Aki nem volt nyilvános vezeklésre kötelezve, rendes ruhája alatt viselte a *ciliciumot* s a *szőrruhát*. Nagyszombaton reggel letelt a hamuval való behintés s a szőrruha viselés ideje. Most az istentisztelet előtt mindenki fürödni ment.

A negyven nap alatt nemcsak húst nem ettek, hanem még a hal, vaj, sajt és tej élvezésétől is tartózkodtak. Szeszest italt, bort vagy sört nem volt szabad inni. A vadászat is tilos volt nagybőjtben. Napjában csak egyszer ettek s az étkezés pontos ideje is meg volt határozva. Aki szigorúan meg akarta tartani a bőjtöt, csak vecsernye után, vagyis naplemente után evett. Ez volt a nagybőjtre előírt étkezési idő. Más bőjti napokon a nona (kilencedóra) után v. i. mai időszámítás szerint d. u. 3 órakor ettek. Voltak, akik nagybőjtben is e szerint igazodtak.⁷

A bőjti fegyelemhez hozzátartozott az önmegtartóztatás a nemi élet terén is. Még a házasságoknál is teljes önmegtartóztatást kívánt az egyház a bőjti napokon és vigiliákon. A X. században pl. a szerdára, péntekre és vasárnapra virradó éjjel kellett az önmegtartóztatásnak ezt a nemét gyakorolni. A negyvennapos nagybőjti időben külön-külön helyiségben aludtak a házastársak.⁸ Érdekes előírást találunk a *Confessionale Pseudo-segherti* lapjain olyan napokra, mikor meg volt engedve a házasság érintkezése. A 26. fejezet megkívánja, hogy az ú. n. debütum elvégzése után még a férj is mosakodjék meg, tisztálkodjék, mielőtt a templomba menne. (Az eredeti szöveg szavai: lavet se antequam in ecclesiam intrat.)⁹

Ha nagybőjti időben a test kívánságának engedtek a házastársak s nem tartották meg az előírt önmegtartóztatást, nagyon szigorú büntetést rótak rájuk. Nyilvános vezekléssel kellett jóvátenniök hibájukat. Erre vonatkozólag rendkívül érdekes esetet mond el IV. *Ekkehard* († 1057 után) bencés szerzetes, a szentgalleni kolostor krónikáírója. Ekkehard, ki a *Casus monasterii Sancti Galli* c. krónikában a kalandozó magyarok szentgalleni látogatását is megörökítette, elbeszéli egyik szerzetes-társa szüleinek nyilvános vezeklését.

Iso nevű szentgalleni bencés szülei a nagybőjti időben szín-

⁷ *Grupp* Georg: Kulturgeschichte des Mittelalters. Paderborn, 1908.² II. k. 105. l.

⁸ *Grupp* i. m. I. 231. és II. 105.

⁹ *Grupp* i. m. I. 231.

tén szőrruhát viseltek szokott ruházatuk alatt. Igyekeztek mindenben lelkiismeretesen megtartani a szigorú bőjti fegyelmet. A negyven nap alatt nem aludtak közös hálószobában. Nagyszombaton reggel letették a vezeklő ruhát s elvégezték a szokásos fürdést. Fürdés után azonban nem tudtak ellenállnia a test kívánságának. Bűnbeesésük miatt nagy szomorúság ülte meg lelküket. Könnyeket ontva fürödtek meg másodszor is. S újból felöltötték a csak imént letett szőrruhát, hamuval hintették meg magukat, hogy most már *nyilvános vezeklést* végezzenek.

Mezítláb, szőrruhában mentek a legközelebbi templomba. Ott, amint vezeklőkhöz illett, a templom kövezetén elnyúlva leborultak a pap és a hívek előtt, nyilvánosan bevallották bűnbeesésüket s feloldozást kértek.¹⁰ A pap azt a penitenciát szabta rájuk, hogy a hívek közösségén kívül élve, éjjel-nappal a templomok ajtajánál álljanak mint vezeklők. Ámde ennek a templomnak a papja tulajdonképpen nem volt a saját plébánosuk. Ezért a kismise után a plébániatemplomba mentek s ott is nyilvános gyónást végeztek. A plébános és a hívek előtt nagy rimánkodással bevallották vétésüküket s arra kérték a plébánost, engedje meg nekik kivételképen, hogy már húsvét reggelén ismét a plébánia híveinek közösségébe léphessenek, v. i. bűnbocsánatot nyerjenek. A plébános először leszidta őket s elvetemülteknek, vakmerőknek bélyegezte őket; végül mégis megkönnyorült rajtuk s áldásában részesítette őket. Boldogan tértek haza. étlen-szomjan maradtak, siránczás és virrasztás közben töltötték az éjtszakát. Felvirradt húsvét vasárnapja; kora reggel vezeklő ruhában már ott ácsorogtak a templom kapujában. Mikor mise előtt a körmenetben a keresztet kihozták a templomból, ők ketten utolsónak álltak be a menetbe. A plébános az egész hívőserег közreműködésével Kyrieleison éneklése közben vezette be őket a templomba s a templom legvégén jelölte ki helyüket. A pap ellenezte, hogy a többi hívővel egyetemben járuljanak a szentáldozáshoz. Amikor vége volt a hívek áldoztatásának, úgy tett a pap, mintha sebtiben még egy misét akarna mondani híveinek, karon fogta a vezeklőket s az oltárhoz vezette őket. Miután a cibóriumot felnyitotta, a könnyáztatta házaspárt a szentáldozás nyújtásával ismét visszavette a hívek közösségébe. Békekívánás és békecsók után meghagyta nekik, hogy most már tegyék le a vezeklő ruhát s menjenek haza enni. A pap kiment a templomból, a hívek pedig mindnyájan örül-

¹⁰ *Grupp* a II. k. 109. lapján képet is közöl az ilyen nyilvános gyónásról.

tek, hogy a vezeklők plébánosuk jóvoltából ismét visszajuthattak az egyház közösségébe.¹¹

Micsoda lelkiismeretessége volt a középkori embernek, hogy titokban elkövetett vétségeiért képes volt az emberi tekinteten, emberi félelmen felülemelkedve, csupán lelkiismerete szavára hallgatva, nyilvános vezeklést végezni!

A középkor bőjti fegyelme nagyon szigorú volt még a nyugati egyházban is. Azóta sokat enyhített az egyház a bőjt eredeti szigorúságán. Az emberiség életviszonyainak megváltozása s a megélhetés nehézségei vezették az egyházat a könnyítések megadásában. A nép azonban konzervatív. A buzgóbb hívek nem élnek az újabb engedményekkel s a maga ősi szigorúságában igyekeznek megtartani a nagybőjtöt.

Ilyen volt az egyház bőjti fegyelme a Karolingok korában.

A nagybőjt idején a *szakállt* és *haját* is megnövesztették, akárcsak a nyilvános vezeklők. *Sicardus* nevű régi egyházi író mondja: „Sed in ieiuniis capillos et barbam crescere permittimus, ut habitum poenitentium repraesentemus“. (Bőjti időben a haját és szakállt megnövesztjük, hogy a nyilvános vezeklők viseletét utánozzuk. *Sicardi Mitrale* II. 1.) A hajviseletet illetően azonban eltérők voltak a szokások. Egyes helyeken a nyilvános vezeklők teljesen lenyíratták hajukat, szakállukat ellenben megnövesztették. Másutt viszont az a szokás dívott, hogy hajukat is, szakállukat is szabadjára megnövesztették s vezeklésük ideje alatt se nem nyíratkoztak, se nem borotválkoztak.¹²

A magyar nép is konzervatív természetű. A magyar nép között is vannak még ú. n. *negyvenölők*. Vannak, akik hamvazó szerdától húsvétig nem esznek főtt ételt. Vannak, akik napjában csak egyszer esznek, akkor is csak olajos ételt. Tartózkodnak a szeszes italoktól, a dohányzástól. Akad, aki negyven napig nem borotválkozik, nem nyíratkozik. Házastársak önként vállalt önmegtagadást gyakorolnak a házasságban. Mind olyan dolgok, olyan fogadások, mik a középkorban hozzátartoztak az egyház bőjti fegyelméhez.

Ezeréves szokásokat őrzött meg régi épségében a magyar nép. Nemzedékről-nemzedékre öröklődtek e tisztességes szokások. A negyvenelő magyar nép a XX. században is megőrizte helyenként a X. századnak vagy még régebbi kornak bőjti fegyelmét. A magyar népnek ez a konzervativizmusa, hagyományokhoz való ragaszkodása igen tiszteletreméltó vonás. Méltó a megbecsülésre s nem illik élcélődni fölötte.

(Kaloosa.)

Timár Kálmán.

¹¹ *Grupp* i. m. II. 111. és 105.

¹² *Grupp* i. m. I. 296.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.

Szerkeszti: *Domanovszky Sándor.*

I. A regéczi uradalom gazdálkodása a XVIII. században.

(I. Jármay Edith, A regéczi uradalom üzeme a XVIII. század első felében.

II. Bakács István, Trautsohn herceg regéczi uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Bpest, 1930. 160 l.)

Régóta nélkülözzük a magyar föld és nép problémáival foglalkozó vizsgálódásoknál a magyar mezőgazdaság történetének kézikönyvét. Pedig az agrár Magyarországon épen a mezőgazdaság ezernyi szála a társadalmi és gazdasági élet összes jelenségeivel elengedhetetlenül szükségessé tenné legalább az alapvető kérdésekben való tájékozódást. Egy ilyen kézikönyv hiánya kirívóan mutatja, hogy a mezőgazdaságkutatás területén még sok a tennivaló, az új szinthezist hosszú kutató munkának és a részlettanulmányok egész sorának kell megelőznie. Nem csodálkozhatunk, hogy az eddigi kísérletek nem jártak a kívánt eredménnyel, szerzőik nem bírtak egy ember erejét meghaladó nehézségekkel megküzdeni, ezért nem sikerült nekik sem „történelmet adatok nélkül konstruálni“. Annál nagyobb örömmel kell üdvözlölnünk e téren hosszú idő óta az első komoly lépést, mely hivatva van e kirívó hiányon segíteni. Ennek tekinthetjük Domanovszky Sándor vállalkozását, aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem vezetése alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetében megszervezte a magyar mezőgazdaság történetének kutatását. A szerkesztésében megjelenő „Tanulmányok a Magyar Mezőgazdaság Történetéhez“ című sorozat a magyar mezőgazdaságtörténet komoly művelésének megindulását jelenti. Nem helyeselhetjük eléggé az új történetészgeneráció figyelmét időszerűtlen vagy céltalan problémák boncolgatása helyett gyakorlatibb, a közönséget is jobban érdeklő kérdések felé irányítani, melyeknek megoldása által egy elhanyagolt tudományág alapjait is lerakhatják. Csak egy iskola céltudatos munkássága vezethet itt is a helyes módszer kialakulására és oly helytálló megállapításokra, amelyek a magyar mezőgazdaság története felépülhet.

Szerkesztő a sorozathoz írt előszavában kifejti, hogy a magyar mezőgazdaság kutatásában az egyes gazdaságok életéig kell visszamenni. Meg kell állapítani, hogy különböző korokban és az ország különböző részeiben milyen volt a gazdálkodás foka, milyenek voltak a művelési formák, a terméseredmények, a birtok jövedelmezősége, a termés értékesítési lehetőségei; továbbá, hogy a politikai viszonyok mennyiben befolyásolták a gazdálkodást. Az ily kérdésekkel foglalkozó tanulmányok bizonyára érdekelní fogják a szakembereken kívül a mezőgazdasági érdekeltségeket és a gazdaközönséget is.

A sorozat első kötete két önálló egymást kiegészítő tanulmányban egy tiszavidéki nagybirtok, a regéczi uradalom gazdálkodását mutatja be a XVIII. században. Az első tanulmányban (7—84. l.) *Jármay Edith* ügyes áttekintést ad az uradalom üzeméről. Megvilágításba kerülnek az uradalom rövid történetén kívül annak területi viszonyai, az uradalom kormányzása, az uradalom területén folytatott gabona-, vetemény-, gyümölcs- és szőlőtermelés, az állattenyésztés, az ipari vállalatok, az uradalom alkalmazottainak helyzete, az uradalom jövedelmei és kiadásai. E nagybirtok keretében, melyhez két mezőváros és több falu tartozik, az ország egy számottevő területének gazdasági élete tanulmányozható. A XVIII. század a nagybirtok életében fontos átalakulások ideje. A földesúr jövedelmeinek fokozása érdekében szakított a birtokán eddig folytatott művelési rendszerrel. Területeit két csoportra osztotta. Az egyik rész — sokszor épen az elgazosodott és elhanyagolt földek — a köteles szolgáltatások fejében megmaradt a jobbágyok kezén, a többit a földesúr saját kezelésbe vette. Ez utóbbi volt az allodiális terület. A XVIII. sz. elején több lévén a lakatlan helyek száma a lakottakénál, könnyen és gyorsan mehetett végbe az allodium területének növelése. Természetes, hogy nagyobb mérvű befektetés és magasabb fokú gazdálkodás csakis a saját kezelésbe vett (allodiális) területeken, az uradalmi majorságokon történt. Az uradalom gazdálkodását a prefektus (uradalmi kormányzó) vezetése alatt a számvevő, udvarbíró és számadó irányítottak, melléjük voltak rendelve az ispánok és hajdúk. Gyakran van szükség az uradalmi ügyvéd szolgálatára is. A prefektusnak és udvarbírónak igazságszolgáltatási hatásköre is van, csak a nagyobb perek kerülnek az úriszék elé. A hajdúk végrehajtóközegek és a börtönök őrei. A bírák és notáriusok nem az uradalom alkalmazottai, hanem a jobbágyfalvak előljárói, akik a község érdekeit képviselik a földesúr tisztjeivel szemben. A bírói tisztséget nemes ember, jobbágy vagy zsellér egyaránt viselhette.

Ebben az uradalomban a mezőgazdaság többi ágának rovására a szőlőtermelés van túlsúlyban. Gabonát csak annyit termelnek, amennyi az alkalmazottak ellátására és az ipari üzemek fenntartásához szükséges. A szőlőművelés mellett kismértvű az állattenyésztés, vetemény- és gyümölcstermelés is. A gazdasági munkát béresek (zsellérek) végzik, a jobbágyok csak robotnapokon dolgoznak. Legtöbb jövedelmet a saját kezelésben álló (allodiális) szőlőföldek hajtanak. A szőlő megmunkálását jobbágyok és napszámosok végezték. A jobbágyok a nekik kiosztott szőlőparcella összes munkáinak elvégzésére voltak kötelezve. Tekintélyes jövedelmet biztosított a bor értékesítése akár saját kezelésben, akár a kocsmák bérbeadása révén, ehhez járult a sörfőzésből és pálinkaégetésből folyó bevétel is. Az uradalom üzemének élénkségére mutat a területén folyó fakitermelés, az üzemben lévő üveghuta, cserépegető és fűrészmalom. A tanulmány további része az uradalom alkalmazottainak ellátására, az uradalom pénzjövedelmeire és kiadásaira vonatkozólag ad felvilágosítást. Az elmondottakat részletes statisztikai táblázatok támasztják alá, amelyek 1710—1745 között évenként a gabonabevételre, kerti veteményekre, állatállományra, bortermelésre és a különböző bevételi ágakra vonatkozó adatokat tüntetik fel.

A második tanulmányban (85—159. l.) *Bakács István* az uradalom terméseredményeit teszi vizsgálat tárgyává. A számadások tanulmányozásából jut figyelemreméltó eredményekre és az évek szerint nagy gonddal összeállított táblázatokban tünteti fel a fejlődést. Vizsgálatait a XVIII. század második felére is kiterjeszti, így az első tanulmány néhány megállapítását közelebbről megvilágítja és kiegészíti. Fontos megállapítása, hogy az Acsády-féle statisztikában feldolgozott hivatalos összeírások az uradalomra vonatkozólag jóval kevesebb lélekszámot és megművelt területet tüntetnek fel a valódi helyzetnél. Ugyanis a hivatalos összeírásoknál csak a kincstárnak jövedelmező területeket vették figyelembe, a nemesi birtokok kimaradtak belőle. Egy nagybirtok helyzetét a hivatalos összeírásokkal szemben az uradalmi összeírások és urbariumok tüntetik fel. Jármay azt is kimutatja, hogy a valódi helyzetet nem az urbariumból, hanem a számadáskönyvekből lehet megismerni. A gazdálkodás központi irányítás és erős ellenőrzés alatt állott, külön történt a terménynek és a pénznek az elszámolása. A számadás sok kézen és vizsgálaton ment keresztül. Az összeírásokban a magyar holddal azonos köblös föld elnevezés szerepel. A 3 nyomásos rendszer szerint gazdálkodó allodium

nagyságát az évenként bevetett területek másfélszeresében lehet megállapítani. Az ugyanazon határban fekvő birtoktagok következetesen 3 évenként kerülnek őszi, tavaszi vetés alá, aztán egy évig ugaron maradnak. Világos képet kapunk a gazdasági élet minden fázisáról a gazdasági jegyzőkönyvekből, amelyeket a szombatonként tartott ülésen kellett felvenni és felterjeszteni. Ebben az uradalomban a kézi robotosok 52 napra voltak kötelezve, a taxás és ígás kézi robotosok pedig 15 napra. Érdekesen mutat rá a béresek helyzetére, akik az uradalom állandó szolgálatában állottak. Kettenként végzik munkájukat, rendszeren 4—8 ökör és egy kocsí van rájuk bízva. Magyar nevük 1742-ben fordul elő, egyébként mercennarius néven említettnek. A birtokon általában terménygazdálkodás folyt, mivel nagy volt az alkalmazottak természetbeni járandósága. Őszi és tavaszi búzát termelnek, tiszta és kevert búza van forgalomban. Igen kedvezők a viszonyok a rozstermelésre is, a rozst őszen vetik. A burgonyatermelés ismeretlen, kukoricát is csak a jobbagyföldeken vetnek a 60-as évektől kezdve. Bár a regécsi uradalom elsősorban szőlőbirtok volt, mégsem lehetett elhanyagolni a gabonatermelést. Nemcsak az alkalmazottak ellátására kellett a gabona, hanem a nagy jövedelmet hajtó sörfőzéshez és pálinkaégetéshez is. A gabonatermelés irányítására szervezik a frumentarius, a későbbi kasznárral valószínűleg azonos gabonafelügyelő hivatalát. Feladata a földek jó karban tartására, a szántásra, vetésre, aratásra, cséplésre való felügyelet. El munkájában az udvarbíró, ispánok és hajdúk segédkeznek neki. A nagyobb gazdasági munkák idején a kaszáláshoz, aratáshoz, csépléshez a robotosok és zsellérek mellé külön munkásokat is fogadnak fel szintén természetbeni járandósággal. Az uradalom területén sokáig csak szérűskert volt, nagy jelentőségű újításnak tekinthető a 30-as évektől kezdve a csűrök megjelenése. A mezőgazdasági mellékterményeket az állattenyésztés céljára használták fel. A termelésről igazi képet nem nyerhetünk az egyes évek adataiból, hanem legalább is 5 éves átlagokat kell figyelembe venni. A búza átlagosan csak háromszorosát adja vissza a bevetett magnak, ezzel szemben a rozs hatszoros átlagot mutat. A kedvezőtlen időjárás, szárazság, árvíz miatt többször volt rossz termés, ilyenkor a kétszeresét sem hozta meg a bevetett mag. 1739-ben jó termés mellett is krízist okozott a pestis pusztítása, amelynek sok béres esett áldozatul, más aratókat pedig nem engedtek a járványtól fertőzött vidékre. Párhuzamba állítva a XVIII. századi gazdálkodást a mostanival, megállapítható, hogy ugyanabba a területbe ma is

annyi gabonát vetnek, mint két évszázaddal ezelőtt. Katasztrális holdanként búzából 130—140 kilót, az árpából 100—105 kilót. A terméseredmények vizsgálatából kitűnik, hogy a szőlőgazdálkodás mellett a gabonatermelés sem volt elhanyagolva, sőt éppen föltétele volt az eredményes bortermelésnek. Minthogy azonban a bor értékesítése képezte a földesúrnak főjövedelmét, természetes, hogy elsősorban a bor minőségének a fentartására és javítására törekedett, ezért befektetéseinek túlnyomó része a mezőgazdaság helyett a szőlőművelésre esett.

Mindkét tanulmányt mezőgazdasági irodalmunk határozott nyereségének tekinthetjük. Sikerült egy nagybirtok gazdálkodásán keresztül értékes levéltári anyag, a hazai és részben a külföldi irodalom felhasználásával is a XVIII. századi fejlődést megvilágítani. Kitűnik, hogy a jobbágyföldről élesen elkülönülő uradalmi gazdálkodás a primitív viszonyok mellett is jótékony hatással van a mezőgazdasági kultúra emelésére. Most van folyamatban az egész uradalmat behálózó gazdasági apparátus kibontakozása, amellyel kapcsolatban társadalomtörténeti szempontból is igen tanulságos az ott élő személyzet, uradalmi tiszt, zsellér, robotos és napszámos helyzete. Bár a helyi viszonyoknak az aprólékosságra menő vizsgálata sokszor a szerkezet rovására van, még sem kifogásolhatjuk az anyagnak ilyeszerű feldolgozását annál is inkább, mert az eredményeket tartalmazó bő statisztikai anyag a hozzáfűzött magyarázó szövegrésszel más kérdések vizsgálatát is lehetővé teszi és más tanulmányokhoz összehasonlító alapot szolgálhat. Az anyagot másképp feldolgozó, összefoglaló megállapításokat tartalmazó tanulmányoknak több ilyen dolgozat eredményeire kell támaszkodnia. A gazdasági személyzet ügykörének megvilágítása mellett szívesen látnók a mezőgazdaságra vonatkozó latin szavaknak jegyzékbe foglalását, ami értékes új anyagot szolgáltatna a magyarországi latinság szótárához.

E tanulmányok arra is figyelmeztetnek, hogy nem lehet egy uradalom viszonyait az egész országra általánosítani. Bizonyára egészen más a helyzet a csak mezőgazdasági termeléssel foglalkozó birtokokon. Hogy az egész országra érvényes megállapításokhoz juthassunk, ezeket az eredményeket ki kell egészíteni más vidékeken, a Dunántúl és az Alföldön folyó gazdálkodás vizsgálatával, ami könnyen elvégezhető egy-egy olyan egyházi-, kincstári-, városi-, vagy magánuradalom keretében, amelynek számadásai fennmaradtak.

Eperjessy Kálmán.

Fűr István: Az *i*-zés állapota a mai nyelvjárásokban. Szege: 1930. 100 l. 8°.

Az *i*-zéssel kapcsolatban a következő kérdésekre kell felelnünk, mióta, hol, milyen szavakban s miért éppen ezekben van a köznyelvi *é* helyén *i*. A szerző értekezésének bevezetésében ismerteti a nyelvtudomány mai álláspontját ezen kérdéseket illetőleg. Az *i*-zés nyomai már a XI. sz.-ban mutatkoznak s csak a XVII. sz.-tól, az irodalmi nyelv kialakulásától kezdve ritkulnak az *i*-ző nyelvelmékek. Az *i*-zés földrajzi elterjedése bizonytalan, pontos földrajzi határral megjelölni ma még senki se tudja. Az *i*-zés zártabbaválás eredménye: a XVI. sz. előtti *é* hangú szavak *é*-je helyébe *i* lépett s csakis ezekben a szavakban, mert a mai *é* hangú szavainkban a XVI. sz. előtt *ê* hang volt. Tehát párhuzamosan volt *ê* > *é* és *é* > *i* hangváltozás.

A szerző a nyelvtudomány mai álláspontját akarja kiegészíteni avval, hogy a rendelkezésére álló forrásokból lehetőleg teljes számmal összegyűjti mindazon mai köznyelvi *é* *lê*, *e* hangú szavakat, szuffikszumos alakokat, melyeknek *i*-ző változatuk is van, a helyeknek pontos megjelölésével. Háromszáznál több címszó alatt sorolja föl a tő- és származékszavak *i*-ző változatait és 35 szuffikszumot. — Az értekezésének II. részében levonja a tanulságokat. 1. A köznyelvi *é* helyén *i*, *í*, *ï* is hallható. A rövid *i* már a köznyelvben is szokásos a 3. személyű birt. személyragokkal ellátott szuffikszumos alakokban, pl. *kezeit*, *fülibe*, *szemire*. 2. Csak azokban a szavakban ment végbe az *é* > *i* változás, amelyekben már a XVI. sz. előtt is *é* hang volt. Kétségtelen azonban, hogy ma olyan szavakban is előfordul ez a változás, amelyeknek a családjában rövid *ê* van, vagy pedig a XVI sz. előtt még hosszú *ê* hang volt. 3. A számra nézve nem sok *ê* (> *é*) > *i* (> *i*) változás is már a XVI. sz. előtt ment végbe az olyan szavakban, melyekben az *ê* > *é* változás már megszokott volt akkor, mikor még az *é* > *i* változásra való hajlam élénk volt. Szórványosan még ma is történik *é* > *i* változás, pl. nyelvújításkori *gép* > *gíp*, az egészen fiatal *méter* > *míter*. Nem szólva a szórványos esetekről, „azt mondhatjuk, hogy az *i*-zés jelensége abban áll, hogy a XVI. sz. előtti (bármely eredetű) *é* helyébe *i* lépett“. 4. A szuffikszumoknál is ez az eset áll fenn, ami a szavaknál, az *é* hangú nem illeszkedő (*-ék*) és azon *é* hangú szuffikszumokban, amelyeknek már a XVI. sz. előtt másodlagosan mélyhangú változatuk is támadt (*-ság*, *-ség*), az *é* > *i* változás általánosabb jellegű, másokban inkább szórványos (*-ál*, *-él*). 5. Az *i*-zés, amint okleveleink mutatják, már a XI. sz.-ban föltűnik, a zöme a XIV. és XV. sz. folyamán ment végbe

s a XVI. sz. elején már befejeződött. Erre nézve nagyon helyesen felsorolja Sylvester Jánosnak 1541-ben megjelent Új Testamentumának *i-ző* szavait. Az Új Testamentumban majdnem félaannyi szó fordul elő, mint amennyit a mai nyelvjárásainkból összeszedett, ami annak a bizonyítéka, hogy akkor már az *i-zés* befejeződött. 6. Hogy mennyire van elterjedve egy *é* hangú szó vagy szuffiksrum *i* hangú változata, a mai rendelkezésünkre álló adatokból csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. „Minél nagyobb valamely szó vagy szuffiksrum *i-ző* változatának elterjedtsége, annál régebben történt meg benne az *é > i* változás, és mennél kisebb az elterjedtsége, annál fiatalabb korú a változás“. 7. „Az *i-zés* gyakorisága is kapcsolatban van az *i-zésre* való hajlam régiségével. Vagyis: mennél gyakoribb valahol az *i-zés*, annál régibb ott az *é > i* változásra való hajlam“. A szerző gyűjtése alapján számadatokkal kimutatja, hogy az *i-zés* egyrészt Bihar, Hajdu, másrészt Vas, Veszprém megyékben a legerősebb. De ő Horger Antal után Pest megyét tartja ezen nyelvjárási sajátság kiindulópontjának s innen terjedt el kelet és nyugat felé. Pest megye lakói a török hódoltság alatt elmenekültek. Pest megyének mai *i-ző* vidékei újabban települtek. Innen van, hogy az *i-zés* ma két gócpont körül csoportosul a Felső-Tisza vidékén és a Dunántúl felső része táján.

Az értekezés ismertetésével kapcsolatban önként fölvetődik az a kérdés, hogy szerzője elérte-e a kitűzött célt: lehetőleg teljes számban összegyűjteni az *i-ző* szavakat és lehetőleg pontosan megjelölni, hogy hol használatosak. Ami a gyűjtést illeti, nem lehet teljes, mert még nagyon kevés nyelvjárásleírásunk van. Másodszorban nézzük meg, hogyan használta föl a rendelkezésre álló forrásokat. Nem célom minden forrásmunkát átnézni, csak egyet-kettőt, ami kéznél van. A T. ANyj. jelzésű munkának az 5—6-ik stb. lapján olvasható *i-ző* alakokat az értekezésben nem találom. *Ádvint*, *Ágnyis*, *bámíszkodik*, *békivel* v. *békivel*, *Bilid* (Billéd), *bilindék*, *Csiba* (Csépa), *énnyihány*, *eriggy*, *kemince*; (13. l.) *csészi*, *eriszt*, *hetis*, *ínnye*; (15. l.) *énnyihány* (2-szer!), *igényes*, *kurincsol* ('kurenszel kerestet'), *Kuvity* (Köveg), *mánglis* (mágnés); (16. l.) *Tiglovics* (Keglevics); (29. l.) *kemímmag*, (30. l.) *csecsemínyes* (csecsemő). Még ezeken kívül nekem is jut egynehány szó eszembe, ami a T. CNyj. jelzésű forrásban megtalálható: *kerizsgél*, *kilis*, *girinc*, *bizsirél*, *iszkába*, *iszkából*, *szilindék*, *Cigléd*. Ezek után láthatjuk, hogyha a szerző pontosabban gyűjt, akkor még sokkal több adatot találhatott volna. Ugyanebbe a hibába esik a szuffiksrumos alakok gyűjtésénél is. Néhány szuffiksrumnál egy forrásból megelegszik egy

adattal (pedig találhatott volna jóval többet is), másoknál viszont többet sorol föl. Az is előfordul, hogy némely képzős szót a „Szavak“ fejezetben sorol föl (*cserény, sörény, sövény*), viszont a *lepényt* (< ószl. *lepen*) a szuffikszumos alakoknál megteszi példának. De ezen gyűjtésbeli hiányok ellenére is a Tanulásokban kimerítő képet kapunk az *i-zésről*, amit azonban egy térképpel még szemléltethetővé is tehetett volna.

Túri Károly.

Szegedi Kis Kalendárium 1932. A szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók Bethlen Gábor körének és tanyai agrársettlemment mozgalmának kiadványaként idén is megjelent a Szegedi Kis Kalendárium. Az ízléses kiállítású kis naptár külső alakjában semmiben sem maradt el „testvérbátyjai“ mögött. A benne közölt népdalokat Salló György gyűjtötte a kiskúnhalasi tanyákon. Ebben a tekintetben a tavalyi naptár jobban sikerült: mind a dalok eredetisége, mint néprajzi és zenéi értéke, mind a megválogatás gondossága tekintetében figyelemreméltóbb volt. Az ideiek között egy-két kiskúnhalasi variáns mellett részben általánosan ismert, részben már publikált dalok is szerepeltek, sőt néhány műdal is. A laikus számára azonban — hiszen nem is szaktudósoknak van szánva — friss és közvetlen impresziót tesz. Ebben nagy része van Buday György fametszeteinek, melyek finom ízléssel érvényesítenek magyar népies motívumokat modern grafikai keretben.

A mai nehéz viszonyok között kétszeresen dicséretreméltó minden törekvés, mely ilyen kiadványok útján igyekszik a magyar népi kultúra népszerűsítését elősegíteni s ezért is a Szegedi Kis Kalendáriumot olvasóink szíves figyelmébe és pártfogásába ajánljuk.

b.

KÉRDÉSEK.

44. kérdés. Miféle népszokást értenek a *kántáláson*?

45. kérdés. Mely helyeket nevez a nép világközepének? Hogy ragadt rájuk és mivel csúfolják lakóit?

46. kérdés. Milyen jelentésben ismeretes a *tülök* szavunk a szarvból készült 'dudán' kívül? T. K.

47. kérdés. Hol fordul elő a

mírhó szó, mit jelent, lehetőleg pontos leírással.

48. kérdés. Ez a szólás: ismeri a *dürgést*, hol szokásos?

49. kérdés. Hol ismeretes és mit jelent a *csihés* szó? Milyen szólásokban használatos?

50. kérdés. A *boldog* szónak van-e az Alföldön más jelentése, mint 'beatus'? Ny. A.

FELELETEK.

Felelet a 7. kérdésre. Dr. Tukats Sándor egyetemi adjunctus úr körülbelül 2 évvel ezelőtt egyszer említette előttem, hogy egykori házvezetőnőjük, özv. Gerlics Alajosné, szül. Berta Júlia, kún nyelven tudja elmondani a Miatyánkot. Ez a közlése nagyon meglepett engem, mert emlékeztem rá, hogy Mészáros Gyula Magyarországi kún nyelvmlékek (Bpest, 1914) c. tanulmányában, melyben a kún nyelvű Miatyánknak a XVIII. sz. óta feljegyzett különféle variánsait is részletesen tárgyalja, csak két emberről tud, akik ezt a kún nyelvű szöveget még a XX. sz.-ban is el tudták mondani. (Az egyik egy Somogyi nevű túrkevei gazdaember, akitől Györffy Elek jegyezte fel 1904-ben, a másik a kúnszentmártoni származású Szilárdffy Lajos nyugalm. m. á. v. főellenőr, akitől maga Mészáros jegyezte fel 1913-ban). Arra kértem tehát Tukats urat, hogy írassa le (a ma már nem Szegeden lakó) özv. Gerlicsnével számomra e Miatyánknak ő általa tudott szövegét, s ők mindketten szívesen teljesítették ezt a kérésemet. (Fogadják ezért itt hálás köszönetemet). Mielőtt azonban ezt az eddig ismeretlen szöveget közzétettem volna, kérdést intéztem ez ügyben a N. és Ny. olvasóihoz is (I, 200), mert közérdekűnek tartottam annak megállapítását, hogy vannak-e ma özv. Gerlicsnén kívül még mások is, akik tudják a Miatyánknak kún nyelvű szövegét. A beérkezett felele-

tekből (N. és Ny. II, 79, 155, 307) kiderült, hogy Túrkevéen még többben vannak, akik tudják.*

A szabadszállási születésű özv. Gerlicsné Tukats adjunctus úrhoz intézett levelében azt írja, hogy a kún Miatyánkot még négy éves korában tanulta Berta János nevű nagyapjától. Szövege, az ő sajátkezü leírása szerint a következő: „Bizom adta bízom. Szinaton dözső. Szent küklön néce. Gergely bízom. Oknemesbe csermesberge. Kutu kutu berge. Áli kukta. Oh vigy tengerin. Ámen! Mik vók muk hurajuk es homuk vokmuk“.

Ez a szöveg rendkívül érdekes. De főleg csak azért, mert ebben a kún Miatyánk után, valószínűleg anélkül, hogy a közlőnek erről sejtelve volna — a legrégibb összefüggő magyar nyelvmléknek, a Halotti Beszédnek töredékes eleje következik. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy az általa tudott szövegnek az *Ámen* szó után következő része nem egyéb, mint a HB. „*Latiatuc feleym zumtuckel mic vogmuc. ysa. pur*

* Hajnóczy Iván úr is közölte velünk, hogy Szilády Áronnak a kecskeméti városi könyvtárban levő gyűjteményében van egy keltezetlen, szerinte XVIII. sz.-i jellegű kéziratlap, melyre a kún nyelvű Miatyánk és néhány kún nyelvű üdvözlés van feljegyezve. De ezeknek velünk szintén közölt szövege csak másolata annak, melyet Már András patvarista Kúnszentmiklós város 1774. évi jegyzőkönyvének első lapjára írt, s amely már többször is ki volt adva (l. pl. legutóbb Mészáros i. m. 26, 40). Újból való kinyomatása tehát fölösleges volna.

es chomuv vogmuc“ kezdetének romlása. (Az első három szó teljesen kiesett az elmondó, illetőleg leíró emlékezetéből, *ysa pur-*ból pedig *kuzajuk* lett. Ez a körülmény pedig azt bizonyítja, hogy ez a szöveg nem egyenes hozzá hagyomány útján került hozzá, vagy esetleg már nagyapjához is, hanem csak kuriózumként. Vagyis, már nem komoly imádkozás céljából tanította őt az ő nagyapja, vagy tanította az ő nagyapját valaki erre, hanem csak azért, hogy lássa, hogy egy kis fogalma legyen arról, hogy milyen furcsa nyelven imádkoztak egykor a régi kúnok, s milyen furcsán beszéltek egykor a régi magyarok. Ha pedig összehasonlítjuk a kún Miatyánkunkat ezt az özv. Gerlicsné-féle szövegét Mészárosnak (i. m. 19) egyrészt az aránylag legépebb Kollár-féle szöveg, másrészt a kazáni tatár nyelv alapján szerkesztett rekonstrukciójával, akkor kiderül, hogy éppen olyan hiányos, mint a HB. elejének általa tudott szövege. Ez az eset valóságos iskolapéldája annak, hogy milyen könnyen és milyen rendkívül nagy mértékben romlanak a csak szokásból, hagyományosan ismételt, de meg nem értett szövegek.

H. A.

Felelet a 24. kérdésre. Korda alatt a barátok oldalán viselt kötelet értik. Voltak III. rendű Ferencrendiek, civilek, kik maguk is viseltek ily *kordának* nevezett kötelet, ezzel jelezték, hogy magukat a rendhez tartozónak vallják. *Sándorfalva* község előljárósága.

Felelet a 25. kérdésre. Daku

alatt sárgaszínű juhbőrből készült újjas szőrme kabátot értenek, mely hátul ráncba volt szedve, itt ma már nem viselik.

Sándorfalva község előljárósága.

Felelet a 27. kérdésre. Szöllőhártya kifejezést ismerik és ma is használják. Értik alatta a két sor között lévő emelkedést, mely földmennyiséget télen a szőlő takarására használnak. Ismerik a kukorica-, krumpli- és paszulyhártyát is, azonban ma már ezeket *hártyára* nem művelik.

Sándorfalva község előljárósága.

Felelet a 30. kérdésre. A szegedi Havi Boldogasszony képéhez *Fekete Mária* vagy más néven még *Szerecsen Mária* képhez az a népies babona fűződik, hogy ott nem csak lelki, de testi gyógyulást is nyer az oda zarándokoló.

Sándorfalva község előljárósága.

Felelet a 44. kérdésre. Kántálás ismerik még ma is — legalább a 60 évesnél idősebbek — *Aranyosrákoson* (Tordaaranyos vm. régi Aranyosszék), ahol szülőfalumban gyermekkoromban én is kántáltam *Karácsony* másodnapján. Hogy ma mint van, nem tudom, mert 50 év óta csak hété-hóba fordultam meg ott és nem Karácsonykor. E karácsonyi versmondásról (kántálásról) írtam én (már régen) egy cikkekcskét, és ma is jelentős mennyiségű versgyűjteményem van a 100—150 évvel ezelőtti időből. Mindig készültem feldolgozni, viszonyba hozva a szintén gyűjteményes misztériumi adattaimmal, de ma is rendezetlen.

Borbély Sándor.

Arany János köszöntő verse Szász Károly nevenapjára.

Egy író egy nála nagyobb írotársának följánlotta a maga állását azért, hogy minél gyorsabb és nagyobb érvényesüléshez juttassa azt a másikat.

Hihetetlenül hangzik a mai időkben? Hát hiszen nem is ma történt, hanem 1851-ben. „SZÁSZ KÁROLY úr,” a nagykőrösi gymnasiumban a litteratura professora, akkor ajánlkozott arra, hogy átadja helyét „ARANY JÁNOS úrnak,” kiről már akkor tudták Kőrösön, hogy — a hivatalos jegyzőkönyv szavai — „az irodalom mezején magának kitünő helyet vívott ki”.

Egy tanszékre meghívtak egy állástalan író, de az nem fogadta el. Hogy mégis rábírák az állás elvállalására, megkínálta az illetőt az iskolafőntartó testület 120 ezüst forint költszködési költséggel is.

No ez is hihetetlen volna ma, de 1851-ben ezt is megtette a nagykőrösi református presbyterium ARANY JÁNOS úrral.

ARANY JÁNOSnak Nagykőrösre való meghívataa oly tiszteletnek volt jele, és SZÁSZ KÁROLYnak ez ügyben való önzetlen buzgólkodása oly szeretet jele, hogy az érzékeny lelkű költő a legnekivalóbb környezetet találta Nagykőrösön, mely abban az időben valóságos kis irodalmi központja volt az országnak. Mondhatni, Nagykőrösön tanársága első éveiben élte ARANY legmegelégedettebb éveit. ARANYnak e korszakáról írja SZILÁGYI SÁNDOR: „Az az Arany, kit mi betegeskedése előtt is ismertünk, nagy változáson ment át. Bár akkor is került a feltűnést, az ünnepeltetést, de jókedvű, jó humorú volt, szerette a tréfát, a társaságot: az érettségi lakomákon, a híres és kedélyes János napokon táncra is kerekedett, szegény LOSONCZIVAL egész kedélyesen ellejtette a medvetáncot, tréfás verseket írt egy-egy tanári lakomára, a napi tréfákból verseny-Charivarit szerkesztett a MENTOVICHÉ ellenében, ki egy-egy kőrösi napi eseményt lerajzolt. Bár tiszta kedélye azután se szűnt meg, de minden-

kább visszahúzódott s a későbbi ARANY megértéséhez csak a tanári évek adják meg a kulcsot". (BENKÓ: Arany J. tanársága VI.)

Ugyancsak SZILÁGYI SÁNDOR utal mint követendő példára arra, hogy „Németországban évek óta áll fenn egy Göthe-társaság s ad ki évenként egy Göthe Jahrbuchot, mely a GÖTHE életére vonatkozó, szétszórt apró adatoknak összegyűjtésével s kiadásával oly fényes eredményeket ért el..." (Uo. V.) Ma már hivatkozhatnék SZILÁGYI a Petőfi Társaság ily irányú működésére is és bizonyára megértéssel fogadja közönségünk mostani közleményünket, mint a komoly ARANY nagykőrösi vidám óráinak meleg humorú emlékét. Ismeretes ARANYnak SZILÁGYI SÁNDOR disznótórára írt verse, a „malac búcsúzása". Ennek párja ez a köszöntő, mellyel az ifjú SZÁSZ KÁROLY nevenapjának hangulatát fűszerezte.

A vers eredeti kéziratát kegyelettel megőrizte SZÁSZ KÁROLY, a hű barát, őtőle került el sógorához, BIBÓ ISTVÁN curiai bíróhoz, most pedig annak fia, folyóiratunk szerkesztője, készséggel rendelkezésemre bocsátotta közlés végett. Köszönet illeti érte.

Hogy irodalomtörténeti szempontból hová helyezzük az efféle verset, erre nézve utalhatok arra a megjegyzésemre, melyet MÁTYÁSI JÓZSEF *Farsangfarki Tanítás*-ára tettem: „Műfajttörténeti szempontból is érdekes ez a költemény: kései képviselője azoknak a hegedősök csapszéki, lakzibeli énekeinek, melyekből legjobban ismeretes a *Mívesek Lakodalma*". (NNy. III, 186.) Ugyancsak MÁTYÁSI-ról írtomban említettem, hogy a MÁTYÁSI szerzette „*Gúnár Panasza*" adott ösztönzést ARANYnak arra, hogy megírja Sándor napjára „A Malac Bucsúzása" c. versét. (NNy. III, 241). Irodalmi hagyomány ereje működik tehát Aranyban akkor is, mikor ily tréfás alkalmi verset ír.

*

Köszöntő vers.

Motto.

Tüstént a faluban hosszú valamennyi kötél van
Összekötözgetvén rakjuk szekerekre legottan.

Csökömei Sárkány.

Kötelek Károlynak! gerendába vele!

Ez a magyaroknál a köszöntés jele;
Kivált míg az ember holmi süczkő gyermek,
Kinek *Aprószentkor* a s...ire vernek.

Hadd lógjon ökeeme a gerenda alatt,
 Ha csak meg nem adja a Károly-poharat
 „Új szita szegen függ”: ne mondják hiába:
 Kössük fel, hogy földet se érjen a lába.

De ha van jó kolbász, paprikás, meg rétes
 A minek szagára begyült ennyi éhes,
 És ha van jó bora, mégpedig pecsétes,
 Mit törvényes ágyban szült Tokaj vagy Ménes:
 Már akkor ne bántuk, már akkor ne féljen,
 Jánosi, Mentovich kiáltsák hogy *éljen!*
 S olly jó kedvünk legyen, hogy táncz közbe' még a
 Padlást is beverje Csikai kolléga.

A naptár csináló soha jobbat nem tett,
 Mint, hogy összeirkált annyi ócska szentet,
 Kik, mivel böjtöltek egész életökben,
 Az eszem-izomot ráuk hagyták örökben.
Cyryllus, Kajetán, Sz. Eulália
 Nekünk mind *Ivó-nap* és *Leokádia*;
 Hozzanak báránycsont, mellé galambbegyet
 Mi mindenik szentre ráfogjuk hogy *Egyed*,
 Hozzanak borocskát jó bőven utána,
 Akkor mindenik szent lészen *Bibiana*:
 Vidám torral üljük szomorú emlékét
 Kívánva penészes hamvainak békét.

Természete az már az emberi fiának,
 Mindég jót kívánni felebarátjának;
 Vagy ha nem is mindég — egyszer esztendőben,
 Ha érzelme nem fér a teli bendőben.
 Ezért találták fel — emeljünk kalapot!
 Régi bölcs atyáink hajdan a névnapot:
 Másképp a szeretet közülünk kihalna;
 Másképp a halandó, nem lévén alkalma,
 Sohasem óhajtná embertársa javát, —
 És akkor ez élet nem érne egy kovát.

Azért öcsém Károly, idvezel e múzsa,
 Mihelyt lelkesíti kövér malacz húsa,
 Mihelyt bor tüzei, mellyet ingyen adnak
 S ha fogy a palaczkból másikért szaladnak.
 Ezért jó kívánság vagyunk készen nálam,
 De hadd lám először, hogy mi lesz a tálban?
 Hoztok-e pecsenyét, avagy turós rétest
 Mert az áldásokat mérem ahhoz képest.

Hogyha malaczd van ... azaz nem magadnak —
 Hanem olyan, a mit megsülve feladnak
 Ugy, fiam, e földön élj sokáig hizva:
 S a szegény kis állat neked adja vissza
 A tőle elrabolt disznói napokat,
 Békés hizlalóban te éld le azokat.
 Hadd lássa mindenki a gömbölyű testen,
 Hogy te legalább is házi úr vagy Pesten,
 Ki semmit sem téve, nagy boldogságban él,
 Még csak nem is olvas egyebet a pénznél.

Ha pedig egy ludba ütötted a nyársad:
 Akkor az én muzsám kíván neked másat.
 Akkor legyen tied a libának tolla,
 Hogy szállhass vele a magas Helikonra.
 Persze, hogy a toll más, és megint más a lud,
 Mert ebből nem eszik a kinek amaz jut:
 De a repüléshez nem szükséges nagy háj,
 S egyiké a lúdtoll, másiké a ludmáj.

Ha pulykát tetetsz fel ide az asztalra,
 Juttasson az Isten fényes hivatalra;
 Ruházza fel szíved hozzá való göggel,
 Hogy megéreztetthesd az esedezőkkel;
 Jól esik olyankor egy kis pulyka méreg, —
 De ha ez nem tetszik úgy egyebet kérek
 A mire mostanság lesz nagyobb szükséged:
 A f...kadbán álljon főfő büszkeséged!*)

Ha galambot hoznál, az sem lenne káros,
 Akkor azt kívánom legyen élted páros;
 Rétesed a turót a hányszor takarja,
 Annyi boldogsággal légy kívül takarva.
 Örömed legyen a czékla pirossága,
 Reményed a zeller zöld szín koronája,
 Napjaid legyenek édes ízű compót,
 Meg ne keserítse gyógyszertári contó.
 Végre csöndes legyen nyugtod a halálba
 Oly csendes, mikép egy részeg ember álma.

Ha pedig nem volna enni, innya semmid,
 Akkor az én muzsám sem kívánhat semmit
 Ha se malacz, pulyka, ha se kappan se lúd,
 Áldjon meg az isten magától, a hogy tud.

Közl: Mészöly Gedeon.

*) SZÁSZ KÁROLY 1852-ben házasodott először 23 éves korában.
 ARANY tehát e tréfás versét 1852 január 28-ra írta.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

II. A magyar őshaza kérdése.

A 19. századi magyar történettudományban körülbelül közfelfogás volt, hogy a magyarság őshazája Baskiriában keresendő. Újabban Zichy István gróf foglalkozott ezzel a kérdéssel; ő már lehetségesnek tartja, hogy a magyar őshaza áttért az Uralon túlra, az ázsiai Jugria délnyugati részeire is.²⁵ Meglehetősen magasán északra helyezi a magyarok ősi lakóhelyeit: Európában a Csuszovája, Ázsiában pedig a Pisma és az Iszet folyók mellékére. Zichy kezdeményezésével a magyar őshaza megindult kelet felé. Wiklund svéd nyelvtudós — Zichy művére hivatkozva — már teljesen Ázsiába helyezi a magyar őshazát,²⁶ azonban a Zichy által megjelölt területtől jóval délebbre, a Toboly, Isim, Irtis és Ob mellékére; szerinte ugyanis ez a vizekben gazdag sík vidék lehetett a legalkalmasabb arra, hogy az ősmagyarság a halászatot is gyakorolva áttérjen a lovas-nomád életmódra, mert hisz máskülönben nem tudta volna megtenni az utat a steppén keresztül a Kaukázusba, ha már előzőleg is nem folytatott volna ilyen életmódot. — Ezt a felfogást olvashatjuk Hóman Magyar Történetében is (I. köt. 26 l.). Németh Gyula ebben a kérdésben önálló nézetet nem nyilvánít; hivatkozik Zichy elméletére, azonban szükségesnek tartja Wiklund nézetét is idézni. Az utóbbi hivatkozást nem értem egészen, mert hisz Németh Gyula a Wiklund megjelölt területre — felfogását nagyon jól megokolva — a bolgártörökség őshazáját helyezi (i. m. 98—111).

Mivel ezek az újabb nézetek végeredményben Zichy elméletében gyökereznek, elsősorban is azt fogjuk megvizsgálni, miért tartotta szükségesnek Zichy az őshazát legalább részben Ázsiába helyezni, és miért nem tudta elszánni magát arra a radikális lépésre, hogy azt teljesen Ázsiába helyezze.

²⁵ Zichy, A magyarság őstörténete stb. 35, 37 l.

²⁶ Ebert, Reallex. der Vorgesch. III. 377. — Jegyzetben hivatkozik Zichyre.

A magyar őshazát Zichy csupán azért tartotta szükségesnek északabbra és keletebbre eltolni, mert azon a véleményen volt, hogy ezen feltevés segítségével kapcsolatba hozhat egymással és megalapozhat több elméletet is. Zichy számára nem volt ugyanis kétséges, hogy krónikáinknak a hun és magyar nép azonosságáról szóló előadása történeti valóságnak tekintendő; ezen felfogását elsősorban is Gombocznak a hunbolgár eredetű, már honfoglaláselőtti magyar hun-hagyomány meglétére vonatkozó fejtegetésére (M. Ny. XVII; UJb. I.) alapította. Nem kétséges továbbá számára, hogy a hun és bolgár nép azonos egymással, aminek következtében szerinte a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai tulajdonkép hun jövevényszavaknak tekinthetők annak a tanújeleképen, hogy valamikor egy hódító hun nép felvette a meghódított magyar nép nyelvét; ilyesmire szerinte a történelem számos példát nyújt, amint erre Zichy egy újabb cikkében is hivatkozik. — Mindez azonban csak abban az esetben állhat meg — ez Zichynek a sorok között bújkáló, határozottan ki nem fejezett főgondolata — ha a magyar őshaza ázsiai területre is átterjedt; mivel pedig ezen elméletek szempontjából ennyire szükség volt ennek feltevésére, Zichy nem habozott ezt is feltenni.

Azt ugyanis kutatásai alapján Zichy nagyon jól tudta, hogy Európából a magyarság őshazája ki nem rekeszthető. Az ázsiai őshazára tehát Zichynek elsősorban is a hunok miatt volt szüksége, akikről kínai források adataiból következtetve feltette, hogy egy töredékük már a Kr. e. I. század derekán az Isim és Toboly mellékére telepedett, ahonnan a Pisma-Iszet vidéki ősmagyarokat leigázva nyelvüket átvette. Ezek szerint tehát a Wiklundnál, Hómannál, Némethnél szereplő Isim-Toboly vidéki magyar őshaza tulajdonkép azonos Zichy hun menekülőinek általa feltételezett Kr. e. I. századi hazájával, sőt azt is mondhatjuk, hogy esetleg senkinek sem juthatott volna eszébe a magyar őshazát a Toboly-Isim mellékén keresni, ha Zichy számára nem lett volna szükséges a hun-magyar kapcsolatokra vonatkozó feltevései miatt a magyar őshazát Európából kimozdítani. Zichy elmélete tehát tulajdonképpen elméletek szövevényére van alapítva, amely elméletek azonban a kutatás során már sorra megdőltek.

Alkalmam volt két tanulmányomban már kimutatni,²⁷ hogy a hunmagyar nép azonosságának gondolata, amint az

²⁷) Moór, Volt-e magyar hunmonda? 1923 és Deutsche Spielmannsstoffe in Ungarn UJb. 1925, 253—62.

középkori krónikáinkban megjelenik, nem valami ősi hagyománya a magyar népnek, hanem középkori klerikusok tudós kombinációinak terméke. Ezen tudós kombinációknak a nép szélesebb rétegeiben való meggyökerezését előmozdították azok a német eredetű hegedősénekek is, amelyek a hunokat és királyukat rokonszenves színben tüntették fel. Ezen hegedősénekek hatása alól a klerikusok sem vonhatták ki magukat, úgyhogy a hunkrónikában és Turóczinál csak azok a vonások tekinthetők mondaiaknak, amelyek német mondából, pontosabban középkori énekekből kerültek hozzánk.

Felfogásom helyességét jórészen igazolták Hóman Bálint fejtegetései is, aki közvetlenül utánam vizsgálta meg a magyar hunmonda kérdését. Ő is arra a megállapításra jutott, hogy a hunkrónika szövege valami eredeti magyar hunmonda feltevését nem igazolhatja. Hóman ezen megállapítása annál súlyosabban esik a latba, mert hisz neki vizsgálatai kezdetén épen az ellentétes tétel igazságának kimutatása volt a célja. Ha eredeti magyar hunmonda meglétének a feltevését Hóman sem látja igazolhatónak, annyit mégis megkísérel bizonyítani, hogy a hunszármazás tudatát, amely szerinte elsősorban az Árpádok hagyománya volt, a magyarság már magával hozta mai hazájába. Erre vonatkozó legfontosabb érvei azonban már mind megdőltek. Nem állhat meg az a tétele, amint azt Schünemann Konrád világosan kimutatta,²⁸ hogy a hunmagyar azonosság gondolata a magyar honfoglaláshoz közelkorú nyugoti történeti feljegyzésekbe a magyar hagyományokból táplálkozó forrásokból került. De annak sincs semmi valószínűsége Schünemann szerint, hogy a jólétesült Konst. Porph. az Árpádokra vonatkozólag az ilyen hagyomány meglétét ne említette volna meg. — Az Árpádok hun-török eredete mellett nem hozhatók fel az Árpádok személynevei sem, mert azok amint ezt Németh Gyula kimutatta (i. m. 280—298), többnyire magyar eredetű nevek; pedig az Álmos és Árpád nevek pl. még Gombo cznál is mint török eredetű nevek szerepelnek (Ujb. I. 203). A magyar hagyomány *Dulája* sem hozható kapcsolatba a dunai bolgár-törökök *Dulo* dinasztiajának a nevével, lévén az utóbbi a nálunk is ismert *gyula* méltoságnévnek a megfelelője (Németh i. m. 173 l. 31.). És ami a legfontosabb, időközben az is kitűnt, hogy a hunok nem bolgártörök *r* nyelvet beszéltek, amely hangsajátságot a magyar nyelv régi tö-

²⁸ Schünemann: Hunnen und Ungarn (Ujb. V 293—305).

rök jövevényszavai is feltüntetik, hanem köztörök \approx nyelvet, amint ezt Németh Gyula kimutatta, pedig az előbbi tévesnek bizonyult feltevés volt Gombocz, Zichy és Hóman elméleteinek tulajdonképeni alapja.²⁹

Azok az elméletek és feltevések tehát téveseknek bizonyultak, amelyek Zichyt arra késztették, hogy a magyar őshazát legalább részben az Uralon túlra helyezze. Ámbár talán néha előfordul, hogy valaki téves előzmények és hibás következtetések alapján is helyes megállapításra jut, azonban ennek ellenkezője már eleve is valószínűbbnek látszhatik számunkra, így tehát a felhozottak alapján már eleve is kétkedéssel kell fogadnunk azt az elméletet, hogy a magyarság őshazája — ha csak részlegesen is — Ázsiába helyezhető, illetve helyezendő. Hogy pedig a magyar őshaza csak Európában lehetett, az kitűnik azoknak a szempontoknak megvizsgálásából is, amelyek

²⁹ Érdekes, hogy Németh Gyula még ezek után sem meri elszánni magát arra, hogy egészen elejtse a honfoglalás előtti magyar hunhagyomány meglétére vonatkozó elméletet. Talán azért nem, mert a hunhagyomány elmélete tudományos irodalmunkban már-már hagyományossá lett. De amit megtart Németh Gyula ebből az elméletből, az olyan kevés és olyan feltevésszerű feltevés, hogy az ellen érveket felhozni, már nem nagyon érdemes. Szerinte „a magyarok és hunok közös származásának hagyománya oly korszak emlékeit őrizheti (!), amelyben a magyarok politikai és hadi szövetségben éltek egy olyan néppel, melynél megvolt (ez feltevés) a hunoktól való származás hagyománya, s mely hunnak is nevezte magát” (ez is feltevés!). — Két új érvet is hoz fel e tekintetben Németh, amelyekre szükségesnek tartok néhány megjegyzést tenni. Elsősorban a magyar *Etele* névalakra hivatkozik (i. m. 218). Igaz, hogy a magyar *Etele* névalak magyarnyelvi fejlemény *Attilából* (v. ö. Ujb. V. 258 l. 1 j.), azonban ebből éppen nem következtethető az, hogy az *Attila* nevet és a hunmondát törököktől vettük át. Attilának ugyanis volt becsületes török neve: *Avitochol* „az atyák fia”; és hogy török népek Attilát ezen a néven ismerték, azt a dunai-bolgár fejedelemségek tanúsítják. Különb is a gót *Attila* név sem egyéb, mint fordításos parafrázisa a török névnek. Ha lett volna török eredetű magyar hunhagyomány, úgy az Attilának török nevét őrizte volna meg, amint ezt már A. Brückner is hangsúlyozta (Ujb. IV. 85). Így tehát éppen a magyar *Etele* < *Attila* névalak tanúsítja a meghatározottabban, hogy a magyar hunmondában török hagyomány nincs. Ezt már volt alkalom egy ízben kifejteni (Ujb. V. 260); azonban vannak feltevések, amelyeket úgy látszik, lehetetlenség a tudományból kiküszöbölni, mert minden cáfolat ellenére makacsul mindig visszatérnek. — Ezenkívül Németh Gyula még felteszi (i. m. 219), hogy a hunkrónika *Hunorja* nem a *Magyor* mintájára való képzés, hanem török **hun-eri* („hun ember”) szóból származott történeti emlék. Erre azt jegyezhetjük meg: semmi nyoma sincs magyar emlékekben, hogy nálunk a hunokat *hunoroknak* nevezték volna, de a feltételezett török *hun-eri* névalakra sincs sehol semmiféle adat. Mivel így ezen magyarázatot a formalisztikus lehetőségen kívül semmi adat sem támogatja, létjogosultsága nincs és így elvetendő. Abban azonban bizonyára igaza van Németh Gyulának (i. m. 220), hogy „a magyar-hun kapcsolatra építeni nem sokat lehet”. Én csupán „semmi”-vel tartom szükségesnek a „nem sokat” kifejezést helyettesíteni.

Zichyt arra készítették, hogy a magyar őshazát legalább részben európai területre helyezze. Bizonyára nagyon nyomós okok voltak ezek Zichy számára is, különben aligha súlyosbította volna elméletét annak a feltevésével, hogy a magyar őshaza áttért az Ural hegységen is; mert hisz igaz ugyan, hogy az Ural nem minden közlekedést lehetetlenné tévő sziklafal, de mindenesetre olyan akadály, amely alkalmas arra, hogy népeket egymástól elválasszon, pedig Zichy elmélete szerint az Uralon inneni ősmagyarság is osztozott az Uralon túlnak a sorsában. Bizonyára ennek a megfontolása is készítette Wiklundot, Hómant és Némethet Zichy elméletének olyan módon való leegyszerűsítésére, hogy a magyar őshazát teljesen az Uralon túlra, Ázsiába helyezték. — Amint említettük, ezek a tudósok nemcsak keletebbre tolták el a magyar őshazát, hanem jóval délebbre is attól a területtől, amelyet Zichy a magyar őshaza ázsiai területrészeként megjelölt. Ennél a választásuknál jelentős szempont volt az ősi magyar lótenyésztés feltevésének a szüksége is. Ez a szempont azonban a magyar őshaza kérdésében döntő érvként nem szerepelhet, mert, amint láttuk, lótenyésztése már az ugor népközösségnek is volt, így tehát a lótenyésztés feltételei másutt is meglehettek; nemcsak a Toboly és Irtis mellékén, mert ide az ugor őshaza már semmiesetre sem helyezhető. És itt meg kell azt is jegyeznem, hogy a ló jelenlegi északi elterjedési határa is körülbelül öt szélességi fokkal északabbra van a Csuszovája—Pisma—Iszet vonaltól. Hogy pedig az Uralon innen példának okáért a Bjelaja melléke, vagyis Baskiria erdős volta mellett is alkalmas terület lehetett állattenyésztő lovas nép számára, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy ilyen nép voltak a legújabb időkig a baskirok is, akik némi földművelés, halászat, vadászat és erdei méhészet mellett főfoglalkozásként a nomadizáló állattenyésztést űzték és mint jeles lovasok, messze földön híresek voltak (Buschan i. m. ³⁰II. 885—86).³⁰

Esetleg volt a felhozottakon kívül egy más szempont is, amely az említett tudósokat Zichy elméletének már megismert leegyszerűsítésére készítette. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a magyarságot ebből a Zichy által feltételezett őshazából az a szibir-európai népvándorlási hullám mozdította ki, amely mint Németh Gyula kifejti, végigvonulva egész Ázsián, 460

³⁰ A baskirok lovaikat télen némi felügyelet mellett az erdőkben legeltetik, ahol azok a hó alól kaparják ki eleségüket. (V. ö. Mészáros, Ethn. XXI. 7.)

körül a bolgárokat is kivetette Irtis-melléki őshazájukból — valami más okra pedig alig gondolhatunk, — úgy megmagyarázhatatlan rejtély marad számunkra, mint sodródhatott el a magyarság innen a Kaukázus vidékére, ahol később találjuk. Egy pillantás a térképre meggyőzhet bennünket arról, hogy egy olyan keletről jövő támadás elől, amely az Irtisvidék népét délkeletre sodorta, a Pisma-Iszet mellékén lakó nép a legkisebb ellenállás irányában csak északnak térhetett volna ki, vagyis arra a területre szorult volna, ahol az osztjákok ma laknak. Ha azonban azt tesszük fel, hogy a költözés nem e legkisebb ellenállás irányában történt, hanem hogy a Pisma-Iszet vidéki magyarság átkelt az Uralon, ebben az esetben nem a magyarság jutott volna el a Kaukázus mellé, hanem esetleg a vogulok, vagy az osztjákok, mert hisz a Bjelaja-Káma mellékének a lakosságát érte volna a keletről jövő támadása. A népvándorlás korának népmozgalmaikat pedig éppen az jellemzi, hogy minden megmozdult nép a következőnek a területére telepszik le, és hogy a költözés mindig a legkisebb ellenállás irányában történik, amint ez természetes is. A délfelé való költözést az Iszet-Pisma vidéki telepesek részére semmiképp sem vehetjük kombinációba; mire ugyanis ezt a népet a keletről jövő néphullám elérte, a délfelé való költözés már lehetetlenné vált számára, mert hisz a támadó nép már jóval előbb eljutott volna az Ural hegységig és így elvágta volna a délnek vezető utat.

Kétségtelen, hogyha Zichy elméletét úgy módosítjuk, hogy az őshazát teljesen Ázsiába és pedig a Toboly és Irtis mellékére helyezzük, akkor ezzel a feltevással több nehézséget elhárítottunk. Ezzel a módosítással azonban csupán látszateredményt érhattünk el, amennyiben figyelmen kívül hagytuk azokat a még súlyosabb nehézségeket, amelyeket az őshazának Európából való kirekesztése jelent. Ezek Zichy számára nagyon is tudatosak voltak; mert hisz az ő hüntörök elmélete szempontjából is sokkal kényelmesebb lett volna a magyar őshazát teljesen Ázsiába helyezni. Azok a tudósok azonban, akik Zichyre támaszkodva foglalkoztak a magyar őstörténet problémáival ezeken a nehézségeken már egyszerűen túltették magukat, és pedig főképp azért, mert nekik is voltak a magyar-török viszonyra vonatkozólag olyan elméleteik, amelyek csak abban az esetben állhatnak meg, ha a magyar őshaza Ázsiába helyezhető. Ez elsősorban is Hómanra és Némethre vonatkozik.

Zichy a magyar őshazára vonatkozó fejtegetéseiben tulaj-

donkép Tallgrennak, a kiváló finn archaeologusnak azon tételéből indul ki, hogy bármely finnugor népnek az őshazája csupán az ananyinóinak nevezett késői bronzkultura (600—200 Kr. e.) elterjedési területén belül kereshető; ennek a kulturának a hordozói ugyanis kétségtelenül finnugor népek voltak. Az ananyinói kultura keleten, ahol a magyarság őshazája is keresendő, kiterjedt a Káma és mellékfolyóinak mellékére, északkelet felé még a Csuszovája, délkelet felé pedig a Bjelaja mellékére is, sőt északkeleten a Csuszovája vidékéről áthúzódott az Uralon túlra, a Pisma és Iszet folyók mellékére is. Az ananyinói kultura elterjedésének figyelembevételével volt kénytelen Zichy a feltételezett magyar őshazának ázsiai részét olyan magasra északra helyezni. Amennyiben Tallgren tétele helytálló — eddig pedig ezt a tételt senki sem kísérelte megcáfolni — akkor természetesen még csak szóba sem jöhet az a feltevés, hogy a magyar őshaza Ázsiában a Toboly és Irtis mellékén lett volna. Azonban Zichy feltevésének is van egy súlyos nehézsége, amelynek az elhárítását Zichy még csak meg sem kísérelte. Nem elég ugyanis csupán a magyarok őshazáját kijelölni, hanem a légközelebbi rokonnépekről sem lehet megfeledezni. Ha azonban a magyarok őshazáját a Csuszovája-Iszet-Pisma mellékére helyezzük, akkor a vogulok-osztjások őshazáját az ananyinói kultura elterjedési területének figyelembevételével csak a Bjelaja mellékén képzelhetnők el. Erről Zichy ugyan nem szól, azonban fejtegetéseiből ez szükségszerűleg következik. Az a feltevés azonban, hogy a vogulok és osztjások eredetileg az ősmagyaroktól jelentékenyen délebbre laktak volna, nemcsak valószínűtlennek, hanem képtelenségnek is látszik. Hisz ezek szerint a voguloknak és osztjásoknak először a magyarok feltételezett őshazáját kellett volna elfoglalniok és csak onnan kerülhettek volna el mai hazájukba. Mivel pedig egy nép sem hagyja el önként hazáját, ebben az esetben azon feltevés elől sem lehetne elzárkóznunk, hogy az ősmagyarokat a vogulok és osztjások üzték el a Csuszovája-Iszet-Pisma melléki feltételezett őshazájukból. — Arra vannak ugyan adataink, hogy a vogulok valaha a Csuszovája mellékén laktak, azonban arra már semmi adatunk sincs, hogy az osztjások régebben a vogulokhoz hasonlóan az Ural nyugati oldalán laktak volna. Így tehát Zichynek a magyar őshazára vonatkozó elméletét már ezen szempontok figyelembe vételével is el kellene vetnünk.

Ha a magyar-török viszony természetére vonatkozó előleges elméletektől mentesen vizsgáljuk a tényleket, akkor az

ananyinói kultúra elterjedésének és a finnugor népek mai földrajzi elhelyezkedésének figyelembe vételével csak arra az eredményre juthatunk, hogy a magyarok őshazája a Bjelaja mellékén, a voguloké a Csuszovája mellékén, az osztjákoké pedig a vogulokétól keletre, Azsiában a Pisma és Iszet mellékén volt. Erre a megállapításra jutott maga Tallgren is (Suomen suku I. 203). Ennek a felfogásnak a helyességét a vogulokra vonatkozólag Teplouchov és Kannisto helynév-kutatásai igazolták is, amennyiben ezekből kitűnt, hogy a vogulok régebbi települési területe a maitól jóval délebbre a Csuszovája mellékén volt (FUF. 18, 57—89 és FUF. 18. Anz. 56 II.). Mivel pedig az osztjákok őshazáját csak a voguloké közelében és pedig attól keletebbre kereshetjük, semmi okunk sem lehet arra, hogy az ananyinói kultúra Iszet-Pismamelléki képviselőiben ne osztjákokat lássunk. (Az osztjákok mai települési területén korábban szamojédok laktak). Arról pedig nincs tudomásunk, hogy erről a vidékről a magyaron kívül valamilyen más finnugor nép is elköltözött volna, így tehát az ananyinói kultúrának Bjelaja melléki képviselői csak az ősmagyarok lehettek.

Azonban nemcsak az archaeológia szolgáltat számunkra bizonyítékot a magyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag, hanem a nyelv is. A nyelvi bizonyítékok között a legfontosabbak azok a növény- és állatföldrajzi szempontok, amelyekre az indogermanisztika példaadása nyomán Zichy hívta fel a figyelmet. Ezen szempontoknak a figyelembe vétele késztette őt elsősorban is arra, hogy az őshazát ne teljesen Azsiába helyezze. Zichy ugyan azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek a növény- és állatföldrajzi adatok nem zárják ki teljesen annak a lehetőségét, hogy a magyar őshaza az Uralon túlra is kiterjedt. Ebben azonban — úgy látjuk — tévedett, és pedig azért, mert egyes adatok hitelességét elmulasztotta kritikai vizsgálat tárgyává tenni. A legfontosabb növény- és állatgeográfiai érvek a következők: A magyar őshaza nem eshetett a fenyőrégió kívülről, mert *fenyő* szavunk finnugor eredetű. A Toboly és Irtis mellékére, amint Hóman és Wiklund feltették, a magyar őshaza azért sem helyezhető, mert ez a steppevidék már teljesen kívülről esik a fenyőrégió. — Finnugor eredetű a *szil* szó is, melynek sokféle európai Oroszországban honos válfaja közül csak egy terjedt át az Uralon túlra: a hegyi szil (ulmus montana), azonban ez a válfaj is meglehetősen magasan északon körülbelül azon a területen fordul elő, — de bizonyára nem sík vidéken —, ahová mi az osztjákok őshazáját helyeztük. Ha

csak erről a két fanévről lenne szó, talán Zichy nem habozott volna az őshazát teljesen szibériai területre helyezni, azonban a *sündisznó* finnugor eredetű neve már teljesen Európára utal bennünket, mert az Uralon túl nem fordul elő.

Finnugor eredetű szó a *méh* és *méz* is; a méh előfordul Európa legnagyobb részében, azonban Ázsiában elterjedési területe csak keskeny szalagot képez, amely öv Kisázsian, Szirián, Északarábián, Perzsián, Afganisztánon, Tibeten keresztül Kínáig húzódik; Szibériába és Turkesztánba úgy importálták a méhet (Schrader, Realexikon 86). Az indogermán őshaza kérdésében is szerepel a méh elterjedése; Th. Köppen vetette fel ezt a szempontot először 1890-ben (v. ö. Schrader i. h.), aki a méh elterjedését már kezdettől fogva kapcsolatba hozta a finnugor őshaza kérdésével is.

Zichy gróf említ ugyan (i. m. 33) egy hiteles 1771-i adatot arra nézve, hogy a méh az Uralhegység déli részén csekély távolságra a hegység gerincétől keletre még előfordul (esetleg importálták), azonban ez az adat még nem bizonyíthatja, hogy a méh az Ural keleti oldalán Perm magasságában is — ahová Zichy az őshazát helyezi — előfordul. Hivatkozik Zichy egy 17. század második feléből származó föld- és népleírásra is, amely az osztjákokról azt mondja, hogy „meg szoktak öreg fákat fagorni, melyekbe aztán a méhek belételepsznek; a mézet fahársból készült kosarakban őrzik meg“ (Zichy, i. m. 6). Ezen leírás szerzője, Witsen, maga nem járt az osztjákok földjén, hanem adatait jórészen az egyes vidékeket megjáró oroszok elbeszéléseiből merítette. Itt nyilván valamit összezavart, mert hisz ha vadméhek akadtak volna az osztjákok lakóhelyén az Uralon túli Jugriában, amelyet már Lehrberg a 18. században fátlan mocsárvidéknek jellemez (v. ö. UJb. 4, 292), akkor az erdei méh később sem tűnt volna el Szibériából. Witsen tévedésének a magyarázata valószínűleg abban a körülményben rejlik, hogy ő az osztjákok földjét, Jugriát, részben Szibériába, részben pedig Európába — nyilván valami félreértés folytán — a Vicssegda (!) mellékére helyezi,⁸¹ és így Witsen adata esetleg a zürjénekre vonatkozik, akik valószínűleg már a 17. században is laktak a Vicssegda mellékén. Hogy pedig az osztjákok méhészkedéséről mennyire nem lehet szó, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az obiugor nyelvekben nincs a *méh* és *méz* szavaknak finnugor megfelelőjük, amint ezt Zichy sem mulasztja el megemlíteni.

⁸¹ V. ö. Zsirai, Jugria. 1930, 65.

Zichy a felhozottakon kívül még hivatkozik arra a jelentésváltozásra, amelyen *fogoly* és *fagyal* szavunk keresztülment, amelyek eredetileg *császármadarat*, illetve *berkenyét* jelentettek, és így annak tanújeléül tekinthetők, hogy a magyarság erdős északibb vidékről délibb vidékre költözött, tekintve, hogy a *berkenye* és a *császármadar* az északi erdővidéken otthonosak, míg a *fogoly* jellegzetes síksági állat, a *fagyal* pedig csak Déloroszországban fordul elő. De nemcsak ezek a szavak utalnak északibb erdősvidékre, hanem az előbb tárgyaltak is: a vadméh is csak erdővidéken fordulhat elő; így tehát a magyar őshazát steppevidékre még akkor sem helyezhetjük, ha ez nehézségeket is jelentene bizonyos valószínűnek látszó őstörténeti elméletekre nézve, mert hisz erről van szó. Ha csupán egyetlen szó utalna európai őshazára, akkor esetleg még gondolhatnánk arra, hogy talán időközben valami ok folytán az illető növény, vagy állat elterjedési területe eltolódott, azonban amikor több szó egyértelműleg Európára utal bennünket, akkor habozás nélkül meg kell állapítanunk bármely őstörténeti elméletre való tekintet nélkül, hogy a magyar őshaza Európában volt.

Különben is képtelenség még csak gondolni is arra, hogy az ősmagyarságnak a Zichy által feltételezett Európában lakó része az Uralon átkelve csatlakozott volna az Uralon túl lakó magyarsághoz, amikor az a rész idegen népek nyomása következtében a steppén keresztül a Kaukázus vidékére sodródott. Pedig Zichy elmélete értelmében ezt is fel kellene tennünk, mert hisz különben a mai magyarság nyelvében nem volnának meg azok a szavak is, amelyek nem lehettek meg az Uralon túl feltételezett ősmagyar nép nyelvében.

Az ősmagyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag még egy más nyelvi érvet is felhozhatunk. Ennek az érvek bizonyító értéke ugyan kisebb, mint az eddig tárgyaltaké, mert hisz hangtani finomságokra van felépítve, az ilyesminek megítélésében pedig aránylag könnyen lehet tévedni. Mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, mert harmóniában áll eddigi megállapításainkkal és mivel az a svéd tudós, akinek egy feltevését értékesíteni akarjuk ebben a kérdésben, ezzel a feltevéssel legkevésbé sem szándékozott a magyar őshaza tekintetében valamely elmélet számára érvet szolgáltatni, így tehát feltevése célzatosnak semmikép sem mondható.

Már Munkácsi felismerte azt, hogy vannak bizonyos közös iráni jövevényszavak a permi és ugor nyelvekben, ame-

lyek oszét jelleget tüntetnek fel. (Ethn. VI. 139.). Ezek a jövevényszavak nyilván olyan korban kerültek bele ezekbe a nyelvekbe, amikor a nyelvi érintkezés köztük még megvolt. Az oszétek (alánok) bizonyára nem voltak őslakók a Kaukázustól északra elterülő síkon, hanem valahonnan a Pamir vidékéről költöztek oda még a népvándorlást megelőző korban. Nevezetes körülmény, hogy ezek az oszét jövevényszavak nincsenek meg a többi finnugor nyelvben, míg a finn nyelvek baltiszláv jövevényszavai teljesen hiányoznak a keleti finnugor nyelvekből. Nyilvánvaló, hogy mindkét nyelvi hatás csak akkor következett be, amikor a nyugati és keleti finnugor népek között az érintkezés a nyugati finnugorok elköltözése folytán már megszűnt. Így ez a mozzanat bizonyos lehetőségeket is nyújt az alán hatás korának megállapítására.

H. Sköld is ezen az alapon kísérlete meg — Markwart nyomán — az alán hatás szélső határait megállapítani: a 450—550 utáni időkre teszi azt, amikor szláv törzsek előnyomulása következtében az érintkezés a finn népek és többi finnugorok között teljesen megszakadt.³² Az obiugor nyelvekben és a magyarban közösen meglévő oszét jövevényszavak hangalakjának vizsgálatából pedig H. Sköld arra a meggyőződésre jut, hogy ezek a szavak magyar közvetítéssel kerültek a vogulba és az osztjákba (i. m. 88, 98). Ebből tehát az következne, hogy az ősmagyarok a voguloktól és osztjákoktól délebbre laktak, Európában, mert hisz máskülönben magyar közvetítéssel nem juthattak volna oszét jövevényszavak az obiugorok nyelvébe.

Azok a történetírók, akik a múlt században Baskiriába helyezték a magyar őshazát, ezt nem archeológiai és nyelvi bizonyítékok alapján tették fel, hanem egy történeti forrásadatra támaszkodva. Így található ez a magyar történet több arab forrásában, és: pedig először Ibn Rustánál, aki 900 körül élt. Ő, illetve a forrása — úgy látszik — még egészen határozottan tudta, hogy a magyarok őshazája Baskiriában volt. Tudósítása a Némethnél olvasható szövszerinti fordítás szerint a következő: „A besenyők országa és az eszkil-bolgárok országa közt fekszik a magyarok határai közül az első határ“. — Hogy a besenyők és eszkil-bolgárok országa közti területen Baskiria értendő, azt már felismerte Pauler,³³ Markwart³⁴ és Mun-

³² H. Sköld, Die ossetischen Lehnwörter der ungarischen Sprache. 1925, 89.

³³ Pauler, A magyar nemzet tört. Szt. Istvánig. 243 l.

³⁴) Markwart, Streifzüge 515 l.

kácsi³⁵ is. Ezen felfogás helyességét teljesen kétségtelenné teszi Al Balhi († 934) tudósítása, amelynek jelentőségére Németh hívta fel a figyelmet (i. m. 302). Szerinte „kétféle *bašd-žird* (= magyar és baskir) van. Az egyik szorosan az oguzok határánál lakik, a bolgárok mögött...” Ez a leírás a 889 utáni állapotokra vonatkozik, míg Ibn Rusta leírása a baskiroknak 889 előtti szomszédságát tünteti fel.

Ibn Rusta ezen helyének két magyarázata lehetséges. Feltehető, hogy Ibn Rusta, illetve a forrása ebben az esetben csak véletlenül hibázott rá az igazságra. Ezt lehetővé tehetette az a körülmény, hogy az arabban — amint erről még majd szólni fogunk — a magyar és baskir név hang- és írásalakja nagyon hasonlított egymáshoz. Így tehát nagyon kézenfekvő lehetett az arab írók számára a magyarok őshazájaként Baskiriát megjelölni, hiszen azt a X. század körül még tudhatták, hogy a magyarok valahonnan Kelet Európából költöztek nyugat felé. Ennek a zavarnak a jeleképpen tekinthető az a körülmény, hogy Ibn Rusta a baskirokat mondja magyaroknak, míg kortársa Al Balhi a magyarokat emlegeti baskir néven. — Azonban annak a felfogásnak sincs semmi akadály, hogy a régibb arab irodalomban lehetett egy tudósítás, amely a magyarok őshazáját arra területre helyezte, amelyen a 900 körüli írók tudomása szerint a baskirok laktak. És éppen ezen körülmény adhatott alkalmat arra — a két név hasonló hangzásától is támogatva, hogy bizonyos arab források a két népet egynek vették. Mi az utóbbi felfogás alapján állunk, mivel nem tudjuk teljesen a véletlen játékát látni abban, hogy az arab tudósítások ebben a fontos körülményekben ennyire megegyezzenek azokkal az eredményekkel, amelyekre mi archeologiai és nyelvi tények gondos mérlegelése alapján jutottunk.³⁶

³⁵ Ethn. 16, 80.

³⁶ Németh Gyula sem egyik, sem másik módon nem magyarázza az arab írók ezen nevezetes helyét. Szerinte ugyanis „a magyarok határai közül az első határ” kitétel azt jelenti: „van a magyarok egyik területe”. Ez az értelmezés kissé erőszakolt és önkényes; ha ugyanis Ibn Rusta szövegének fent közölt szó szerinti fordítása helyes, — amit természetesen nincs okom kétségbevonni —, akkor a szöveg csak úgy értelmezhető: „van a magyarok első hazája”. Eddig is így értelmezték ezt a szöveget, amint azt másképp értelmezni nem is lehet. Ebben a tekintetben a legcélszerűbbnek látszik számomra, ha Gombocz Zoltánra hivatkozom, aki a kérdéses helyet így fordította németre: „Zwischen den ländern der Petschenegen und der Esgel-Bulgaren liegt die erste heimat der Magyaren”. (Gombocz, Die bulg.-türk. Lehnwörter . . . 204 l.). Azért tarthatjuk ebben a kérdésben perdöntő jelentőségűnek Gombocznak ezen fordítását, mert ő még azon az állásponton volt, hogy Ibn Rusta tudósítása

A felhozottakból, azt hiszem, világosan kitűnt, hogy a magyar őshaza csak a mézországnak nevezett Baskiriába helyezhető, ha — nem előleges elméletek után indulunk. Baskiriára még kiterjedt az ananjinói kultúra és itt megvannak az összes növény- és állatföldrajzi sajátosságok, amelyek a nyelv tanúsága szerint a magyar őshazát is jellemezték: a Bjelaja melléke belemesik a fenyőrégióba, otthonos itt a *szil* és a *berkenye*, az állatvilágból pedig a *sün* és a *méh*. — Baskiria erdei azonban nemcsak mézet, hanem vadat is bőven adtak, a Bjelaja és mellékvizői pedig a halászatra nyújtottak kiváló lehetőséget. Hogy ezek mellett itt a nagyobbarányú lötenyésztés is lehetséges volt, azt a baskirok példája tanúsítja. Így tehát nem szükséges feltenni, hogy a magyarság Nyugatsibéria steppéin alakult át lovas nomád néppé, és amint kimutattuk, a legkevésbé alakulhatott ilyenre bolgártörök kulturhatás folytán. Az ősmagyar nép azonban, amint ezt már hangsúlyoztuk, ismerte a földművelésnek valamilyen primitív formáját is, amire ez a vidék a lehetőséget szintén megadja. Ezek szerint tehát Baskiriában az ősmagyar nép számára az előző fejezetünkben kimutatott gazdasági viszonyoknak megfelelő, összes életfeltételek megvoltak.

Baskiriából a magyarság mindenesetre sokkal könnyebben és jelentékenyen rövidebb úton juthatott el második hazájába, a Kaukázus vidékére, mint a Pisma és az Iszet vagy akár a Toboly mellékéről. — Ha Baskiriában volt a magyar őshaza, akkor azt is lehetségesnek kell tartanunk, hogy kerülhettek az obi-ugorok nyelvébe magyar közvetítéssel oszét jövevényszavak is. És ismerve az araboknak a volgai bolgárokkal való élénk kereskedelmi összeköttetéseit, nem csodálkozhatunk azon, hogy

geográfiai és kronológiai tekintetben nem értékesíthető, mert nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az Baskiriára, Lebediára vagy Etelközre vonatkozik-e. Láttuk azonban, hogy e tekintetben jelenleg már nem lehet okunk kételyre. És azt is megjegyezhetjük, hogy a baskiriai magyar őshaza feltevése még támogathatta volna is Gombocz azon korábbi nézetét, amely szerint a bolgár-török jövevényszavak a Középvölgy vidékén kerültek nyelvünkbe. Nyilvánvaló, hogy Némethi Gyula tulajdonképp kényszerűségről szorult rá Ibn Rusta szövegének idézett önkényes értelmezésére. Az általunk lehetségesnek jelzett első magyarázat ugyanis ellenmondásban van — amint majd látni fogjuk — a baskir-magyar azonosságra vonatkozó elméletével, a második magyarázat pedig nincs összhangban a török-magyar viszonyra vonatkozó felfogásával, amelynek szükségzerű praemissája a magyarság ázsiai őshazájának feltevése. Ebben az esetben is tehát az történt, hogy előleges elméletek és feltevések irányították a kutatót a tények vizsgálatánál és értékelésénél, amint az ilyesmit több példán is megfigyelhetjük az újabb őstörténeti irodalmunkban.

ez a körülmény a régebbi arab földrajzi irodalomban is nyomot hagyott hátra.

Ez a megállapítás, vagyis a magyar őshazának Baskiriába való helyezése, következő vizsgálatainkban számunkra ténnyel egyértékű szilárd pontot jelent és pedig a magyar-török viszony kérdésében is. A következőkben tehát ezen álláspont alapján fogjuk egyrészt megkísérelni a magyar őstörténet tényeinek vizsgálatát és azoknak harmonikus rendszerben való összefoglalását, másrészt pedig ki fogjuk a lehetőséghez képest mutatni, hogy azok az elméletek, amelyek ezen megállapítással nem harmonizálnak, más okok alapján is elhibázottaknak tekintendők.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bercel. *)

A mai köznyelvben a *bérc* a 'hegynek kopár, kimagasló, sziklás csúcsát, ormát' jelenti; általában 'hegygerincet'. Ez a jelentése újabb eredetű, a költői nyelvből terjedt el: mint pl.: *Bércre* hág és völgybe száll..., *Bérces* Kárpát ormán őrt áll sok ezer magyar vitéz...

De vizsgálva a régi és nyelvjárási adatokat, mást találunk. Az OklSz.-ban vegyesen van 'clivus, jugum montis, mons, monticulus, collis' jelentésű *bérc*. A sok adat közül idézek néhányat, melyekből kitűnik, hogy a *bérc* 1214-től, első előfordulásától kezdve, nem csupán 'sziklát' jelentett. 1227: Ad unum monticulum qui wlgariter *ogogovs Berch* vocatur. 1285: Ad *collem berch* vocatum. 1412: Venissent ad quoddam *Beerch* wlggo *homok* nuncupatum.

A NySz. adatai is megerősítik ebbeli állításunkat. Pl.: Dyznotys eorzeotth az regeczy erdeon az Kawa *berczen*. Átalhágom *bérczét* a szomszéd halomnak.

A MTsz.-ban a *bérc*-nek 'szikla' jelentésén kívül még 'domb, dombocska; tüskés, bokros, kavicsos, göröngyös hely' jelentését is láthatjuk.

*) Kéziratomban már a Magyar városok monografiája — Cegléd — kötetének megjelenése előtt bent volt a szerkesztőségben. Jóleső örömmel szolgál, hogy Dr. OPPEL JENŐnek a legújabb kutatások alapján megírt munkája Cegléd város régi birtokosait illetőleg az én felfogásomat vallja.

HEFTY GYULA ANDOR a térszíni formák neveit vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy „ma a bérc, mint közszó az irodalmi nyelven kívül csak a székelyföld néhány vidékén él, helynevekben pedig csak az északnyugati és székely nyelvterületen fordul elő, igen nagyszámú példákön...” Pl.: „Moldva: Bérc [bokros magaslat...]” (Nyr. 40:161).

Hadd szerzem én is meg egy-két adattal. „A város határa nagyobb volt, mint most. Nyugot felé, mely részt, mivel dombosabb volt, *Bércnek* nevezték, egészen Irsáig terjedt a város határa...” írja OPPEL JENŐ Cegléd a török alatt¹ c. munkájában (30 l.). Más helyen (51 l.) így ír: »Czeglédén egy 18. század korabeli feljegyzés szerint a marhákat Czeglédttől nyugatra legeltették, egészen az irsai határig „ott járt a város bőbölve” ott is telelt s az „egész részt a város kaszáltatta, a szénát haza sem hordatta, hanem ottan, hol most a berezeli határ vagyon, volt a város szénás kertje s ott rakatta össze takarmányát”. A berezeli részt e följegyzés szerint csak 1707 után szakították el a szeglédi határtól.«

Ismert dolog, hogy Cegléd határában semmi néven nevezendő sziklás hegy nem volt a múltban s most sincs. Ha pedig sziklás lett volna Cegléd nyugati határa, a jó ceglédiek bizonyosan más felé terelték volna marháikat. Bizony, ma is csak arra van a ceglédi közös legelő 'marhajárás', csakhogy már jóval kisebb, mert a bércesebb részen a sváb atyafiak telepedtek le, kiirtva² a „Cserhát ellaposodó végnyúlványát lepő magas”³ erdőt. Ez is bizonyítja, hogy a *bérc* csak 'dombot, halmot' jelent, mely legelőre is alkalmas.

Most pedig vizsgáljuk meg, nincs-e valami összefüggés a Cegléd városától nyugatra eső dombosabb vidéknek, amit *Bércnek* neveztek, Bercel községgel.

Vizsgáljuk az írást, mit tud Bercelről. GALGÓCZY azt írja, hogy Czegléd-Berzel a török világ alatt még nem volt lakott hely. „Nevére sem akadtam az előttről... Nevét legelsőbb Korabinszky geographiai névtárában találom, melyben az utolsó idézetek 1785 tájról szólnak. Ezen időben még nem volt falu”. (I. m. III. r. 208 l.). CSÁNKI DEZSŐ ennyit ír róla: Berzel (puszta). Pred. Berzel. (1482:DI. 18683). Ma falu, dk. Albertitől, amelyhez tartozott. (Magyarország tört. földr. a Huny. korában. I.

¹ Megjelent: A ceglédi m. kir. áll. főgimn. 1907/8. évi értesítőjében.

² *Irtvány* ceglédi határrésznev.

³ GALGÓCZY KÁROLY: Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. monogr. III. r. 212. l.

köt. 25 l.). Az EtSz. nem tud róla. Hasonlóképpen nem találom meg VIRÁG RÓZSA: Magyar helységnevek eredete⁴ c. munkájában sem.

Mivel minden forrásmunka cserben hagy bennünket *Bercel*⁵ nevét illetőleg, kérdezzük meg magát *Bercelt*, nem rejte-eppen a nevében valamit, ami nyomra vezet.

GALGÓCZY i. munkájában így kezdi Czepléd-Berczelről szóló cikkét: „Czepléd-Berczel, csinos magyar és német község... a Cserhát felette kellemesen emelkedő végnyúlványának déli parthajlatán“. Ezt mi, a fentebb bizonyítottakból így is mondhatjuk: Bercel, község a Cserhát felette kellemesen emelkedő *végbércének* déli parthajlatán. Ma éppen mondhatnók ezt így is, bár szokatlan, de régen nem beszéltek így, hanem azt mondhatták helyette, hogy a *bérc lejtőjén*, a *bércen túl* fekvő hely vagy puszta. Még régebben a 'túl fekvő rész, pars ulterior' helyett egyszerűen *elü* > *el*-t mondtak, amit birtokos jelzős összetételben használtak. Ilyen pl. *Erdély* neve, melyet a latin *Transsilvania*-ból fordítottak szó szerint magyarra. *Erdő* 'silva' és az *elü* 'pars ulterior' összetétele, erdőntúli rész; ilyenek még: *Havasalföld* < *Havas-el-föld*, *Hidelpatak* (l. még EtSz.). A népnyelvben is él ez a kifejezés: *elv*: valmin túl fekvő hely. *Hid-elve*: a hídon túl fekvő városrész stb. (MTsz.).

Térjünk még röviden vissza a *bérc*re s két irányú fejtegetésünk mindjárt egybeszakad. Az Árpád-kor idejében a *bérc*-nek még más volt a hangsora, mint ma. Az EtSz. szerint fejlődése a következő: *birc* > *bérc* ~ *börc*, a mai *bérc* újabb nyúlás a *bércből*.

Bercel puszta nevét CSÁNKI csak 1842-ből ismeri, de minden bizonnyal előbb is nevezték már ezen a néven Cegléd városának ezt a határ részét, már jellegzetes térszíni alakja miatt is, mert a város határának ez volt az egyedüli dombos része. *Bercel* puszta sorsa, mivel Ceglédhez tartozott, együtt járt Cegléd városával. Az Árpádok alatt királyi birtok volt s csak 1368-ban adományozta Mária királyasszony az óbudai klarisszának. Hamármost ebből a korból előkerülne egy adománylevél, melyben föl lenne sorolva az adományozott birtok részenként, akkor *Sőreg*, *Szele*, *Kölesd*, *Csemő* stb. mellett a „Cserhát ellaposodó végnyúlványát“ vajjon hogyan nevezné az okirat, tudva azt, hogy az a vidék *bérces*. Ma így mondhatnók: *bércalja*,⁶

⁴ Megjelent: Föld és Ember. X. évf. külön is.

⁵ *Ceglédbercel* újabb elnevezés.

⁶ Megjegyzem, hogy Ceglédnek Bercel alatti részét *Bercelaljának* ezik.

a bérceen túl fekvő rész. Akkor pedig így mondhatták: *bérc-elü* > *bérc-el*; mint állandó határrésznév: *Bércel*. Ime ezt kerestük.

A *Bercel* környéki városok, falvak, puszták nevei nagyrészen az illető helynek természeti adottságukból keletkeztek. Így *Cegléd* a 'fűzfa' jelentésű *cégle* (~ *cigle*) szóból keletkezett (MNy. X. 68.); *Kőrös* táján sok volt a *kőrösfű*; *Nyársapát*, *Nyáregyháza* vidéke *nyárfában* volt gazdag. Cegléd-től nyugatra, már kissé bércei vidéken a *cserfa* adott nevet *Cserő* pusztának. Cegléd-től észak felé a *bükkösben* (R. *bik*) letelepedett nép lakóhelyét *Bik-csének* (> *Bicske*, ma: *Tápió-Bicske*⁷) nevezte pl. Amint látható, ezen helységeknek a természetnek valamiben való gazdasága adott nevet. Hasonlóképpen állunk a *Bercel* helynévvel is, csak hogy itt nem a növényzet volt a nevet adó tényező, hanem a földnek ezen a sík vidéken szokatlan emelkedése, *bércei* volta. Ezért nevezték el ezt a pusztát *Bercel*-nek. Ezen a vidéken személynévből eredő helynevet kevesebbet találunk. (*Abony*, *Törtel*.)

Kérdés, megtudjuk-e magyarázni a többi magyarországi *Bercel* községek nevét. A pestmegyei *Bercelen* kívül Nógrád megyében van Kis- és Nagy-*Bercel*, Szabolcs megyében pedig *Tisza-Bercel*. Nézzük, milyen ezeknek a megyéknek a felszínük. Nógrád megyéről ezt olvassuk: „a vármegye egészben véve hegyes-dombos s több jelentékeny völgy különíti el az egyes hegy-csoportokat“ (Révai Lex. 14. k. 501. l.). Szabolcs vármegye... „túlnyomóan síkság (nyírség), melyet azonban sok helyen tarkít a részben természetes, részben mesterséges képződményű halmok nagy mennyisége...“ (Révai Lex. 17. k. 291. l.). A nógrádmegyei *Bercel* községek nem szorulnak magyarázatra fekvésüket illetőleg, a szabolcsmegyei *Bercelnek* a fekvése pedig körülbelül olyan, mint a pestmegyei *Bercelé*.

Tehát a három *Bercel* fekvését illetőleg nem merül föl kétségünk a fentebb kifejtett magyarázat ellen. Most még arra a fölvethető ellenvetésre akarok válaszolni, mely szerint a *Bercel* helynév nem a *Berczely* családnévtől vette-e eredetét. Erre kereken nemmel válaszolhatunk. Akkor beszélhetünk csn. > hn. eredetéről, ha előbb már megvan a családnév s ezt a meglévő családnévet veszi föl a családtól birtokolt hely. A pestmegyei *Bercel* kapcsolatban ilyen viszonyról nem be-

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: A magy. nemzetségek a XIV. sz. közepéig c. munkájában (1 k. 242 l.) azt írja, hogy „névadó őstől vette nevét *Bicske* helység“. Én azt hiszem, hogy az 1275: villa *Bikchey* (CSÁNKI i. m. 1. k. 25. l.) adat az én állításomat igazolja.

szélhetünk, mert amint fõntebb említettem, mint Cegléd határa királyi birtok volt, majd átszállt a klarisszák tulajdonába. NAGY IVÁN⁸ és KEMPELEN BÉLA⁹ emlegetnek Nógrád megyéből *Berczely* családot, de ez KARÁCSONYI¹⁰ megvilágításában egészen másképpen látszik. Az Aba nemzetség XXI. Rédey-ágának a VII. alága bírta a nógrádmegyei *Bercelt*, melyről a *berczeli* melléknevet vette. Tehát a *Bercel* helynév a korábbi. Ugyancsak KARÁCSONYI i. munkájában (254. l.) megemlékszik a szabolcsmegyei *Bercel*rõl is, mely szerint a Bogát-Radvány ág II. Bogát-ágbeli Izsépy családnak volt a birtoka.

Ezzel tisztáztuk volna a *Bercel* helynév eredetét: összetett szó, melynek elõtagja a mai *bérc* õse a *bërc*, utótagja pedig a ma csak nyelvjárási *elv* (> *el*) 'pars ulterior' jelentésû szó. Azonban az elõtag *bërc*nek az EtSz. szerint elfogadható magyarázata nincsen. En azt hiszem van, ugyanis HEFTY a fent i. munkájában (Nyr. 40:161.) a szl. *brdce* 'dombocska' átvételének tartja. Ez az adat kimaradt az EtSz.-ból, noha már három évvel elõbb megjelent. Ezt a származtatást SIMONYI is elfogadja az EtSz. harmadik füzetét bírálva (Nyr. 44:120.).

Tûri Károly.

Sugár és sudár.

Budenz Magyar-ugor összehasonlító szótára 1881-ben fejezõdött be, évtizedekkel nagy szótáraink megjelenése elõtt. A finnugor nyelvtudomány rendszeres megalapozója a Nyelvtörténeti Szótár elsõ két kötetének kiadását érhetette csak meg, az utolsó kötet, valamint a Magyar Tájszótár és az Oklevélszótár már halála után jelent meg. Halhatatlan érdemeibõl mit sem von le, hogy szófejtéseinek nagy részét ma már nem fogadjuk el, hisz nagy mûve megírásakor a rokon nyelvek azóta nyilvánosságra került anyagán kívül a magyar nyelvkinces legbecsebb forrásai sem álltak rendelkezésére. Mennyivel könnyebb dolga van a mai nemzedéknek! Ügyszólván csak bele kell tekintenünk valamelyik szótárba és sok esetben a nyelvi adatok pusztá egymás mellé állítása kész etimológia. Budenz pl. még külön szónak vette a *nap-sugárt*¹ és a 'karcsú, vékony' jelen-

⁸ Magyarország családai. II. k. 13. l.

⁹ Magyar nemes családok. II. k. 115. l.

¹⁰ I. m. I. k. 65. l.

¹ Ezt Budenz (MUSz. 353–4) többek közt a cseremisiz *P senar-pāl*, *pāl*; C (Tr.) *šenar-pāl*, (Bud. Reg) *šenar-pil* 'szivárvány' (*pāl*, *pil* 'felhõ') összetétel elsõ tagjával egyezteteli, de ez a tatár jövevényszó (vö. P B *senar*

tésű *sugár*, *sudár* szót, mert nem tudott Comenius adatáról, mely szerint a *nap-sugár* is előfordul *sudár* alakban, s nem tudta, hogy a *sugár* a régi nyelvben ágat is jelentett, a nap sugarai helyett pedig azt is mondták egykor: a *nap ágai*.² De a népnelv is csak úgy ontja az ide vágó adatokat. A *sudár*, *súdár* és *sugár* 'az ostor végére kötött, lószőrből stb. való vékony fonadék (suhogó, pattogtató)';³ a *sudár*, *kut-sudár*, *sudár-fa*, *sudár-léc*, s az *ostor-fa* 'a kútgémről lefüggő rúd, amelynek a végére a vödör van akasztva'. Ezek kapcsolatára már Mészöly, MNy. 10:161, rámutatott, s föltevésének helyességét bizonyítja a latin *radius* szó, melynek jelentése nemcsak 'sugár', hanem 'bot, pálca, kiálló' is. Egy töről való vele a *radix* 'gyökér' gör. *ῥάδις* 'ág, vessző', *ῥάδαμος* 'inda, hajtás', *ῥάδιος* 'hajlékony, karcsú, fürgé', *ῥαδάλος* 'aufgeschossen, schlank', ózsász *wurt* 'kraut, blume', gót *waürts* 'wurzel', ófn. kfn. *wurz* 'kraut, pflanze', (kfn. 'wurzel' is), úfn. *wurz*, *wurzel* 'gyökér', továbbá lat. *ramus* 'ág'. A *sugár* eredeti jelentése M. szerint 'suhogó' volt, s a népnelvben ma is meglevő *súg* 'suhog (a vékony vessző)' ige -ár, -ér képzős alakja (vö. *búvár*, *kopár*, *folyondár*, *tündér*, *vezér*). S valóban van a népnelvben *suhogó* is, melynek jelentései: 'vékony, hajlós vessző, hosszú, vékony ostor; ostorhegy', azután *suhatag* 'pózna, dorong, *husáng*', s mint már M. rámutatott, a *husáng* is eredetileg *suháng* volt, s ez a változat föl is van jegyezve több vidékről (vö. még: *kút-sujtó*, 'kútgém' Szigetköz NyF. 38:38, Pozsony m. [*kút-ostor* ua. Csallóköz, Keskemét] ~ *suhító* 'vékony káka stb.' Kemenesalja MTsz.). Homályban hagyja azonban M. a *sugár* és *sudár* egymáshoz való viszonyát, csak annyit ad tudomásunkra az ostor végére kötött *sugár*-ról, hogy „*sudárnak* is mondják, mint ahogy *megsuhint* helyett mondják Hszékben *megsudít*“. Budenz *g > d* kivételes hangcserét vesz föl, s hivatkozik a *hender-bucka* CzF. *hengerbóc* (Sopron és Vas m. Bal. m. MTsz.) 'oldalaslág lefelé való hempergés, bukfenc' szókra, de itt alig beszélhetünk hangválto-

'vadászat, jó vadászó idő' < kaz. *sunar* 'vadászat' Räsänen MSFOu. 50:60). Ennek csak népetimológiás változatai: M *šenar-Bül'g* (β. kanca'), U C *šenan-pal*, C *šonan-pal* (vö. *šen* 'hab', *šenan* habes'), K *šana-βal* (rég. bibliatordításban *šanal pjiil* ɔ: *pāl* v. *pāl* Bud. CserSz.) ua., amelyeknek a sugárral való egyeztetését Wichmann főnótarija (TscherTexte 92).?

² Valószínűleg ebben a debreceni szólásban: Ma is 13 *ágra* süt a nap: 'nagy a forróság', az ágnak eredeti *sugár* jelentése maradt meg. (Ny. 26:477).

³ A nagykőrösi nyelvjárásban *súgár*, a 'napsugár' ellenben *sugár* (NyF. 57:14).

zásról (vö. *hendërög, hentërög, hengërög, hempërög*).⁴ Véleményem szerint inkább egy **suh-* (eredetileg hangutánzó) alapszónak két különböző, *-g* és *-d* képzős alakjával van dolgunk, melyek szótagösszevonódás folytán egytagúakká lettek.⁵ A Szföldön használatos egy 'megüt, megsujt' jelentésű *megsudít* ige; ennek visszaható alakja *fölsúdul* 'fölnő, fölcserpedik (gyerek, suhanc), magasra emelkedik (a nap)' Kiskunhalas MTsz., *súdul* (a nap) 'kezd a ködből kibontakozni' Ormánság Nyr. 30:151; vö. fönt gör. *παδαλός* 'aufgeschossen, schlank'; mozzanatos alakja: *sudamlík* 'perniciter elabor, subito abripior, volo, jaculor' MA., 'schnell ausreißen, entlaufen' PPB.; *besudanlík* 'suhanc', *bé-sudámlík* 'berohan' (a MTsz. szerint talán 'besuhan') Erdővidék Tsz. Ezek alapszava: *suhod, sohod* 'ferio virga, flagello, scutica caedo' MA. 'petischen, mit ruten schlagen' PPB. *suhodalom* ictus, plaga; schlag, streich' Nád. NySz. vö. még: *lesuhatt* (a nap) 'lément' Zilah vid. Nyr. 28:60. A *súg* is eredetileg *suhog* volt, vö. *súg* (*csug* Udvarhely m. Csik m. *csúg* Szföld, Palócság) 'sistereg (a nedves fa, mikor ég)', *súgó* (fa) 'sisteregve égő' Csallóköz MTsz. *suhog* 'susurro' MA. 'crepito; prasseln, knistern'; *suhog*, mint a forró zsír a serpenyőben: 'frigutire, fritinnere' PPB. NySz., *suhog* a forrni kezdő, forrásban levő víz Czepléd MTsz.; — *megsúg* a víz a kavicsos, ahol a folyó sekély, de sebes folyású Szkeresztúr; *súgó* 'folyóparti szakadék, bevágás, öblöcske, amelyben a víz súg' Csallóköz; *sugó, súgó, suga, sugás* 'sekély, de sebes folyású hely a folyóban' Szföld ~ *suhog* 'zúgva foly v. ömlik le (a folyóvíz)' Szföld; — *sugó, súgó* 'csupa, merő, puszta' (pl. Súgó szalmával tartja a marhát. Egyebet nem ittam súgó víznél. Ez a gatya súgó rongy ~ *suhogó* ua. (pl. Suhogó kóréval tartja a marhát. Tiszta csupa suhogó vízzel él) Szföld. Ez is kétségtől a *súg, suhog* ige származéka, vö. *sívó* 'csupa, merő' Nagykúnság, Tiszadob, *sívó-rozs* 'tisza rozs' Heves m. Nagykúnság, Kiskunhalas és *sívóhomok* 'futóhomok' uo. *sivatag* ua. Heves m. s. hely 'puszta, kietlen hely' Szföld. S amint ezek egy töről fakad-

⁴ Hasonló: *verdődik* ~ *vergődik* Szföld MTsz. MNGy. 10:120 (de vö. *verdes, verdik* 'vedlik'); *hinda* ~ *hinga* 'hinta' (vö. *hintal, hingdroz*) MTsz.

⁵ Vö. *üveg* (eueg Ehrk. eueg Hall. wuek Érsk. NySz. *ög*, "ög Sopron és Vas m., *ök* Vas m., *fu(v)akodik* Göcsei, Somogy m. ~ *lókodik* Göcsei, Órség, Hetés, *nevet*, régi *nevet* ~ *mété* 'neveté' BFazekas NySz.; *suwad* ~ *sód*; *sulyok* ~ *suk(k)*, *súk*; *zuhog* ~ *zúg*, *zuhogó* ~ *zúgó*, *zuggó* 'gátról, zsilipről lezuhogó víz, zuhatag, vízesés' *mógg* 'zúg, búg' (?) Alsó-Csallóköz ~ *mohog* 'zúg (a jégeső); magában dörmög, dohog' Szatmár m. MTsz.

tak a *si*, *siv*, *sivölt*, *süvölt* igékkel, úgy függ össze a *suhog* igével a *suhar* 'kopárosság', *suharc* ua. kopár kaszáló; megkórósult parlag; asszú, ronesolékos puszta erdei hely'; *suharcos* (hely) 'kopár' Szföld; vö. *suharc* 'suhogó vessző, nagy vessző, husáng' Sz.-Doboka m.; 'vékony és éles levelű sásféle (siska' Beregszász vid., *suhító* 'vékony káka' stb. Kemenesalja. MTsz.

Beke Ödön.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A betyár kendője. II.

Új megvilágításban kerül elénk a ballada, ha azokat a változatokat is megvizsgáljuk, amelyeket Erdélyihez a Nép-dalok és mondák I. k.-nek megjelenése után, 1846/7-ben küldöttek lelkes gyűjtői.⁵ Gödör József kormárommegyei változata (151. sz. kéziratban 28. sz. dal) a következő:

1. Tisza Duna mentiben van egy város,
Abban lakik Gyula Bandi, de páros.
Tizenhárom hétig laktak párosan,
Egy vén kúrva szeretgette titkosan.
2. A' vén kurva arra kérte sokára,
Kössön kötelet az asszony' nyakára.
Gyula Bandi nem keresett kötelet,
Összefonta gyors kendőjét a' helyett.
3. Azt kötötte felesége' nyakára,
Ammál fogva húzta a' gerendára.
A' Tiszából, a' Dunából foly a' víz,
Mond-meg nekem Gyula Bandi, miért sírsz?
4. Hogy ne sírnék, keseregnék, hisz van mért,
Megöltem a' feleségem kurváért;
Kivitték a' szőlőhegyre pipesen,
Haza hozták pünkösöd napján véresen.
5. Meglocsolták veres borral az utcát,
Hogy ne leljék Gyula Bandi csapását.
Gyula Bandi, Gyula Bandi, tetted nagy,
Megölted a' feleséged, gyilkos vagy.

⁵ Kéziratok a M. T. Akadémia levéltárában „M. Népkölt. Gyűjt. 80°” alatt.

6. Édes anyám, Adjon Isten jó estvét,
Haza hoztuk kend leánya' holt testét,
Öltöztessük biborba és bársonyba,
Temessük el piros rózsá bokorba.

Ennek a változatnak töredékes formáit megtaláljuk még Sebesy Kálmán keszthelyi (97. sz. kéziratban 31. sz. dal) és Majer István köhíd-gyarmati (163b. sz. kéziratban 10. sz. dal) változataiban. Édes János zádorfalusi lelkész változatában (126. sz. kéziratban 6. sz. dal) azonban új elemeket is találunk:

1. Hallottad e hallottad e nem régen
Hogy megfogták Gyuri Bandit Dobréten
Veres borral öntözték el az utját
Hogy ne esmérjék Gyuri Bandi nyomát.
2. Gyuri Bandi nem gondolt volt egyebet
Kendőjéből sodrotta a' kötelet
Úgy kötötte a' felesége' nyalkába
Úgy húzta föl a' mester gerendába.
3. „Gyuri Bandi! kedves édes angyalom!
„Kezed' lábad' száz ezerszer csókolom
Nem hallgatott felesége szavára
Mert a' padon hallgatott a' kurvája.
4. Harangoznak harangoznak Csengerbe
Gyerünk Gyuri Bandi, temettségre
Nézzük Gyuri Bandinak a' halálát
Most vágja el a' hóhér az ő nyakát.

Ezeknek a változatoknak egyike sem olyan szép, kerek egész, mint az Erdélyi által közölt változat, azonban több bennök a realitás, az eseménynek egyéni színekkel való leírása. A közhelyek itt nem szerves alkotórészei a balladának, mint az Erdélyi—Abonyi változatban, hanem könnyen lehulló, hevenyében odacsapott toldalékok: még nem forrtak össze az egészszel, még nem fogta őket össze a tömegizlés alakító ereje.

Hogyan is történt a tragikus eset? — Abonyi története és a balladaváltozatok egybevetése csak növeli a zavart, azonban szorgalmas kutatás után a valóságot is megállapíthatjuk.⁶

⁶ Az Orsz. Levéltárban a táblai büntetőpercek indexében olvashatjuk: „Gyura Andreas Criminis Uxoridii reus ex Cottu Pesthiens. appel. rev. 25a January 1825. 8458.“; azonban maga az ügyirat kiselejteztetett. *Rexa Dezső* főlevéltárnok úr szívésségéből Pestvármegye levéltárában megtekinthettem a periratokat: Crim. 1824. fasc. 25. nr. 38.

„Gyura⁷ András, 19 esztendő, Református, Czeplédi lakos; tanyát bíró Gazda“ 1824 április 19-én feleségét, Darányi Erzsébetet, kivel „még csak 26 hetek előtt esküdött örök hűséget és együtt-maradást“, s aki „3 hónapos terhességű“ volt, megfojtotta. Gyura egy ideig azt hiesztelte, hogy felesége öngyilkos lett, azonban a szomszédok azt rebesgették, hogy a fiatal gazda ölte meg feleségét. A dologról a hatóság is tudomást szerzett, s bár „semmi más rossz tette eránt a’ Biróság előtt soha még csak gyanúba sem jött, és rossz embernek nem esmértetett“, a hosszú vizsgálat kiderítette a valót. Gyura András nem sokáig tagadhatott, s „Önkényes Vallása“ szerint így mondta el a tragikus esetet és előzményeit:

„Ezen szerentsétlen történetre leginkább az szolgáltatott okot, hogy az ipam Darányi Péter a’ maga leányát azon feltétel alatt adta hozzám feleségül, ha én véle együtt és az ő házánál fogok lakni. Én erre le is köteleztem magamat ’s Karátsony előtt egy héttel a’ feleségemmel összekelvén, mintegy öt vagy hat hétig az Ipam házánál laktam. Annyi igaz, hogy engemet, akár volt rá oka, akár nem, szüntelen mocskolt, piszkolt, rosszelt. Végtére én is elúnván a’ sok méltatlan szenvedést, feleségemet magam mellé vettem, ’s vele együtt az ipam házáat el hagytam. Én mintegy két hétig voltam a’ magunk marháji mellett a’ tanyán; ’s eleséget számomra mindenkor a’ feleségem szokott volt kihozni. Most közelébb mult Husvét szombatján is ki jött hozzám a’ feleségem, ’s eleséget hozott, ’s az ünnepekre is ott maradt volt velem. Az Ünnepe másodnapján, a’ mint a’ marhák itatását elvégeztem reggel, a’ feleségem az istállóban volt ’s tüzelgetett. Alig léptem be, mingyár ezen szókon kezdte el: No én erre a’ tanyára nem jövök ám többször; jössz nem jössz, én az apámhoz vissza megyek lakni. Én erre így szólottam: Majd meglássuk ki lesz a parancsoló a’ háznál. A’ feleségem erre így felelt: Ha akarom parancsolsz, ha akarom nem parancsolsz. Ő mindég csak azt vitatta, hogy az Apjához vissza megy, én pedig mindég azt vitattam, hogy én nem eresztetem. Végtére a’ feleségem kifakadt ’s ekképpen szólott: Hogy a’ fene meg nem evett az Apád tőkében! Bár soha sem ismeretek volna. Ezen szavakra indulatba jöttem, neki rohantam, a’ mellyét az öklömmel megütöttem, úgy hogy az asszony mingyár hanyatt esett ’s elhallgatott. Azután (veres) kendőjének szeleit megragadfam, összvélhúztam a’ nyakán, szorongattam

⁷ A magyar fölnek kissé szokatlan *Gyura* nevet a nép az ismertebb *Gyuri*, *Gyula* névvel etimologizálta.

és nyomkodtam mind addig, míg mérgem nem csendesedett. Nem sokára rá pillantván, megijedtem tőle...“ Az asszonyt — ha akaratán kívül is — meggyilkolta, s öfelsége jóváhagyásával pallos általi fejvesztésre ítéltetett. 1825 ápr. 20-án Pesten „a Hóhérnak által adatván, két fertály nyoltzra, kétszeri nyakban való vágásra e világból ki végezte“.

Ime az egyszerű, minden bonyolult romantikumnál embe-ribben tragikus esemény. A nép fantáziája a vizsgálat hosszú ideje alatt nem nyugodhatott; a szenzációt itt is, ott is magyarázgatták, tódították, a történet színesedni kezdett, s valaki versbe foglalta. Kissé döcögös vers volt, de országszerte énekelni kezdték, divatos, „felkapott“ nótá lett, s ahol nem volt oly élő a véres esemény, mint a ballada szülőhelyén, új elemek, közhelyek keveredtek bele, a nehézkes, érthetetlen részek elmaradtak, s a ballada mindinkább veszített életszerűségéből. Csak a mag maradt meg, a ballada pedig egészen a hasonló genréű, hasonló tárgyú költemények analógiájára fejlődött és romlott, míg el nem tűnt a feledés homályában.

*

Abonyi a reális eseményt nem ismerte, csak az Erdélyi-féle balladaváltozatot, melynek nyomán Csengey Gusztáv is feldolgozta a történetet *Gyuri Bandi* c. balladájában (Vásárnapi Ujság 1863. 47. sz.). Csengey a gyilkosságot éppen csak említi, anélkül terjedősebb Gyuri Bandinak Kása Zsófiával való viszonyának és a gyilkosságot követő lelkiismeretfurdalásnak a rajza. Minden jel arra mutat, hogy Abonyi Csengey feldolgozását is ismerte, mert nagyon sok részletmotívum egyezik Abonyiéval. A férj azt hiszi, hogy megölte feleségét: Abonyinak kedvenc bonyodalmat keltő motívuma, mert előfordul még *Az Úr keze* c. elbeszélésében is. A népdal keletkezésének magyarázásánál pedig az akkori időben felkapott romantikus dalelméletet fogadta el, amely szép volt ugyan, de a valóság bizonyító erejének hiánya miatt szétpattant, mint minden színes szappanbuborék.

A betyár kendője tehát a modern mesélés, unaloműzés tarka szárnyán megelevenedő kellemes borzalom: a romantika szülte. Romantika! Hitetlenkedő, fejcsóváló Tamások összegombolyítják magyarázgató vágyuk kielégítésére az élet érthetlenségeit, pedig az élet egyszerűen, félelmetesen dübörög az Örökkévaló által lerakott megmozdíthatatlan síneken.

Dömötör Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

A tiszapolgári csapásolás.

Táncos magyar népünknek legeredetibb és legősibb mozgásokat megőrző táncai a férfi szólótáncok, melyek mozgulataik változatosságában és erejében sok ügyességet, arravalóságot, rátermettséget kívánnak. Így ezeket nem is tudja mindenki eljágni, sőt a táncmozdulatok variációjában egyesek különleges alkotó talentuma is érvényesül s akárcsak a népművészet más ágában is egyesek kívánnak, alkotásaikkal utánzásra méltó példákat teremtvén, a táncban is megmondja a falu népe, hogy ez vagy az a figura kinek a találmánya.

Ilyen eredeti több figurát variáló táncra bukkantunk Tiszapolgáron, hol még a falu férfi népe a lakodalmi tánc közben kiválik a tömegeből s egy helyre gyűlve össze „kiveri a csapát”. Ezért csapásolásnak is nevezik, ezt a különleges eredeti férfi-táncot. Megkísértem a táncnak pontos leírását, a kéz-, láb- és testmozdulatok megrögzítésével s addig is, míg jobb koreografiai módszerrel leírhatnók, közre adom ezeket mintegy megindítóul a magyar táncok hű leírásának, ami eddig teljesen hiányzik.

A csapásolás első figurájában (1. ábra A és B.) a férfi szétálló lábakkal lehajlik, a tenyerét összeüti, jobb kezét szétnyitott ujjakkal a jobb lábára vágja és felhúzza térdére, közben balkezeivel csapja a bal csizmaszárának közepét, ütem: tram tara ram tam. (2. ábra.)

Ezután két tenyerét összezsapja, lábát oldalt kapja, sarkát összevágja s jobb kezével jobb térdét, bal kezével bal térdét elül és oldalt megüti. (3. ábra A és B.)

Tánc közben felugorva, sarkát kétszer összeüti s két tenyerét összezsapva előbb jobb lábát, azután bal lábát jobbról-balról kétszer megcsapkodja, majd a csizmaszár belső felét is kétszer megcsapja.

Különös figura a keresztcsapás, (2. ábra) ami úgy történik, hogy előbb egyik kézzel a térdét, a másikkal a csizmát keresztbe csapkodja, közben tenyereit összeüti.

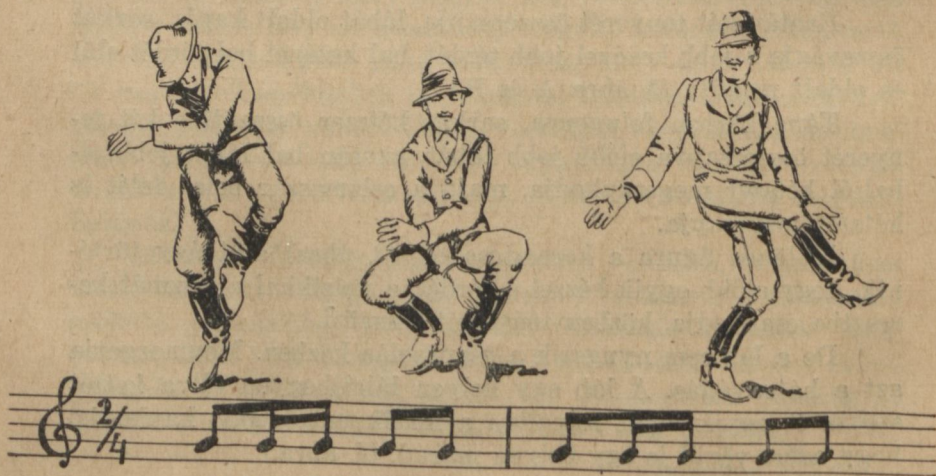
De a láb sem nyugszik a csapásolás közben. Megmozgatja azt a hátravágás. A láb egy helyen lábujjhegyen állva kettőt szökik és egyik lábat felváltva a másik mögé úgy kapkodja, hogy azért végül is egy helyen marad. (4. ábra.)

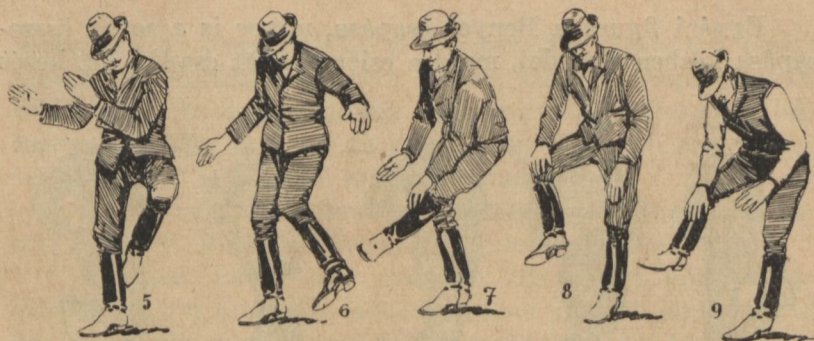
1. ábra. A) A Csapásolás kezdete: a tenyerek összecsapásolása közben a csizmaszár csapása.

1. ábra. B) Csapásolás Tiszapolgáron.

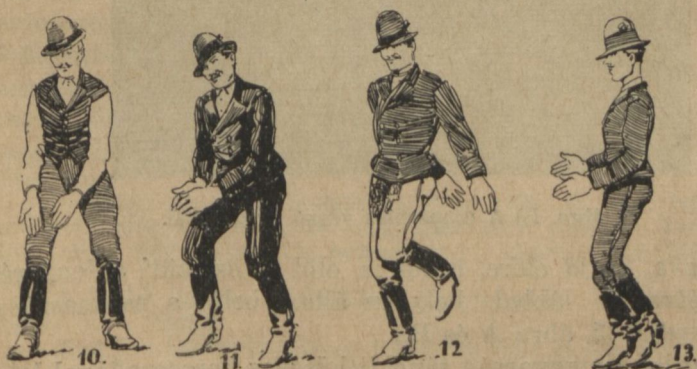
2. ábra. A keresztcsapás és a csapásolás üteme.

3. ábra. A) A csapásolás fordulata: hol a jobb, hol a bal csizmaszárat csapkodja kívül-belül.

3. ábra. B) A csapásolás második fordulata.

4. ábra Benyes csapása. A tenyerek csapkodása elöl-hátul.

Egyéni figura a Benyes csapása, mikor is a sarok össze-
csapása közben a térdet, majd a csizmaszárát csapja, két kezét

5. ábra. A) A csapásolás végső mozdulatai : a hátravágás csipőre tett
kézzel, a lábat ujjhegyen állva előre-hátra kapkodja.

5. ábra. B) A csapásolás végső mozdulatai.

hátra kapva, majd előre, hátul is, elül is összeüti a tenyerét,
utána szétvetett lábbal helyben állva, belül a csizmaszárát
megcsapkodja. (5. ábra A és B.)

Majd ha a magyarság táncait hűséges koreografiával leíró

szakemberek megindulnak a tizenkettedik órában a még élő táncok összegyűjtésére, talán sikerül majd a csapásolásnak a többi figuráját összeszednünk s a fentebb leírottakat is lekotáznunk. Addig is ériék be azzal, hogy legalább ezt megmentettük a jövő jobbérzésű magyarság számára.

A csapásolásról készült mozgókép felvételemet a M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának fényképgyűjteménye őrzi.

Aki nem hiszi, hogy mekkora ügyességet, erős testet és szívet kíván ez a minden ízében magyar tánc, az járja el a leírt figurákat s akkor meggyőződik, hogy ez nem hiába magyar férfitánc, mert nemcsak a szemet gyönyörködteti, de legény is kell az eljárásához.

A test tartásának leírásához minden szó hiábavaló, semmiféle koreografiai módszerrel érzékelni nem lehet. Erre rátermettnék kell lenni, azt mondhatjuk, hogy erre csak a magyar legény született.

Dr. Ébner Sándor.

TÁRSADALOMRAJZ.

A makói tanyarendszer.

1.

A tanya a tudományok mézejének meglehetősen szélső régiójában fekszik és ha nem is terra incognita, határozottan uratlan terület. Eddig a gazdaságtechnika (Kaán, Gesztelyi Nagy¹ és a gazdaság-földrajz és településrajz (Györffy, Szabó)² munkásai végeztek több-kevesebb úttörő munkát e téren. Különös azonban, hogy a szociológia és a gazdaságtan, illetve segédtudományaik, a társadalom- és gazdaságrajz, nem mutatnak érdeklődést e terület iránt, holott, ha vizsgálható is a tanya termelési-technikai és földrajzi szempontból, ez csak, mint gazdasági jelenséggel történhetik, tehát a gazdaságelmélet fogalom-meghatározásain keresztül. Így a szociológia is elsősorban,

¹ Kaán: Az Alföld problémája. Pécs, 1929. G. Nagy felfogása összegezve: Magyar Tanya, II. kiad. Baja, 1929. Czettler: Tanyai település... Bp., 1913. Foerster: Javaslatok... Cserháti: Az alföldi gazdálkodás.

² Szabó István: A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember IX, 5. (1929.)

Györffy: Hajduböszörmény települése Föld és Ember. VI, 4. (1926.) Alföldi kertes városok, Etnográfia, 1926. 5. és Alföldi tanyák, A tanya-település.

mint gazdasági jelenséget tárgyalhatja, bár részben, mint tisztán társadalmi jelenség is számbajöhet. A tanya tehát elsősorban gazdasági jelenség, éppen ezért a gazdaságelmélet szempontjából vizsgálendő először és csak mint a gazdaságtan által fogalmazott jelenséggel foglalkozhatnak vele más tudományágak.

Azonban nemcsak az egyes tudományszakok között áll fenn zavar a tanya nézve, hanem az egyes szakokon belül is a különböző szemléletek között. A tényismerés és az értékelés szempontjainak összekeverése szinte kivétel nélkül való. Ez természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar tanyakutatás a legközvetlenebb kapcsolatban áll a szociálpolitikával (Czettler, Kaán, Nagy). Minden politika pedig bizonyos értékelésen alapul és ez az állásfoglalás rányomja bélyegét a vizsgálódásra. Pedig — akár lehetséges tiszta, értékeléstől teljesen mentes megismerés, akár nem — a lehető szétválasztás mindig a megismerés és az értékelés tisztulását is jelenti. A tanya vizsgálata tehát módszeresen csakis gazdaságelméleti alapon történhetik szétválasztva az értékelés és tényismerés szempontjait.

2.

Ha szokás lenne a közgazdaságtanban azt a részt, amely a gazdaság fogalmával és azokkal a fogalmakkal foglalkozik, melyek a gazdaságnak alapszának vagy egyáltalán közük van hozzá (termelés, fogyasztás, üzem, javak stb.) gazdaság-logikának nevezni — mint ahogy a jogtudomány megfelelő részét joglogikának nevezik, — akkor ezt a részt a tanya alkalmazott gazdaságlogikának nevezném, mivel arról van itt szó, hogy a tanya fogalmi konstrukciója hogyan illeszthető bele a gazdaság fogalmai közé. Így azonban kerülendő minden „forradalmi” újítást, egyszerűen általános résznek nevezem, közelebbi meghatározásnak azonban álljon mégis a fent megkövetelt gazdalogika kifejezés.

Egészen általános felfogás a magyar tanya-irodalomban, hogy a tanya, illetve tanyarendszer településforma; már eltérés van abban, hogy önálló település forma-e vagy kiegészítője-e a területén is uralkodó jelleggel bíró községi településnek. Ez a felfogás annak a következménye, hogy a települést csak egészében érdekli az emberek tartózkodási vagy települési helye: milyen egységekben élnek emberek és ezek fekvését mik határozzák meg? Ez a szemlélet egy települési egységen belül nem mond semmit. Számára egy egység adott. Egy tanyásköz-

ség vagy város ennek a szemléletnek ugyanaz, mint egy nem tanyás; egy község belső elrendezéséről csak annyit mondhat, hogy sűrűn vagy kevésbé sűrűn helyezkednek el benne az emberek.

Világos, hogy ilyen alapon a tanyarendszer nem látható másnak, mint szétszórt falunak vagy városnak. Egyesek szerint olyan ritka falu, mely önálló településforma³ és pedig vagy közigazgatásilag is önálló pl. Orgovány, vagy most önállóodik: tanyaközpontok. Mások szerint tömör települési egységekhez kiegészítőkép járuló.⁴ Ezzel azonban messze elkerültük a tények helyes felismerését. Az általános településtani szemlélet egy egységen belül nem alkalmazható. Ha itt is tisztán akarunk látni, gazdaságtani fogalmakat kell bekapcsolnunk. Ezzel azonban már el is hagytuk a településtan területét és a gazdaságtan mezejére léptünk.

Egy települési egységen belül — és egy község tanyáival együtt ilyen egység — az emberek elhelyezkedését a gazdasági tevékenység alapvető komplementér funkciómegosztása: a termelés és fogyasztás viszonyában világíthatjuk és érthetjük meg. A régi közgazdaságtan a termelés anyagi keretét, tehát helyét is, gazdaságnak, a fogyasztás anyagi keretét háztartásnak nevezte. Ez a terminologia (ma is általános a köznyelvben) azon alapszik, hogy gazdasági tevékenységnek, gazdálkodásnak a javak előállítására és megszerzésére irányuló tevékenységet, tehát a termelést tekintették. Ma azonban egész mást tartván gazdálkodásnak, t. i. a termelés és a fogyasztás közé beékelődő latolgatást (a termelés és fogyasztás maguk egyaránt technikai tevékenységek), elesik ez a terminologia. A „háztartás“ kifejezés ugyan még megállhat, azonban a „gazdaság“ nem, mert a termelést azonosítja a gazdasági tevékenységgel; helyébe leghelyesebben a termelési üzem léptethető és a másik oldalon az egység kedvéért a háztartás fogyasztási üzemnek nevezhető.

A termelési üzem különböző megjelenési formái: műhely, üzlet, műterem, iroda és a földművelő „gazdasági“ udvara; a fogyasztási üzemé a lakóház. Ezeknek egymáshoz való viszonya adja egy települési egység jellegét, de ettől függetlenül is közgazdaságtani probléma a termelésnek és a fogyasztásnak viszonya; minket azonban itt a kérdés előbbi része érdekel. A termelési üzem és a fogyasztási üzem u. i. létezhet egymás mellett, illetve differenciálatlan egységben és létezhet külön, tér-

³ Nagy i. m. Kúntanya, Kaán, i. m.

⁴ Szabó, i. m.

ben differenciálódva. Az előbbi falu, kisváros: túlnyomó termelési kisüzemek és hozzájuk tartozó kispolgári háztartások. Az utóbbi a város: túlnyomó nagyüzemek (gyártelepek és üzleti negyedek) és tőlük elkülönödve proletár és nagypolgári fogyasztási üzemek.

Ha most egy községre nézve felvesszük a külterületet és belterületet és ezt az előbbi megkülönböztetéssel kombináljuk, (termelési és fogyasztási üzem együtt és elkülönödve) akkor tisztán logikailag a következő formációkat kapjuk: 1. termelési és fogyasztási üzem differenciálatlanul együtt a belterületen, 2. épígy együtt a külterületen, 3. termelési üzem és háztartás elkülönödve: termelési üzem a külterületen, háztartás a belterületen, 4. differenciálódva, de háztartás a külterületen és termelési üzem a belterületen. A különböző tényleges települési egységek között sorra ráismerhetünk az egyes alakzatokra. 1. a falurendszer, 2. a farmrendszer, 3. a tanyarendszer, 4. a kertváros.

Ilyenformán elesik Kaánnak az az ellenvetése, hogy a tanyarendszer kifejezés helytelen, mert a tanyák világában nincs is rendszer, hanem ép a rendszertelenség jellemzi. Persze, hogy a tanyák közt egymásközt nincs is rendszer, de van a tanya és a városi, illetve falusi ház közt és ezt jelöli a tanyarendszer kifejezés. Ez az értelem főképp a falurendszerrel szembeállítva lesz kifejező. Természetesen egy városban vagy községben mind e termelési rendszerek meglehetnek, de valamelyik rendszerint túlnyomó és ez ad jelleget a helységnek. Például a város vagy község körül elterülő földek művelése rendesen falurendszerű és ezért még a százezer lakójú alföldi város is falu, a távolabbi földek művelése ellenben tanyarendszerű, ezért város az alföldi nagy parasztvárosok belvárosa, mégha földművelők laknak is benne.

Ha a termelés oldalára helyezkedünk, mondhatjuk, hogy a termelés falurendszerű, farmrendszerű stb. Viszont ha a fogyasztás oldaláról nézzük a dolgot, akkor a letelepedést mondhatjuk falurendszerűnek stb.

A felsorolt formációk inkább vélekedések és kísérletek, egyet kivéve, amelynek tárgyalása e dolgozat célja; bár meggyőződésem, hogy a többi is épígy igazolható. A tétel tehát ez: a tanya, mint külterületi termelési üzem, hozzátartozik a város- vagy falubeli fogyasztási üzemhez. A falurendszerrel szemben, ahol a földművelő portája, háza, nemcsak fogyasztási üzem, háztartás, hanem termelési üzem is, a tanyarendszer

differentiálódást jelent: a termelési és fogyasztási üzem szétválását a másik oldalról pedig integrálódást: a tanya és a falusi vagy városi ház együvértartozását. Ennek a tételnek a bizonyítása egyszerűen tények kimutatásából áll és ez a következő fejezetben fog megtörténni. Itt csak részletezem, és közelebbről megvilágítom még a kitűzött tételt.

Látszólagos ellenmondásképp nem úgy áll a helyzet, hogy a tanya csak termelési üzem és ott senki sem lakik, míg a városban csak a háztartás lenne. Igenis laknak a tanyán emberek, (azt azonban már itt is hozzátehetjük, hogy nagyon kevés az olyan, aki születésétől holtáig kinn lenne) csak, hogy ha azt vizsgáljuk, hogy miért és meddig, egész másképp látjuk a helyzetet. A tétel egy egyénre vonatkozólag csakugyan nem áll, minden egyes tanya nemcsak termelési üzem és pedig nemcsak olyan egyén termelési üzeme, akinek háztartása a városban vagy faluban van.

Ennek azonban nevezetes oka van: a mezőgazdasági termelés olyan természetű, hogy a termelő egyént teljesen, állandóan leköti. Tiszta növénytermelésnél ugyan (ha eltekintünk a kertészettől) még nem lehet erről szó: bizonyos munkák elvégzése után ott lehet hagyni a földet, azonban az állattenyésztésnél — és nélküle növénytermelés nem lehetséges, — egészen más a helyzet. Az állatokat nemcsak napról-napra, hanem óráról-órára etetni, gondozni kell. Ilyenformán az állattenyésztő teljesen hozzá van kötve termelési üzeméhez. Egy egyénre nézve el sem képzelhető olyan állapot, hogy a munkaidő meghatározott legyen, mint az ipari foglalkozásoknál.

A mezőgazdaság vonatkozásában tehát a termelési és fogyasztási üzem szétválása csak egyének bizonyos kooperációja útján lehetséges. Ez a kooperáció alapulhat szerződésen, vagy családi köteléken. Az előbbi a tanyás vagy más cseléd tartásában áll előttünk. Nagyobb birtokú gazdáknak a városbeli háza tisztán fogyasztási üzem: ők maguk gyermekeikkel itt élnek és csak ki-ki járnak a tanyára — mely így rájuknézve tiszta termelési üzem — a termelő munkát irányítani, esetleg aktíve részt venni az egyes munkálatokban. Természetesen a cselédek állandóan kint laknak a tanyán, de ez más szempontból jön számításba; a gazdára nézve teljes a differentiálódás. Fokozott mértékben így van ez a közép- és nagybirtokon. Ezt azonban csak nagyobb kisbirtokos, közép- és nagybirtokos teheti, normális paraszt birtokon lehetetlen. Itt találkozunk a családi kötelék által fenntartott kooperációval, az ezen alapuló

termelési és fogyasztási üzem szétválásával. Ennek is két alakját kell megkülönböztetnünk: 1. a történetileg régibb alakot a tanyarendszer kialakulásának kezdetén: a gazda, aki sohasem lakott tanyán, (mert még nem volt) tanyát építtetett és ide küldte fiait, esetleg cselédjeit; 2. mai alak: ma is fiú, a fiatal gazda lakik a tanyán, az öreg a városbeli házban; azonban ő is kint lakott fiatalkorában.

E sajátos viszonyoknak megfelelően természetesen nem is olyan határozott a termelési és fogyasztási üzem szétválása, mint ipari vagy más üzemeknél. Míg az ipari és hivatali alkalmazottnál naponként elválik a termelési üzemből töltött idejük a többitől, addig a földművelők életük egy részét (fiatalkorukat) töltik a termelési üzemből. Éppen ezért a termelési üzem nem is tisztán csak ez, hanem háztartás is, csak hogy a háztartási rész teljesen alárendelt.

Vannak azonban olyan tanyák, melyeknek semmi kapcsolatuk nincs a városi házzal, hanem ép úgy szerepelnek, mint a falusi házak. Itt is azonban tényként kell megállapítanunk azt a tendenciát, amely az ilyen tanyákat a város felé húzza. De mindenesetre vannak olyanok is, amelyek nem törekednek termelési üzemmé lenni, hanem egyaránt termelési és fogyasztási üzemek. Ezeket azonban semmiesetre sem lehet a többi tanyákkal egy kalap alá venni, hanem farmoknak kell tekinteni őket, a fentebb vett értelemben és a telepedés, illetve a termelés ilyen módját farmrendszernek kell neveznünk. Ez nem önkényes szétválasztás, mert a magyar tanyák két lényegesen eltérő csoportját nem lehet egységesen tanyának nevezni. Ha az egyik tanya, a másik nem az. Azt neveztem tanyának, amely dominál. Hogy van-e valóban két ilyen csoport, az ismét ténykérdés és konkrét tényeket tárgyaló fejezet felel meg rá. Összefoglalásként azt kell mondanunk, hogy a tanya túlnyomóan termelési üzem és a városbeli házzal együtt, amely fogyasztási üzem, differenciálódást és integrálódást jelent.

Az elkülönülés azonban csak kis részben egyéni: nagyobb birtokosoknál, akik cselédet, tanyást tartanak.

Nagyobb részben családi: fiatalok a tanyán, öregek a városi házban.

Ezek tanyák. Azokat a tanyaszerű telepeket, amelyeknek semmi kapcsolatuk nincs a várossal, faluval, farmoknak kell neveznünk és a farm, illetve a farmrendszer egész más elbírálás alá esik, minden tekintetben, mint a tanya, vagy tanya-rendszer.

Az előadottaknak induktív alapja a makói tanyaviszonyok teljes ismerete, de a magyar tanya tényeinek nagyrészen való ismeretében állításaimat kiterjesztve, általában a magyar tanyaára vonatkoztatom.

3.

Voltaképpen a tanyaára vonatkozó kutatásnak a tanya konkrét tényeinek előadásával kellene kezdődnie és ezután induktíve állapítani meg a tanya fogalmát. Azonban az a sorrend, amit követek, itt kevésbé veszedelmes, mint önállóbb fogalmaknál, ahol egy prekoncepiált fogalom torzzá teszi az egész tényleírást. Itt egy tiszta közgazdaságtani fogalomról van szó, amelyre csak rá kell ismerni a tanya tényeiben. Természetesen ehhez előbb ismerni kell a tényeket, de a fogalom maga előbb taglalható.

E részben vizsgáljuk tehát egy konkrét eset tényeit: a tanyát Makó esetében.

Egyes írók nagy gondot fordítanak arra, hogy az állattenyésztő szállásokat elválasszák a földművelő tanyától. Erre azonban semmi szükség nincsen, mivel egyéni színektől eltekintve, teljesen egy és ugyanazon jelenség a kettő: termelési üzem. Alapjában véve nincs is szántóföldi tanya, mert a tanya mindenütt az állattenyésztés kedvéért jött létre; ha csak növénytermelésből állana a mezőgazdasági termelés, akkor csak egyszerűbb menedékhelyek, kunyhók létesültek volna. Éppen ezért a pásztortanyákat is itt tárgyalom, és pedig mivel korábbiak, mint a szántóföldiek, először.

Tanyák keletkezése. A mai tanyák keletkezését már a pásztorszállásokban, pásztortanyákban fel kell ismernünk. Semmi egyebek ezek, mint a háztartástól elkülönödött állattenyésztő üzemek. És pedig több különböző háztartásnak, gazdának egyesített állattenyésztő üzemét: ménesét, gulyáját, nyáját jelentik.

Itt a gazdák szempontjából teljes a differenciálódás. A gazda tartásra, szaporításra kiadja jószágát a nyájba, gulyába, hogy a felnőtt jószágot, szaporulatot, mint terméket kapja vissza. Közben maga otthon lakik a városban és semmi gondja a jószágára.

Itt a pásztor szempontjából a következő a helyzet: a pásztorok házas vagy házatlan, de mindenesetre a városban háztartással bíró zsellérek voltak, családjuk akkor is otthon maradt, mikor maguk kinn voltak a jószággal a pusztán. Az élelem állandóbb részeit magukkal vitték, vagy vitte ki nekik a feleség vagy gyermek. A nyári kinnlakozás, mint hosszú fog-

lalkozásbeli elfoglaltság szerepelt a pásztorra nézve. Ennek az állapotnak megfelelően, meg annak is, hogy egy helyen nem soká tanyáztak, a szárnyékul szolgáló építmények ideiglenesen tákolts kunyhók voltak, vagy mint a cserény, szétszedhetők és hordozhatók, amelyeket télire hazavittek a városba.

Legrégibb időben a város alatti belső legelőkre hajtották és ott teleltették a jószágot együtt. Ebben az esetben a pásztor közelebb került háztartásához, családjához és sűrűbben hazajárhatott. Egy gulyához stb. voltak ketten, hárman vagy többen is és egy közülük otthon hált. Később télire nem maradt a gulya, stb. együtt, hanem az egyes gazdák kivéven jószágait, maguk teleltették. Ekkor a pásztorra csak az apaállatok gondozása maradt, ami megengedte neki, hogy állandóan otthon tartózkodjék és onnan járjon naponként a jószágkörüli teendők ellátására.

A tanya őset ime a túlnyomó állattenyésztés idejében megtaláltuk. Igazi kialakulása azonban a növénytermelés terjedésével és a föld intenzívebb megművelésével esik egybe.

Mióta csak létezik Makó, bizonyosan azóta mindig volt földművelés a határában. A középkorban olyan jobbágyi falurendszerű volt e művelés, mint akkor általában. Makó mai határát tíz-tizenöt kis falu foglalta el. Ezek között Makó nagyobb iparosodásával emelkedett ki és az oppidum regium jogállását nyerte. A török dúlások elpusztították a környező falvakat és népük Makón keresett menedéket és bár őt magát is többször feldúlták, mindig újra felépítették. A török és kuruc-labanc háborúból megfogyatkozva és megrongálva került ki, magában foglalva az elpusztított falvak maradék népességét. A „haza érdekében tett szolgálatjuk“ jutalmazására Makó továbbra is királyi város, de csak 1719-ig. Ekkor a csanádi püspök földesurasága alá került.⁵

Különböző úrbéri szabályozások és földosztások után 1780-ban történt olyan rendezés, mely a mai állapotok gyökerének tekinthető. Ekkor 656 urbariális telket osztottak ki a várostól számítva a tiztől huszonöt kilométerig terjedő körzetben és e szálásföldeket később Tanyaföldeknek nevezték. Hogy miért épen itt vették művelés alá a földeket, annak — amellet, hogy általában így szokták (a városhoz legközelebb eső részt legeltetni, a távolabbit szántani) — az is oka, hogy e részen terültek el a

⁵ Szirbik Miklós: Makó várossának... leírása 1835—36. Kiadva: Csanádmegyei Könyvtár, VI. szám, 1926. Borovszky: Csanádmegye története 1897. Reizner: Makó város története. I.

török dulás előtt a falvak és e földeken folyt a török idők alatt is több-kevesebb termelés. Tehát szállásföldek voltak ezek 1780 előtt is, ekkor csak szabályozás történt. Lényeg az, hogy a *szántóföldek a várostól 10—25 kilométerre terültek el*. Művelésük tehát a várostól, tekintetbe véve az utak teljes gondozatlanságát is, nagyon bajos volt.

Epen ezért, mint a pásztorok a jószág mellett, úgy a szántóvető gazdák a földjükre valamilyen szárnyékot építettek, ahová éjjelre vagy rossz időben behúzódnak és kutat ásattak. Egyelőre csak arra szolgált e menedék, hogy hosszabb munka idejében ne kelljen éjszakára haza menni, jószág, miegyéb maradt otthon, vagy künn volt a legelőn. Ez a megoldás jó volt mindaddig, míg túlnyomó volt a jószágtenyésztés és a termények hazatakarítása nem ütközött nagyobb nehézségekbe, mert kevés termett (ugarhagyás). Mikor azonban a föld szűkült és intenzívebb növénytermelésre volt szükség, mind bajosabb lett a városról való termelés.

Ennek az lett a következménye, hogy a kúthoz, kunyhó-szerű szálláshoz istállót építettek és kivitték a jószágot a szántóföldre. S mivel ezek mellé ember is kellett állandóan, az ideiglenes szálláshelyet állandósították, falból építették. Létrejött a tanya.

Hogy mennyire csak termelési üzemül szolgált az egész, azt példásan mutatja az, hogy nagy istállókat és emellé emberi lakásul kicsiny szobát, konyhát, kamrát építettek. Mondják, úgy jelölték ki a tanya szélességét, hogy lefektették a földre a gulyást és fejéhez-lábához egy karót vertek. A tanya egész elrendezése és berendezése mind azt mutatta, hogy az egész csak a termelés kedvéért jött létre.

Mindezek mellett pedig: aki tanyát épített, háza a városban megmaradt, lakása csakúgy itt a háznál volt, mint azelőtt. És még egyet nem szabad elfelednünk: tanyát először olyan nagyobb gazdák építettek, akiknek módjuk volt hozzá, hogy tanyásbérest fogadjanak; vagy olyan kisebb gazdák, akiknek voltak olyan gyermekeik, kiket kiküldhettek a tanyára, esetleg egy béressel együtt.

Nyilvánvaló, hogy itt a termelési és fogyasztási üzem differenciálódásról van szó a gazdára nézve. A tanyán volt a termelési üzem: gulyás, béres vagy tanyás és ezek mellett, vagy kisebb helyen helyettük, a gazda fia vagy fiai állandóan kint laktak. Télen csak a jószágra volt gondjuk, nyáron azonban, mikor a gazda is kiment. (nem állandó lakásra), a szántóföldi

munkákat is végezték. A háztartás a városi házban maradt. A gazdasszony állandóan itt tartózkodott és a gazda, esetleg fia is csak dologidőben mentek ki a tanyára, amikor vagy egy lány, vagy szolgáló ment velük, ha nem volt tanyásné, aki főzőn edakint.

A ház és tanya, tehát termelési üzem és háztartás között az összeköttetés, amellet, hogy a gazda ki-kijárt, a nyergeslegény által történt. Így nevezték azt a legényt, aki egy lovon üzenetet, élelmet vitt, vagy hozott. Ha volt arra való fiú, az látta el e tisztet, ha nem, fogadtak egyet. A kint valók élelmezése szintén jellemző módon történt. Ha nem feleséges tanyás, hanem béres és a gazda fiai voltak künn, akkor félig kész, vagy kész élelmiszert küldtek ki (szalonnát, tarhonyát stb.) és ezekből készítette el valamelyikük az ételt. Ha feleséges tanyás volt odakint, akkor vittek ki lisztet, tojást, disznót, kiment a gazdasszony és csináltak tésztát, tarhonyát és levágták a disznót.

Mindezek mellett és mindezek ellenére az elkülönödés a gazdára nézve sem volt teljes. Egy, mondhatnánk, kiegészítő termelési üzem otthon is volt a háznál. Az jellemezte ezt a részét a termelési üzemnek, hogy vagy közvetlenül a háztartást, vagy a ház és a tanya közötti összeköttetést szolgálta. Épen ezért, mert ilyen célokat szolgált, vehetnénk a háztartás kiegészítő részének is és ez nem okoz zavart az elméleti distinkció szempontjából. E kiegészítő termelési üzem következőkből állott: fejőstehén, tyúkok és más baromfi, hízódisznó és lovak.

Ha tisztázzuk a differenciálódást a gazdára nézve, ezzel még nincs elintézve a kérdés: a tanyarendszer ebbeli jelentősége. A gazdával szemben ott van fia és cselédje (úgy mondták ezt: családja és cselédje), akik kinn vannak állandóan a tanyán. A gyermekek kérdését majd részletesen kifejtjük, most lássuk előbb a cselédekét.

Ha a tanyás esetét vesszük vizsgálat alá, az egész kérdést megismerhetjük, mert vagy magában foglalja a tanyás családja az egész cselédséget vagy maga is béresből lett tanyássá. Nem ritkán a tanyás családjából került ki a béres, nyerges, kanász, szolgáló, maga pedig az öregbéres szerepét töltötte be. Egyébként a tanyás házatlan zsellér volt, akinek mindene kinn volt a tanyán. Mégis az a helyzet, hogy öregségére egy kis házat szerzett a legtöbb és hazament lakni. Másik részük hamarabb gyűjtött egy kis vagyonkát és önálló életet kezdett, esetleg tanyásgazda lett belőle. Ismét másik részük annyira sem

jutott, hogy egy házat vehetett volna. Az ilyen holtáig kint élt a tanyán; csősz, libapásztor, vagy más ilyen lett belőle.

Hogy az első tanyát mikor építették, azt nem lehet pontosan megállapítani. Írások nem mondanak semmit, az emlékezet még nem nyúlik odáig. Az kétségtelen, hogy a 19. század első felében már olyan öreg tanyák voltak, hogy 80—100 évre lehetett tenni az életkorukat. Végeredményben az mindegy, hogy az első tanyát mikor építették: a keletkezés folyamata a legrégebbieknél is az volt, mint a későbbieknél, amelyet már figyelemmel kísérhetünk.

Az eddigiekben a tanyakeletkezés első fázisát rajzoltuk meg; egészen mindegy, hogy ez 1750-ben, vagy 1850-ben történt. A tanya keletkezésének oka termelési kényszerűség. Az okozat azonban ok is egyben, oka annak, hogy valakinek kint kell lakni. Hogy ki lakik kint, annak már családi, illetve vagyoni okai vannak: azok, akiket családi, illetve vagyoni felsőbbségénél fogva kiküldhet a gazda. Mert az bizonyos, hogy aki építette a tanyát, az sohasem ment ki lakni benne.

Éppen az említett családi állapot: családi szervezet és vagyoni állapot: az örökösödés milyensége és változásai határozzák meg a tanyák további keletkezését, tehát a tanyarendszer kialakulását.

(Folytatjuk.)

Erdei Ferenc.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Illyés Endre: *A magyar református földművelő nép lelki-élete, különös tekintettel vallásos világára*. Szeged, 1931. Szerző kiadása. 220. l. + tartalomjegyzék. 8°. (ára 2.90 P, lapunk előfizetői számára 2 P).

Illyés kísérletében szokatlan és új az, hogy kollektív lelkiarcnak akarja megrajzolni a képét, még pedig nem szépirodalmi formában, (ahogy minduntalan megpróbálják), nem is egészen vázlatosan, (amelyre szintén akad nem egy példa még ami ebben a tekintetben elég szegényes irodalmunkban is), hanem a tudományosságnak és a teljességnek meglehetősen felfokozott igényével. Vállalkozása merész és érdekes, de megnövekedett bizodalommal tekintünk eléje, mert ügyes és alázatos ökonomiával korlátozza megfigyelési területét a földművelő nép, sőt csak a református földművesek életfolyására.

Szerényen és szimpatikusan még ebben az aránylag szűk körben is külön megjelöli azokat a vidékeket, ahol több időt töltve, alaposabb gyűjtő munkára volt alkalma.

Számos rendelkezésére álló forrást megkeresett és kiaknázott. Amivel ethnográfia, ethnologia, folklore, anthropologia, vallástörténet, statisztika, szépirodalom kiegészíthették vagy alátámaszthatták saját gyűjtését, felkutatta, elolvasta, kiejegyezte, rendszerbe állította. Gazdag bibliográfiát közöl könyve végén, az egyes fejezetek befejeztével pedig — pontos idézetek felsorolásával — igazolja, hogy ezt az irodalmat valóban használta is. Minden elismerésünket megérdemli az a program, amelynek keretébe összefoglaló volta ellenére is csak részletmunkának felfogott művét beállítja egy nagyszabású, rendszeres, nagy szintézist előkészítő Alföldkutató munka szerves része gyanánt.

Én tehát most nem vitatkozom a szerzővel, nem állítom az ellenkezőjét annak, amit ő állít, hogy a részletkutatások sem történtek meg munkaterületén, (nem is állíthatnám jó lélekkel; sok minden történt eddig, de — más szempontból). Beleegyezem, bár vitatható, hogy csak az kritizálhatja a munkáját, aki nem íróasztal mellől ismeri a népet (pedig ebben az esetben Katona Lajost például törölnünk kellene a folkloristák sorából, — soha sem gyűjtött népmesét, nem is nagyon ismerte a népet, nem érintkezett vele tudományos pályája alatt sohasem). Nem kifogásolom rendszerének azokat a hiányait, melyeket akarva, tervszerűen hagyott vázlatosnak (jóllehet, indokolása nem mindenkit meggyőző, — mondjuk — ahol a nép szerelmi életének ismertetését azzal a kijelentéssel mellőzi, hogy az ügyis eléggé felkutattott és közismert terület). Elfogadom álláspontját és megkísértem adatait annak tekinteni, aminek felajánlotta: a későbbi kutatások rendelkezésére bocsátott nyersanyag-nak s szeretném kiválogatni és egy valóban rendszeres és fegyelmezett kutató munkaközösség számára kiosztva képzelni el.

Egy ilyen szétosztó eljárás elsősorban attól félhetne, hogy a lelkészi oklevéllel bíró szerző tudományos rendszerezése akarva-akaratlan felemás lesz s nehéz lesz majd megállapítani a műből, szerzője a teológus, vagy a kollektív-pszichologus kíváncsiságát elégítette-e ki önmagában kutatásaival. Felesleges ez az aggodalom: ha van ebben a tekintetben némi kívánni valónk, inkább még egy kissé több székspszist tartanánk jónak a földművelő magyar nép vallásosságának kritikai vizsgálata közben. Nagyon sok olyan közlelki megnyilvánulást tart a nép-

hit még mindig keresztyénnek, sőt kifejezetten reformátusnak, amely — a theológia műnyelvén szólok — egyáltalában nem krisztocentrikus, melyet a szerző szigorú önmérséklettel felsorol mégis, hiszen a néphit elemei között találta. Vitatható eljárás ez, de tudományosan objektív és a fent említett speciális viszonylatban kétszeresen elismerésre méltó. Mi a magunk részéről hangsúlyozandónak véljük a vallásos élet jelenségeit, mint ahogy ezt a lelkipásztor-szerző épen az egyoldalúságtól félve, hangsúlyozni merete. Gátlás nélkül, mindenütt, minden egyéb kollektív lelki jelenséget bátor elfogulatlansággal kellené a vallásos életre vonatkoztatnia. Így is egymással párhuzamosan tárgyalt fejezeteken keresztül is meglátszik p. o. mennyivel pogányabbak a népies keresztelési szokások, mintsem hogy magának a keresztyénségnek sákramentumi jelentősége igazi erővel átüthetne rajtuk, de még élesebb megvilágításban mutatná ezt egy olyan módszeres eljárás, mely a földművelő nép kollektív-lelki megnyilvánulásait születéstől-halálig, ősztől-tavaszig egyszerre veszi szemügyre s bírálja az ősvallás, katolicizmus, protestantizmus időbeli rétegeződéseinek szerint. Ebben az esetben megváltoznék a fejezetek címe, minden fejezet a csoportosított jelenségek mindegyikében a par excellence vallásos tartalmat keresné. Abban az ősvallás, a katolikus vallás és végül a protestáns vagy épen a református vallás elemeit. Példánknál maradva: kereszteléskor az a szokás, hogy selyemkendővel, még pedig egy bizonyos módon legyen letakarva a kisdéd, vitathatatlanul az ősvallás egy babonává értelmetlenedett gesztusa. A következő lépésben azonban, abban, hogy az újszülöttet templomba kell vinni és okvetlenül, tehát mennél hamarabb meg kell kereszteni, már vegyült állapotban találhatók a háromféle vallásosság elemei, amelyből mindössze annyi református, hogy a sákramentum lehetőleg a gyülekezetben szolgáltatassék ki. A szükségkereszttség elve katolikus elem. Az a babona, hogy a kereszteletlenül elhalt kisdédek éjjelente felsírnak a temetőben: ősvallási pogányhiedelem. Szerző intenciói minden nagyobb kár nélkül érvényesülhettek az általa követett módszer keretei között is, szervezett munka számára azonban ezt a másik módszert azért tartanám jónak, mert így a kollektív-pszichológiai kutatás seholsem válnék folklorisztikussá.

Az egész műnek, mint egésznek *felosztása* logikus, világos. Földrajzi, fajtörténeti, statisztikai előzmények után a vallásos tudattartalom belső síkja tárul fel előttünk, azután e tu-

dattartalom megnyilvánulási formái, etikai következményei, mint jelen állapot, ősvallási maradványai, mint a múlt, szektákkal viselt harcai, mint a jövő képzetei. Az egyes fejezetek elaprózása azonban már nem sikerülhetett ilyen logikus részletezéssel. Az ötödik fejezet 14. szakasza például csak szempont-változtatás árán kerülhetett egymásmellé. (Ősvallásunk nyomai a vallásos életben, . . . a halál, temetés, temetőhöz fűződő néphitben, . . . a naptár egyes dátumaihoz, ünnepekhez kapcsolódó hagyományokban, . . . a nevezetesebb állatokhoz tapadó képzetekben . . . a népies gyógyzóban, a varázserő körében, a pszichoanalízis körébe eső adatokban, . . . a túlvilágra vonatkozó hiedelmekben.) Mindez nem érinti természetesen a közölt adatok bőségét és helyességét. De hogy a rendszer már magának a szerzőjének is nehézséget okozott, mutatja az összefoglaló fejezet (*A magyar református földművelő nép lelki arculatának egységes képe*), amelynek végső következtetései nem mindenben a megelőző fejezetek nagy részletességgel elénktárt adataiból folynak, hanem új adatokra is épülnek, holott a záró fejezetnek ily új adatokat nem kellene (nem is volna szabad) tartalmaznia.

Abban a nagyszabású tervben, melyet e záró fejezet, mondhatnám határozati javaslat kidolgozottságával ajánl munkaprogrammképen, szintén nyomot hagyott a szerző rendszerező szándéka. Ő a nép vallásos, értelmi, művészi és erkölcsi életének világába tartozó anyag kezelése mellett külön szakértőre bízna a babonák és szekták világába tartozó anyagot. Szerintünk e két utóbbi csoport közös kezelésbe kívánczik a vallásos élet kutatói által feltárt anyaggal együtt s könnyen el is férne *mithosz* gyűjtő fogalom alatt. Külön kezelés mellett ugyanis az egyes jelenségeket igen könnyen fenyegetheti a tisztán formális elbírálás veszedelme. Nagyon nehéz megvonni pld. a szektáskodás határvonalát. Egyik, a szerző által joggal fontosnak tartott példában is nehéz volna, szerintem, eldönteni, hogy a papját „csak könyvből imádkoztató” jó református magyarral szemben föltétlenül szektáskodik-e vagy csak elmélyültebb hitéletet keres egy-egy „gyülekezetbe” tévedt „hívó”. Más oldalról viszont megint csak ugyanaz a gyűjtő, vagy rendszerező hívatott eldönteni, hogy a könyvből imádkoztató magyar még mindig imádságot hall-e ki az ismert szövegből, vagy már réges-régen (esetleg még mindig) varázsmondókát (l. id. m. 178. l.)

Elismerjük, hogy rendkívül nehéz tudományos tárgyla-

gossággal kezelni ezt az anyagot s tartózkodni értékítéletektől, különösen olyan becsületesen papi-lelkű embernek, mint a szerző. „Nem látja” — írja könyve 176. lapján a vallástalanná vált földművesről — „hogy a hiba öbenne van, nem pedig hitében, egyházában... E vonalon aztán eljutunk... a rossz alapokon nyugvó hit összeroppanásának határpontjához, ahol *borgőzös* fejjel így szólnak az emberek: „Minek vegyünk mi bibliát”. Ez a hang a lelkipásztor nemes értelemben értendő elfogult hangja, nem a kutató tudósé. Egy pap sohasem hiheti el, amit a tudós szenvtelen hüvössége, nem mondom, hogy épen ebben az esetben megállapítana, de esetleg, sőt minden valószínűség szerint állapíthatna meg, hogy a hiba az egyházban is lehet és hogy bibliaellenes kifakadásokat nem *csak* borgőzös fejjel tehet az ember. Azért kellett e ponton megállnom, mert a könyvet egyébként mindenütt jellemzi a szerző törekvése: szabadulni a hivatalával járó tiszteletreméltó elfogultságtól.

Szerény véleményem szerint a szerző adatgyűjtő munkája minden dícséretünket megérdemli, rendszere vitatható, bár a műben magában egészen megfelel, következtetései azonban helyt-helyt még koraiak. Érthető, ha egyes helyeken kötelezettnek érezte magát következtetések levonására is, de — nem hiába látja maga is minduntalan az előmunkálatok hiányát s szeretné mentül hamarabb szervezettebb, nagyobb arányú tudományos munkaközösség gondjára bízni a még csak ezentúl elvégzendő feladatsor dandárját — ennek még az ő könyve után sem jött el az ideje, sokkal több adatra van szükségünk. Főképpen sokkal többfelől jött adatra s legfőképpen nemcsak református adatokra.

Hogy megint példával bizonyítsak: amit a magyar ember nyugalmáról ír, műve 22. lapján, azt csak megerősítené néhány olyan adat, melyeket ő természetszerűleg nem vett figyelembe (Mikszáth: Szent Péter esernyője, A zöld légy meg a sárga mókus). Azt viszont, amit most minden problematikus voltától megfosztva leírt: „a földművelő nép nyugodtan öli meg aprómarháját, disznáját, nem fél a vértől, nem irtózik az állatok megölésétől”, (ugyancsak 22. l.) ha több adat állana rendelkezésére, nem lehetne ilyen egyszerűen megállapítania. V. ö. 1. Gárdonyi: A bor II. felvonás. Sem Baracs Imre, nem az öccse, Matyi, nem mernek csirkét ölni. 2. A lóhústól, legkedvesebb állatja húsától ataviztikusan irtózik a magyar ember. 3. A házbeliek nagyon ritkán esznek a „méretlen húsból”, ha valamelyik tehenüket, vagy borjújokat kényszervágásra kellett ítélniök.

4. Ugyanez az eset a „kezes“ bárány és „konyhás“ malac vagy baromfi kés alá kerülésekor is. 5. Disznótör előtt nagy problema, kit hívassanak el, aki az állatot leszúrja. Ritka eset, ha erre maga a gazda vállalkozik és van úgy, hogy alig akad rá egy faluban két-három ember, akik aztán nagyon kapósak tél idején. A házbeliek közül az, aki etette a disznót, különösen, ha reggel az „ő szavára“ jött ki szegény az ólból, rendesen egy falatot sem tud enni disznótörkor egész nap. 6. Különösen parasztemberek közül nem egyet ismertem magam is, aki nem tudott jóízűt enni, vagy egyáltalában nem tudott enni az ételből, ha a húst nyers állapotban meglátta valahogy. 7. V. ö. még Mikszáth: Méretlen hús Tótkénál és Maróthy Jenő: Új urak a régi hegyek között 193. l.

Mindent összevetve, Illyés Endre munkájának összegyűjtött *anyaga* nagy nyeresége népünk és nyelvünk irodalmának, *rendszere* némi módosítással, alapvetésül szolgálhat minden ezután meginduló nagyobb szabású kutató munkának, *megállapításai* pedig termékeny gondolatokat ébresztenek minden elmélyedni szerető olvasóban. Sajátmaga számára is bizonynyal szilárd fundamentumot jelent ezutáni munkájában s a sorok közül kiolvashatólag, sok örömet is szerzett a megírása. Egy ilyen könyvnek a kiadási terhéért vállalnia pedig külön megemlítenő dícséretes cselekedet, tudományunk részéről is köszönetet érdemlő áldozat.

Karácsony Sándor.

Horváth József: *Adatok Dombrád község s a dombrádi ref. egyház történetéhez.* Helytörténeti vázlat. Kisvárd, 1931. 53 l.

Úgy a történészek, mint a geográfusok örömmel vennék, ha sok kis magyar községnek kapnák meg nyomtatásban — e kis munkához hasonlóan — helytörténeti kutatás alapján összegyűjtött adatait, mert értékes segítséghez jutnának a magyar tájak néprajzi és földrajzi feldolgozásánál. Annál is inkább kíváncsi volna, hogy a helytörténeti adatgyűjtést a helybeliek végezzék el, mert egy kisebb földrajzi egységet, a tájnak egy kis alkotórészét, egy községet, alaposan csak az ismerhet, aki maga is benne él, vagy életének jó pár évét tölti ott el és átérzi a község vagy az egész táj életét.

Jelen esetben *Dombrád* szabolcsmegyei község történeti múltjával, népével és gazdasági életével ismerkedünk meg s ezzel kapcsolatban a 30 község határát alkotó tiszamenti *Rétköz* lápvilágába nyerünk betekintést. Itt is, mint hazánk sok más lápterületén, őskori lakóhelyül s az első községszerű település

helyeül, a határ homokdombjai szolgáltak, melyek szigetszerű szárazulatokat alkottak. Jelentőséget a rétek adtak e tájnak. A község birtokosait, a „rétek urait“ végigkíséri az első fejezet az Árpádoktól a XIX-ik századig.

A vízszabályozás korszakalkotó jelentőséggel bír a község életében; azelőtt a csikászat, halászat, nádtermelés és legeltetés teremtette meg a lakosság életfeltételeit. A 100-nál több dülő-névnek — amit szerző a község határáról összegyűjtött — kb. egyharmada a régi vízivilágra emlékeztet. E dülőnevek magukban is sokat beszélnek a kulturtáj egyes fejlődési mozzanatairól, mégis szívesen láttuk volna a belőlük levonható nyelvészeti és történeti tanulságok megállapításait.

A református egyház történetével kapcsolatban régi magyar népi szokásokat és több ma már használatban nem lévő jó magyar szabolcsi kifejezést elevenít fel és ismerteti az egyház gondos intézkedéseit az iskolai oktatás nivójának fenntartása érdekében.

Szerző érdemes munkát végzett a Dombrádra vonatkozó adatok összegyűjtésével, reméljük, hogy a közeljövőben azoknak kiegészítését és rendszeres feldolgozását is megkapjuk tőle.

Nagy Julia.

KÉRDÉSEK.

51. kérdés. Milyen vadász babonákat ismerünk?

52. kérdés. Milyen halász babonákat ismerünk?

FELELETEK.

Felelet a 27. kérdésre. Krumpliháttya: A krumplit megmossák, megsütik s a felhólyagzott héját hívják így.

Nagybaracska (Bács m.)

Scultéty Andor.

Felelet a 28. kérdésre. Kiskunhalas nem 1680-ban, hanem 1626–1630 körül telepedett újra az Ormánságból a török pártfogása alatt. Én is valószínűnek tartom, hogy a többi Tisza-Duna közti

református község is onnan települt. Pontos adatokat az Országos Levéltárban a Jászkun területek 1699. évi összeírásában lehet találni, ahol a lakosok név és származási hely szerint fel vannak sorolva.

Nagy Szeder István.

Felelet a 38. számú kérdésre. A Nagykúnság Debrecen határával hosszú vonalon érintkezik. Lakosai állandó összeköttetést tar-

tottak fenn egymás között. Így a nagy legeltetési időkben többször béreltek a debreceniek marháik részére a Kunságon téli, sőt nyári legelőt. A hortobágyi marha jó része a kunsági (karcagi, kunhegyesi, madarasi) vásárokon kelt el. Egész székértábor, marha nyáj sorozata ment a karcagi margit-napi vásárra. Vagy pedig a kun kereskedők jöttek el a Hortobágy pusztára és a gulya szélén vették meg a marhát.

Mikor Debrecen határában a földművelés fellendült, nagyon sok napszámos jött át a kunságról nyomtatni, főleg tengerit törni. Még most is emlékeznek az öregebb debreceni gazdák a kunsági tengeri törőkre, akik vastag, zsíros, piszkos gatyában jártak. Eljöttek ide tengerit törni, mert a kunságon kevés tengeri termett.

E sokszoros érintkezés folytán a debreceniek jól ismerik a kunokat és beszédjüket. A debreceniek a kun nevet mindig röviden ejtik ki. Így hívják Kun Antal nemzetes urat, a fiatal Kun Sándor tekintetes urat, Kun Ferencet, „kunsági szél”-ről beszélnek a tanyákon. *Kun eső*-nek mondják a Hortobágyon különösen kánikulai napokon megújuló eső nélküli porvihar-t. *Kunszelíd* a veszekedős ember neve, *kungörccsre*, *kunkötis*-re köti a kocsis a lovakat a jászolhoz vagy egymáshoz. *Kunkapocs*-nak nevezik a tréfálkozó fiúkat azt a goromba tréfát, mikor valamelyik őt körmél társa combjába nagy erővel belemarkol a gatyaszáron át. — A Hortobágy pusztán nevezetes helynevek: *Kun György*-tó a Hortobágy pusztán, *Kun György er-*

dő, *kun györgyi ciframénes*, *kun györgyi tinógulya* a Hortobágy pusztán. *Kun Györgyhő* hajtja a debreceni gazda a lóvát a Hortobágyon. *Kun Pál halom* vagy halma feltűnő őshalom Debrecen város nyugati határán. *Kun Agota csárda* régi csárda a Karcag-püspökladányi köves út mentén Hortobágy partján.

(Debrecen.) *Ecsedi István.*

Felelet a 44. kérdésre. Apátfalván (Csanád vm.). a *kántálás*

disznóöléskor szokásos és kétféle: a) Egy magános férfi vagy nő megáll az ablak alatt a vacsora (tor) alkalmával s valami rigmust mond, hogy adjanak neki egy-két falatot. A kántáló szavaira nem emlékszem, de eszemben van egy tréfás versike:

Itten dsznót öltek,
Vérös hunkát észnek,
Ha nem annak belülle,
Fullagyonak mők tülle.

b) Mászor 5—6 mókás természetű asszony, lány vagy legény összeszedelőzködik, maskarába öltözik s bemegy a torozó vendégsereghez a házba. A vendégek tréfásan kérdezgetik tőlük, hogy kiesodák, honnan jöttek, van-e írásuk stb. s a kántálók tréfás módon felelgetnek. Állandó mondókájuk nincs, csak úgy rögtönöznek. Ha írásuk is van, fontoskodva átadják valamelyik vendégnek, hogy olvassa el. Ilyenféle csúfolkodó rigmusok vannak ráírva:

Amijen a betű,
Apád ojan tökü.
Amilyen az írás,
Anyád ojan p...s.

dr. Takáts Lajos.

Nomád népek lángelméi.

Árpád.

A lángelme egy személyben egyszerű és összetett. Ha azt akarjuk, hogy a lángelmét, vagy a lángelmék egész csoportját a maga valóságában megérthessük, el kell vetnünk mind az egyoldalú végső konklúzió felé haladó, mind a túlzott analízisen alapuló módszert. A lángelme egyszeri, soha nem ismétlődő, de sokoldalú, komplikált egyéniségéből kell kiindulnunk, azt kell kutatnunk, hogy erre a belső beállítottságra miként rakodott rá mindaz, ami általánosan emberi, ami így a lángelmével is közös.

Arra a kérdésre, hogy *születik-e* a lángelme, a *természeti környezet* teremti meg, vagy a *korszellelem* hatása hozza létre, ebben az élesen szétválasztott formában helytálló feleletet nem adhatunk. Mind a három nézetnek vannak lelkes hirdetői, anélkül, hogy bármelyik is képes volna kielégítő eredménnyel megmagyarázni a lángelme kialakulásának feltételeit.

Az a felfogás, melyszerint a lángelme a maga isteni, vagy természeti adottságaival születik, nem fogadható el, mert kialakulásához olyan tényezők járulnak hozzá döntő fontossággal, melyek veleszületett adottságaitól függetlenek. Ezek az adottságok csak előfeltételek, de lehetséges, hogy bizonyos korban, bizonyos környezetben kifejlődött egyéniség, veleszületett képességei mellett sem emelkedik a lángelműség magaslatára. Nem tagadható például, hogy a már gyermekkorban megnyilatkozó kitűnő zenei hallás a zenei teremtés egyik feltétele. De a zenei csodagyermekből csak ritkán lesz Bach, Mozart, Beethoven, vagy más teremtmény lángész, ha a tehetséghez nem járul hozzá megfelelő testi alkat, megfelelő környezet, erős akarat, a kifejlődésre kedvező alkalom és számtalan sok más, szinte le nem mérhető tényező. Teljesen téves az a beállítás, mely szerint a lángelme csupán adottságai által van meg-

határozva és nem jön számításba, hogy ez adottság felhasználására és kibontakozására nyílik-e alkalom és ha igen, úgy nem marad-e kihasználatlanul. Pedig ez döntő fontosságú, mert a lángeleme célkitűzései, eredményei és életműve nem csupán *jelek*, melyekből a lángeleme felismerhető. Éppen a teremtesen, az alkotáson, a kitűzött célok megvalósításán keresztül bontakozik ki a lángeleme, amely tehát ilyen módon nem magyarázható meg a születéssel hozott képességek alapján.

Ami a természeti környezetet illeti, kétségtelen, hogy erősen hat az emberre, azonban az egyszerű viszonyok alapján leszűrt tapasztalati igazságok — hogy más a sarkvidéki, más a hegyi lakó gondolkodása, képzelme, stb. — csak ritkán alkalmazhatók az egyszerű viszonyok közül kinőtt lángelemére. Ugyanez áll a faji tényezőkre is. Valamely faj bizonyos képességei csak keretet és előfeltételt jelentenek a lángeleme számára anélkül, hogy azt megmagyarázni képesek volnának. Hiszen a lángelemék tekintélyes része, például Petőfi és Széchenyi, Turgenev és Dosztojevszkij, Leibniz és Goethe, Descartes és Balzac nem csupán egyetlen bezárt vidék szülöttei, hanem messze földön bolyongók, akik fiatalon és öreg korban folyton új impressziókat vesznek fel és tesznek magukévá és nem magyarázható meg egy tájék, vagy akár egy ország, egy faj, egy nép, egy nemzet ható-tényezői alapján.

Épügy túlzáson alapszik végül az a felfogás is, mely a szellemi környezet formáló erejéből igyekszik a lángeleme lényegét megmagyarázni és azt, mint a szellemi környezet szükségzerű produktumát tünteti fel. A lángeleméknek bizonyos korokban való kivirágzása más korok meddőségével szemben gondolkozásba ejthet bennünket, mindebből azonban csak az vonható le, hogy a korszellem a lángelemét kiérleli és megfelelően színezi. De a lángeleme mint öncélú lény nem a körülményekben találja meg lényének végső korlátait, hanem önmagában, sajátos tulajdonságaiban. Nem szabad megfélekezni arról sem, hogy a lángeleme a maga nagyszerű kiválóságával nem csupán előljár, hanem vezérként maga után vonja a tömeget s egyéniségével döntő hatást gyakorol környezetének és a korszellemnek kialakulására. A nagy nomád világhódítók, államszervezők, Dzsingiz kán, Timur Lenk, Napóleon, Atilla néha több ország alakulására nyomják rá egyéniségük bélyegét s bármerre nézünk, az a többlet, amivel a lángeleme korát „kifejezi“, semmiféle környezeti és korszellem hatással le nem mérhető.

Az ismertetett álláspontok közös hibában szenvednek: egyoldalúan, leegyszerűsített módszerrel akarják a lángelmét megfejteni. Amikor pedig a többi ember közül kiemelik, már ezzel is elismerik, hogy egész lénye semmiesetre sem egyszerű és egy szempontból megmagyarázható. Nem juthatunk kielégítő eredményre, ha csupán a lángelme adottságaiból, vagy csupán a környezet és korszellem hatásából indulunk ki. A korszellem hatása a lángelmére s a lángelme egyéniségének hatása korára kölcsönös, mert a lángelme lényege épen abban áll, hogy saját egyéniségét és korát nagyszerű összhangba foglalja össze. A lángelme, midőn korára hat és a környezetétől hatásokat vesz át, nem egyetlen merev beállításban közeledik az őt környező világhoz, hanem számtalan sokféleképpen. Ez teszi számára lehetővé, hogy alkalmazkodni tud anélkül, hogy egyéniségét feladná és hatni tud anélkül, hogy kora szellemének ellentmondana.

Ha már most a lángelme megjelenési lehetőségeit vizsgáljuk a különböző korokban és társadalmakban, akkor arra az eredményre jutunk, hogy olyan emberi csoportokban — így a primitív népeknél — ahol egyéniségek természetszerűleg nem fejlődhetnek ki, nincsenek lángelmék. Érdekes, hogy míg egyrészt a primitív ember egész lelki alkatával, egyszerű, de sokoldalú, korlátoktól mentes lényével a lángelméhez legközelebb áll — talán épen azért lángelmék kivirágoztatására a primitív társadalmaknak sem szükségük, sem képességük nincsen. A primitíveket megfigyelő kutatók tapasztalatai bizonyítják, hogy a primitíveknek nagyszerű szellemi képességeik, élénk fantáziájuk, kitűnő memóriájuk, természeti viszonyokra, eseményekre vonatkozó kitűnő megfigyeléseik vannak, de nagyszabású, vezérszerű egyéniségeket nem váltanak ki.¹ A primitíveknél mindenki mindenre alkalmas, a nő nem egyszer a férfi feladatát végzi el és megfordítva. A feltalálás is — vagy a már feltaláltak nagyobb eredetiséget mutató továbbvitele — nem az egyéniségtől, hanem inkább a véletlentől függ s teljesen közömbös az, hogy az illető feltaláló férfi, vagy nő volt-e, főnök, varázsló, vagy a törzsnek akármelyik tagja. A primitíveknél tehát nincsenek és nem is lehetnek különösebben kitűnő egyéniségek, *lángelmék*, jóllehet nagyszerű fogékonyságuk, veleszületett képességeik alapján minden lehetőség megvan bennük. Nem váltanak ki maguk közül lángelméket, mert ez mindenesetre meg-

¹ V. ö. E. Nordenskiöld: Az indiánok között. 30, 32, 35. Karl v. der Steinen: Unter Naturvölkern Zentral Braziliens. 1897. 78, 105, 155—157, 164—165.

kívánná a lelki erők egyik, vagy több irányban való megfejtését, erre pedig ritkán van szükségük.

Egészen más a helyzet mikor a primitív ember változatos helyzetbe kerül, amit rendszerint az idéz elő, hogy hatalmasabb törzsek sanyarú viszonyok közé, kietlenebb tájékokra szorítják őket. Ilyenkor a primitív ember nem tesz mást, mint friss és rugalmas lelki erőit igénybe véve újra alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz. Ez az oka, hogy a természeti népek közül a sivatagokon, pusztaságokon lakók értelmesség, találékonyság tekintetében kiválnak a többi közül.² A pusztai ember a sanyarúbb természeti viszonyok között csakis úgy tud boldogulni, sőt életét is csak úgy tarthatja fenn, ha akarátát rendkívüli módon megfeszíti, lelki erejét, kiváló értelmét s élénk képzelmet akarata szolgálatába állítja. Minthogy kénytelen lelki erőit összpontosítani, a sokféle foglalkozás helyett mindinkább egy foglalkozásra tér át. Így lesz a pusztai emberből nomád állattenyésztő, majd így lesz harcias lovas, mert nyájának és legeltető területének védelme erre kényszerítik. Így lesz ugyanebből a pusztai pásztor-népből mindinkább pusztai rabló, mert harcias akarata, a könnyen szerezhető vagyon, a zsákmány reménye rablókalandok és ügyes, cseles támadások felé viszik. Az alkalmi rablókalandra összegyűlt lovascsoportoknak szükségük van azután bátor vezérre, aki a csoportokban fegyelmet tart és a kisebb-nagyobb hadjáratokat megrendezi.

A fiatalos jellegű, kitűnő értelemmel, élénk képzelemmel és harcias tetterővel bíró pusztai népeknek a viszonyokhoz való alkalmazkodása során alakulnak ki az első lángelmék. Radloff, a híres ázsiai utazó és történetíró leírja, hogy a pusztai nomádok hogyan csoportosulnak egy-egy nagyobb hírű vezér köré és uralma alá, kisebb-nagyobb rablókalandokra, majd egyenesen szervezett hadjáratokra: „Hadseregek gyülekeznek össze,

² A jég-sivatagban lakó eszkimókról és más hyperboreusokról mondja Weule, hogy „szánkójukat mi európaiak nem tudnánk sokszoros kísérlet nélkül előállítani, könnyűségével és rugalmasságával annyira a viszonyoknak megfelelően van szerkesztve”. Az eszkimók csónakja (kajakja) pedig „úgy technikai, mint közlekedésföldrajzi szempontból valóban eszményi megoldása a sarkvidéki parti vizek rendkívül nehéz közlekedési és vadászati kérdésének”. Az Ausztrália sívár vidékein lakó ausztrálieiak híres bumerangja „még ha nem is mint tudatos találmányt tekintjük, hanem mint véletlen fölfedezést”, „mégis egyike az emberiség legfigyelemreméltóbb teljesítményeinek, hogy olyan faj, mint az ausztrálieiak, kulturájának birtokába vette és egyelőre egészen beláthatatlan időken át megtartotta és tökéletesítette”. (K. Weule: Die Urgesellschaft und ihre Lebensfürsorgen. Stuttgart. 25.)

melyek minden új előnnyel, amelyet elérnek, lavinaszerűen nőnek. Különösen a szegényebb steppelakók készek mindig a hádiviselésre; családjukat és minden vagyonukat magukkal viszik; marhájuk nem szenved meg a vándorlást, minthogy a szükséges életfeltételeket mindenütt megtalálja és a hadsereg minden győzelme gyarapítja a résztvevők vagyonát; a hadseregben addig szolgálnak, míg a marhaállományuk olyan nagy lett, hogy a továbbvonulás már nem jelent számukra előnyöket. Ekkor az illető harcos visszamarad a neki legalkalmasabb helyen. De a hadsereg mégsem kisebbedik meg, mert az, akinek vagyonát elrabolták, mindig hozzácsatlakozik a győzőkhöz további vállalkozásokra.”³ Érdekes képet ad a nomád népek ilyen csoportosulásáról a két orchoni felirat: „Atyám a kagán, tizenhét emberrel kivonult. Amint kivonulásának híre elterjedt, aki a városban volt, a hegyre ment, aki a hegyen volt, az leszállott; midőn összegyűltek, hetvenen lettek. Mivel az ég erőt adott nekik, atyámnak a kagánnak serege olyan volt, mint a farkas, ellensége olyan volt, mint a bárány. Keletre és Nyugatra hadat vezetve, embereket gyűjtött s őket összetartotta. Hétszáz férfi volt már összesen. Miután hétszázan lettek, őseim törvénye szerint rendbeszédte a népet... s bátorságot öntött belé.”⁴ S folytatva Radloffal: „Ha már most ilyen módon sikerült a vitéz törzsfőnek törzskonglomerátumokból szilárd politikai egészet szervezni, akkor régebbi törzse segítségével felveszi a fejedelmi méltóságot, amely mindaddig teljes elismerésre talál, míg ő abban a helyzetben van, hogy befolyásával az egységet fenntartani és a nyugalmat biztosítani tudja.” „Hogy milyen gyorsan megy végbe még az egymástól nagyon különböző elemek egyesülése is, bizonyítja a mongoloknak és a törököknek Dzsingiz kán hadjárata következtében való gyors egyesülése. A Dzsingiz kán alapította államnak és részeinek hosszabb fennállását az magyarázza meg, hogy ezzel a nomádbirodalommal sok letelepült nép jelentős államalakulatai egyesültek és hogy ez a nomádbirodalom nem az alkotó törzsekre hullott szét, hanem különböző kulturállamokra (Kína, Közép-Ázsia, Perzsia, stb.), amelyek Dzsingiz kán utódainak uralma alatt állottak.”⁵

Hasonló motívumoknak és hadserege kitűnő megszervezettségének köszönheti Attila, mint szintén lánghelméjű vezér és fejedelem, hogy Kelet- és Nyugateurópa jó részét uralma alá tud-

³ Radloff: Das Kudatku Bilik. 1 k. LII. skk.

⁴ Idézve Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. 13.

⁵ Radloff: Das Kudatku Bilik. 1. k. LII. skk.

ja hajtani. A szervező tehetség a többi lánghelmjű nomád fejedelmeknek is legfőbb tulajdonsága. „Dzsingiz kán hős utóda Timur Lenk, ki 35 hadjáratot viselt, egy, a hadviselésre vonatkozó utasítást adott ki, melyben különféle intézkedéseket tárgyal. Ha a 12.000-nyi és 40.000-nyi seregre vonatkozó utasításokat összehasonlítjuk, föl fog tűnni az a taktikai alapelv, melyet Napoleon követett“.⁶

A magyarság története folyamán újra meg újra olyan körülmények közé sodródott, amelyek elősegítették az előbb felsoroltakhoz hasonló kóbor nomád külső és belső vonások kialakulását. Lássuk mikor emelkedett arra a magaslatra, hogy a maga kebeléből nagyszerű egyéniségként lánghelmjű vezért hozzon létre. Vajjon a magyarság fejedelmének, legkiválóbb királyi dinasztiánk névadójának, Árpádnak csaknem mitikus alakjában tudunk-e találni olyan történeti és egyben nagyarányúan emberi vonásokat, melyeknek alapján őt is besorozhatjuk a nomád népek nagy, államszervező lánghelméi közé? Próbáljuk erre a kérdésre a történelem világánál megadni a felettet.

A magyarság legősibb zömét finn-ugor, valószínűleg igen primitív törzsek képezték, amelyek állattenyésztő törzsekkel keveredtek össze Európa és Ázsia, másfelől az erdő- és steppevidék határterületein. A népvándorlás hosszú évszázadaiban a magyarság hatalmas török népekkel, bolgár onogurokkal, szabirokkal, turkokkal kerül törzsszövetségbe és sorra fölveszi e népek nevét és szokásait is.⁷ Így lesz a magyarságból a külső kényszerek hatása alatt lassankint kóbor nomád nép, amely részben rablókalandokból és rablóhadjáratokból él, anélkül azonban, hogy eredeti primitív hajlamait, a viszonyokhoz való könnyű alkalmazkodását és sokoldalúságát, sokféle foglalkozását valaha is elvesztette volna.⁸

Mint területét változtatni kényszerült nép kerül kaukázusvidéki, Don és Kubán melléki területéről a IX. század elején a Fekete tenger északi partjára, Levédiába (a kazár birodalom

⁶ Bárczy, O.: A hadügy fejlődésének története. II. 79.

⁷ V. ö. Németh Gyula: i. m. 176. Ibn Rusta. Gardīzī MHK 167—173.

⁸ Nyelvünk tanúságot tesz arról, hogy a bolgároktól és alánoktól a kulturáltabb földművelést is eltanultuk. „Gabonatermelésre következő honfoglaláselőtti török jövevényszavaink vonatkoznak: árpa, búza, tarló, eke, sarló, kéve, kepe, szérű, szór“. „A gabona feldolgozására vonatkozik: őr (öröl)“. „Növénytermelésre vonatkoznak még: kender, komló, borsó és torma; gyümölcstermelésre és szőlőgazdaságra: gyümölcs, alma, körte, szőlő, szűr (szüret), bor, söprő“. (Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete a honfoglalásig 51.)

szomszédságába), majd Etelközbe.⁹ Jóllehet a magyarok már Levédiában nomád alapokon szerveződnek, csak Etelközben mérül fel annak szükségessége, hogy a magyarság a török népek módjára erőteljesen megszervezett nomád államot alkosson.¹⁰ Itt választja meg első, minden más vezéri többség fölött álló fejedelmét, *Árpádot*. Amint Biborban született Konstantin írja: „a turkok úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot megtenni fejedelmöknek, mint atyját, Szalmutzeszt (Almost), mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas. Meg is tették fejedelmöknek a kozárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve őt. Ezen Árpád előtt sohasem választottak fejedelmet a turkok.”¹¹ A magyarokat erre a lépésre mindenesetre a fenyegető besenyő szomszédság készítette. Ezzel a lépéssel nem volt szándékukban eddigi életmódjukat, szervezetüket, sem pedig újabb elhelyezkedésüket megváltoztatni. Ha ezen a területen egy nagyobb-szerű külső kényszer nem következik be, Árpád egyszerűen bölcs és értelmes fejedelem marad, aki igyekszik a besenyők által odább szorított népét újabb területén tovább is fenntartani. Ez esetben azonban egyénisége nem emelkedett volna a lánghelműség magaslatára, ehhez az aránylag csekély számú népe és épen hogy kifejtett kulturája egymagában nem lett volna elég. Az első években Árpád valóban nem is tesz mást, mint folytatja a törökös nomádok rendes hadjáratait, „892-ben végigszágulva a Tisza vidékén — Arnulf császár hívására — betörték Szvatopluk Morvaországába, honnét egyhavi harc és zsákmányolás után tértek vissza Kárpátokon túli szállásaikra; két évvel utóbb morva szövetségben dúlták a pannóniai német végeket;”¹² ugyanúgy viselnek hadjáratot a magyarok 895-ben Leó bizánci császár szövetségében a nyugati bolgárok ellen. Ez utóbbi hadjáratban Árpád seregét két részre osztja. Mialatt a nagyobb rész az ő vezérsege alatt nyugaton kalandozik, azalatt a besenyők az otthon maradt részt megtámadják, csaknem megsemmisítik s a magyarokat kiűzik Etelközből. Ez az a pillanat,

⁹ V. ö. Németh Gy.: i. m. 160.

¹⁰ A magyarok levédei nomád szerveződésére l. Ibn Rustát: „A besenyők és eszgel bolgárok földje közt fekszik a magyarok első határa. A magyarok turk fajbeliek. Fejedelmök 20.000 lovassal indul hadjáratra. *Kendeh*-nek hívatik és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfiúnak, ki felettök (tényleg) uralkodik, neve (címe) *dsila*. Minden magyar a *dsila* szavára hallgat s *támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik*...” MFK 167—168.)

¹¹ MFK 122.

¹² Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30.

amikor alkalom nyílik a már meglévő képességeknek lángelmét létrehozó csoportosítására. A lángelmét ugyanis, mint a friss és rugalmas lelkierők legkitünőbb összletét az jellemzi, hogy lelkierőit a külső körülményekkel mindig egyensúlyba tudja hozni. Dzsingiz kán, Timur Lenk, Attila vagy Napoleon, amint életpályájuk megfelelő pontjára érkeznek, életcélul tűzik ki azt, ami eddig is ott lappangott merész, határozott céljaik elképzelésében, a világ meghódítását. Árpád, akit nem hevít már a fiatalság gátaikat nem ismerő merészsége (a bolgár háborúban már vezérként szereplő fia van), határozott, de mérsékeltebb, népének most már még inkább legyengült erejével arányosabb célt tűz ki magának: a félelmes ellenségtől távolabb fekvő, végleg megtartható, új haza keresését és meghódítását.

Az Etelközéből kiűzött magyarok 896-ban Árpád vezérlete alatt a Kárpátok északnyugati lejtőjén át igyekeznek meg szállni a nekik új hazaként védelmi és megélhetési szempontból egyaránt alkalmas Duna-Tisza közti területet. A hagyományokból merítő Anonymus leírása nem csupán a nomád népek hadviselésének és szokásainak ismerete alapján fogadható el, hanem lelki motívumok és régészeti ismereteink alapján is. A primitívekhez és a nomádokhoz lelkiileg még elég közelálló XII. századbéli magyarság az előtte rendkívül fontoságú honfoglalás kiemelkedőbb motívumaira igen pontosan emlékeztethet, hiszen tudjuk, hogy a nomád népek hagyományai éles pontossággal kiterjednek visszafelé 7—8 nemzedékre.¹³ Sokáig valószínűtlennek tartották Anonymus előadását a honfoglalás lefolyásáról, holott annak, hogy Árpád az új terület megközelítésére és megszerzésére az északkeleti lejtőt választja, természetes oka van. Az Etelközben is jórészt a folyók, a vizek mentén élhetett, a Dnyeszter és Bug folyók mentén és forrásvidékein nemcsak a még megmaradt és a besenyők végzetes támadására tova futott többi magyarságot vehette föl, hanem magához vonta a folyók felsőbb vidékein tanyázó többi török vagy meghódított szláv népeket is. Árpád mindenesetre tekintélyesebb számú néppel és sereggel kelhetett át a széles vereckei lejtőn és komoly ellenállás nélkül megszállhatott a felső Tisza vidékén.¹⁴ Árpád

¹³ Kirgizeknél mindenki tudja őseit hetediziglen. (Reclus Geographia Universelle V. 444.) Középkézsi törököknél szokás, hogy a 15 éves ifjúnak tudnia kell a 7 ős neveit. (Vámbéry: A török faj 273.)

¹⁴ A Bodrogyvidéken, mint ősi szállóhelyen, nagy számban találhatók honfoglaláskori temetők. Hóman B. a nyugatra költöző magyar nép számát, asszonyokkal és gyermekekkel együtt 500.000 emberre teszi (Magyar

az új hazában is a legnagyobb folyó, a Tisza mentén halad előre s egy-egy nagyobb folyótorkolatánál újabb szállást tartva, rajukat bocsájt ki seregéből a távolabbeső földek meghódítására. Serege az aránylag kisebb csatározások révén keveset fogyott, sőt a nomadizáló népeket mind fölvéve, inkább csak szaporodhatott. A nagy folyók mentétől sehol sem tér el. Így ér el a Tisza középfolyásához, ahol megívja az alpári ütközetet,¹⁵ majd a Tisza-Duna torkolatához, onnan a Duna folyását követve a mai Csepel szigetéhez. Anonymus előadása szerint „Tábort ütöttek a nagy sziget mellett, majd Árpád vezér, meg nemesei bevonultak arra. Mikor látták a helynek termékenységet és gazdagságát, továbbá, hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszersmind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda és ott legeltessék.”¹⁶

A Duna vonaláról kiindulva veszi azután birtokba Árpád serege — Paufer és Hóman szerint 900 nyarán — a dunántúli dombos vidéket.¹⁷ Árpád — Anonymus előadása szerint — három sereget küld Pannonia elfoglalására, az egyiket a Duna mentén Baranya felé, a másikat a Balaton mellékre, végül a harmadikat a felső Duna vidékére, lehetőleg a folyók mellékét követve.¹⁸ „Az északnyugati felföld birtokba vételére 902-ben került sor, mikor a magyarok Morvaországot megtámadva, a Vág és Nyitra melléki szlávokat saját fennhatóságuk alá hajtották. 902 végére befejeződött az új haza meghódítása.”¹⁹

A mai történetírók Anonymus értelmezésénél nem csekély hibákat követnek el, mert a honfoglalás megítélésénél oly tu-

történet I. 119). Hóman a kétfelől, északnyugatról és Erdély felől való megszállás híve ugyan, azonban Anonymusnak az északnyugati megszállásról szóló leírása nagy vonásokban való igazságát szintén elismeri. (Hóman: A magyarság honfoglalása stb. 39–40.)

¹⁵ V. ö. Anonymus c. 40.: „A diadal után Árpád vezér meg vitézei innen tovább vonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvélytónak mondanak s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett.” U. o. „Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva mocsárig és a Körtvélytől Alpár homokjáiig”... — Pais D. Anonymus térképén a Gyümölcsény-erdőt és a Körtvélytót Szeged mellékre teszi.

¹⁶ Anonymus c. 44 Pais D. Magyar Anonymus 77

¹⁷ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30. Paufer Gy.: A magyar nemzet története Szt. Istvánig. 41.

¹⁸ Anonymus c. 47, 48, 50, és I. Pais D. Anonymus térképét!

¹⁹ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30.

datosságot és lelki világot tételeznek fel, melyek nem voltak meg Anonymusban sem, még kevésbé Árpádban és a honfoglaló magyarságban. Amit Anonymus a honfoglalás lefolyására nézve a saját korabeli állapotokkal színezve mond, át kell írunk a honfoglaláskori magyarság lelki világára és annak legkitünőbb reprezentánsára, Árpád személyiségére. Nem sok valószínűséggel bírnak a Szekfü Gyula által hangoztatott tételek, melyek szerint „Árpád tudatosan helyezte át uralma súlypontját a Dunántúlra” s a „Nyugathoz való közeledés lehetősége” volt egyik motivuma elhatározásának, mellyel hatalmát épen Pannoniában vetette meg.²⁰ Ha a honfoglaló magyarság és annak vezére, Árpád nyugatra való törekvésének kérdésében helytálló feleletet óhajtunk adni, a magyarság akkori helyzetéből és Árpád egyéniségéből kell kiindulnunk. Árpádnak, sem mint kiváló egyéniségnek, sem mint népe fiának nem lehetett a nyugatra való törekvés központi, jelentős gondolata. A magyarság, mint a Fekete tenger mellékéről most már véglegesen elűzött nomád nép keres a maga számára új területet. Árpádot és népét mindenekelőtt az a gondolat hajtja, hogy a félelmes besenyőktől, akik már Levédiából is Etelközbe szorították, lehetőleg minél távolabb s minél védettebb helyen legyenek. Hogy a besenyőktől való félelem milyen erős lehetett bennük, azt a magyarság későbbi viselkedése is elárulja. Biborban született Konstantin így ír a magyarok és besenyők egymás közti viszonyáról: „A turkok nemzete szintén nagyon tart az említett besenyők nemzetétől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget és majdhogy megsemmisült általuk. És ezért félelmesek a besenyők a turkok előtt, úgy, hogy féken tarthatják őket”²¹ Amikor pedig a görögök már az új hazában letelepedett magyarságot felszólítják, hogy támadják meg a besenyőket, foglalják el földjüket és telepedjenek vissza oda „erre a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: Mi bizony nem megyünk neki a besenyőknek, mert nem bírunk velők. Nagy a földjük, sok a népök és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük.”²² A magyarok tehát az új haza keresésében keletre nem mehettek, mert ott voltak a rettegett besenyők, dél felé sem, mert ott voltak az ellenséges bolgárok, akik a görögök és a segítségükre siető magyarok fölött 895-ben

²⁰ Szekfü Gyula: A magyar nemzet életrajza, 25. V. ö. Hóman B. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése 47. és Magyar Történet 122.

²¹ MHK 110. De adm. imp. 3. fej.

²² M. H. K. 112. De adm. imp. 8. fej.

győzedelmeskedtek, észak felé szlávok és egyéb törzsek állták útjokat s különben is az ekkor mindenekelőtt nomadizáló magyarságnak a nagyon is erdős terület nem volt megfelelő. Nyugatra *kellett* tehát menniök, mert a nyugatra fekvő terület megszerzésében a gyér és politikailag laza népesség részéről legkisebb ellenállással találkoztak és mert ez a terület mindenképen megfelelt az elsősorban lovas és nyájtartó magyaroknak, akik a Duna-Tisza területét előbbi kalandozásaikból már ismerték. A magyarság etelközi hadjárataiban sem azért kalandozik nyugat felé, mintha a nyugat felé való orientálódásra politikai érzelme hajtotta volna, hanem mert dicsőséget és gazdag zsákmányt szomjúhozó nomád nép lévén, Etelközben a gazdagabb nyugati és déli országokat könnyebben fölkereshette.²³ A Nyugat felé törekvés az új hazán belül való elhelyezkedésben sem játszhatott fontos szerepet. Árpád és törzse azért hagyja hátra tiszavidéki szállását, mert a rettegett besenyőktől a Duna vonala jóval távolabb esik s a fővezérnek és derékhadának mindig a legbiztosabb pontot kell elfoglalnia. A Duna vonala, a Csepel szigete, a Sárrét mocsara könnyű szerrel védhető helyek, legelők tekintetében pedig a Duna két partja a maga vízdús helyeivel talán még a Tisza-Maros szögénél is jobban megfelelt. Ezért foglalja el Árpád a Duna középvonalát, nem pedig a Dunántúlt, vagy a Duna felső vonalát, mely utóbbi területek pedig a Nyugathoz még közelebb esnek.²⁴ Árpád lelki szemeivel nem csupán Nyugat felé tekint, hanem ép oly mértékben Kelet felé. A Kelet és Nyugat határán fekvő, Kárpátok övezte új haza fejedelmében tehát a földrajzi helyzet súlyánál fogva inkább csak erősödhetett ez a kétfelé tekintés.

Egy fejedelmi vezért nem a későbbi századok szemszögéből nézve, hanem saját korából és népe akkori állapotából kiindulva kell megítélnünk. Árpád és a honfoglaló magyarság a

²³ Evvel szemben v. ö. Hóman: Magyar Történet I. 73.

²⁴ A Dunántúlt csak a IX. század első felében szállhatta meg nagyobb mértékben a magyarság, amikor Árpád ivadékai (*Jutas, Fajsz, Tevel, Tarhos, Tormás*) már a Dunántúl keleti felében (a mai Veszprémben és Somogyban) gazdag birtokosok (V. ö. Biborban sz. Konstantint MHK 128. és Hóman Magyar Történet I. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában c. térképét). Egy kitünőleg állattenyésztő nép egyelőre csak a dombozabb vidék lejtőjéig telepedhetett le. V. ö. hogy a Krónika szerint Árpád a Noe hegyen (Székesfejérvár környékén) tart szállást. Hogy ez a vonal lehetett a honfoglaló magyarság első dunántúli határa, erre mutatnak 1. Anonymus, ki szerint Árpád és seregei a Pákozd hegy alatt (c. 48) és Bodaik hegyénél (c. 50) ütnek szállást, 2. a növényföldrajzi tények: a középdunavidéki és a középtiszavidéki flóra a Vértes aljáig terjed (V. ö. Rapaics R. Magyarország életföldrajzi térképe (F. és E. 1922, 93—99), 3. a Fejérvár környéki nagyobb számú honfoglalás korabeli sírok.

IX. század magyarságának kivirágzása és teljes kibontakozása. Ez a magyarság már az előző századokban elhagyja a primitivitás sok tekintetben közömbös fokát. A kultúra által még kevésbé bénított, élénk és tanulékony szellemével már a Don és Kubán közötti (helyesebben kaukázusvidéki) hazájában is számos földművelő vonást fogad magába. Minthogy azonban kaukázusvidéki hazája a steppe területére is természetszerűleg átnyúlik, a magyarság lelki alkatának kialakulásában mindennek előtt a nomád állattenyésztő vonásokat tartja meg. Amikor pedig letelepültségét jobban biztosító kaukázusvidéki hazájából továbbszorítva újra vándorlásra kényszerül, Levédiában és Etelközben ez a lelki alkat a nomadizálás irányában újra igen erőteljesen visszafordul. Mint harcos nomád nép, rablókalandokra járnak és rabszolgákkal kereskednek. Az állattenyésztés, a rabszolgákkal végzett földművelés és zsákmányolás következtében meggazdagodnak, öntudatosabbak, tekintélyesebbek lesznek és a nomád népek jellegzetes pompaszeretetét is kivirágoztatják. A nagyfokú nyereségvágy a többi nomád népekhez hasonlóan kapzsiakká és fortélyosokká teszi őket. Hadviselésüket vitézség és értelmesség jellemzik, emellett a primitívek testvéries érzelmei sem hiányoznak belőlük.

Erről az állattenyésztő, de a földművelésben sem hátramaradt nomádos kultúrájú magyarságról élénk képet adnak a történeti források. Ibn Rusta szavai szerint: „*Sátraik vannak s oda mennek, hol a legeltetésre (több) fű kínálkozik*“... „*Sok szántóföldjük van. A velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak s őket termékekből álló nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik*“.²⁵ Bölcös Leó viszont így emlékezik meg róluk: „*Követi őket az állatok, mének és kancáknak sokasága, részint élelem és tej nyérése végett, részint hogy sokaknak tartassanak. Nincs körülárvolt táborhelyök, miként a rómaiaknak, hanem a csata napjáig nemzetségek és ágak szerint elszéledve télen és nyáron szakadatlanul legeltetik lovaikat*“.²⁶ Ibn Rusta leírja, hogy: „*A szlávokat meg-megtámadják s foglyaikkal a tengerparton a rûmi birodalom egyik kikötő helyére mennek, mely Karkh-nak mondatik... Amidõn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a rûmiak eléjükbe jönnek s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik áttaladják s cserében byzanti (rûmi) aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más rûmi árukat kapnak*“.²⁷ Gardizi a levédiai ma-

²⁵ M. H. K. 168, 169.

²⁶ MHK 35. Bölcös Leó c. 51. 52.

gyarságról a következőket mondja: „*A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyem szövetből készült, fegyverzetük ezüsttel beront, fényt kedvelők*“.²⁸ Böles Leó szerint „a turk törzsek álnok és határozásaitak palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek; hajtya telhetetlen kincsvágytól, esküt semmibe sem vesznek, szerződéses kötéshez magukat nem tartják“.²⁹ „Rettenthetetlenül veszik szemre a nekik kedvező alkalmakat és nem anyyira kézre vívott harccal és hadaik erejével iparkodnak az ellenségen győzelmet venni, hanem csalogatják és meglepni szeretik és a szükségesek megszerzésében korlátozzák“.³⁰ „Nagyon búsulnak azon, ha valamelyikök a rómaiakhoz szökik át“.³¹ „Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmas gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“.³²

A magyarság legfőbb vezére, Árpád sem lehetett természetesen más, mint amilyen népe: vitéz, bátor, tekintélyes, értelmes, sőt fortélyos és ravasz, uralkodni tudó, fénytkevelő. További egyéni képességeinek kifejtése az, amely Árpádot népe fiai közül, mint lángelmét kiemeli. A lángelmét az határozza meg, hogy életének azon a pontján, amelynél lehetősége nyílik lángelműséget követelő feladatok elvégzésére mimódon tűzi ki és valósítja meg céljait. A lángelmét műve létrehozásában mindig bizonyos teljesség és arányosság jellemzi, célkitűzéseit mindig ahhoz méri, amit megteremteni óhajt. Árpád mint kicsiny, de fiatalos hevű nép öregedő vezére szintén arányos célt tűz ki, azt, hogy nomádok jellegű népének letelepülésre alkalmas hazát adjon. Egyéni érdeme, hogy féktelenségre hajló, a függetlenséget nomád ember módjára szerető népét a legnagyobb veszélyben össze tudja tartani, nemes és kivihető célt tud eléje kitűzni és ezt a célt az új haza elfoglalásával véghez is viszi.

Ha sorra vesszük, hogy e cél elérése során milyen egyéni vonásokat és eredményeket tulajdoníthatunk Árpádnak, akkor ezek között első helyen áll az általa alapított erős fejedelmi hatalom, melynek jelentősége a honfoglalás vállalkozásán is messze túlterjed. Ennek a hatalomnak a lehető kereteit a nomád népek

²⁷ MHK 169—170.

²⁸ MHK 172.

²⁹ MHK 34, c. 46.

³⁰ MHK 34, c. 47.

³¹ MHK 40, c. 65.

³² MHK 33, c. 44.

államszervezete természetesen előre meghatározza. A nomád fejedelem, eo ipso tekintélyes, háborúban rettegett és kegyetlen úr, hiszen a féktelen, független nomádok vezére teljes fegyelem és alárendelés nélkül nem is mutathatna fel sikereket. Bölcs Leó mondja a már egyetlen fő (valószínűleg Árpád) uralma alatt álló turkokról: „Ezt a népet pedig, jöllehet egyetlen főnek uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá.”³³ Viszont a szó mai értelmében Árpád semmiesetre sem lehetett autokrata, mert a teljhatalmú egeduralkodást a nomád államszervezet egyenesen kizárja. Az etelközi magyarok közös tanácsban választanak első fejedelmet s még Biborban született Konstantin korában is, tehát Árpád után körülbelül negyven évvel a turk, azaz magyar törzsek fejedelmei együtt határoznak a besenyőkkel való háború fölött. Kétségtelen azonban, hogy Árpád volt az, aki megszüntette a kettős fejedelemségnek a nomádoknál gyakori, de sokszor szétesésre vezető intézményét. A kettős fejedelemség intézménye nem más, mint a főnöki, kormányzói hatalom kettéoszlása. Azon a fokon alakul ki, mikor a harciasságot képviselő fiatal vezér kezébe megy át a primitíveknél még az öregek, az atyák kezében levő vezetés. Éles alakban különösen a nomád népeknél szokott megjelenni.³⁴ Anonymusnál még az atya, Almos vezeti a magyarságot a honfoglalás földjére és bizánci forrás szerint a bolgár háborúban Kurszán még vezértársa Árpádnak.

A honfoglalás során azonban, mikor Árpád mind a két, szinte egyenrangú méltóságot saját személyében egyesíti, tekintélye súlyánál fogva változtatja meg a kettős fejedelemség intézményét. Mint jeles vezérnek és fejedelemnek, Árpád tekintélye a honfoglalás sikerei során csak öregbedhetett. Ennek egyik következménye, hogy nem csupán az összes többi méltóságok, a kende, a gyula, a horka most már nem melléte, hanem alatta állva, az ő nemzetségéből kerülnek ki, de halála

³³ M. H. K. 33—34. c. 45.

³⁴ L. Pl. nemcsak a magyaroknál a *kende* és a *dsila*, a kazároknál a *khákán* és az *isa* ellentét (MHK 153 és 167), hanem a *hunoknál* Attila és Bleda, előttük Oktar és Roas uralkodnak (Jordanes XXXV.). Az avaroknál is két uralkodó van, az *iugur* és *khagán* (V. ö. Nagy G.: A honfoglalók. Ethn. 1907. 329—339.). A türköknél gyakori a két (testvér) uralkodó (Németh Gy. i. m. 194). A görögök nomád korszakában a nép két vezetőjét igen gyakran megtaláljuk (l. az Ilias II. énekét), ahol a görögök és trójaiak vezérei rendszerint két fejedelem, pl. Idomeneus és Meriones, Glaukos és Sarpedon. A bizánci forrásokban a VI. században (527) a bosporus közelében lakó hunok fejedelmei: *Topoas* és *Movyeqis* (Németh Gy. i. m. Mogyeri és Ogurda), talán szintén idevet.

után arról sem lehet szó, hogy más, mint az ő családjából való legyen a magyarok első fejedelme.

A forrásokból határozottan kiolvasható, hogy megválasztásától kezdve s a honfoglalás egész folyamán keresztül erőteljes nemzeti politikát folytat, mely az ő tágabb értelemben vett családjából, nemzetségéből indul ki. A primitív emberből továbbfejlett lánghelme maga köré gyűjti és előnyben részesíti a saját véreit és fajtáját. Hasonló politikát űznek később Dzsingiz kán, akinek legtöbb vezére mind az ő véreiből való s Napoleon, aki lényegében ugyanazt teszi, amikor vezereit, magához hasonlóan, a feltörekvő alsóbb társadalmi rétegből választja s a meghódított országokat vérei között osztja szét. Árpád sajátos célja: a honfoglalás kivitelénél vezereit legnagyobbbrészt saját nemzetségéből és a Magyar törzsből választja.³⁵ Előd, Szabolcs, Tas, Lél, Botond, Tétény (Tuhutum) — hogy csak a főbbeket említsük — mind Árpád nemzetségéből, vagy törzséből valók.³⁶

³⁵ A nomád „törzs” elsősorban hadi, politikai alakulat (I. Hóman B. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése 23.). Előfordulhat, hogy olyan nemzetségek is tartoznak hozzá, amelyek legfeljebb névleg rokonok. A rendszer eset mégis az, hogy a törzs zömét egymáshoz közeli vérrökon nemzetségek képezik. A törzs irányítását is rendszerint a közel rokon nemzetségek határozzák meg.

³⁶ Nézzük csak a honfoglalás hét vezérének Anonymus által adott genealogiáját. Minthogy a magyarság a nemzetségek őseire a XII. században még nagy pontossággal emlékezhetett, joggal föltehetjük, hogy ez a genealógia általában hiteles:

Előd	Tas	Tétény (méltóság név)	Kend (méltóság név)	Ond	Huba	Álmos (Árpád)
Szabolcs	Lél	Horka (méltóság név)	Kurszán	Ete		
Árpád törzs (Szabolcs Féher m.-ben birtokos.)	Árpád vér (Tas Pest m.-ben birtokos, Tas Árpád családjá- nak kedvelt ne- ve, v. ő. B. sz. Konstantin; Árpád unokája Taszész.)	Árpád törzs (Tétény Pest m.-ben bir- tokos)	Árpád törzs (Kurszán Pest m.-ben birto- kos, v. ő. Ano- nymus Kurszán vára Buda mellett.)			

Árpád hét vezére közül tehát 4, sőt 5 Árpád véréből vagy törzséből való. Amde nézzük a többi híres vezért és ivadékait:

Hülek (Árpád nagybátyja)	Külpény (Tas nagybátyja)	Ösbő	Öse	Bogát	Velek	Apafarkas
Zovárd Kalocsa	Botond	Szalók (Veszprém m.-ben birtokos.)	Örkény (Pest m.-ben birtokos ?)	Bulcsu (méltó- ságviselő a ve- zérek korában I. B. sz. Konstan- tin: apja Kálé Karkhasz.)		Agmánd
Árpád vér	Árpád vér	Árpád vér	Árpád törzs			

V. ő. Hóman: Magyar történet. I. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában c. térkép.

A kiváló vezér tehát nem csupán irányítja az egész haditervet, hanem vérei, vezérei révén reányomja bélyegét honfoglalási hadjáratára s az egész területet elsősorban vérei, nemzetsége között osztja szét. Ezek után természetes, hogy Árpád fejedelem nemzetsége és törzse: a *magyar* lesz az egész nemzet névadója is s a régi nevek: onogur, szabir, türk helyett mindinkább a *magyar* fog szerepelni. Amint a történeti források töredékes adatai egymás mellé sorakoznak, az általános emberi és népi vonások mögött mind több egyéni vonás bontakozik ki Árpád alakjában. Ahogyan erős vezéri hatalmát megalapozva, a kettős fejedelemség intézményét mellőzi, a honfoglalás művét szervezi és végrehajtja s végül erőteljes nemzetségi politikájával nemzetét az új hazában is összefogni igyekszik: mindezekben azt az arányosságot, mérsékletet, céltudatosságot és lendületet mutatja, amelyek kitűnően a lángelme tulajdonságai. Biborban született Konstantin kifejezése: „Árpád, Turkia nagy fejedelme“ nem csupán egyszerű cím, hanem a nagy egyéniség lényegét juttatja érvényre.

Nemzete, melyet a nagy cél érdekében, erős kézzel összefogott, Árpád halála után bomladozóban van. A magyarság a kalandozásokat most már egységesebb cél nélkül, inkább a zsákmányolás kedvéért folytatja. Árpád vérének azonban — bár a kegyelet folytán mindig családjából való az első vezér — nincs meg a teljes tekintélye. Nem volt az már Árpád fia, Zoltán alatt sem, amikor a kalandozó vezérek: Lél, Bulcsu, Botond nagy hírük révén előtérbe kerülnek. Az eredetileg egy kézben összefogott hatalom mindinkább a periferiákra, egy kézből több kézbe süllyk át. Bulcsu a Balaton szélső végén birtokos, Botond a délvidéken, Lél a Kisalföldön, a „nagy, hatalmas“ Gyula Erdélyben. Természetes ezek után, hogy a már fegyelmetlenebb magyarságot a németek lebíráják s 955-ben a magyar had, a leghíresebb kalandvezérekkel Bulcsuval és Lélel az élén, megsemmisült a Lech mezején. Majd egy emberöltőnek kellett elteltie, hogy a magyarság a maga friss, alapjában meg nem rendített életerejével megújhódjék s mindjobban áttérve egy más, földművelőbb és kevésbé zárt jellegű kultúrára, benne új lángelmék támadjanak. Árpád zseniális elgondolásait a most már *családi*, nem pedig *nemzetségi* politikát folytató Géza és az egész nemzetet új alapokon összefogó *Szent István* a megváltozott viszonyokhoz nagyszerűen alkalmazkodva alakítják át egy újabb életformára. Hogy a magyarság sorsának e fordulópontjain oly lángelméket tudott létrehozni, akik nem-

zetük energiáit összefogták és új célok felé irányították, ebben nagy része van a magyarság fiatalos vonásainak, friss életéréjének, alkalmazkodó képességének. A lángelme létrejövetelének lehetősége minden olyan népnél nagy mértékben fellelhető; amely a véletlen, vagy kedvező körülmények folytán meg tudta őrizni a primitívek szellemi frissességét, csodálatos feltaláló készségét, a lelki alkatelemeknek, az érzelmeknek és az akarattal minden korláttól, az állandó foglalkozásoktól, a társadalmi kényszerektől függetlenebb mivoltát. A magyarság a kedvező, vagy néha nagyon is kedvezőtlen, de mindenesetre rugalmasságot, sokoldalúságot követelő körülmények között mindmáig meg tudta őrizni azt a fiatalos jelleget, mely jobb jövőjének egyetlen biztosítója. Széchenyi a maga lángelméjével épügy meglátta ezeket az eredeti képességeket, amint meg tudta ragadni e képességek egyik legvégső gyökerét is: „Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei és hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénség és a koporsó“. „A magyarnak a vezérek alatt való élete: születése. Szent István, Szent László ideje: gyermekora. I. Lajos és Mátyás alatti élete: serdülő kora, Mária Terézia alatti kora: fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövőendő lesz emberkora!“

Bibó István.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

III. A baskir kérdés és Jugria.

Hóman Bálint kimutatta nagy forráskritikai tanulmányában, hogy a magyar krónikák őse, a László-kori Gesta, megemlékezett a keleten lévő Magna Hungariáról, mint a magyarok őshazájáról, ahonnan a hét vezér a magyarokat kivezette.³⁷ Ennek a nagy, vagyis ősi Magyarországnak a fekvését a László-kori Gesta talán csak úgy határozta meg, hogy az kelet felé a meotisi mocsarak környékén feküdt. Ezt a meghatározást olvassuk ugyanígy az Anonymusnál (versus orientem), és így idézi a Riccardus-féle jelentés is az őskrónika szavait. Hogy az őskrónikának az Anonymusnál Dentumoger néven emlegetett őshazáján Lebedia értendő, nem lehet kétséges. A László-kori gesta esetleg megemlékezett az őshazában vissza-

³⁷ Hóman, A Szent László-kori Gesta Ungarorum 1925. 34. l.

maradt magyarokról is, de ez az őskronika leszármazottainak szövegéből nem tűnik ki egészen határozottan. Azonban ez egyáltalán nem lehetetlen, mert hisz Konstantinos Porph. is megemlékezik arról, hogy a besenyőktől szenvedett vereség után a Perzsia felé költözött magyarokkal a dunamentiek követek útján még a 10. század folyamán is érintkezést tartottak fenn. Így tehát ennek az emléke a 11. században még szóbeli hagyomány útján is fennmaradhatott.

Amint Hóman kimutatta (i. m. 34. l.), Viterbói Gottfried „Memoria Seculorum” c. művében (1185) szintén a László-kori gestából merítette a magyar őshazára vonatkozó tudását. Az őshaza fekvésének meghatározásánál ő is hivatkozik a meotisi mocsarakra, ami szintén Lebédiára utalna. Az a megjegyzése azonban, hogy a régi Magyarország Ázsia és Európa határán van, már inkább Baskiriára illik, mint Lebédiára. Viterbói Gottfriednek vagy zavarosak voltak a földrajzi ismeretei (ami bizony nagyon könnyen meglehet), vagy pedig arra kell gondolnunk, hogy valami olyan értesülése is volt, amely Nagymagyarországot Baskiriába helyezte. A magyar őshazát, illetve a magyarok első határát ugyanis Ibn Rusta és Al Balhi, amint láttuk, már 900 körül Baskiriába helyezik. Európai utazók közül Nagymagyarországot először Piano Carpini helyezi Baskiriába az 1245.-i mongolországi útjáról szóló úti jelentésben: tudását a magyar dominikánusok Riccardus-féle útijelentéséből nem meríthette, mert abban Baskiria neve említve nincs.

A magyar dominikánusok, akik 1235 táján útrakeltek, hogy az őshazában visszamaradt testvéreket felkeressék, az őshazáról — a Riccardus-féle jelentésből úgy látszik — semmi mást nem tudtak, mint amit a gestában, vagy annak valamelyik folytatásában olvashattak. Az első négy vállalkozó közül hárman nem érték el eredményt, csupán egy Ottó nevűnek sikerült egy pogány országban magyarokkal beszélnie, akiktől megtudta, merre van a pogány magyarok országa, akiket azonban nem keresett már fel, hanem hazafelé indult, hogy társakat szerezzen a térítés munkájához. Kevéssel hazatérte után azonban meghalt. Halála után Julianus kelt útra negyedmagával, azonban csak őneki egyedül sikerült — nagy fáradságok után — a pogány magyarokhoz eljutnia, akiket a Bjelaja mellékén talált meg Baskiriában. (Útja a Kubán melléki Zichián, Alánián és Nagybolgárországon keresztül vezetett.)

Ezen tudósítások a következő problémák elé állítanak bennünket: tényleg magyarokat talált-e Julián Baskiriában,

megérthették-e egymást, amint állítja, és azonosíthatók-e a mai baskirok ősei Juliánus pogány magyarjaival.

Mivel a magyar őshaza Baskiriában volt, nyilvánvaló, hogy maradhattak ott magyar néptörzsedékek, akiket Julian fel-lelhetett. Az azonban már egyáltalán nem lehet kétséges, hogy a megértés köztük csak részben lehetett lehetséges, hisz az el-válás után, mint látni fogjuk, 600—650 év mult el, és a magyar nyelv időközben rengeteg török, oszét és különösen szláv jöve-vényszót vett fel. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a finnugor eredetű szavak még a mai nyelvben is a legnagyobb százalékszámmal szerepelnek beszédünkben, amint ezt Tolnai Vilmos kimutatta, és még inkább így volt ez Julianus idejé-ben; így tehát egyáltalán nem látszik helyesnek azoknak a nyelvészeknek (Vámbéry, Melich, Gombocz) az állás-pontja, akik a megértés lehetőségét teljesen kizártnak tartják. Semmi esetre sem lehetett Julianus idejében a két magyar nyelvcsoporthoz nyelve között nagyobb a különbség, mint amilyen különbség van ma az egyes szláv nyelvek között. És ha nem is lehet arról szó, hogy pl. tót nyelvtudással orosz regényeket, vagy szerb hősi énekeket lehessen olvasni, azonban ez még egyáltalán nem jelenti azt, hogy egy tót atyafi ne tudna vala-mennyire elpovedálni oroszul, vagy szerbül, amint ezt a há-borúban sokan tapasztalhatták. Ép így meg lehet érteni né-mettel hollandot, sőt jiddist is, pedig az utóbbi nyelv még a szókészletében is nem csekély mértékben különbözik a német-től. Ezért nem látom be Gombocz azon feltevésének szükségs-ségét, hogy a baskiriai magyar néptörzsedék a Kaukázus mellé-kéről költözött északra és hogy így az ő nyelvük is keresztül ment volna oszét és bolgártörök hatáson. Végre is ez a két nyelvi hatás mindössze csak 250 szót jelent, annak is a java-része kultúr szó, így tehát a megértés lehetőségét ennek a szó-készletnek a hiánya nem zárta volna ki. A földművelés dolgai-ról persze, hogy nem igen beszélgethetett volna Julianus a baskiriai magyarokkal, azonban a lovaséletből való következő elbeszélést, amint azt Méssöly csupa ősi magyar szóból meg-szerkesztette, maradék nélkül megértették volna: „A jó izmos ifjú a mezőről nem gyermeklovat vezet elő, hanem serény har-madfű lovat; feket von a fejébe, nyerges tesz a hátára, ken-gyelbe hág, lóra ellik; oldalán tegez, benne tollas nyilak, kezé-ben íj, idege pattan, ha ló vele; úgy megy a hadba“. (N. Ny. I. 214.) Ez a példa, azt hiszem, tanúsíthatja, hogy Julianus és a baskiriai magyarok valamennyire megérthették egymást, még

ha az utóbbiak nyelvéből hiányoztak is a magyar nyelv török, oszét és szláv jövevényszavai.

Egyebekben is teljesen hihetetlennek látszik az a feltevés, amelyet Munkácsira³⁸ hivatkozva Németh is magáévá tesz, hogy a Kaukázusvidéki magyarság egy elszakadt töredéke a véletlen csodálatos játéka folytán pontosan az elhagyott őshazába érkezett volna meg. De hiszen még csak nem is térhetett volna oda vissza, mert a magyarság bizonyára nem kalandvágyból költözött el a Bjelaja mellékéről a Fekete tengerhez, hanem mivel valami más nép onnan kiszorította; így tehát a baskiriai őshaza nem néptelen, senki földje volt, hanem lakott ország.

Régebben szenvedélyes vitákra adott alkalmat tudományos irodalmunkban az a kérdés, hogy a baskirok azonosíthatók-e a magyarokkal. Paulernak a baskir-magyar rokonságról szóló elméletét tudományos köreinkben általában elvetették, legutoljára Gombocz hangsúlyozta nagy határozottsággal ezen elmélet téves voltát (Ny. K. 46, 33). Legújabbban azonban Németh Gyula ismét felújította Pauler agyoncaffolt elméletét.

A *baskir* nevet sokféleképpen magyarázták már eddig, a névnek ugyanis háromféle alakja van: *baskir*, *baskirt* és *baskurt* és így sokféle kombinációra nyújt lehetőséget. A baskirok maguk a *baskir* nevet használják és így hívják őket az oroszok is. A *baskirt* névalak a legváltozatosabb formákban arab íróknál fordul elő (v. ö. Németh i. m. 309.), amely alakváltozatok Németh szerint *başgirt* alakból lettek. A *baskurt* alakra Németh régi irodalmi adatot nem említ; a névnek ez az alakja a 14. sz. első felében mindenestre már használatos volt, mert *başqurd* alakban előfordul al Umari-nak egy 1341/42-ben keletkezett művében (U. Jb. IV. 298). A névnek ez az alakja jelenleg a misertatároknál, csuvasoknál és maguknál a baskiroknál is ismeretes. Ez utóbbi valószínűleg népetimológias alak 'fő farkas' értelemben, amelyet két népmondával is kapcsolatba hoztak (Németh i. m. 311).

Németh e *baskir* nevet Munkácsinak egy korábbi nézetéhez csatlakozva *bäs-(o)γur* ('öt törzs') szóalakból származtatja. Ennek az etymológiának azonban egy súlyos szépséghibája van: az első része köztörök, a vége pedig bolgártörök

³⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy M. a finnugor őshazát is a Kaukázus vidékén kereste, és így nála magától értetődő volt, hogy a magyar töredéket innen költöztette Baskiriába.

nyelvi alak. Ezen a nehézségen nézetünk szerint nem segít Némethnek az a megjegyzése sem, hogy az „*ogur* szót nem köznévnek, hanem népnévnek kell felfogni“. És arra sincs úgy látom példa, hogy a török népnevek végén előforduló *(o)-gur*, *(o)-guz* (törzs') szó *u*-jából *i*, *g*-jéből *k* fejlődött volna. Ezek szerint tehát a névnek ezen Munkácsi—Németh-féle etymológiája is elfogadhatatlan. Ha azonban helyes volna is ez az etymológia, akkor is csak arra a következtetésre nyújтана módot, hogy a baskir nép valami keverék török nép volt. — A baskir nép magyar voltára Németh a névnek *baskirt* alakjából következtet, amelynek a végződésében a magyar *-t*, *-d* kicsinyítő képzőt véli felismerni. Ennek a feltevése azonban nem indokolható valami hasonló kétségtelenül magyar képzésű népnévvel. A *-d* kicsinyítő képző ugyan nagyon gyakori régi magyar személynevekben, rendkívül elterjedt helyneveinkben, ahol speciális funkciót nyert, azonban a magyarban semmiféle nép, vagy néptöredék nevéhez hozzá nincs függesztve, sőt a magyar törzsnevekben sem szerepel. Emellett pedig figyelembe veendő az a körülmény is, hogy a m. *-d* kicsinyítő képző tövéghangzója eredetileg *-i* volt (*-di*), és ilyen alakban szerepel ez a képző azokban a helynevekben is, amelyeket az oláhok még a 13. század előtt vettek át tőlünk (pl. *Mehádi-a* < régi *Mihálydi*), így tehát ennek a tövéghangzónak a *baskirt* név idegennyelvi alakváltozataiban is meg kellene lennie. Különben is érthetetlen, miért nevezte volna magát a baskiriai magyarság baskirocskának és hogy miért használt volna sajátmaga megnevezésére egy felemás török szót.

A *baskir* névre biztos etymológiát én sem ismerek, azonban a *baskir* és *baskirt* alakok egymáshoz való viszonyát — azt hiszem — sikerült tisztáznom. A *baskir* névalak megvan, amint említettük, maguknál a baskiroknál és oroszoknál, akik ezt a névalakot vagy maguktól a baskiroktól vehették át, vagy pedig, ami valószínűbb, valamely, a baskiroktól nyugatra lakó néptől, esetleg a volgai bolgártörököktől. Annyi ebből mindenesetre kétségtelenül kitűnik, hogy a *baskir* névalak a baskirok saját neve, amelyet tőle magától vett át valamely szomszédos nép. A *baskirt* névalak, amint láttuk, először arab íróknál tűnik fel és azt is megállapíthatjuk, hogy az első arab író, akinek a baskirokról szóló tudósítása a legtöbb használható adatot tartalmazza, Al Balhī († 930) értesüléseit hallomásból szerezte; tudósítását ugyanis Németh fordítása szerint (i. m. 302) „úgy mondják“ kitétellel vezeti be. Ezek szerint a nála előforduló

bašdzirt nem baskirnyelvi, hanem valami más nyelvből származó névalak. — A baskirok közelében a 10. sz. elején török népeken kívül (a vogulokat figyelmen kívül hagyhatjuk) csak alánok éltek. Mivel a török nyelv szempontjából a két névalak viszonya meg nem magyarázható, csakis az alán (oszét) nyelv jöhet tekintetbe. Az oszét nyelv szempontjából pedig a *baskirt* névalakot többesszámnak foghatjuk fel. Arra ugyanis van példa, hogy egy kaukázusvidéki népnek a neve bizánci írónál oszét többesszámi alakban jelenik meg: A VI., esetleg már az V. századtól kezdve a Terek torkolata környékén a Káspi tenger mellett lakott egy *barszül* nevű bolgártörök törzs, amelynek a neve a IX. században a három volgai bolgártörök törzs között is szerepel. Ennek a törzsnek a neve Theophil. Simokattesnél *Βαρσὺλτ* alakban fordul elő, amely névalakban Markwart is, — aki iranista volt — oszét plurálist ismert fel (v. ö. U. Jb. 4, 328). [Érdekes módon ennek a törzsnek a neve szír forrásokban az örmény plurális alakjában jelenik meg.] Vagy talán ez a névalak is magyar deminutivum? Ezek szerint a *baskirt* névalak azon nem is csekélyszámú népnevek sorába tartozik, amelyek többesszámi alakban kerültek át egy másik nép nyelvébe. A magyarban ilyen az *olasz* név, amely a szláv *vlach* népnévnek a többeséből származott, ilyen a románnyelvi többesszámot képviselő *arnóc* (albán); a *moszlim* szó többese szerepel a *muzulmán* és a *böszörmény* nevekben. Idetartozik a magyar *hajdu* szó is, amelyről ismeretes, hogy magyar többesszámi alakban majdnem egész Európában elterjedt (pl. német *Haiduck, die Haiducken*). — Konstantinos *Σάβαροι* (*ἄσφαλοι*) néven említi azt a magyar — vagy esetleg csak a magyar törzsszövetséghez tartozó török — néptörödéket, amely a Kur mellékén Georgiában telepedett le. A felhozottak után, azt hiszem, az olvasó nem fog csodálkozni, hogy ebben a névalakban szintén nem magyar deminutivumot látunk Németh Gyulával, hanem oszét plurálist.

Már Pauler rámutatott arra, hogy két magyar törzsnévhez hasonló név akad a baskir törzsnevek között is: *Jenej* ~ *Jenő*, *Jurmaty*, *Surmaty* ~ *Gyarmat*. A baskir-magyar azonosság bizonyítékai között hivatkozik ezekre Németh Gyula is. Azonban épen Németh Gyula bizonyos megállapításaiból következik, hogy ezek a törzsnevek erre vonatkozólag érvként nem hozhatók fel. Kimutatja ugyanis a magyar *Jenő* és *Gyarmat* törzsnevekről, hogy ezek nem magyar eredetű nevek, hanem bolgártörök törzsnevek. Így tehát ezzel az etymológiával egy-

részt azt bizonyítja, hogy a magyarsághoz törökök is csatlakoztak, másrészt pedig ugyanezen török törzsnevek segítségével azt is, hogy a mostani török baskirok eredetileg magyarok voltak. Az utóbbi következtetésre ez a két törzsnév annál kevésbé alkalmas, mert hisz a baskir törzsnevek között akad olyan bolgártörök törzsnév is, mely a magyar törzsnevek között nem szerepel. (Németh i. m. 315).

Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy *Jurmaty* és *Surmaty* nem egy baskir törzsnek különböző hangalakot képviselő neve, hanem két különböző baskir törzsnek a neve. Ha tehát Németh Gyula azt tudja kimutatni róluk, hogy mindkét törzsnév a magyar **Gyormatu* törzsnévből származik (i. m. 309), úgy ennél a névmagyarozatnál ismét csak az tűnt ki, hogy a nyelvészeti formalizmus módszereivel többet lehet bebizonyítani, mint amennyi egyáltalán bizonyítható; mert hisz az elköltözés hipotézisének alapján csak az volna feltehető, hogy egy bizonyos baskir törzsnek a neve egyezik egy bizonyos magyar törzsnek a nevével, de semmiesetre sem az, hogy kettő egyezik vele. A baskir *Jurmaty* törzsnevet különben sem lehet semmi okunk a magyar *Gyarmat* törzsnévvel összefüggésbe hozni, mert a k ö z t ö r ö k j o r- ,elfáradni' igéből képzett szabályszerű baskir nyelvi alaknak tekinthető (Németh i. m. 253—54) ,fáradhatatlan' értelemben. Hasonló jelentésű török törzsnévre pedig egész sereg példát említ Németh Gyula is (i. m. 49. l.). A magyar szókezdő *gy*-nek a baskirban, amint ezt Németh is megemlíti (i. m. 309), *d'ž* volna a szabályszerű megfelelője. Mivel azonban a baskirban *d'ž*-vel kezdődő, a magyar *Gyarmattal* egybevetethető törzsnév nincs, az egyeztetést kiegészítő hipotézisekkel nem erőszakolhatjuk, hogy azután erre a problémátikus egyeztetésre messzemenő következtetéseket építsünk.

A *Jenej* ~ *Jenő* egyeztetés alapján a baskir és magyar törzs azonosságát azért nem lehet kimondani, mert az etymológia alapja méltóságnév; a méltóságnevek pedig, amint erre éppen Németh Gyula mutatott rá, török törzsnevek között különösen nagy számban szerepelnek (i. m. 44—48). A magyar *Tarján*-nak megfelelő török *tarhan* méltóságnév pl. törzsnévként előfordul a csagatájoknál és türkmenekeknél és önálló népként előfordul egy 16. századi orosz oklevélben is (Németh i. m. 258—59). Ennek ellenére Németh is szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy történeti összefüggés ezen törzsek között fel nem tehető. Ezért nem lehet okunk arra sem, hogy a névegye-

zés alapján a baskir *Jenej* és a magyar *Jenő* törzsek között valami történeti összefüggést feltegyünk.

A baskiriai magyarság emlékeként hivatkozik Németh Gyula Munkácsi nyomán még egy 1539.-i orosz oklevélre (i. m. 308), amelyben együtt vannak említve *tarchan*, *baskir* és *mozerjan* tatárok. A *mozerjan* névről ugyanis azt teszi fel, hogy az a *magyar* név régi *mogyeri* alakjának orosz továbbképzése. Németh Gyula az argumentumok hajszolása közben, úgy látszik, nem vette észre, hogy ezen adattal, illetve a *mozerjan* név eredetéről való magyarázatával tulajdonkép a baskir-magyar azonosságra vonatkozó elméletét már önmaga döntötte romba. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a *mozerjan* tatárok azokkal a magyarokkal azonosak, akik az elmélet szerint a Kubán mellékéről költöztek Baskiriába, akkor a *baskirok* semmi esetre sem lehetnek ezekkel azonosak, mert hisz az oklevélben külön néven vannak említve. Ez az ellenérv számomra azonban mégis elesik, t. i. Németh Gyulának a *mozerjan* név eredetéről való felfogása egyáltalán nincs annyira megalapozva, hogy ehhez az egyetlen névhez messzemenő következtetéseket fűzhetnénk. Németh Gyula ugyanis ezt a nevet Munkácsi Bernát egy közleményéből vette át, aki viszont Szmirnov orosz tudós könyvéből idézte. Hogy Szmirnov honnan vette, nem tudom; de az bizonyos, hogy sem Munkácsi, sem Németh nem látta azt az állítólag Šack városában őrzött 1539.-i oklevelet, vagy annak fényképét, amely ezt a nevet tartalmazza. Ilyen esetben ugyanis, amikor egy névre messzemenő következtetéseket vagyunk esetleg kénytelenek építeni, a legnagyobb filológiai pontosság elengedhetetlenül szükséges. Nekem ugyanis a Németh közlője adatokból az a jól megokolható gyanúm támadt, hogy abban az oklevélben esetleg a *možarjan* alakot olvashatjuk. Megemlíti ugyanis Németh egy másik orosz kutatónak a műve nyomán (i. m. 326), hogy Kazán vidékén 1551-ben szerepel a *možar* népnév *tarchanokkal* együtt. Ezek a *tarchanok* pedig szerepelnek az 1539.-iki oklevélben is, és így nagyon valószínűnek látszik, hogy az 1539-iki *mozerjanok* azonosak az 1551-iki *možarokkal*. Az 1539-iki *mozerjanok* t. i. nem Baskiriában szerepelnek, hanem Kazántól délkeletre Temnikov vidékén Középoroszország tambovi kormányzóságában. Ezen a vidéken pedig van több *Možarovka*, *Možarovo*, *Možarovskaja* nevű falu, de ezek a helynevek előfordulnak a kazáni kormányzóságban is, és amint az utóbbiak az 1551-iki *možar* név emlékét őrizték

meg, úgy az előbbieket nyilván az 1539-iki *možerjanokét*. Ha pedig ennek a névnek eredeti alakja *možar*, akkor a magyar név *mogyeri* alakjával való egyeztetés lehetsége eselik.

Hogy ezek a *možar*-ok ki-, mifélék, azt nem tudom. Mindenesetre ismerni kellene a pontos orosz kiejtést, (az oroszok t. i. a hangsúlytalan *o*-t is *a*-nak ejtik), az orosz hangfejlődést és azt, hogy az orosz *ž* miféle török hangoknak felelhet meg. Él ugyanis Baskiriában egy — az orosz névnek német átírása szerint — *meschtscher* nevű nép (egy részük eloroszosodott már, részben pedig tatárul, részben pedig valami csuvas-tatár keveréknyelven beszélnek), akikről azt olvasom *By h a n n*ál (*B u s c h a n*, i. m. II. 890), hogy a 14. században Tambov, Rjasan és Pensa vidékén laktak és hogy Kazán elfoglalása után menekült nagyobb részük a baskirokhoz. Azt pedig a Németh által közölt adatokból tudom, hogy épen a *mescserek* ezen régióbeli települési területén fordulnak elő a *možar-mažar*-féle helynevek. A két utóbbi név esetleg összefüggésben lehet egymással, amit abból gondolok, hogy egy 1483-ból való szerződésben is szerepel Szmirnov közlése szerint a *Mačjarin* név (Németh i. m. 325). Hogy ez a *možar-mažar* nép azoknak a magyaroknak az utódaiból került volna ki, akiket a mongolok Magyarországból elhurcoltak — amint Németh gondolja (i. m. 332—34) — ez nagyon kevésbé látszik számomra valószínűnek. Mindenesetre hasznos volna tudni, hogy ezeket az orosz *možar-mažar* helyeket mint nevezik a Tambov- Pensa-Kazán vidékének mordvinjai, tatárjai és csuvasai.

Hogy a baskirok nem magyarok voltak, az a nyelvükre vonatkozó tudósításokból is világosan kitűnik. Mahmud Kāšgarī a XI. században pontosan meghatározza, hogy a baskirok nyelve a nyugatszibériai kimek nyelvvel egy csoportba tartozik (Németh i. m. 315). Al Balhī a X. században azt mondja az etelközi (?) magyarságról, melyet a baskirokkal egy népnek vesz, hogy „ők és a besenyők törökök“ (Németh i. m. 302). Al Balhī a magyarokról csak általánosságokat tud, míg a baskirokról részletes értesülései vannak; és így a legnagyobb mértékben valószínű, hogy a baskirok nyelvére vonatkozó értesülését egyszerűen átvitte a bizánciakkal szomszédosnak mondott baskirokra, vagyis a magyarságra. A felhozottak szerint a baskirok magyaroknak nem tekinthetők.

A baskirokat a középkorban arab írók elsősorban bizonyára azért tekintették magyaroknak, mert a *magyar* (*mažyar*)

név hang- és írásalakja hasonlított azokhoz a hang- és írásalakokhoz, ahogyan a baskirok neve náluk ismeretes volt.³⁹

Az a körülmény azonban, hogy a baskirok magyaroknak nem tekinthetők, még egyáltalán nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Baskiriában nem élt volna valami kis magyar maradvány is, amely a 13. században Julian esetleg még fellelhetett. Erre azonban más adatunk eddig nincs, mint a Riccardus-féle jelentés. Julianus útjairól szóló két jelentés azonban nem teljesen ellenmondás nélküli és többhelyütt zavaros is, ami nem is csodáltnivaló, mert hisz a Riccardus-féle jelentés már másodkézből való. Ezért Vámbéry hamisítványoknak is tekintette őket. Bizonyára nem azok; azonban ezen felfogás mellett sem lehet okunk arra, hogy kritika nélkül minden szavukat készpénznek vegyük. Néhány évszázaddal Julian útja után ugyanis Európában meglehetősen sűrűn merülnek fel ismét olyan Julianéhoz hasonló híradások, melyek a legnagyobb határozottsággal úgy tudják, hogy Keleteurópában, a magyarok őshazájában lakik egy magyarul beszélő nép.

Abban a korban, amikor a nyelvrokonságról még a legzavarosabb fogalmak voltak elterjedve, a humanisták már egészen pontosan tudták, hogy a magyar nyelvnek legközelebbi rokonai az obiugor nyelvek, jóllehet fogalmuk sem volt ezekről a nyelvekről.

Áneas Sylvius állapította ezt meg először 1504-ben megjelent kosmographiájában, amely azonban 1458-ban már készen volt. (v. ö. Ny. K. 46, 173.) Egy veronai barátira hivatkozik, aki (1447 előtt) missziós útján Oroszországban az Ural hegység vidékén egy népre akadt, amely ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a pannóniai magyarok (*quarum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus*). Mátyás király pedig Bonfini tudósítása szerint orosz kereskedőktől értesült erről. Mátyás király mindjárt praktikus oldaláról fogta fel a kérdést, expedíciót is szervezett (*legatos illuc et exploratores misit*), amelynek a feladata lett volna a rokonnépet rábírní a Magyarországon való megtelepedésre; ily módon óhajtván pótolni az országnak a hosszantartó háborúk során megfogyatkozott lakosságát. [Azt hiszem, ez az egyetlen példa újabbkori történetünkben a nemzeti szempontú telepítési politikára.]

Ransanus (1420—92) már azt is tudja, hogy a magyar nép az európai Oroszországnak olyan vidékéről származik, melyet

³⁹ Így magyarázza a baskir-magyar azonosság gondolatának felvetődését Markwart (Streifzüge, 515) és Gombocz is (Ny. K. 46, 30).

az oroszok maguk is Hungáriának neveznek; arról is értesült, hogy ennek a vidéknek a lakói a magyarhoz hasonló nyelvet beszélnek (Font. Dom IV. 174).

Nem kérdéses, hogy ezek a tudósítások a vogulokra vonatkoznak. Igaz ugyan, hogy a vogul nyelv a magyar legközelebbi rokona, azonban annyira mégsem hasonlít hozzá, hogy valami orosz prémkereskedő, aki utazásai alatt néhány magyar szót és mondatot is megtanult, az első hallásra felismerhette volna a nyelvrokonságot. A nyelvrokonság felismerését csupán az a körülmény tette lehetővé, hogy az orosz hangfejlődés során egybeesett a magyarságra vonatkoztatott *onogur* népnévből lett *ugr*-hangkapcsolat a vogulok és osztjákok elnevezésére szolgáló *jugra* népnév *ugra* alakjával.

Az orosz őskronikában, melyet nálunk Nestor-féle krónika néven szokás emlegetni, egy 1096-ra tett mesés elbeszélésben szerepel először a vogulok és osztjákok neve *jugra* alakban. Két kéziratban ugyan az *ugra* alak fordul elő, nézetem szerint azonban nincs jogunk az utóbbi alakváltozatot az eredetinek tartani, amint Zsirai teszi a *jugra* névről írott tanulmányában, amikor a krónika kritikai kiadásának szerkesztői a *jugra* változat mellett döntöttek: a kéziratok történetének ismeretében az orosz tudósoknak erre bizonyára megvolt az okuk. Később előkerül orosz forrásokban a névnek *j*-nélküli alakja, majd az *ugra* és *jugra* alakok vegyesen fordulnak elő, végre a *j*-s alak általánossá lesz. Ezek szerint az oroszban *ju-* > *u-* > *ju*-hangfejlődés állapítható meg ennél a szónál. Ez természetesen más eredeti *ju*-val kezdődő szavaknál is bekövetkezett: az ószláv *jug* „dél” szónak például a mai oroszban *jug* felel meg, bár a régi orosz alak *ug* volt.⁴⁰

Magyarország és Oroszország között nemcsak Mátyás király korában volt meg a kereskedelmi összeköttetés, hanem korábban is. Prémeken kívül, amelyet az orosz kereskedők zürjének közvetítésével Jugriából szereztek be, sólymok kerültek tőlük hozzánk, és pedig az urali nemessólyom, amint ezt a krónikáink Scytia-leírásában említett *kerecheth* név is tanúsítja, amelyről Gombocz mutatta ki, hogy az orosz *krečet* (falco hierofalco uralensis) szó átvétele. Így tehát egyáltalán nem lehetetlen, hogy az őshazában visszamaradt rokonoknak esetle-

* A szláv kemény *jer* jelölésére nyomdatechnikai okokból kisebb *u*-t szedtettem.

⁴⁰ V. ö. Berneker, Et. Wb. *jug* címszó alatt; ugyanerre v. ö. még összevagy *jucha* és *jun* címszó alatti cikkeket is.

ges megemlítése már a László-kori gestába is nem a magyar hagyományból került bele, hanem orosz és keleti kereskedők elbeszéléseiből a *(j)ugra* és az *ugr-*, illetve az utóbbiaknál a *baskir* és *magyar* nevek azonosítása útján. Ilyen hírekről útjuk előtt esetleg Julianusék is tudomást szereztek, ha ez a hivatalos iratnak mondható Riccardus-féle jelentésben nincs is megemlítve.

Aeneas Sylvius, Bonfini és Ransanus adataiból világosan kitűnik, hogy az utazó kereskedőknek, misszionáriusoknak a nyelvezetösszhangra vonatkozó tudósításait nem szükséges egészen szószertint venni. Lehetséges azonban, hogy nemcsak a névazonosságra alapították állításukat, hanem tényleg ki is próbálták néhány ismert közönséges magyar szóval, hogy igazán azonosak-e a vogulok a magyarokkal. Az utazó kereskedők például ismerhették a magyar számneveket, azután meg ilyen szavakat, mint *víz, ló, jó* (folyó), *tó, szem, kéz* stb. Az pedig nem kétséges, hogyha ezeket kérdezték, akkor a próba teljesen sikerült, mert hisz ezeknek a szavaknak vogul hangalakja feltűnően hasonlít a magyar szavakéhoz. Így tehát hasonló tévedés Julianus részéről sincs teljesen kizárva. Emellett az is figyelembe veendő, hogy a 13. századi vogul nyelv bizonyára jobban hasonlított az akkori magyar nyelvhez, mint a mai magyar nyelv a mai vogulhoz.

Az a gondolat, hogy Julian a Bjelaja mellékén vogulokra akadt, nem új. Már Tomaschek is ezen a nézeten volt.⁴¹ Ezt a felfogást Gombocz főképp azért tartotta elfogadhatatlannak (Ny. K. 46, 26), mert Setälänek egy korábbi nézetéhez csatlakozva azt hitte, hogy a voguloknak az Ural keleti oldalára való átköltözése a 13. században már befejeződött. Setälä ezen elmélete azonban időközben már megdőlt,⁴² így tehát Gombocz ezen ellenvetése elesik. Hogy pedig Julian a Bjelaja mellékén találhatott vogulokat azt Kannisto helynévkutatásainak eredményei kétségtelenné tették: neki ugyanis a Bjelaja-Kama szögben 5 vogul folyónevet sikerült kimutatnia (F. U. F. 18, 81), sőt ezen folyónevek közül három a vogulok más települési területén is előfordul.

Lehetségesnek tartom, hogy helynévkutatók útján a baskiriai magyarságot illetően is sokmindent lehetne tisztázni. Aki azonban erre vállalkozik, annak sok mindenféle ismereten

⁴¹ Tomaschek, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. SBWA. CXVII. 42.

⁴² Az erre vonatkozó irodalmat lásd U. Jb. VII. 447.

kívül jókora adag kritikai érzéssel és a helynévkutatók módszereinek ismeretével kell rendelkeznie (a nyelvészeti formalizmus módszereivel ugyanis, amint a példák tanúsítják, még az Északkeleti Felvidéken is kimutathatók bolgártörök helynevek) és mindenek előtt és legfőképpen nem szabad valamely elmélet fanatikusának lennie. Előfordulhat ugyanis az is, hogy Baskiriában magyar eredetű helynevek egyáltalán nincsenek. Ez a hiány még nem zárná ki azt, hogy ott volt a magyar őshaza — hisz az egész nép is elköltözhetett; baskiriai magyar maradványokról ebben az esetben azonban még csak beszélni sem lehetne: ha élt ugyanis ilyen néptöredék Baskiriában, akkor ott magyar helyneveknek is kell lenniök.⁴³

A vogulok és osztjákok *jugra* névéről Zsirai említett értekezésében megkísérelte kimutatni, hogy abból az *onogur* névből származik, amely a magyarság elnevezésének alapját képezi az európai nyelvekben (Ungar, hongrois, stb.). Feltévése szerint vogulok és osztjákok szállták meg azt az északnyugat-sibériai területet, amelyről lehetségesnek tartja, hogy valamikor az onogurok földje volt, aminek következtében valamely ismeretlen nép átvitte rájuk az *onogur* nevet, amely név azután valami ismeretlen nép közvetítésével belekerült a X. sz. második felében a terjeszkedő oroszok nyelvébe és ott keresztülment **on-(o)gur-(a) > *oŋgra > *ōgra > ugra > jugra* hangfejlődésen. Sőt még azt is felteszi Zsirai, hogy a zürjének is átvették ezt a feltételezetten orosz eredetű *jugra* névalakot legközelebbi szomszédjainknak, a voguloknak és osztjákoknak elnevezésére. Látnivaló ebből az összefoglalásból is, hogy Zsirai elmélete hosszú hipotézisláncolat, tipikusan formalisztikus nyelvészeti konstrukció, mondhatnám azt is: kódos konstrukció. Az ilyen konstrukcióknak pedig az az átkuk, hogy egyetlen adat is rombadöntheti őket, még ha a legnagyobb szorgalommal és a legelmésebben vannak is megszerkesztve. Mivel ilyen adatunk van, azért — azt hiszem — felesleges volna az olvasót azaz fárasztani, hogy a részletekbemenően vizsgálat tárgyává tegyem őstörténeti, ethnographiai és nyelvészeti szempontból

⁴³ Magyar eredetű baskir helyneveket korábban Jankó és Nagy Géza kíséreltek meg kimutatni; névmagyarázataik tarthatatlanságát kimutatta Munkácsi (Ethn. 13:156 il.) és Mészáros (Ethn. 22:16—19). Baskir helyneveket nagyobb számban tett közzé Munkácsi (i. h.) egy orosz forrás nyomán és Mészáros (Magna Hungaria 1912, 132—138, 141—144). Bizony ezen helynevek között — amennyire én meg tudom ítélni a dolgokat — nem igen akadnak olyanok, amelyeket esetleg magyar eredetű nevekként lehetne gyanúba venni.

ezt az elméletet, kitérve azokra a hipotézisekre is, amelyek sokszor csak a sorok között lappanganak. Zsirai ugyanis dolgozatának nyelvészeti részében (!) megfélekedezett arról, hogy a *jugra* név *jūra* alakban már a XI. sz. elején és a XIII. század folyamán több ízben is szerepel arab íróknál a vogulok és osztjások elnevezésére. Markwart azt is kimutatta, hogy ezek az arab írók Jugriának leírását és a *jūra* névalakot egy közös X. századi forrásból merítették, amely forrás a legnagyobb valószínűség szerint Dzsjáninak 913—43 között keletkezett, elveszett nagy földrajzi műve volt (U. Jb. 4, 303). Az arab írók X. századi forrása a Jugriára vonatkozó tudását olyan arab prémkereskedők elbeszéléseiből merítette, akik a volgai bolgároknál jártak. A *jūra* névalak tehát a volgai bolgártörökből való szabályos töröknyelvi fejlemény korábbi **juyra* < *jugra* névalakból; ebből következik, hogy már a X. században hosszabb ideig élt a volgai bolgártörökség nyelvén. Ezek szerint tehát a *jugra* névben a *j*- sem valami orosz fejlemény; olyasmire különben úgys képtelenség még csak gondolni is, hogy a volgai bolgárok a IX—X. század folyamán népeveket vehettek volna át az oroszoktól. Hol voltak akkor még az oroszok a Volgától és a Káma mellékétől!⁴⁴

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A kút ménje.

Kemenesalja nyelve c. ifjúkori nyelvjárástanulmányom szerint Csöngén a kútgém neve: *mí*, a kút *mínnýē* (NyF. 33:21). A régi Tájszótár ugyanis Kemenesaljáról idézi: *Mény*, kút' kankalékja v. gémje (257). Gém, kút' kankalékja v. *ménye* (így! 136). A kankalék címszó alatt is idézi a

⁴⁴ A *jugra* név magyarázatára, ami bennünket közelebbről már nem érdekel, két lehetőség jöhet tekintetbe: 1. finnugor szó a vogulok és osztjások elnevezésére (Setälä), 2. eredetileg a szamojédek elnevezésére szolgált, akik valamikor körülbelül ott laktak, ahol ma az osztjások (bolgártörök jövevényszavak a szamojédben): Schrenk, Ahlquist, Markwart. — Meg kell azonban jegyezni, hogy Zsirai fentközölt elmélete nem saját kutatásából sarjadt ki. Ő csupán Gombocz-nak egy korábbi tanulmányában odavetett ötletéhez, illetve gyanításhoz próbált dolgozatában — mindenesetre kissé túlságosan terjengősen — bizonyítékokat szolgáltatni. Csodálatos azonban, hogy Zs. munka közben nem jött rá arra, hogy Gombocz teljesen téves nyomon indult el, amikor a *jugra* nevet az *onogur* névvel gondolta összefüggésbe hozhatónak. — Igaz ugyan, hogyha Zs. erre idejében rájön, akkor a *jugra* név etymológiájáról sem lett volna kénytelen egész vaskos kötetet írni.

„kút' ménjét“, de nem világos, hogy ez szintén Kemenesaljáról való adat-e, vagy pedig a Balaton vidékéről származik, de semmi esetre sem a Marcal mellékéről, mint Herman Ottó A magyar pásztorok nyelvkinése c. hatalmas munkájában állítja (294). Kassai Szókönyve szerint szintén csak Vas megyében használatos e jelentésben a *Mény*. Ez a ma csak szűk területen használt szó hajdan sokkal elterjedtebb volt, mert ez rejlik az *ostorménfa* 'Viburnum lantana' növénynévben, melyet a MTsz. Tokajról és *ustormönyfa* alakban Szeged vidékéről idéz. Ez a növénynév előfordul már a XVI. században, így a Kolozsvári Glosszáokban (*ostor menj ffa*), a Clusius—Beythe-féle Nomenclatorban (*Ostormen fa* 1584), Szikszai Fabriciusnál (1590), s utána a többi szótárírónál is. CzF. szerint a kútostort vagy kútsudárt is nevezik *kútmény*-nek, azt a rudat, mely a kútba nyúlik, s amelyen a vödör lóg. Erre a célra, úgy látszik, a *Viburnum lantana* alkalmas fa, mert a Pallas-Lexikon szerint, bár mint cserje csak 2—2.5 m magas, mint fácska 6 méternyire is megnő. Ostornyelnek is használják, s Benkő, aki a kútmén említett jelentését nem ismerte, azt hitte, hogy az *ostorményfa* az „ostornyelfa“ elrontása (Molnár János, Magyar Könyvház 1783, I. 352). Az *ostornyelfa* nevet aztán tőle vette át Veszelszki és Sándor István.

Karjalainen (MSFOu. 30, 24:17), s utána Paasonen (Beiträge 297) ezt a *mén(y)* szót 'hajlik' jelentésű vogul, osztják és mordvin igékkel egyeztetette; véleményem szerint a szóban forgó *mén(y)* szó nem más, mint a 'csődör' jelentésű *mén*. Már Herman Ottó rámutatott arra, hogy a gémeskút egyes részei eredeti neveinek jelentése az idők folyamán feledésbe merült, és sok helyen az egyiknek a nevét egész más rész viseli. Így pl. följegyzéseim szerint a kútgémet a Kemenesalja más faluiban *nyil*-nak nevezik, s a régi Tájszótár is e jelentését adja. Az új MTsz. ellenben az Erdészeti Lapok alapján azt írja, hogy a *kút-nyila* Dunántúl a kútostor neve. Ha azonban arra gondolunk, hogy ez elnevezések micsoda szemléleten alapulnak, akkor világos lesz előttünk, hogy e nevek eredetileg mind a kútgémre vonatkoztak, mely az egyik szemlélet szerint olyan, mint egy nyakát kinyújtó gém, a másik szerint a röpülő vagy elröpített nyílhoz hasonlít, a harmadik szerint pedig a csődörhöz, melynek — mint a gémen az ostor — lóg a vaszarája.

Meg kell jegyeznem, hogy magának a *mén* szónak a származását sem ismerjük. Munkácsi oszét megfejtési kísérlete (KSz. 5:318) nem megnyugtató. A legfeltűnőbb, hogy a régi magyar irodalomban a *mén* szó magában alig fordul elő. A NySz. mindössze a *Menuorout* nevet idézi Anonymusból; az OklSz.-ban is csak egy adat van: Duo equi Turcales wigo *Men*

(1525). Előfordul azonban a Besztercei Szójegyzékben: emissarius, *men*. Rendszeren csak a *mén-ló* összetételben használták. A *mén*-nek azonban nemcsak gyűjtőnévi jelentése van, hanem egyes mént is jelentett régen, pl. Equos wlgó *Menesekehth* (1521). *Menes*, *czöder wezetek lo* (1521). A székelyeknél ma is csak egyszerűen lovat jelent a *mén*ös (MTsz.). Nem lehetetlen, hogy a *mén*es eredetileg csak olyan körülíró kifejezés volt, mint a *monyas*. De az is lehetséges, hogy a német eredetű *csöder* szó felvételével a *mén* tulajdonképeni jelentése lassanként elhomályosodott.

Beké Ödön.

Bírópecsét. (N. és Ny. II. 98.)

Az 1877. évi XXII. t. c. A kisebb polgári peres ügyekről, 30. §-a így szól: „A felek az ügy tárgyalására rendszerint a peres felek neveit, a kereset tárgyát vagy összegét s a tárgyalás idejét és helyét tartalmazó idézvény kézbesítése által hivatnak meg.

Az idézvény a bíró által sajátkezűleg aláírandó s bírói pecséttel látandó el, ennek rendeletére a községi-, a körjegyző, vagy segéde állítja ki.

Az idézvény rövid tartalma a bíróság naplójába, illető rovatainak kitöltése által bevezetendő.

Ha a felek szóbeli felhívásra megjelentek, írásbeli idézés nem szükséges“.

Ezt azonban nem respektálták bíró uráimék s így három évvel később több vármegye alispáni hivatala, közte a békés-vármegyei is, beszédtek a bíró által kezelt pecsétnyomokat s még ezzel sem szűnt meg a sok évszázados szokás, mert nem esetről-esetre készültek a négyszögletes kéregpapírra nyomott pecsétek, hanem halomszámra heverték a törvénybíró zárra járó hivatalos almáriumában s még a kilencvenes esztendőekben is láttam ilyen, már jól összefogdosott idézőt, melyet sárgaréz-fokosos bakter kézbesített ki — cseléd ügyben — anyámnak, megmondván helyét és idejét, ahol és amikor meg kell jelennie, magával hozván a pecsétet.

Rendszerint eleget is tettek az ilyen meghívásnak s ha nem, — mi a pecsét átvétele megtagadásával járt —, még egyszer invitáltatott s makacskodás esetén nélküle tartották meg a tárgyalást, némi szigorított büntetéssel. — Történt azonban elővezettetés is, leginkább asszonynál, ki üzent a bírónak s ha az üzenet káromkodás vagy becsületsértés volt,* biz meg is vesszőztette a delikvenst. Ezt már a pandur hajtotta végre, a mindig kéznél tartott deresre fektetvén az illetőt.

* Pl. ilyen: mondd meg a bírónak, hogy b.... meg az anyját!

Nagymagyarország határmenti idegen nemzetiségű lakosságát még a háború kitöréseig is pecséttel idézték, merthogy a legtöbb-úgy sem tudott olvasni, még kevésbbé nevét a vétív alá írni.

Érdekes lenne megtudni, miért cigányvéste pecsétnyomóról szól Arany János a „Nagyidai cigányok“-ban, amikor a cigányok túlnyomó része ma is analfabéta és a rézüsttől még messze a betűvésés. — Ellenben félévszázad előtt is láttam még nem egy vásáron vándor vésnököt, ki néhány perc alatt a vevő szemeláttára állította elő a pecsétnyomókat és pedig a homorút vésve, a domborút kis éreducu matricákkal kikalapácsolva.

Alispáni hivatalunkban ma is őrzik a pecsétnyomókat s közte nem egyen ezerhétszázaz az évszám, a „Tarcsa község“ felírásún 1775. (Ma Köröstarcsa.)

Van azonban sokkal régibb keletű is, de azok olyan kopottak, hogy nem betűzhető ki sem a szövege, sem dátuma.

Kner Izidor.

NÉPMELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Tudja a dürgést.

Megtörténik, hogy a tolvaj oly ügyesen emeli el azt, amire szüksége van, hogy senki sem veszi észre. A körülményekből biztosan megállapítható, hogy a lopott holmit csak az vihette el, aki a ház környékét, az udvart jól ismerte, aki már járt ott. Az ilyen emberről azt szokták mondani Szentesen: „olyan valakinek kellett itt járni, aki *tutta a dürgést*“.

A szólást én csak ilyen hangulatú helyzetben hallottam. Jól ismerem Szentes nyelvét, de hogy még biztosabb legyek dolgomban, tudakozódtam, hogy mit is értenek nálunk ezen a szóláson. Egy szentesi öregasszony ezt mondta szószerint: „Ha ide elgyün valaki, osztán láttya, hogy mi hun van. Ha ellopnak valamit, azt mondják: *tutta az ott a dürgést, tutta, hogy mi hun van*“. Egy másik pedig ezt mondotta: „Tudja a dürgést. Ha nem tudja, nem is tud lopni“. TURI KÁROLY Ceglédreól így ismeri (szóbeli közlés): „*Ismeri a dürgést* — jelentése 'tudja a járását, járatos vlmben'. Rá tanász-é a mi tanyánkra, különbe honné taláná mán no, hászén *ismeréd tē ára felé a dürgést*. Ismerém hát, sokát jártam ém má ára. — Hallom, hogy méglop-tak benneteket. Még ám, a fene mé nem étte még a lábaszárát, mikó előszó a zudvarunkba gyütt. *Mer csak ismerős tēhette*,

aki ismerte a dürgést“. TAKÁCS LAJOS szerint (szóbeli közlés) Apátfalván a szólásnak ilyen változatai vannak: „*Tuggya a dürgést, érti a dürgést, tuggya a dürgésit* vlmnek. Jelentése: 1. ért vlmhez, jártas vlmben: a makaji ember nagyon *érti* v. *tuggya a dürgésit ennek a hajma istórijának* (= nagyon ért a hagymatermesztéshez); 2. feltalálja magát, eligazodik vlhol, otthonos vlhol v. valakinél: *tuggya a dürgést mindēnfelē*“. A MTsz. csak egy idevaló adatot közöl: „*Tuggya a dürgis-dorgást: jártas vlmely dologban v. helyen*“ (Debrecen). Az irodalmi nyelv is ismeri. KARÁCSONY SÁNDOR „A csucsai front“ című könyvének 10. lapján elmondja, hogy volt egyszer az első osztályban egy diákja, aki még nem ismerte az iskolai rendet, mert azelőtt magániskolába járt. Sétálni kezdett az osztályban. Ezért a többiek kinevették: ők „*ismerték a dörgést*, mert homokúccai és máriateréziatéri elemisták voltak majdnem valamennyien“. Vagyis: tudták, hogy mi a rend, *tájékozottak* voltak az iskolában.

E szólásnak tehát ilyen változatai vannak: 1. *tudja* a dürgést; 2. *ismeri* a dürgést; 3. *tudja* v. *érti a dürgésit* vlmnek; 4. *tudja a dürgis-dorgást*; 5. ismeri a *dörgést* (ez utóbbi az irodalmi nyelvből való). Jelentésváltozatai pedig ezek: 1. *tudja*, mi hol van: lopással kapcsolatban mondják; 2. járatos vlmiben, otthonos valahol, vagy valakinél.

Ezen adatokból azt látjuk, hogy a *dürgés* nem csak *egy*, állandó szóval kapcsolatban használatos, hanem különböző változatban él. Hogy melyik közülük a legrégebbi, azt akkor tudjuk meg, ha sikerül megfejtenünk a szólás eredetét.

A szólás eredetének kutatása a fajdkakasok dürgőhelyeire vezet bennünket.

CzF. azt mondja: *dürögés*: „a fajdtyúk párosodása“. CHERNEL ISTVÁN: Magyarország madarai c. könyvében többek között ezt találjuk a siketfajdkakasról (II. k. I. rész, 356—361 l.): „Ébredő rügyekkel ébredő szerelmi élete pedig, az elhírhedt „*dürögés* < valóban oly sajátos tulajdonsága, mely nemcsak a vadászok idegeit lázasan ingerli, hanem természetrajzilag is érdekes és a zöldkabátosok czéhén kívül állók figyelmét is megkaphatja“.

A *dürgés* ideje áprilisban van. A kakast ilyenkor szokták vadászni, mert máskor megközelíthetetlen. De ilyenkor is vigyáznunk kell: „mindenelőtt kihallgatások révén *megállapítjuk az egyes erősebb kakasok szokott dürgés helyeit*, hogy

siker koronázza édes fáradozmainkat a korahajnali órák izgalomteljes, felejtethetetlen perceiben" (LAKATOS K.: A vadászmesetárség könyve 431. l.).

Vagyis fajdkakas vadászásakor a dürgőhely ismerete a legfontosabb és ennek kikutatása minden egyes kakas elejtése alkalmával a vadászat középponti mozzanatát képezi. Ennek igazolására idézem LAKATOS könyvének egyik helyét, ahol ezt olvassuk (i. m. 483. l.): „Ezúttal a nyírfajd dürgő helyeinek felkutatásáról szölok. Amint tudva van, a nyírfajd-kakas a havasok körül elterülő réteken és általában tisztásokon szeret a kora hajnali órákban dürgögni. *Ha nincs alkalmunk a kakast kihallgatni, az esetben az ily réteket és tisztásokat bejárjuk és felkeressük a kakas ürülékét*“. Ha megtaláltuk a dürgőhelyet, fenyőgalyakból sűrű búvóhelyet készítünk a hely közelében. Ha a kakast meg akarjuk löni, naplemente után ezen a helyen nem szabad tartózkodnunk, hogy a kakas észre ne vegyen bennünket: „...kívánatos, hogy ha a kakast másnap dürgés közben akarjuk meglöni vagy meglövetni, őt mozgás vagy köhögés által el ne riasszuk, mivel ily esetben a kakas többé eredeti dürgő helyére vissza nem tér, hanem más helyet keres“. (u. o.). — Csak aki a dürgés helyét jól ismeri és a kakast „kihallgatta“, az számíthat biztos eredményre. Ismerni kell a környéket; tudni kell, mikor szokta a kakas a dürgést kezdeni. Legfontosabb dolog tehát a fajdkakas vadászásakor a kikémlés, az eligazodás, a tájékozottság.

Ilyen kiemelkedő és állandó mozzanat képezheti szólás keletkezésének a kiinduló pontját. Nincs ugyan adatom rá, de nem merész az a feltevés, hogy a vadásznyelvben vagy él, vagy élt ez a szólásmód. Hasonlítsuk csak össze a vadászból vett idézeteket e cikk elején felsorolt példák jelentésbeli tartalmával, mindjárt látjuk, hogy a kettő ugyanaz. A szó alakja is azonos: Apátfalván, Cegléden, Szentesen azt mondják: ismeri v. tudja a *dürgést*: ü-vel. A fajdkakas „köszörülését“ is így hívják. Sehol, soha nem fordul elő a vadászati irodalomban, hogy a fajdkakas *dörögne*. Erre azt mondhatná valaki: de van az *ismeri a dürgést* szólásnak *ismeri a dörgést* változata: ö-vel. Van hát; csak hogy erre már a *dörgés* 'tonitrus', 'crepitus' hangszíne volt hatással és a nyelvérzék az árván álló *dürgést* a *dörgés* családjába vonta. Hiszen igaz, mind a kettő hangutánzó szó; de az is igaz, hogy mind a kettő egymástól függetlenül keletkezett.

A vadászat köréből nagyon sok szólás származott (v. ö. KERTÉSZ M.: Szokásmondások.). Miért kellene hát tagadnunk annak a lehetőségét, hogy *tudja a dürgést ~ ismeri a dürgést* a vadásznyelvből terjedt el? De különben is: lehetne-e ezt a szólást máshonnan megérteni? A *ménnydörgésből*, *dörgésből* nem származhatott jelentéstani nehézségek miatt. A *dörgésből* (tonitrus, crepitus) való származtatásnak még az is akadálya lenne, hogy ennek a szónak nincs *dürgés* változata. Ez utóbbi, mint láttuk, csak a fajdkakas „köszörülésének” jelölésére szolgál.

Mind a hangtani, mind a jelentéstani meggondolások azt bizonyítják tehát, hogy ez a szólás csak a vadásznyelvből származhatott. Az a kérdés mármost, hogy a sokféle változat közül melyik az eredetibb és hogy mi volt a jelentése a népnyelvben való meghonosodása idején. Az *érti a dürgést*: nem lehet a szólásnak eredeti alakja; ebben az alakban már megromlott és alighanem hatással volt rá az *érti a csiziót* szólásmód. Az irodalmi *ismeri a dörgést*, mint fentebb láttuk, szintén nem eredeti. A debreceni *tuggya a dürgis-dorgást* is nagyot változott. Elszigetelődött eredeti használatától és ikerszóvá lett. Azt hiszem, legrégibb alakja e szólásnak a ceglédi és szentesi példákban látható. *Tudja a dürgést ~ ismeri a dürgést*; azonos jelentésű; hiszen tudjuk, hogy a népnyelvben *tud* azt is jelenti, hogy 'ismer'. Ami e szólás jelentéstani magyarázatát illeti, úgy vélem, hogy a vadásznyelvből a népnyelvbe kerültek az a jelentése volt szokásos, amit a szentesi példákban is láttunk: 'tudja, hogy mi hol van'. Szentesen ha azt mondom: tudta az ott a dürgést, mindjárt lopásra gondolnak! Ez is arra bizonyíték, hogy e szólás a vadásznyelvből való, mert azt mondja KERTÉSZ M. (Szokásmondások, 19. l.): „... a régi nyelvben a vadászat kifejezéseinek jórésze kiszakadván eredeti használata köréből, a nem egészen erkölcsös úton való célratörés, vagy a másnak való alattomos bajszerzés, illetőleg cselvetés által való bajbajutás jelentésében forog közszájon”.

Ez a szólás az egész országban ismeretes, eljutott az Alföldre is: más vonatkozásban, de hasonló jellemzőjű viszonyok megjelölésére kezdték használni, s ma már senki sem gondolná első pillanatban, hogy e szólás eredete az erdő tollas „basájának” szerelmi szózatával függ össze.

Nyíri Antal.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Halászszerkások és hiedelmek. (I.)

A „*Magyar Babona- és Szerkásszerótár*“-on dolgozva feltűnő különbséget kellett tapasztalnom a három ösfoglalkozáshoz fűződő népies szerkások és hiedelmek anyaga között. Amíg u. i. a pásztorszerkásoknak és hiedelmeknek se szerük, se számuk, vadászszerkást és hiedelmet csak alig-alig ismerünk, s bizony, nagyon kevés a halászat anyaga is. Az elsőnek bősége s a másodiknak elsorvadása könnyen érthető, mert a pásztorkodásból fejlett állattenyésztés ma is fennáll, s még a vadászat az élet változása miatt megszűnt népi foglalkozás lenni, — de a halászat vidékenként ma is az, s még inkább az volt évtizedekkel ezelőtt. Nem gondolhatunk tehát másra, mint hogy gyűjtőink elhanyagolták a halászszerkásokat és hiedelmeket, s hogy még a halászok között gyűjtő HERMAN OTTÓ és JANKÓ JÁNOS is főleg a tárgyi adatokra fordították figyelmüket. Tudván azonban, hogy az igazi őshalászat ma csak igazán kevés helyen található, s hogy az enyészet éppen a szerkásokat érinti a legérzékenyebben, — viszont azt is, hogy a nép éppen a szerkások terén a végtelenségig menő szívóssággal ragaszkodik mindenhez, ami ősi: a gyűjtés, ha sürgős is, még ma sem lesz eredménytelen. S e soroknak éppen az a célja: összegezni, amit ismerünk, és felhívni a figyelmet arra, ami még él, s csoportosításával pedig tájékoztató akar lenni a további gyűjtésre. (I. *Viski*, Népr. Ért. 22:39.)

A céhes halászat adatai a történeti; az ethnographiáé csak az, amit azokból a nép átvett.

A halászok bokorba, kötésbe vagy felekezetbe állottak. Tihanyban¹ a kulcsos a bokor feje, a bírói pálcza,² a láda és korsó őrzője, nála tartják összejöveteleiket. A kisbíró a bokor legfiatalabbik tagja; ő hirdeti ki a halászatra-menés idejét, költi fel a bokor tagjait s az ő kötelessége az összejöveteleken borért járni. A céhmester igazítja a szerszámokat. A bokor tagjaira (íródeák, hegvenjáró, gyalogszer és kocsiszer eladó, halásztársak) szigorú kötelesség a vásárnap megülnése, a szombati gyűléseken való pontos megjelenés, a káromkodástól való tartózkodás, a temetéseken való részvétel.³ A régebbi nagykún bokrok élén két (tanácsi esküt tett) csík- vagy halbíró, dékánmester állott, a haljárandóság igazságos szétosztásának kötelezett-

ségével.⁴ Öcsödön pedig 86 személyű volt a halásztársaság s egy fő- és két tizedes vezetése alatt állottak.⁵ A mai bokrok összeállításáról azonban nincs tudomásunk.

Tihanyban sz. György napján állottak össze a bokrok; megbecsülték a szerszám értékét s ezt tíz részre osztva kimondták, mennyi esik a bokor minden egyes emberére.⁶ A Balaton mentén akkor mentek először halászni, mikor a Halászcillag félnyári napkeletnek nyugszik le.⁷ Komáromban újévkor választották meg a kulcsost s tétették le vele az esküt.⁸ Öcsödön „a halászat sz. Mihálytól fogva sz. György napig gyakoroltatik, egyéb részeiben az esztendőnek tilalmas”.⁹

A Tisza vidékén, főkép azonban Szabolcs megyében, az uradalmak és községek területüket júniusban a legtöbbet ígérő halászmesternek bérbeadták. A szerződés megkötése után egy reggel a bérlő legényei lakomára hívják meg a közbirtokosokat a féltelkes gazdáig. Ezek aztán úgy 5 óra felé csoportosan indulva meg is érkeznek a füzesek közé: hideg sültetket, süteményeket, bort és evőeszközt hozván magukkal. Helyet foglalván a megterített asztalok körül, a halászgazda és felesége kínálni kezdi a halászlevet s a pácolt és sült halféléket. A vendégek körül bőven jelentkeznek hívatlanok is, s ezeket a maradékkal elégitik ki. A szokásos köszöntők elhangzása után reggelig is eltartó táncra kerekednek. E lakoma avatja be az új halászmestert. (Nagy: Magyarország képekben, 2:17.)

Hogy valaki a bokorba bejuthasson, előbb apródnak vagy inasnak kellett lennie. A mester címre jogosító remekelés egy 90 öles vizaháló teljes és hibátlan elkészítéséből állott. A bokor azonban nemcsak arra ügyelt, hogy a remekelő az egész hálót maga készítse el, hanem még az aprólékos fogásokra is. Az ól-mot pl. egy kalapácsütéssel kellett a háló injára ráverni, s ha még egy pótló ütésre volt szükség, azt viceütésnek nevezték s hibának vették (bírsága egy itée bor). Az új mester esküt tett, a felvétel szertartásairól s az ezt követő lakoma szokásos ételeiről, felköszöntőiről azonban semmi feljegyzés nincs.¹⁰

Később a hivatalos céhvilág megszűntével a halászkörösz-től akkor esett meg, mikor az apród vagy inas — idejét eltöltve s a szükséges tudnivalókat elsajátítva — először vett részt valami nagy viza- vagy tokfogásban. Az avató szertartást annak a mesternek házánál rendezték, aki a nagy halat fogta. Este az egész halásznépség ennek a mesternek házához gyülekezett, néhány asszony, mint keresztanya, a többi, mint vendég. A mester kámzsaszerűen hálót vett magára s Duna-vízzel telt

tálat fogott kezébe; a tálban egy kavics is volt. Majd a körben álló mesterek és vendégek közepére lépven, a keresztanyáktól körülvelt széken ülő apród előtt elmondja az áldást. Majd ékes rigmusokban elrögtönzi a halfogás történetét, aztán a felavartandó apródot üdvözlí s a keresztanyak nagy védekezése közben nyakonönti a tál vízzel és a kavicsal ledörzsöli fejebúbját. Utána halvacsora; szokásos felköszöntője igen régi lehet, mert változataiban igen sok a következetesen előforduló szózagylalék és a magyarság latin kora is erősen érzik rajta.¹¹

Mint külön halászszokást említtem meg, hogy a csallóközi halászok a 60-ik életévüket betöltvén meghagylták szakállukat.¹²

Amikor a háló részei elkészültek, a bokor elejének házánál kitűzik az állítás napját. Amikorra a bokor felgyülekszik, már le van verve az állítófa, s a gyékények is a kövekkel el vannak rendezve. Aztán szétosztják a munkát;¹³ ebben ősi regula szerint minden tagnak részt kell vennie, s aki elmarad, egész napszámot tartozik fizetni.¹⁴ Ha közben valamelyik fattyasparát köt, egy itce bort fizet.¹⁵ A kenesei református halászok a katolikus templom harangkötelésének félöles darabját levágják, felfejtik s a fonalat a hálóba kötik abban a hitben, hogy a szentelt kötél szerencsét hoz nekik.¹⁶ A közös munka befejezése után a bokor asszonya halászlevet ad fel e szavakkal: „Ez a kis halacska vízben szokott úszni, fog is erre osztán a borocska csúszni!”¹⁷

A halászatra indulás ideje Algyón az éjjel azon pontja, mikor a Halászcshillag a legtisztább az égen,¹⁸ a Balaton vidékén pedig akkor, mikor a Halászcshillag nyugodni tért, mert a hal ekkor szeret fürödni.¹⁹ Ha az ajtón kilépve zsidóval találkoznak, azt szerencsés előjelenek tekintik.²⁰ Ellenben nem szeretik, ha asszonnyal találkoznak,²¹ ha valaki szerencsét kíván nekik,²² vagy utánuk kiált: „Kell-e só?” A pecéző ilyenkor inkább viszszaforadul, mert úgy sem lesz szerencséje.²³

Aki „akkorra oda nem ér, mikor már a harmadik kötél végig kiér, akámmennyi szerencse legyen, minden jussát elveszíti;” aki kivonja magát a szerszámok hajóra hordása alól, ha közember: három cibékvágást kap; a háló hajóra szállítása alatt nem szabad káromkodni, hanem a Jézus nevét kell említeni.²⁴ Göcsejben, amint a háló a hajón van, kígyófejet s pillangót kötnek púpjába, hogy szerencsájuk legyen; a kígyót és pillangót azonban sz. György napja előtt kellett fogni s hazajövet a konyha füstjárta gerendájára teszik.²⁵

Amikor az evezőt a vízbe merítik s a kormányos a kor-

mányhoz nyúl, régi szokás szerint felfohászkodnak: „Uram Jézus, légy velünk, adj jó szerencsét, ments meg minden veszedelemtől!“²⁶ Ez az istenesség jellemzi egész hajón és jégen létüket: nem szabad káromkodniok, mert az istentelent elkerüli a hal,²⁷ aki a halnak rosszat mond, vagy a halat, vizet megszidja, „büntetés alá vonatik“;²⁸ az 1859-iki tihanyi halászsregula szerint, aki a hajón „Istenét, szentjét vagy más mocskos káromkodást mond, ... a jégen káromkodnék“, addig szerszámhoz nem nyúlhat, amíg meg nem csapták, s még így is gyertyákat tartozott venni a szűz Mária oltárára.²⁹ S ezen az „ártikulúson nem változtatott az idő semmit: ha vétség történik tisztesség vagy kötelesség ellen, összeáll a bokor parton, gyepen, akárhol, törvényt ül, ítél, lehúzza a bűnöst, s a cibék ágasfájával eligazítja, amint illik“³⁰

Déli 12 órakor nem jó tanyát vetni.³¹ Ha két vagy több halászbokor egy helyre igyekszik s megegyezni nem tudnak, sorsot vetnek: a bokrok kormányosai földre teszik kalapjukat és mellé bicskájukat, aztán egy ember kalapjába vagy kötényébe szedi a bicskákat, jól megrázza, s látatlanba belemarkolva az egyik bicskát a bal első kalapba s a többit sorban a többibe dobja; a kalapok a helyet, a bicskák a bokrot jelölik. Ezt nevezik vonyó-ra való sorsolásnak, de ma már inkább cédulával sorsolnak,^{31a} s nincs eset rá, hogy a sorsnak ne engednének.³² A tanyavetés az örfa feltűzésével kezdődik s letételével végződik.³³ A tanyán való tartózkodás alatt mindig a tanya vizét isszák és soha mással nem merítenek, mint ivószappollyal s a maradékot visszaöntik.³⁴ Az a halász, ki hétközben otthagyja a hálót, elveszti egész heti jutalékát, bármennyi tanyavetésnél volt is jelen, mert csak pénteken szabad a bokorból kiválni.³⁵ Régebben szokás volt az is, hogy aki a tanyai munka alatt elaludt, szerszámkötéllal megkötözték s felhúzták, azonkívül két akó bort fizettettek vele.³⁶

Az erre az időre eső halászhiedelmek vagy az időjárásra, vagy a hal bőségére, vagy az általános szükségre vonatkoznak: ha a hal dobálja magát, esőt várnak,³⁷ ha a leszúrt stanglira apró csigák másznak, ha felhúzáskor a ladik eleje burrog,³⁸ ha a keszegek a vízben ugrálnak,³⁹ ha a baszár- és dévér-keszeg igen nyálkás: áradás közeledik,⁴⁰ ha a garda nagy tömegekben a tihanyi sarkok felé húzódik, a tó 3—4 nap mulva befagy,⁴¹ ha sok a serinc, köhal, orsóhal, az hal-szűket,⁴² míg a halbőség egy XVII. sz.-beli feljegyzés szerint aszályt és drágaságot jelent.⁴³

Az erdélyi Sámsondon és Kölpényben a jég alatt halászat-

ra való kivonulás valóságos népünneppel, zeneszóval, hejehujázással történik.⁴⁴

Igen keveset tudunk a magánosan, horoggal halászók (pecézők) szokásairól is. A Halászcillag feltüntével indulnak útnak, s ha addig ki nem halászták magukat, míg ez az égen van, azután hiába minden horogdobásuk.⁴⁵ Mielőtt a horgot a vízbe dobnák, rá köpnek, mert ez szerencsét hoz.⁴⁶ Aki horgát a más horgára veti, azt maguk között szigorúan megbüntetik.⁴⁷

A régi világban a céhmester osztotta szét a fogást, még pedig esküje szerint félretéve mindennemű atyafiságot, komaságot, barátságot, ígéretet, adományt, gyűlölséget, haragot.⁴⁸ Ma azonban ez is a már leírt bicskavetéssel történik. Mihelyt a bokor meghalászott s a szerszámot elrakta, kiszáll a gyepre s rakásra hánnya a kifogott halat. Aztán közös megegyezéssel kiválogatják a nagyobbakat, amelyeknek biztosan akad vevőjük, a többit pedig annyi rakásba osztják, ahány tagja van a bokornak. Majd bicskáikat egy ottlevő vagy előkerített gyerek kalapjába teszik, ez jól összerázza, aztán balfelől kezdve sorban rádobálja a halkupacokra: a bicska jelzi a kupac tulajdonosát.⁴⁹ Tihanyban minden zsákmány tizede az apátságé volt s ezt szerhal-nak nevezték,⁵⁰ s érdekes, hogy „szerpecsenye“ a neve az adásvételi, birtokbaigazítási áldomáskor fizetett húsfélének is. Ma azonban Tihanyban már az a szokás, hogy sz. Györgykor — a halászság újéve napján — a tizedet készpénzzel váltják meg.⁵¹

¹ Herman Ottó: A magyar halászat könyve 1:428—430. — ² Pozsony vm. mon. 85. — ³ Herman 462. — ⁴ Györffy István: Nagykunsági krónika 40. — ⁵ Tudományos Gyűjtemény 1827. 2:19. — ⁶ Herman 424. — ⁷ Lóczy Lajos: A Balaton néprajza 171. — ⁸ Herman 461. — ⁹ Tud. Gyűjt. 1827. 2:19. — ¹⁰ Herman 463. — ¹¹ Uo. 448. — ¹² Magyarság 1928. aug. 3. — ¹³ Herman 515. — ¹⁴ Uo. 430. — ¹⁵ Uo. 454. — ¹⁶ Jankó János: Balaton vidékének néprajza 306. — ¹⁷ Herman 454. — ¹⁸ Kálmány Lajos: A csillagok nyelv-hagyományainkban. 9. — ¹⁹ Jankó 407. — ²⁰ Herman 453. — ²¹ Uo. — ²² Varga: Babonák könyve 205. — ²³ Gömör m., Ethn. 7:374. — ²⁴ Herman 430. — ²⁵ Gönczi: Göcsej 219. — ²⁶ Herman 430., 432. — ²⁷ Szolnok, Osztrák-magyar monarchia írásban és képen 7:53. — ²⁸ Öcsöd, Tud. Gyűjt. 1827. 2:19. — ²⁹ Herman 430. — ³⁰ Uo. 424. — ³¹ Uo. 453. — ^{31a} S Tihanyban húshagyókedden. (Népr. Ért. 22:53. — ³² Uo. 431. — ³³ Uo. 463. — ³⁴ Uo. 256. — ³⁵ Uo. 454. — ³⁶ Uo. 430. — ³⁷ Jankó 307. — ³⁸ Herman 453. — ³⁹ Szolnok, Szanda, Herman: A magyar pászt. 634. — ⁴⁰ Herman 453. — ⁴¹ Jankó 307. — ⁴² Herman 453. — ⁴³ CisH. — ⁴⁴ Herman 89. Reguly írja, hogy a voguloknál a jég elindulásakor az egész nép kimegy a folyó partjára; pénzt dobálnak a folyóba, mások pedig a haladó jeget kísérve nyargalnak a part mentén, bő halászatért imádkozva. L. Ipolyi 1:284. — ⁴⁵ Kálmány: Csill. 9. — ⁴⁶ Ethn. 7:460. — ⁴⁷ Herman 462. — ⁴⁸ Uo. 464. — ⁴⁹ Uo. 432. — ⁵⁰ Uo. 429. — ⁵¹ Uo. 423.

TÁRSADALOMRAJZ.

A makói tanyarendszer. (II.)

A tanyarendszer kifejlődése. A családi szervezet abban az időben, amelyre a tanyarendszer kialakulása esik, meglepő hasonlatosságot mutat a római familia szervezetével. A fiak nem szabadultak az apai hatalom alól nősülésükkel sem. A lányok ugyan kikerültek férjhezmenetükkel az apjuk családfőisége alól, de ipjuké alá kerültek. Természetesen a házasság választása itt is ép oly szigorúan hozzá volt kötve a családfő beleegyezéséhez, mint a római familiában. A fiak feleségestől mindaddig a gazda családfőisége alatt maradtak, míg az öreg minden fiát ki nem házassította, illetve minden lányát férjhez nem adta és nyugalomba nem vonult. Ekkor gondviselőt választott a családok közül, legtöbbször a legkisebb fiút, vagy a legkisebb lányt, aki vele maradt a házban. A többit pedig szárnyukra eresztette, rájuk osztván a vagyont.

A vagyon elosztása, tehát az öröklés a következőképen történt. A gazda okvetlenül végrendeletet csinált, sőt mivel a fiúk már az öreg életében önjogúak lettek, apjuk még életében szétosztotta a vagyont. A végrendelet csak a tulajdonjogot ruházta át. Az öröklés legszembetűnőbb vonása: a lányok nem vesznek részt benne. Pénzzel, vagy néhány száz négyzetöl szőlőfölddel elégítették ki őket, de legtöbbször csak egy borjút adtak. A föld a fiúk közt került felosztásra. Minden fiú tanyával kapta a kijáró földrészt. Ha pl csak egy tanya volt, de fiú három, akkor építettek egy-egy tanyát az illető földrésze, kivéven a gondviselőt, aki a házat kapta és tanya nélkül a földet: „kopasz földet“. Ilyen szétosztás mellett az emancipált fiúk konvenciót adtak az öreg ellátására. Történt azonban más fajta elosztás is. A vagyont egygyel több részre osztották, mint ahány fiú volt, és e részek közül a fiúkat is és az öreget is egy rész illette. Az öreget azért, hogy része azé legyen, aki gondviselője lesz. Ilyen esetben elmaradt a konvenció, sőt a ház is osztályra ment és az öreg gazda halála után vagy eladták és az árán osztozkodtak, vagy egy megváltotta a többi részét. Történt olyan eset is, bár ritkán, hogy a gazda a föld és tanya mellé házat is adott fiainak.

A vázolt családi és örökösödési rend határozta meg a tanyarendszer kialakulását. Az előbbieken a tanyatelepülés első fázisát, magát az első tanyák keletkezését vizsgáltuk; a családi szervezet és örökösödési rend szemügyrevétele után tovább kísérhetjük az egész tanyarendszer kialakulását.

A keletkezés idejében ez volt a helyzet: a gazda a házban, fiúk, cselédek kinn a tanyán. A fiúk nősülésével nem történt változás, legfeljebb annyi, hogy nem tartottak tovább tanyást, hanem az új asszony is kiment a tanyára. Ha két-három-négy feleséges fiú nem fért egy tanyán, építettek második, harmadik tanyát. De nem volt ritka eset, hogy három böleső is volt egy tanyán. Amellett azonban, hogy a fiatalok voltak kinn, az öreg gazda irányította a munkát, egyáltalán ő volt a gazda. Ilyen körülmények között az apai hatalom alatt álló nős fiú helyzete a termelési és fogyasztási üzem elkülönözése szempontjából a következő volt: a tanyán úgy szerepelt, mint segítő, a termelési üzem tehát, amelyből keresete eredt, a tanya volt. Kinn is lakott feleségestől. Azt azonban, hogy mindenestől kinn lett volna, korántsem mondhatnók. A feleség menyasszonyi bútorra, ünneplő ruhájuk stb. otthon volt a házban. Azt mondhatjuk tehát, hogy bár kint lakott a fiatal gazda a tanyán; háztartása — részlegesen, ugyanúgy mondhatnók, jelképesen otthon maradt a házban. Egyébként is azonban az lévén a helyzet, hogy az öreg gazda apai hatalma alatt a háztartás és a termelési üzem egymástól elkülönözve egységes maradt, lényeges változás nem állott be a fiak megnősülésével. Egy vonatkozásban azonban úgy szerepelt a fiak megnősülése, mint a tanyák szaporodásának, illetve keletkezésének oka. Ott ugyanis, ahol nem volt annyi föld, hogy tanyást fogadjanak az építendő tanyába, fiú pedig nem volt, csak egy, csak a fiú megnősülésével lett, aki kimenjen a tanyára, tehát csak akkor lett meg a tanyaépítésnek a lehetősége.

Igy állván a helyzet, az öreg gazda nyugalombavonulása, illetve halála számos nevezetes következéssel járt a tanyarendszer kialakulására nézve. De facto nem sokat változott a helyzet. Akik a tanyán voltak, a fiatalok, azok továbbra is ottmaradtak. Azonban elvi szempontból lényeges változás állott be: először is önjogú gazdákká lettek; esetleg, sőt igen gyakran, abban a tanyában maradtak, amelyben eddig is voltak, de most, mint önálló gazdák. Sok esetben ez az önállóvá levés azzal a külső cselekménnyel járt, hogy akik eddig egy tanyában laktak ketten-hárman, most külön-külön saját tanyájukba költöz-

tek. A közös termelési üzem tehát annyi felé oszlott, ahány fiú volt. A termelési és fogyasztási üzem szétválásával a háztartásban is lényeges változás állott be. Nevezetesen a ház: ami eddig közös volt, az, ha a gondviselőé lett, egynek a háztartásává lett. Ez azonban csak jog szerint történt így: mikor a gondviselő megkapta és megtartotta a házat, itt, mint testvérnél, csak úgy szállásuk volt a tanyaiaknak, mint apjuk életében és maradhatott részleges háztartásuk továbbra is a régi helyén. Idejártak be a tanyáról igen sűrűn, itt töltötték rendesen az ünnepet, itt tartották a keresztlőt (szülni hazajött az asszony), innen temették gyermekeiket stb. Abban az esetben, ha a testvérek közösen örökölték a házat, rendesen eladták, de megtörtént, hogy közösen megtartották és mindnyájan idejártak haza a tanyáról. Ha azonban eladták a házat és az árán osztozkodtak, a közös jelképes háztartás megszűnt. Ilyformán a tanyán lakókra nézve az lett a helyzet, hogy háztartásuknak, mely eddig is csak részlegesen volt a városban, nem lett helye: nem volt házuk.

Az itt előadottak a tanyatelepülés egy második fázisára vonatkoznak és itt most nevezetes eltolódást észlelhetünk a kiindulástól. A tanyaépítés úgy indult, mint lehető teljes differenciálódás: gazda otthon, fiúk, béresek kinnt a tanyán. Azonban átmenve a következő fázisra, a következő nemzedékre, egészen más képet mutat a dolog. A fiúk már a tanyán nőttek fel, nősülésük után is a tanyán laktak, önállóságra jutván, apjuktól is tanyát kaptak, tehát továbbra is kinnt kellett lakniok. A tanyát építő gazdát a termelési kényszerűség indította arra, hogy tanyát építsen, maga nem is ment ki lakni; fiát ellenben családi és vagyoni okok kényszerítették a tanyán való kinnlakásra. Természetesen az, ami az apára nézve, mint mezőgazdasági kényszerűség fennállott, az a fiúnál is meg van, most már, mivel úgyszintén kinn lakott, mint termelési előny. Innen van az, hogy akik házat és földet kaptak tanya nélkül, eladták a házat és tanyát építettek a földjükre.

Ami itt egyik nemzedékről a másikra történt, az törésszerű átmenet volt. Csakugyan voltak olyan gazdák, akik önálló gazdává lévén, nem maradtak kinn a tanyán, hanem tanyást fogadtak, maguk pedig házat vettek, vagy a feleségük révén kaptak és a városban laktak. Ez azonban kezdetben is ritka eset volt, később pedig teljesen megszűnt. Lényeg az, hogy a tanyatelepülés második fázisában nemcsak vagyoni és családi alárendeltségben, — cselédek és gyermekek — hanem ön-

álló gazdák is laktak a tanyán. Arról azonban szó sem volt, hogy végkép és mindenestül kiinn laktak volna. Először is a háztartás csak annyiban volt kinnt, amennyiben a mindennapi megéléshez elengedhetetlen volt. Példáсан mutatja ezt az a körülmény, hogy minden tanyában csak egy szoba volt. „Nagy ház“, „tisztá ház“, ami minden gazda házában meg volt és meg van, nem volt tanyán és ezek, ha tanyán lakott is a gazda, a városban voltak testvérnél, sógornál. Ezért nevezem ezeket a városban való bútor- és ruhadarabokat jelképes háztartásnak. Mintegy horgonya volt ez a tanyai embernek, annak jeléül, hogy nem végérvényesen lakik a tanyán. Valóban mire felnőttek és a gazda kezdett öregedni, okvetlenül házat vett a városban és hazament lakni. Olyan eset is volt, hogy földet adtak el és annak árán vettek házat. Itt jelenik meg a családi differenciálódás, azonban kifejlett alakjában később találjuk és vehetjük vizsgálat alá.

A tanyarendszer kialakulásának vázolt folyamatát időbe helyezve, ezt a képet nyerjük. Az első tanyák keletkezése körülbelül a 18. század második felében történik. Magának a rendszernek a kialakulása a 19. század első felében. A 19. század közepéről már írárok nyújtanak képet a tanyák állapotáról. 1861-ben⁶ 1039 tanyatelek volt, e telkeknek felén volt tanya, tehát mintegy 500. Ezek közül 125 volt olyan, amelynek lakója nem bírt saját házzal a városban, hanem rokonához járt, tehát ennyi volt a családi differenciálódás esete. A többi tanyához ház tartozott, vagy fordítva, a többi tanya házhoz tartozott. A házak száma ugyanebben az időben 3446. Farmszerű, tehát a várostól független, differenciálatlan termelési, fogyasztási üzem, nem volt egy sem.

Jogi és gazdasági természetű változások hatása a tanyarendszerre. A 19. század második felének elején olyan változások történtek, melyek jelentős hatással jártak a tanyarendszer további fejlődésére. Ezek a legelők felosztása, az örökösödési rend és családi szervezet megváltozása. (A jobbágyság megszűnésének itt jelentős szerepe nincs.)

1. Mint már említettem, azok a szántóföldek, melyre a tanyák épültek: a Tanyaföldek 10—25 kilométerre feküdtek a várostól. E sávon belül és kívül legelők terültek el. A tanyaföldeken belül, mintegy öt kilométer körzetben már régen, ta-

⁶ Volt úrbéri birtokosok telekkönyve sorozat szerint 1861. Makó város mérnöki hivatala.

lán a tanyaföldek kiosztásával együtt de mindenesetre hamarosan utána és kétségtelenül 1805 előtt⁷ úgynevezett Ugarföldeket osztottak ki. Minden sessió (46 kh) tanyaföld után 8 kh-t. Ez ugarföldek jog szerint hozzá tartoztak a tanyaföldekhez és azoktól nem lehetett elválasztani jó ideig. A felszabadulás 1865-ben történt, ettől az időtől fogva lehetett külön eladni, venni, örökölni. Ugyancsak e tájon 1861—62-ben történt a külső és belső legelők felosztása. A belső legelőktől minden ház és tanya után adtak 1 és $\frac{1}{2}$ kh-t. Ezt járandóságnak nevezték és ezután a volt belső legelőket ma Járandónak hívják. A külső legelők-ből — ma is Pusztának hívják — minden sessió tanyaföld után 12 kis hold volt a járandóság.

2. E földosztásokkal egyidőbe esik az öröklési rend megváltozása is. 1865-től fogva a lányok is részt vettek az öröklésben, legalább is a köteles rész erejéig. A hagyományokhoz való ragaszkodásképen azt a különbséget még jó ideig megtartották a fiúk javára, amit a lányok köteles rész joga megengedett.

3. A tanyarendszer fejlődésére nézve azonban legnagyobb jelentőségű volt a családi szervezet bomlása, illetőleg átalakulása. Az átalakulás már a század közepén megindult és hamarosan teljesen végbement. A 70-es években már alig volt „familiaris“ család.

Még kell jegyeznünk, hogy alapokig ható változást egyik sem jelentett. Inkább úgy szerepelnek, mint amelyek elhárítják az akadályokat a tanyarendszer már megindult kifejlődése útjából. Eme okok hatásai rendre a következők voltak:

1. Az ugarföldek felszabadulása és a legelők felosztása mindenekelőtt a tanyák szaporodását idézte elő. Az Ugar és Pusztta földjeire a már megrajzolt folyamatnak megfelelően „emancipált“ fiaiknak építettek tanyát a tanyásgazdák. De emellett a Járandóban is egy új tanyatelepülési folyamat indult meg. E földeket házas zselléreknek is adták; egy házhoz 1 és $\frac{1}{2}$ holdat. Maga az a körülmény, hogy zsellér kapott földet, elősegítette gyarapodásukat — (ne feledjük el, hogy e földek a legjobb hagymatermők és a hagymatermesztés ép ez időben lendült fel) — de ezen kívül a föld apróbb részekre osztása lehetővé tette igyekvő zselléreknek a földszerzést és vele a fokozatos gyarapodást. Hagymatermesztésből és kofálkodásból gyarapodó zsellérek mind nagyobb és nagyobb darab földet szereztek és hamarosan tanyát építettek reá. Ide ép úgy, mint a

⁷ Mappa Pascuum Internorum... 1805. Makó város mérnöki hivatala.

tanyaföldeknél láttuk, kiküldték fiaikat, akik közül egy, esetleg kettő kiházásítása után is kinn lakott. Nem arról van itt szó, hogy kisebb darab földre is építettek tanyát, mert hagymatermesztésből itt is meg lehet élni: egyetlenegy „céhbeli“ hagamás sem lakott kinn és nem lakik kinn a tanyán.

2. Az öröklési rend változása szintén a földek nagyobb osztódását, de egyben más csoportosulását vonta maga után. Ilyen újabb csoportosulás folytán előállott olyan eset is, hogy a feleség gondviselő lévén az apjánál, házat kapott, viszont férje tanyát örökölt, így házuk is, tanyájuk is lett egyszerre. Ilyen azonban nem sok volt.

3. A tanyarendszer kifejlődésére legnagyobb hatása volt a családi szervezet átalakulásának; amíg korábban a vagyon szétosztása az öreggazda nyugalombavonulásával történt, az most a kiházásítással megesett, sőt tulajdonképpen csak ettől fogva beszélhetünk kiházásításról. Ez a körülmény azzal a nevezetes következménnyel járt, hogy a kiházásított fiúk nem maradtak egy tanyában testvéreikkel és apjukkal, hanem építeniök, vagy bérelniök kellett másikat. Ez nyilvánvalóan ugyanazaz eset, ami régebben az öreggazda nyugalombavonulásával történt; mégis elvi szempontból azzal a lényeges változással jár a fiúknak korábbi önállósodása, hogy több lett a háztalan tanya. Ugyanis míg eddig a tanyánlakó fiú csak kisegítő volt a közös, illetve az apa termelési üzemében és ezért háztartása közös háztartás volt, most termelési üzeme önálló lett és háztartása is kiszakadt a közösből. Azonban itt is előállott az a helyzet, hogy t. i. a fiú jelképes háztartása maradt tovább is az apjánál és idejárt haza a tanyáról.

Az említett okok hatásaképpen tehát nem állott be lényeges változás a tanyarendszer fejlődésében, annyi azonban történt, hogy ami kialakulóban volt, az teljesen kialakult. Nevezetesen a fogyasztási és termelési üzem elkülönözése jutott egy biztosabb állomáshoz. A familiaris szervezet idejében a differenciálódást egy egyén oldotta meg. Az a körülmény azonban, hogy a fiúk nősülésük után is a családban maradtak és tovább is gyermekeknek tekintettek: egy elintézetlen vagy csak részben elintézett kérdést jelentett. A 19. század második felében történt fejlődés folyamán ez a kérdés is elintéződött olyanformán, hogy a családonként való differenciálódás szilárdabb alakot öltött: fiatal korában kinn lakik a gazda is a tanyán, mindaddig, míg családjai fel nem nőnek, ekkor házat vesz, továbbra is kinnmarad ugyan a tanyán, de ő maga, felesége,

eladó lánya és legényfiai sűrűbben hazájárnak. Mindaddig tart ez így, míg lányait férjhez nem adta és fiait meg nem nősíti. Ekkor a földet, tanyát a gyermekeire bízza, maga hazajön lakni, nyugalomba vonul. Rendesen 50—60 éves ekkor.

Látnivaló, hogy a különböző állapotok, melyekben a ház és a tanya viszonya különböző (majdnem teljes kinnlakás; városban is, tanyán is; csak a városban) egy folyamatnak különböző állomásai. Ezeken az állomásokon rendes körülmények között végigmegy minden tanyásgazda, különös mellékkörülmények csak alakítják a folyamatot: pl. ahol sok a gyermek, sokáig kinn lakik a gazda a tanyán, ahol nincs gyermek, ott csak fiatalkorában. Van aztán eset arra is, hogy a rendes folyamat nem megy végbe, különböző okok miatt megakad. Leggyakoribb ok, hogy nagyon kevés a föld és nem képes házat venni az illető: ez az oka annak, hogy farmszerű tanyák keletkeznek, amelyeknek megszűnt a várossal minden egyéni kapcsolata. Viszont arra is van példa, hogy az anyagi tehetőség meg volna ahhoz, hogy házat vegyen, azonban egyéni vonzalma oly erős a tanyai élet iránt, hogy holtig kinn marad. Kívül esnek a tipikus folyamaton a nagyobb birtokú gazdák, ezek hasonlóan a tanyátépítő nemzedékhez, cselédet, tanyást tartanak, maguk pedig csak ki-ki járnak a városból, ha valamelyik egész fiatal korában kinn is lakik, nősülésével végkép a városba költözik. Ez az eset az, amelyet egyéni differenciálódásnak neveztem, ugyanis egy egyénre vonatkozóan csak termelési üzem a tanya és csak háztartás a ház, szemben az előbbivel, a családi differenciálódás esetével.

Meg kell itt még emlékeznünk a bérbeadott tanyákról és azokról, akik bérbeadják. Hogy kik veszik bérbe, azt láttuk: kiházasított fiúk. Bérbeadják tanyájukat mindenekelőtt olyan nyugalombavonult gazdák, akiknek sok földjük van, családjaiknak már adtak egy-egy darabot, de nem akarván őket konvencióval terhelni, megtartottak maguknak egy részt, hogy annak jövedelméből éljenek. Bérbeadják továbbá olyanok, akiknek szintén sok földjük van és nem gazdálkodnak, vagy azért, mert valami szövetkezeti, egyesületi hivatalt vállaltak, vagy azért, mert a földjáradékból is megélnék. Hasonló az eset a családtagoknál s végül haszonbérbe adják tanyájukat olyanok, akik maguk nem földművelők, hanem vagy tőkebefektetésképen vettek földet, vagy pedig örökölték.

A tanyatelepülés mai állapota és fejlődési iránya. Makó

határában 1989 tanya van.⁸ A határ kiterjedése 46709 kh., ebből szántó 36462 hold. A lakosok száma 37147, ebből külterületi 7124 (1920). Legsűrűbben vannak a tanyák a tanyaföldön, ezután jön Pusztá, Ugar, Járandó. A minőségi megoszlás pontos számszerű bemutatása lehetetlen. Csak gondos és körültekintő becsléssel nyújthatunk képet a helyzetről: a típus, az esetek túlnyomó többsége a családi differenciálódás (1400—1500). Nagyön kis rész az egyéni differenciálódású, a többi farmszerű tanya. (400—500.)⁹

Ami a kifejlődési irányt illeti, arra nézve mindenekelőtt a parasztság urbanizálódását kell tekintetbe venni. A tanyánvaló kinlakás mindig kényszerűségből történt, ma csak súlyosabban érződik a kényszer, aminek két irányú hatása van: aki csak teheti, a városban lakik — szaporodnak az egyéni differenciálódás esetei, — aki pedig nem teheti, az a várost igyekszik kivinni: a háztartást is teljesen kinn rendezi be; szaporodnak a farmrendszerű tanyák. Mihelyt mód nyílik rá, ezek is azon-

⁸ Magy. kir. Földművelésügyi Min. Tanyakirendeltségének (Hódmezővásárhely) nyilvántartása.

⁹ E becslésben segítségemre voltak: id. Erdei Ferenc, Bartal János és több makkai gazda. Közvetlen statisztikai felvétel nincs. Az általános népszámláláskor megejtett felvétel csak ennyi: bel- és külterületi lakosság. Ez a két szám pedig a mi szempontunkból nem mond semmit, mégha a legkövetkezetesebb eljárás eredménye is, legfeljebb azt mutatja, hogy évenként tényleg hány ember él községétől elszigetelve. Valójában ezt sem mutatja híven, mert a felvétel folyamán semmi következetesség sincs abban, hogy kit vesznek fel tanyáinak és kit városinak. A közvetett módok sem vezetnek eredményre. Felhasználhatók lennének a telekkönyvek, de csak a térképpel egybevetve: innen megállapítható lenne, hogy hány tanyatulajdonosnak van háza, illetve hány tanya tartozik a házhoz. Ez a szám más lenne természetesen, ha csak az aktív földművelőket vennénk fel; ezek között sokkal kevesebb az olyan, akinek háza és tanyája van egyszerre. Ilyen kimutatás nagyon szépen példázná, mennyire tartozik össze a ház és tanya, de mégsem használható, mert sok olyan gazda van, aki a földjét átiratja a fiaira, de a házat még nem. És egyáltalán a házaselek külön-külön tulajdona (egyiké a ház, másiké a tanya) illuzióriussá tenné az eredményt.

Közvetlen statisztikai felvétel megejtésének is nehézségei vannak már elméleti — szempontból is, nem beszélve a végrehajtásról. Nevezetesen a felvételi ismerv tisztázása egy cseppet sem könnyű: hogy a tanya tulajdonosa vagy birtokosa legyen-e. Ha a tulajdonos, akkor részint felvételnek a városban lakó nyugalomba vonult gazdák, részint nem, aszerint, hogy átiratták-e már gyermekeikre a földet. Ha a birtokos, akkor mindenképp kimaradnak a városban lakó nyugalomba vonult gazdák. Eltekintve attól, hogy a birtokos megállapítása, részes konvenciók művelésnél nem is könnyű. Legcélravezetőbb megoldás: felvételi egység a tanya és ismerv a tanya lakója. Erre a tanyalakóra vetítve az egész komplexumot, ilyen szempontok merülnek fel: a tanyalakó milyen jogon bírja a tanyát, (tulajdonos, bérlő, tanyás stb.), ha a tulajdonos, van-e háza, mennyi időt tölt el benne és mit tart otthon? Ha nem tulajdonos, kié a tanya stb.

nal beköltöznek a városba. Ez a folyamat nem most kezdődik, csak most is tart és eztán is tart még; tanyai iskolák, körök, központok egyrészt elősegítik, másrészt ennek okozatai. A tanyaközpontok jelentősége (van két-három egész kicsiny) nagyon alárendelt, az egész határ annyira hozzátartozik lakóival együtt a városhoz, annyira sűrű a közlekedés, hogy előreláthatóan nem is jutnak jelentőséghez sohasem. A várostól 25—28 kilométerre fekvő részeken is, amely pedig két-három kilométerre esik egyes falvaktól, úgy beszélnek a városról, mint „otthonról“ és sűrűbben járnak Makóra, mint Királyhegyesre, Pitvarosra, Csanádalbertire, vagy Kopáncsra, bár 5—10 annyi az odajutás, a hazamenetel útja és ideje.

A tanya konkrét tényeinek összehasonlítása, tehát absztrakt összefüggések keresése és a tények egymásrakövetkezésében megállapítható okozatosság, tehát az érvényesülő törvényszerűség kutatása sokkal kecsesetebb, mint bármely más szempontú vizsgálódás. Azonban anyag híján (történeti és leíró munka) erről le kell mondanunk. Bár felhasználhatók lennének a különböző településtani munkák és termelési technikai dolgozatok, azonban így is kevés az anyag ahhoz, hogy általános összefüggéseket keressünk.

(Folytatjuk.)

Erdei Ferenc.

TÁRSADALMI ÉLETTAN.

A constitutióról.

Az élettan rendkívül sokfelé ágazódó tudományának egyik igen érdekes és az utolsó évtizedekben, de különösen az utolsó években mindinkább erősödő ága a constitutio tana. A constitutio kifejezést a legrégibb idők biológusai és orvosai is ismerték, de azok a képzetek, amelyeket ma fűzünk a constitutio kifejezéséhez, csak a legújabb időben alakultak ki. Ma emberi constitutio alatt az egyes emberek azon lelki (psychés) és testi (szomatikus) tulajdonságainak összességét értjük, amelyek már a születés pillanatában, sőt egyes tudósok szerint nagyrészt már a fogamzás pillanatában determináltak és így véglegeseknek, az élet folyamán megváltoztathatatlanoknak tekinthetők. Ezek szerint az egyes emberek constitutioja nem változhat meg. Az ember testi és lelki tulajdonságai azonban kétségtelenül állandóan változnak. Ez a változás nagyrészt a külső körülmé-

nyektől függ. Azt a tényezőt, amely a külső körülmények következtében az élet folyamán létrejön, conditionak nevezzük. Ezek szerint az egyes emberek, ahogy előttünk megjelennek, megváltoztathatatlan (constitutionalis) és állandóan változó (conditionalis) testi és lelki tulajdonságokból vannak összetéve. Ha az embereket typusokra akarjuk osztani, akkor a fentiek értelmében különbséget kell tennünk a constitutiós, megváltoztathatatlan typus, az úgynevezett genotypus és az előttünk megjelenő, tehát külső körülmények által is befolyásolt és így változó megjelenési alak (phaenotypus) között.

A constitutio szempontjából a kutatók sokféle csoportosítást végeztek különböző szempontok szerint. A csoportosítás igen nehéz, mert a különböző tulajdonságokból összetett embereknek mindegyike más és más, s így úgyszólván annyiféle constitutio van, ahány ember. De a kérdés tanulmányozása céljából mégis szükség van bizonyos keretekre. A mi felfogásunk szerint a nők háromféle: nőies, férfias, és gyermeki testi és lelki tulajdonságokból vannak összetéve. Ezen tulajdonságok keveredési aránya alapján a következő csoportokat (typusokat) állítjuk fel: 1. nőies, 2. túlkövér, 3. katonás, 4. fiús, 5. erőtlen vagy petyhüdt és 6. átmeneti typust. A jellegzetes tulajdonságokra vonatkozóan az elnevezés, amely éppen a tulajdonságok alapján állapítottatott meg, mindent megmond. A constitutiós vizsgálatoknak a gyógyítás szempontjából is beláthatatlan jelentőségük van. Ha azt akarjuk, hogy a magyarság körében az erőteljes nemzedékek sorozata álljon elő, akkor az alföldi (szegedi és debreceni) egyetemi orvosi intézetek részéről az alkotviszonyok megállapítása és kutatása rendkívül fontos feladat.

Dr. Berecz János.

Terheltség és szaporodás szeged-környéki alkoholista családokban.

Nemzeti létünk szempontjából szomorú jelenség a születések számának nagymérvű apadása. Ez az apadás nemcsak mennyiségi, hanem milyenségi természetű is, mert éppen a faj szempontjából legkívánatosabb rétegek korlátozzák gyermekeik számát s maholnap a helyzet csakugyan olyan, hogy már csak azokban a családokban nem csökken a születések száma, akik vagy nem látják a társadalmi emelkedés és gyermekszám közti összefüggést, vagy akiknél a társadalmi és erkölcsi lelkiismeret hiánya miatt a gyermeknevelés gondot nem okoz, vagy végül

akiknek a praeventio és az erőszakos beavatkozás igénybevétele nem áll módjukban. Ide tartoznak a bűnözők, az alkoholisták és a psychopathiásan terheltek. Köztudomás szerint alkoholos mámor szerepel a törvénytelen születések leggyakoribb oka között; de mint már amerikai és német eugenikusok kimutatták, az alkoholisták törvényes házasságaiban is átlagnál magasabb a gyermekszám.

Magam a szegedi ideg- és elmegyógyászati klinika (Igazgató: Dr. Miskolczy Dezső egyetemi tanár) 10 esztendei alkoholista beteganyagának családi adatait kutattam fel és pedig olyképen, hogy azoknak nemcsak általános szaporodásviszonyaira, hanem a megszületett gyermekeknek további sorsára is figyelemmel voltam. 21 megvizsgált családban összesen 133 átlagosan 6-3 gyermeket számláltam, vagyis családonként 2—3 gyermekkel többet, mint amennyi Szeged-környékén szokás. Mindössze négy családban született ötnél kevesebb gyermek, egyébként ötnél több. Majdnem szabálynak mondható, hogy amelyik nemzedékben fokozódik az alkoholizmus, abban emelkedik a születések száma is. (Az Orosz-Szövjet nagy gyermekszaporulatában valószínűleg az alkoholizmus terjedésének is része van.)

Ennek a születési többletnek azonban biológiai értéke semmi. Mindenekelőtt a megszületett gyermekek egy nagy része korán elpusztul. A 21 szegedvidéki család 133 gyermeke közül 56 halt meg fiatal korban (42%); vannak családok, amelyekben 8—10 gyermek közül csak 1—2 maradt életben, mindössze 6 családban nem halt meg egyetlen megszületett gyermek sem.

Azonban nemcsak a nagy gyermekhalandóság (az abortusokat és halvaszületéseket nem is számítva) figyelmeztet az alkoholista családok csökkent biológiai értékére; a megmaradtak nagy része is többé-kevésbé terhelt: alkoholista, idegbeteg, nyomorék. A sok szomorúbbnál-szomorúbb családtörténet közül csak egyet ragadok ki példának: W. Z. dédapának 3 alkoholista fia van; egyiknek egészséges nővel való házasságából 7 gyermeke született, akik közül 2 erősen alkoholista volt; ezek egyike a harctéren elesett, a másik megnősült s a házasságban 2 abortus, 4 halvaszületés és 2 élveszületés történt, a 2 élveszületett közül azonban egyik epilepsiás és vak, a másik már csecsemőkorában elpusztult.

A helyzet tehát összefoglalva az, hogy az alkoholisták családonkénti gyermekszáma 2—3-mal több, mint a szeged-vi-

déki átlag és bár a csecsemő- és gyermekhalandóság közöttük még egyszer akkora, mint Szeged vidékén (42%:20%), az életben maradottak, vagyis a születési többlet biológiai értéke semmi, vagy igen csekély, mert nagy része alkoholistá, idegbeteg, nyomorék, aki többé, vagy kevésbé a társadalom támogatására, sőt eltartására szorul.

Az eugenikai preventiónak két útja van: 1. megfelelő erkölcsi nevelés az alkoholistá szenvedély ellensúlyozására, 2. az egészségesek óvakodása attól, hogy terheltekkel, alkoholistákkal házasodjanak. Az alkoholisták elkülönítése nem gyógyítás, hanem védekezés számba megy.

Sziráký István.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Berze Nagy János: *Magyar szólásaink és a folklóre.* Bp. 1932. 47 l. 8°. Klny. Ethn. Népélet XLIII. évf.-ból.

A szerző ezen dolgozatában 16 közismert szólásunk rokon-ságát mutatja ki. Ezen szólásaink nagy része, mint *Tűzről pat-tant, Halálnak halálával halni, Nem anyától lettél, rózsafán termettél* stb., egyenesen keleti származású, melyeknek rokonai a finn-ugor népek nyelvéből is kimutathatók. Tehát ezen szólásaink gyökerei visszanyúlnak a finn-ugor közösség idejébe, de a néphagyomány az idők folyamán ezerféle változatot teremtett bennük, minden nép a saját énjét vitte bele ezekbe a szólásokba. — Szó-láskutatóink szó-lásfejtése többnyire nem terjedt át a magyarságnak a mostani hazába való betelepülés előtti idejére. A szerző által használt módszer segítségével sok eddig ismeretlen szó-lásunkra fény fog derülni, vagy egyeseket majd egészen más megvilágításban látunk. Már eddig is rá-mutatott Kertész Manó néhány tévedésére e füzetben is és az Eth. XL. évf.-ban, e cikksorozat első részében. Evvel a módszerrel sok újat mondhat, csak azért ne vigye túlságba a kitakadást.

T. K.

Inotay Ilona: *A Teleki kódex Szt. Anna legendájának nyelvi földolgozása.* Szeged, 1932. XXXVIII, 97 l. 8°. A szerző kiadása. Kapható a szerzőnél és Szeged Városi Nyomda Rt.

A Teleki kódex eredetije a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban van. Szerzőnk az oláh megszállás miatt nem használhatta az eredeti kódexet, hanem annak Volf-féle kiadását, mely a Nyelvemléktár XII. kötetének utolsó harmadát foglalja el. A Szt. Anna legenda a Teleki kódexnek valamivel több, mint harmada (kb. 50 l.). Latin eredetije Ert. a nyelv- és széptud. kö-

réből XVIII. köt. 10. száma. — Az értekezés két részre oszlik: az első részben a kódex (Szt. Anna legenda) leíró nyelvtanán kívül megismertet a legenda stílus- és fordítási sajátásaival; a dolgozat második részében teljes magyar és latin szójegyzéket ad.

E kódexnek is, mint általában csaknem valamennyi nyelvemlékünknek sajátos tulajdonsága, hogy a magánhangzók hosszúságát nem jelöli. Szerette volna a szerző az eredeti kódexet tanulmányozni, mert alapos gyanúja van arra, hogy a Volféle kiadás, különösen a *cs* hangot illetőleg nem lehet pontos. — Ami a másoló munkáját illeti, kihagyások, elírások bőven vannak benne. A legenda fordítása nehézkes, nagyon kiérzik belőle, hogy a fordító kezét erősen kötötte a latin szöveg. A fordító nem elégszik meg a latin szöveg szó szerinti lefordításával, hanem, hogy érthetőbbé tegye a fordítást, körülírja, ezért sok benne a magyarázó betoldás. Mulatságos szócserék is akadnak benne (*caelebs*, *ccelestis*, *contione*, *cantione*). A legenda magánhangzóinak az állapota sokban eltér a mai köznyelvi hangállapottól, de nehéz lenne eldönteni, hogy magánhangzói nyíltabbak-e vagy zártabbak a mai köznyelviéhez viszonyítva, azonban a legenda ő-zó nyelvjárása elvitathatatlan. A legenda alak-
tanában több székely nyelvjárási sajátosságra bukkanunk. A dolgozat legérdekesebb része a jelentés-
tan. A legenda kihalt, mai köznyelvben nem használatos szavai között találunk nem egyet, melyet újabb nyelvújítóink figyelmébe ajánlhatunk. Dícsérendő szerzőnknek a buzgalma, hogy nem állt meg a legenda egyszerű nyelvi leírása mellett, hanem értékes tanulságokat vont le a kódex nyelvéből; egyrészt eddig ismeretlen szófejtéseket adott, másrészt a már magyarázott szóki-
fejtéseket a kódex nyelvének tanúsága alapján egészen más megvilágításba helyezett. — A rengeteg munkát fölemésztő szótári részt nagy gond-
dal a NySz.-ral is egybevetette s az ott nem található adatokat megcsillagozta; ezzel a NySz. anyagát bővítette. Ha végig lapozzuk a szótári részt, látjuk a sűrű csillaghullást. Látjuk ennek a kis legendának tüzetes földolgozásából, hogy mi-mindent rejtenek nyelvemlékeink. Szükséges volna, hogy minden nyelvemlékünket így dolgozzák föl, akkor egészen más képet kapnánk nyelvészeti szempontból a nyelvemlékek koráról s új alapokra fektethetnők nyelvészeti ismereteinket. A dolgozat e téren úttörő munka, melyet szerzőnk folytatni akar s ezen elhatározásáért méltó elismerésünk illeti.

T. K.

KÉRDÉSEK.

52. kérdés. Eredet szerint ösz-szefügg-e a csáko-szarvú (jelen-tése: 'szétálló-szarvú') ökör, a csáko ökörnév, a csáko 'huszár-süveg' jelentésű szóval? Mi e szó eredete?

FELELETEK.

Felelet a 13. kérdésre. „Kupol“ ige. Pl. „Vigyázz! nagyon kupol a macska vagy kutya!“ — t. i. csenni, lopni akar valamit, vagy olyasmit titkon megcsinálni, amit nem szabad, tiltott.

„Jaj de felkupolták az ágyat!“ „Jaj de felkupolták a szobát!“ Olyan értelemben, hogy lopni akartak, titkon elvinni, elcsenni valamit. Tehát a lopást megelőző alattomos cselekedet.

Makó. *Balga Zsuzsó.*

Felelet a 14. kérdésre. Baracs-kán, Fejér megyében, még vagy 10—12 esztendővel ezelőtt, ahol el-adó lány volt a háznál, a ház elé vagy mellé hosszú póznát vertek a földbe, annak a végébe egy cso-mó szalmát s egy csokor virágot kötöttek.

Szeged. *Inotay Ilona.*

Feleletek a 27. kérdésre.

„Szőlőhártya“ alatt értük a két sor szőlőtöke között bakhátra fel-húzott talajt, illetve a tókesorok közeit. A hártyát néha, rossz szőlőtérmet idején, be is szokták vet-ni burgonyával, tengerivel. — Ku-korica-, krumpli-, paszulyhártyá-kat nem ismernek és nem hasz-nálják e kifejezést.

Szeged. Királyhalom.

Zsiga Mihály.

Szőlőhártya vagy *szőlőhártya* kifejezés alatt a szőlőbakhátak ol-dalát érti az itteni nép.

Kelebia. *Teleky András.*

Feleletek a 46. kérdésre. *Tülök:* általában barom. (tehén-, bika-és ökör-) szarv: „Azok a nagy-tülkös ökrök“.

Tülök-órú: akinek erős, nagy, fölfelé álló orra van.

Tülkönc: Mihálka könyve sze-nént fölfelé görbülő szarvú bo-gár, talán épen az, amely Arany szerint neki megy a falnak...“ stb.

Tülköl a kanász a tülökből ké-szült tülökkel, mikor korán reg-gel kihajtja a disznókat.

Szentleányfalván (Arad m.)

Dr. Varga Bálint.

Tülök a tulok szóból vedlett és a szarvasmarhák tülekedéséből származik. A tülök nemcsak csürhe-csorda összetülkölésére szolgál, hanem külső munkákra, tanyákra járó, arató embereknek kaszafenőkö tartója, sótartó, ivó-szerszám; különösen folyóból víz-merítésre igen alkalmas. Dunán-túl református templomok to-ronyőrei is használják, de a nép ezt dudálásnak nevezi. — A hé-berek újévük ünneplésekor az ítéletnap i kürtöt szólaltatják

meg, amely a tülöktől annyiban tér el, hogy kosszarvból van.

Gyoma, Kner Izidor.

Felelet a 47. kérdésre. Mirhó, folyót jelent s itt Gyomán, meg sok helyütt azon csatornát nevezik mirhónak, amely a községből levezti az árkok, gödrök eső- és egyebek vizét a folyóba, vagy más külterületre. A szántóföldek azon vadvizeit is mirhónak hívják, amelyek kanálisba folynak vagy belvízlevezető társulatok által szivattyúztatnak gyűjtőhelyekre. Gyoma. Kner Izidor.

Feleletek a 48. kérdésre. Dür-gés és dörgés: Ő ott tudja a dörgést = ő ott járatos, ismeri a helyzetet, el tud igazodni; némi gúny is rejlik a mondásban: olyanra mondják, aki némi haszonlesési szándékot árul el, aki már a nevezett helyen valami eredményt ért el (jót vagy rosszat). Hódmezővásárhely.

Dr. Varga Bálint.

Ösmeri a dürgést. Elferdített szó. A fajdkakas dürgő, ha párját szerelmeskedni hívogatja. Dörgés a helyes. Olyanra mondják, ki tájékozottsággal meggyújtott célja felé. Tudja mit miként kell megfogni: dülőre vinni.

Gyoma, Kner Izidor.

Feleletek a 49. kérdésre. Csihés: így magában sohasem hallottam, de többször (nagy megijedés után) e kifejezésben: „Majd csihéssé lettem“. Ez azt jelentette, hogy „majd nagy bajom lett az eset miatt“. Tréfásan is mondták.

Szentléányfalva (Arad m.).

Dr. Varga Bálint.

Csihésnek nevezték azokat az erdélyi oláhokat, kik háborúig juhnyájakkal lejártak az alföldi országos vásárookra, maguk fontaszótte gyapjú szürkankókban, amelyek félcsizmaszárig értek le, alakjuk csuhaszerű és ebből a szóból ferdült a csihé. Pásztor emberek azokon kívül minden bojtárt is csihésnek csúfolnak.

Csihés: a gazdasági cselédek alja. Szájukkal dolgozó naplopók. — Dunántúl a hajcsárokat nevezik csihéseknek, mert hogy másmilyen emberek ilyen utolsó munkána nem vállalkoznak. Pásztoremberek sűrűn használják ezt a szót.

Arany János: „Toldi“. Második ének, 12. versszak, 5–6. sor.

„Rossz vagyok parasztnak, rossz [vagyok vitéznek, Béresek között is töl cudar csihésnek“.

Arany János jegyzete:

(„Csihés“: kin a többi kifog, belőle tréfát, csúfot űz s mindenkinél alábbvaló!)

Gyoma, Kner Izidor.

Felelet az 52. kérdésre. Az Ety-mológiai Szótár arra tanít bennünket, hogy a három *csákó* szó azonos. Arra a kérdésre, hogy mi a *csákó* szó végső eredete, azt válaszolja, hogy „eredete ismeretlen“, mert Szarvas származtatását (német *Zack*-ból), magyon jó okkal, nem fogadja el.

Véleményem szerint a *csákó* szó magyar eredetű és a *csá* 'ballra' jelentésű hangutánzó, állattelelő szóból származott, -kó kicsinyítő képzővel megtoldva. E szó eredetéről szóló dolgozatomat később teszem közzé.

Tiszasas.

Nyíri Antal.

Dugonics András.

1. Általános alapvetés.

A magyar történelemben ritkán fordulnak elő méltóság-teljesen, szabályosan hömpölygő történelemhullámok. A hirtelen átalakulások után sokszor ugyanazt a magyarságot hosszú ideig nem lehet fölrajzni látszólagos „tespedéséből“, egyhangú élete folyásából. Ilyen hosszabb tespedés látszatát mutatja az 1720—1790-ig terjedő 70 esztendő, mely idő alatt a magyarság egy heroikus erőfeszítés után hosszú időre tétlen, közömbös nyugalomba látszik sülyedni. Ez idő alatt mintha nem alakulna ki semmi igazán jelentős, hirtelen virágzást, nagyszabású és eredményes cselekvéseket életre hívó esemény-komplexum, sem pedig bármiféle egységes „kultúra“ s az alig észrevehető nemes törekvések mellett látszólag csupán a mindennapi élet értékeiért való küzdelem folyik tovább.

A magyar történetnek szinte egyetlen századát sem lehet átértékelni, ha nem vesszük számba, hogy a magyarság az életviszonyokhoz kitűnően alkalmazkodó, friss és életteljes népelemek összetevődéséből állott elő. Ez tette képessé, hogy történetének válságos pontjain az erejét fogyasztó nagy nemzeti katasztrófák után mindig következetesen ügyes alkalmazkodással igazodik az új viszonyokhoz. Minden lehetőt megkísérel, hogy nehéz helyzetét nem csupán elviselhetővé tegye, hanem a lehető legjobban kihasználja. Egyfelől foglalkozásait változtatja, másfelől idegen népeket, telepéseket fogad be, majd a területi elhelyezkedés súlypontját csoportosítja át, az országnak hol egyik, hol másik részén fejtve ki kulturális és gazdasági energiáit, sőt az ilyen átcsoportosítások során az egyes részeket időlegesen politikailag is szembeállítja egymással.

Igy alkalmazkodik a magyarság a XVIII. századot megelőző török hódoltság hosszú ideje alatt is a megváltozott viszonyokhoz, de ugyanazt a politikát folytatja a szatmári béke-

kötés után is, amikor a látszólag nyugalmas években a visszacszerzett területeken, sőt elsősorban azokra támaszkodva nagy lendülettel veti meg a következő századok számára nemzeti létének alapjait. Mindenekelőtt még erőteljesebben visszafordul az előző két században kialakult állattenyésztés és az ennek megfelelő kultúrfok irányában, kiegészítve azt azokkal a kultúrkövetelményekkel, amelyeket a XVI—XVII. század európai műveltségű időszakában magáévá tett. A Dunántúl keleti felén s a Nagy Magyar Alföld pusztai területein fölvirágozik a legeltető állattenyésztés s az Alföld kisebb-nagyobb mezővárosai, Szeged, Kecskemét, Debrecen, Szentes, a Kis- és Nagykunság, a Jászság és Hajduság újra gazdagodni s bizonyos mértékig polgárosodni kezdenek.

A megújulás másik tényezője idegen telepesek nagyszámban való befogadása. Bár a telepítés csak részben magyar telepítéspolitikai eredménye, mégis hamarosan kifejti hatását a magyarság óriási beolvastó ereje. Így lesz az olasz származású kuruc katona fiából, a borsodmegyei gróf Gvadányi József tábornokból szélsőséges magyar, akinek jórészt németből átültetett írásai tiszta magyar szellemet sugároznak s így lesz a szegedi Dugonics — bár dalmata származású nagyapja még magyarul sem tud — a magyar elődök lelkes hitvallója.

Az előtérbe kerülő legeltető állattenyésztés, a gazdagodás és birtokszerzés vágya a magyarság nagy tömegeit a nyugati és északi részekről az ország közepére és keleti része felé tömöríti.¹ E korszakban a magyarság újra *Kelet* felé fordul, hogy a török, német és saját vérei által elpusztított gyér népességű területen fejtsse ki nagyszerű lendülettel megmaradt életerejét. A Nagy Magyar Alföld s a Dunántúl keleti fele ekkor a magyarság legfőbb energiaterülete s a XVIII. század kiváló egyéniségei között ismét előtérbe kerülnek Magyarország középső és keleti részének szülöttei.

Hogy ennek a kornak szellemiségét megérthessük, az előző korok fejlődési vonalába kell állítanunk. A XVIII.

¹ A XVIII. század nagy magyar vándorlásairól l. Szekfü Gy. Magyar Történet VI. 219—220., továbbá „Szentes“ monográfiája 89: Gál István református predikátor 1760 körüli följegyzései szerint Szentesen oly nagy a népkeveredés, hogy „a hajdusági, debreceni, Körös, Kecskemét tájéki, fejérmegyei, sármelléki, pápai, veszprémmegyei s végül a Léva környéki népviseletek mind egyidőben honosok“. Mindezekkel szemben l. Magyarország 1720-as népszámlálását (Die Bevölkerung Ungarns zur Zeit d. Pragmatischen Sanction. 1896), amikor a Dunántúl keleti fele és az alföldi megyék még aránytalanul néptelenek.

század szellemi alkata ugyanis, amellet, hogy a XVII. század gondolatvilágának szerves folytatója, nagy mértékben hasonlít a XVI. század lelkiségéhez. A XVI. században a törökkel való folytonos harcok szinte nomádos erkölcsökkel, a vitézség, a bátorság nagyratartásával járnak együtt. A török hódoltság első évszázadában az általános emberideál a vagyonszerző ügyes gazda, aki birtokát minden pillanatban kész úgy fegyverrel, mint okos politikával megvédeni, aki a végeken s a törökkel való mindennemű harcokban, párviadalokban hősi bátorsággal vitézkedik, aki hazájához, hitbeli álláspontjához nagy szívóssággal ragaszkodik. Ő az, akit a hősi kalandokat megéneklő lantosok és énekesek dicsőítenek. E korszak vitézi harcokétségét, a török hódítókkal és hódítással szemben való csüggedetlen, bátor optimizmusát a XVII. század idején mindjobban elhatalmasodó pesszimista életfelfogás váltja fel, mely részben vallásos érzelmekből táplálkozik, részben nyugati kultúrával telített tudatos politikai és társadalmi életfelfogásból. A magyar katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt elterjedt szólam, hogy Isten büneiért veri a magyar nemzetet, amelynek most már alig akad más kivezető útja, mint a vallásfelekezetek által különbözően leszögezett igazságokhoz megtérni, míg a gyűlölt török uralommal — még ha harcolunk is ellene — mint szinte elkerülhetetlen rosszal, lehetőleg meg kell alkudni. Bocskay István, Pázmány Péter és Bethlen Gábor különösen jellegzetes kifejezői ennek az általános életfelfogásnak. Emellet tovább él az előző század vitéz, harcias szelleme is, mely nem kevésbé magyar jellegű, azonban mindinkább nyugatos eszmékből táplálkozik és épen ezért gyakran tudatosan pesszimista. Zrínyi Miklós e lelkiség legkiválóbb képviselője. A XVIII. századot megelőző két század, ha nem is nagyarányú, az egész nemzetet virágzásba borító korszakok, de a vezető lángelmék eredményes próbálkozásai jellemzik, ahol a kitűnő elmék, úgy időben, mint területi tekintetben, mintegy egymás kezébe adják a soha ki nem alvó szövétneket.² Azonban a XVII. század második felében s méginkább a kuruc korszakban az egész társadalmi és kulturális életforma hanyatlásnak indul. Már nincsenek több-kevesebb sikert, életművükben bizonyos teljességet elért egyéniségek s

² Martinuzzi Fráter György, Nádasdy Tamás, Báthory István, Zrínyi Miklós a szigetvári hős, Balassi Bálint, Bocskay István, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és politikus jellegzetes példák erre.

így lángelmék sem, csupán nagy akarások. Rákóczi Ferenc erős hite és erkölcsisége, hatalmas szervező ereje, kitűnő intelligenciája meddő tehetetlenségbe vész. A pillanatnyilag kimerült és külső erőktől elnyomott nemzet szellemiségében a nagy-szerű energiák mintegy szétszóródnak s a XVII. század elejének tudatos és kritikus pesszimizmusa teljes reménytelenségbe megy át.

Ezt a pesszimizmust a XVIII. század huszas éveitől kezdve, a béke beálltával egy mindinkább elhatalmasodó optimizmus váltja fel, mely bizonyos tekintetben emlékeztet a XVI. század friss, tetterős és bizakodó beállítottságához. Az új területek benépesítése, az új telepesek beolvasztása s az elpusztult értékek helyreépítése az a feladat, mely e kor energiáját igénybeveszi. E célkitűzések viszonylagos sikere, a magyar állami, társadalmi és gazdasági élet rég nem élvezett stabilitása s a magyar harci dicsőségnek a külső háborúkban újból való felcsillanása egy újszerű optimizmust hoz létre, amely részben a múlt, részben a jelen dicsőségének átértékelésével bizonyos heroikus szint is ölt magára. Ez az optimizmus kezdetben erősen vallási jellegzetességeket mutat és szemmel láthatólag kivirágzik Mária Terézia uralkodása első felében. Ekkor alakul ki az a hit, hogy a folytonosan végveszélyben levő és rendkívüli csapásoktól sújtott Magyarország csakis azért menekülhetett meg, mert ez a föld Mária országa, ez a nemzet Isten különös kegyelméből már ősidőktől kezdve nagyszerű fejedelmeket, sőt szenteket nyert uralkodókul, Attilától és Árpádtól kezdve Szent Istvánon, Szent Lászlón, Nagy Lajoson, Mátyáson át a töröktől megszabadító Lipótig és a dicsőségesen uralkodó s a magyarokat hőn szerető Mária Teréziáig. Ez a még erősen vallási jellegű beállítás azonban mindinkább magyar színekkel telítődik. A jezsuita írók latin nyelvű történetírásukkal és pontos kutatásaikkal megalapozói lesznek a magyar előidők hazafias érzésű kutatásainak. A hazafias érzésekkel telített iskoladráma, a föld-leírás és a történetírás népszerűbb fajtája az erősen humanisztikus műveltségű jezsuiták kezéből lassankint átsiklik más tanítórendek, a piaristák, a pálosok, a minoriták, a ferencrendiek és a protestánsok kezébe, akiknek iskolái már nem annyira Nyugatmagyarországon és a Felvidéken, hanem legnagyobb-részt a Dunántúl keletibb részén s az Alföldön és Erdélyben vannak.³ „Egy pálos szerzetes, Orosz Pál kiadja 1754-ben

³ V. ö. Finácz Ernő. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. 147, 164.

»Nagymagyarország« királyainak és fejedelmeinek többnyire költött beszédeit, abból a hitből kiindulva, hogy »az ő nagylelkeik ma is élnek közöttünk.«⁴ „II. András, Nagy Lajos, a Hunyadiak, Kinizsi, Nádasdy, Zrinyi, Eszterházy beszédei mellett ott találjuk Attilának nem kevesebb mint tíz beszédét“. Ebből is láthatjuk, „mily erővel ragadta meg a történeti öntudatra ébredt magyarság a hún-magyar rokonságtól nyújtott lehetőséget arra, hogy történetét a világraszóló hún történettel hosszabbítsa“.⁵ A jezsuita Thuróczy László 1729. évben ekkép fejezte ki a magyarság e korbeli önelégült optimizmusát: „Magyarországnak a jó Isten mindent megadott, ami csak a jó és boldog élethez kívántatik s nincs oka sem az olasz Campagnát, sem más, akármily boldog országokat irigyelni, mert Magyarország, a nemzetek táplálója és mondhatnám, a világnak compendiuma, szerencsés kivonata“.⁶ Ugyanezt a gondolatot a protestáns Bél Mátyás tanítványa, Tomka-Szászky János 1748-ban megjelent nagy világföldrajzában a következő büszke és lelkes mondatban sűríti össze: „Extra Hungariam non est vita, et si est, non est ita!“ Losonczi István nagykőrösi gimnáziumi igazgató pedig ugyanezt a mondást a Hármas Kis Tükörben 1773-ban ekként magyarítja: „Nincs jobb élet, mint Magyarországon“.*

Ennek az önmagával elégedett, de érzelmes heroizmussal telt kornak nem volt meg a lehetősége, hogy friss lendületét nagyszabású feladatok megoldásában teljesen kiélje. A század végefelé azonban a mindinkább előrehaladó polgárosodás hatása alatt e kor nomádus jellegű, a földhöz és realitáshoz kevésbé kötött lelkülete bizonyos polgári érzésekkel színeződik. Az a tudat tehát, hogy érdemes a meglevő alapokon tovább dolgozni, szorgos munkával előrejutni, új, aprólékos polgári kultúrát is kibontakoztat. Ámde ezek a polgári érzések a nyugati kultúrától kevésbé érintett keleti részekben szorosabban összekapcsolódnak a korabeli magyar társadalom lelkesedésre hajlamos érzelmiségével és ilymódon határozottan elkülönülnek a korabeli német szentimentalizmus érzelmvilágától.

A primitivitás irányában való visszafordulás idején csu-

⁴ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 146.

⁵ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 147.

⁶ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 149.

* A szóban forgó mondás a Hármas Kis Tükör 1836-iki, Holéczy Mihály által átdolgozott kiadásában vers alakjában is kifejeződik:

„Nincsen másutt élet, csak Magyarországon,
Ha van is, de ilyen nincs egész világon“.

pán két élethivatás az, amely a múlt kultúrértékeit tovább tudja vinni: és ez a *pap* és a *katona* élethivatása. Már az ósnomád társadalomban is a pap és a vezér élethivatása differenciálódik legelőször, s minden a kezdetlegesség felé visszaforduló korszakban is újra ezek emelkednek ki, mialatt a többiek a társadalom egészével együtt az élet reális értékei felé fordulnak és azokba süllyednek bele.

A XVIII. század közepének magyar társadalmában a pap és a katona élethivatása biztosít a maga kiválóinak olyan látókört, melynek alapján magasabb kultúrértékek virágozhatnak ki. Már hivatásuknál fogva is állomásaikat folyton változtatni kénytelenek és így sok új impressziót fogadnak magukba.⁷ A XVIII. század magyar irodalmában való páratlanul jelentős szerepüket speciálisan magyar okok is magyarázzák. Az osztrák fennhatóság nem engedi érvényesülni a magyarság nagy-szerű hadviselő készségét s a lefojtott energiák új utat keresnek maguknak. A heroikus és tette vágyó érzelmek levezetése így válnak vitéz tábornokokból (pl. gróf Károlyi Sándor-ból) és más katonatisztek-ből részint birtokaikat gyarapító kitünő gazdák, részint pedig az eddig elárvult nemzeti irodalom művelői. A generálistól egészen az egyszerű őrmesterig mennyi az irodalommal nagy szeretettel és buzgón foglalkozó katona! Még a kuruc korból marad vissza a katonai pályáról teljesen leszorított Mikes Kelemen, ott vannak azután Amadé László, Orczy Lőrinc és Gvadányi József tábornokok, majd Mária Terézia testőrei: Barsay, Báróczy, Naláczi, a két Bessenyei; Csizy István őrnagy, Fazekas Mihály főhadnagy, le egészen Kónyi János őrmesterig, aki „a nemes magyar hazának együgyű hadi szolgálója”. De nem tudja kielni tettvágyát a sok kiváló szerzetes, világi pap és prédikátor sem. Már nyoma sincs az előző század első felében lezajlott, a két hitvallás igazáért és hatalmi kérdéseieért késhegyig menő harcos hitvitáknak. Mária Teréziának alapjában békés, az államra isont mindenekfelett szem előtt tartó uralma a felekezet embereit a politikai harcok teréről mindinkább az érzelmek, a felekezet belső élete felé szorítja. Így lesznek a felekezetek agilis papjaiból egyrészt lelkes nevelők, másfelől irodalom- és tudományművelők, a régi magyar elődöknek lelkes szószólói. A jezsuita Faludi, Katona, Pray, Baróti Szabó, Sajnovics, Révai, Rájnis, a piarista Pállya, Be-

⁷ Dugonics András például élete 16. évétől 46 évéig a következő helyeken működik húzamosabb ideig: Privigye, Nagykaroly, Nyitra, Szeged, Vác, Meggyes, Nagyszombat, Buda és Pest.

nyák, Péchy, Koppi, Dugonics, a pálos Orosz Pál, Virág Benedek, Versegghy, Anyos, a lutheránus Bél Mátyás, a kálvinista Bod Péter és Péczeli — hogy csak a legjobbakat említsük — mind ennek az irodalom és a tudás birodalma felé forduló cselekvési készségnek kitűnő képviselői.

A XVIII. század írói egyelőre csak keresik a formákat, melyekben nemzeti heroizmusuk valami módon kifejezést nyerhessen. Hogy a belső érzés a fontos, nem pedig a kifejezés formája, látszik ez abból, hogy ebben a korban a történeti munkák, a földrajzi művek, a versek és regények lényegükben alig mások, mint a múlt és jelen nemzeti dicsőségét, a föld és magyar népe kiválóságát magasztaló, vagy ennek erkölcsi tökéletességét, anyagi jobbulását elősegítő vitézi énekek. Akik ebben a korszakban leginkább kitűnnek, azok szükségkép papok és katonák, szükségkép a magyarság friss energiájú részéből a Dunántúl keletibb feléről, az Alföldről vagy Erdélyből valók, szükségkép nem egyoldalúak, hanem a nemzeti érzést a maga egészében kifejezni akarók, egyformán vers- és prózaírók. Így lesz a XVIII. század második felének két legkiválóbb képviselője a Nyírségből származó bécsi magyar testőr: Bessenyei György s az Alföld közepéről, Szegedről származó piarista, a magyar nyelv lelkes apostola, a magyar irodalom eposzi hagyományainak továbbvivője, a magyar regényírás és a magyar néptudomány első úttörője: Dugonics András.

(Folytatjuk.)

Bibó István.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

IV. A magyar-török viszony.

1. A magyar-bolgár érintkezés kora és színhelye.

Annak a megállapításával, hogy a magyar őshaza Baskiriában volt, a magyar-bolgár érintkezés színhelyére és korára nézve is egy meghatározó adat birtokába jutottunk. Nem helyezhetjük ugyanis már ennek egyik színhelyét Zichyvel, Hómannal és Némethtel Nyugatszibériába; mivel pedig a bolgártörök törzseket, amint ezt teljesen hiteles történeti adatokból tudjuk (v. ö. Németh i. m. 98 l.), a szabirok 461–65

között üzték el Irtis-melléki őshazájukból, ezért a magyar-bolgár érintkezés kezdetét sem tehetjük korábbi időkre.⁴⁵ Ezzel a magyar-török viszony kérdése az ősidők sötétjéből a népvándorlás korának félhomályába került, vagyis olyan korba, amelyben egy-egy történeti adat pislákoló fénye valamennyire mégis már lehetővé teszi számunkra a tájékozódást.

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a magyar-bolgár érintkezést kizárólag a nyelvi érintkezésre értem, azt ugyanis nem tartom teljességgel lehetetlennek, hogy magyarok és bolgártörökök között bizonyos kereskedelmi érintkezés már 465 előtt is ne jöhetett volna létre. A korai kereskedelmi összeköttetés feltevésének lehetőségét ugyan csupán egy nyelvészeti elmélet adja meg, de azért számolni óhajtunk ezzel is. Az Ural folyónak török *Jajyk*- neve ugyanis Ptolemaiosnál a II. században és Menandrosznál a VI. században *Δαῖξ*-, illetve *Δαίξ* alakban jelenik meg. A szókezdő *d*- nyilván a bolgártörök *d'ž'*, vagy *d'* hang jelölésére szolgált a görög átírásban. Ha pedig a köztörök *j*- ~ bolgártörök *d'ž'*- megfelelés esetében a köztörök képviseli az eredeti hangállapotot, amint ezt Németh Gyula felteszi, akkor a Ptolemaiosnál előforduló *Δαῖξ*- névalak azt tanúsítaná, hogy a *Jajyk* (Ural) folyó mentén már a II. században bolgártörökök laktak. Más nyelvészek (Ramstedt, Poppe, Markwart) azonban a köztörök szókezdő *j*- hangot tartják ebben az esetben egy korábbi *d'*- hangból való fejlemények (v. ö. U. Jb. VI. 102; IX. 82). — Mivel olyan adatokat Németh Gyula sem tud felhozni, amelyek ezt a kontroverziát véglegesen eldöntenék, a magunk részéről megelégedhetünk annak a megállapításával, hogy a Kr. u. II. században a *Jajyk* (Ural) folyó mentén már törökök laktak (az Ural folyó melléke buzatermő terület), akik kereskedelmi összeköttetésben állottak esetleg a tőlük északra lakó ősmagyarokkal is. Kereskedelmi összeköttetések tekintetében nem gondolhatunk egyébre, minthogy esetleg bolgártörök prémkereskedők felkeresték a Bjelaja mellékén lakó ősmagyarokat és a tőlük északra lakó vogulokat. Kissé talán meglepően hangzik, hogy az ilyenforma kereskedelmi összeköttetés nem jelent egyúttal nyelvi érintkezést is. Azonban ez így van; a bolgár prémkereskedők ugyanis az u. n. néma cserekereskedés útján szerezték be a prémvadász népektől a prémeket: télen a hó leesése után

⁴⁵ V. ö. Németh: „A magyar-bolgár érintkezés kezdetét a Kr. u. első századokra teheti” — le az sem lehetetlen (én ritkítottam!), hogy az érintkezés csak a V. század felé kezdődött” (i. m. 126).

szokták őket felkeresni. Ez nem valami ethnológiai elméleti elgondolás, mert hiszen több középkori irodalmi adat tanuskodik róla.⁴⁶ Ezért nem tehető fel, hogy bolgár prémkereskedők útján török jövevényszavak kerültek volna az ugor népek nyelvébe.⁴⁷ És nem is kerültek; mert hisz a közfelfogás szerint ilyen jövevényszavak a vogulban és osztjákban nincsenek, nem tehető fel ez okból az sem, hogy az ősmagyarban lettek volna.

Történeti ténynek tekintendő, hogy a magyarok 800/30—889 között a Don és Dnyeper között Lebédiában laktak. Itt még érintkeztek bolgártörökökkel, mert a magyaroknak a bolgártörök hangalakot képviselő *besenyő* népnévét előbb még nem lehetett alkalmuk megismerni és átvenni (v. ö. Gombocz M. Ny. 12, 282). Így tehát nagy általánosságban a magyar-bolgár nyelvi érintkezés idejét négy évszázadra korlátozhatjuk: kezdetét vehette 465-tel, amikor a bolgárok Európába költöztek, (ez természetesen nem szükségszerű, vagy tényleges, hanem csupán lehetőségi kezdőpont), bevégződött, ha a kabaroktól tekintünk, 889-cel, amikor a magyarok költöztek el Lebédiából. A magyar-bolgár érintkezés színhelyéről az eddigiek alapján csak annyit mondhatunk, hogy annak a Lebédia és Baskiria közötti területen kellett lefolynia. Körülbelül ugyanez mondható el a magyar-alán érintkezésre nézve is, azzal a különbséggel, hogy ennek vége már 800/30-ra, vagyis a Lebédiába való költözés idejére tehető.

⁴⁶ Aulfi a 13. század elején összeállított arab adomagyűjteményében megemlíti, hogy a bolgárok jelbeszéd útján szerzik be a prémeket Jugria lakóitól (v. ö. Markwart, U. Jb. VI. 289.). Ibn Battuta a 14. század elején részletesen leírja a cserekereskedésnek ezt a formáját: „... Ein jeder von ihnen (a prémkereskedőkre vonatkozik) lässt die mitgebrachten Waren zurück, und sie kehren zu ihrer gewohnten Station zurück. Am folgenden Tage kehren sie zurück, um ihre Waren zu prüfen. Da finden sie ihnen egegnüber Zobel, graue Eichhörnchen und Hermeline. Hat den Besitzer der Ware nun befriedigt, was er seiner Ware gegenüber gefunden hat, so nimmt er es; wo nicht, so lässt er es liegen; dann geben jene noch mehr dazu; manchmal aber nehmen sie ihre Waren weg und lassen die Waren der Kaufleute liegen. So geschieht ihr Verkauf und Kauf. Die Leute, welche sich dorthin wenden, wissen nicht, ob die, welche ihnen verkaufen und von ihnen kaufen, zu den Geistern oder zu den Menschen gehören und sehen niemand“. (Markwart ford. U. Jb. VI. 290). Ezt a jugriai néma cserekereskedést Herberstein báró is leírja. (További adatokra v. ö. Markwart, U. Jb. VI. 309.)

⁴⁷ Mivel az északi népek prémkereskedelme a néma cserekereskedésen alapult, már ebből kifolyólag is elesik Zichy Istán gróf azon újabb feltevése, amely szerint valami prémkereskedő ogur-törzs (ting-lingek) vehette talán fel valamely prémvadász ugor népnek a nyelvét, ahogy újabban régebbi elméletét Németh eredményei figyelembevételével szükségesnek tartotta módosítani (Ért. 1931, 146; Száz. LXXV. 184).

Hogy a magyarság mikor költözött el baskiriai őshazájából, ezt természetesen nem tudhatjuk; ezért kénytelenek leszünk a következőkben a magyarságra vonatkozó, vagy a magyarsággal kapcsolatba hozható adatokat Lebédiából visszamenőleg nyomon követni, hogy ilyen módon a magyar-bolgár érintkezés korára, színhelyére és természetére nézve bizonyos közelebbi megállapításokat tehessünk.

2. *A Kubán melléki őshaza emlékei.*

Hogy a magyarság Lebédiába egy korábbi Kubán melléki hazájából költözött, azt egy Al Bakrínál olvasható tudósítás, melynek értelmetlen népneveit Markwartnak sikerült megfejtenie, szinte kétségtelenné teszi. Ez a tudósítás így szól: „(A magyarok) országának egyik határa a rumiak országával határos; a másik, a sivataggal szomszédos határunk mellett hegység terül el, amelyen az *as* nevű nép lakik; van sok lovuk, lábas jószáguk és szántóföldjük; a hegység alsó részén, a tengerpart mellett *abcház* nevű nép lakik, ezek keresztények és az izlámnak Tiflisz földjével vonatkozásban lévő vidékeivel határosak. Itt kezdődik Örményország. Ez a hegység addig terjed, míg Derbend földjéhez nem ér és a kazárok földjével szomszédos“ (Németh i. m. 160—61). — Ez a leírás azokban a részeiben, amelyeket ellenőrizhetünk, a legpontosabban megfelel a tényeknek. Az abcházok földje tényleg az izlámnak Tiflisz földjével (Georgiával) vonatkozásban levő vidékeivel határos: az abcházok a tengerpart mellett a Kubán és az Ingur között laktak és ősidők óta ott is laktak. Azt is tudjuk róluk, hogy régi idők óta keresztények: már Justinianus császár építtetett főhelyükön Pitzundában nagy székesegyházat.⁴⁸

Ennek a forrásnak a magyarokkal szomszédosnak mondott abcházokra vonatkozó jólértesültsége feljogosít bennünket arra, hogy a magyarokat illető tudósítását is teljesen hitelesnek fogadjuk el. Úgy látom, hogy „az izlámnak Tiflisszel vonatkozásban lévő...“ kitétel kormeghatározó adatot is tartalmaz. Georgia ugyanis 700—1000 között állott arab uralom alatt (Buschan i. m. II. 713), tehát az Al Bakri-féle tudósítás csupán a 700 utáni állapotokra vonatkozhatik. Ebből mindenesetre annyit meg lehet állapítani, hogy a magyarok 700—830 között valamikor a Kubán mellékén laktak. A magyar-török viszony szempontjából Al Bakri leírása egy nevezetes negativumot

⁴⁸ V. ö. Byhan: Buschan, Illustrierte Völkerkunde ³II. 767.

tartalmaz: benne a magyarság szomszédságában semmiféle török nép említve nincs. A tudósítás szerint a magyarok földje a bizánciakéval határos, ami nyilván a Krim félszigetre vonatkozik; a másik, vagyis északi határa a steppe (a „sivatag”); a sivatag melletti hegység vidékén vagyis keletre, a Kaukázus főgerincétől északra fekvő dombos vidéken lakik az *as* vagyis *oszét* nép, délre a tengerpart mentén az abcházok.

Azok a növényföldrajzi szempontok, amelyekre Zichy István gróf hívta fel a figyelmet, kétségtelenné teszik, hogy a magyar-bolgár érintkezés színteréül bizonyos területek nem jöhetnek számításba, és pedig azok, amelyeken az *alma*, *körte* és a *kökény* nem fordul elő. [A *körte* azonban esetleg kihagyandó, mert a magyar szónak a megfelelő török szavakhoz való viszonya nincs tisztázva és hasonló hangzású szó a *körte* elnevezésére akad az oszétban és más kaukázusi nyelvekben is.] Nagy általánosságban számításon kívül marad így az a terület, amely a Káma-torkolattól az Ural torkolatig húzott egyenestől keletre esik. A Káspító feletti steppe természetesen nem jöhet tekintetbe. A szőlőművelésre vonatkozó bolgár-török eredetű jövevényszavakból (*szőlő*, *bor*, *szür*, *seprő*) pedig arra lehet következtetni, hogy a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavainak legalább egy része Oroszországnak csupán délibb fekvésű vidékein kerülhetett nyelvünkbe, vagyis csak Lebédia déli része, vagy a Kaukázus melléke jöhet tekintetbe. Ezekre a vidékekre utal bennünket a bolgártörök eredetű *kőris* szó is: keleti elterjedési határa ugyanis nem éri el a Volgát, de a Kaukázus mellékén előfordul.

A szőlőművelésre vonatkozó szavak között hangtani szempontból nevezetes a *szőlő*⁴⁹ szó, amennyiben ennél az őstörök *j*-hangnak nem *gy*-felel meg, mint a bolgártörök jövevényszavak nagyobb csoportjában, hanem *sz*-, amely hang — úgy látszik — már a bolgártörök nyelv egy későbbi hangállapotát képviselő jésített *s*-hang magyar helyettesítéséből származott, ami arra látszik mutatni, hogy a bolgár-magyar érintkezésben két korszakot kell megkülönböztetnünk, amelyek valószínűleg térbelileg sem egy helyen folytak le. — Zichy István gróf fejtegetéseit abban foglalja össze, hogy az „állat- és növényföldrajzi adatok legalább is nem zárják ki azt a feltevést, hogy a későbbi bolgártörök érintkezések színhelyét a Kaukázus vidékén keressük“. Ez így is van; azonban semmi olyan növényföldrajzi adatot nem lehet felhozni, ami inkább szólna a

⁴⁹ A *szőlő* csoportba tartoznak még: *szél*, *szűcs*, *szérű*, *szemölcs*.

Kubán vidék, mint Lebédia mellett. — Számunkra Zichy növényföldrajzi adatai még egy fontos tanulsággal szolgálnak. Mivel egyetlen olyan adat sem merült fel, amely megengedné annak a feltevését, hogy a magyar-bolgár érintkezés egyik színhelyeként Baskiria is számbaveendő volna, kimondhatjuk azt a tételt is, hogy a magyarság őshazájában, Baskiriában a legnagyobb valószínűség szerint nem került közelebbi érintkezésbe bolgártörökökkel. Vagyis a növényföldrajzi adatok ugyanazt a következtetést engedik meg, mint a bolgártörök jövevényszavak hiánya a legközelebbi rokonnyelvekben.

Amint láttuk, Al Bakri tudósítása szerint a Kubán meléki magyarság szomszédságában török nép nem lakott. Ha tehát a bolgár-magyar érintkezés egyik színhelyének a Kubán vidéket akarjuk tekinteni, úgy nem zárkozhatunk el azon következtetés elől sem, hogy itt a magyarság valami bolgártörök földműves lakosságra települt rá. Ugyanez teendő fel Lebédiára nézve is, annál is inkább, mert hiszen itt már történeti adatok is tanúsítják, hogy Lebédiában a magyarok voltak az urak. Különben egy lovas nomád, vagy félnomád népnek szorosabb viszonya egy földműves néphez másképp bajosan is képzelhető el, minthogy a lovasnép az úr, a földműves a szolgálja.

3. *A Kubán mellékén szerepet játszott török törzsszövetségek és a magyarság.*

Németh Gyula úgy gondolja, hogy a magyarok 465-től 800-ig laktak a Kubán mellékén. Azok a következtetések, amelyek Németh Gyulát erre a felfogásra hozták, úgy látom, nem helytállóak. Szerinte a magyarság e negyedfélszázad folyamán beletartozott valamennyi török törzsszövetségbe, amelyről adataink vannak, hogy 465—800 között a Kubán mellékén szerepet játszott. Ezek az onogurok, szabirok, türkök, kazárok törzsszövetségei. Hogy a kazárokhoz a magyaroknak valamilyen kapcsolatuk volt, az kétségtelen, hisz történeti adatok is tanúsítják. Arra a feltevésre, hogy a magyarság a másik három török néppel is szoros politikai kapcsolatban volt, Németh Gyulát csupán az a körülmény készítette, hogy a magyarság onogur, szabir (?) és türk néven szerepel nyugati népeknél, bizánci és arab írónál. Azt írja Németh Gyula: „Természetesen nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy a magyarság e nevek közül egyikhez, vagy másikhoz egyszerűen szomszédság, vagy más hasonló körülmény folytán jutott, de hogy mindegyiket így

kellene magyaráznunk, az lehetetlen“ (i. m. 177). Mi azonban azt is lehetetlennek tartjuk, hogy a magyarság mindegyik neve egy-egy politikai korszak emléke volna, amint Németh gondolja, hiszen a politikai kapcsolat csak a legkritikább esetekben szokott valamely nép elnevezésére alkalmul szolgálni. Különös a dologban az is, hogy ezeknek a népeknek hírük-poruk sem marad a Kubán mellékén: hirtelen feltűnnek, emlegetik őket, azután nyomuk vész; ezzel szemben a magyarságról nincs századokon át semmi hír a Kaukázus-vidék eseményeiben, míg azután 800 körül a Feketetenger mellékén felbukkannak. Vajjon mi tette volna számukra lehetővé a megmaradást, mikor összes „uraik“ mind eltűntek arról a vidékről?

Németh Gyula kimutatja, hogy a türkök, szabiok és kazárok nyelve köztörök volt, és csodálatosképpen a magyarok nyelvébe egyetlen olyan török jövevényszó sem került, amely valamilyen jellegzetes köztörök hangsajátságot tüntetne fel, bár Németh feltevése szerint a magyarok velük, köztük éltek és harcoltak századokon át. Ez hihetetlen! Hisz még a szomszédos oszéteknek a nyelvéből is körülbelül 30 jövevényszó került a magyarba, pedig Németh felfogása szerint velük a magyarság olyan szoros viszonyban sohasem állott, mint a törökséggel.

Németh elmélete szerint nyolc-tíz török törzs csatlakozott a magyarsághoz.⁵⁰ Sőt még tovább is mehetünk: a csatlakozott török törzsek számának Németh elmélete szerint nagyobbnak kellett a Kubán melléki hazában lennie. Szerinte ugyanis csupán a Magyar törzs tekinthető finn-ugor eredetűnek, így tehát a Kur mellékére és a Baskiriába költözött töredékeknek török eredetűeknek kellett lenniök. És a parányi finnugorság ebben a török áradatban, amely az elmélet szerint hozzácsatlakozott

⁵⁰ Németh Gyula ugyan a magyar-török viszony természetére nézve meglehetősen ingadozóan nyilatkozik: a magyar törzsnevekkel kapcsolatban török törzsek csatlakozásáról beszél (i. m. 275. l.), a bolgár-magyar érintkezésről szólva pedig annak a lehetőségét veti fel, hogy a bolgárok a magyarokat feltételezett szibériai őshazájukban meghódították és megszervezték, úgyhogy a prémkereskedelmen alapuló összeköttetésből szoros politikai kapcsolat keletkezett (i. m. 122. l.). Az utóbbi feltevés, ismervé a bolgárok prémkereskedésének a módját, még csak szóba sem jöhet.

Azt kell tulajdonképp mondanunk, hogy Németh Gyula a magyar-török viszony természetéről való felfogását mindig csak esetlegesen alkotta és fogalmazta meg: a magyar törzsnevek eredetéről vallott felfogásához a bolgár csatlakozás feltevése látszott jobban illeni, az őshazáról vallott nézetéhez pedig a bolgár hódítás. Ebben a nagyon fontos kérdésben azonban az egységes, határozott, ellenmondás nélküli állásfoglalás elengedhetetlen követelménye a kutatásnak. Akár helyes az, akár nem...

és amely századokon át körülvette, nem merült el. Sőt az ezeréves együttlét még jövevényszavakban sem eredményezett többet, mint már említettük, 200 egynéhány szónál, amikor a Duna-Tisza mellékén néhány század során vagy három-négy-szer ennyi szláv jövevényszó került nyelvünkbe (pontos számot nem mondhatunk, mert szláv jövevényszavaink tudományosan még mindig nincsenek feldolgozva). A magam részéről az ilyen ethnographiai csodában még akkor sem tudnék hinni, ha történeti adatok látszanának ezt az elméletet igazolni; ebben az esetben az adatok hitelességét volnék kénytelen kétségbevonni. Olyan történeti adatokról, melyek ezt az elméletet igazolhatnák, szó sincs, csak hipotézisekről. Nyilván a hipotézisek körül van a hiba!

a) *Μοῦαγερις* király. Hogy a magyarság a VI. század elején már a Kubán vidékén lakott a „hun nevet viselve“, azt *Μοῦαγερις* neve tanúsítaná, aki két bizánci forrás szerint 527/28-ban a pogány papokkal szövetségbe lépett testvérét, *Γορδάς* királyt, amiért ez kereszténnyé lett és a bálványokat összetörette. A *Μοῦαγερις* nevet Moravcsik Gyula az olvasás erőszakolásával Mogyeri-nek olvassa (M. Ny. 23, 263) és ebből arra következtet, hogy Mouageris népe a magyar volt. Németh Gyula még tovább megy: a *Γορδάς* nevet *Ogurdá-*nak olvasva benne a magyar *-da* (?) becéző- képzőbokrot és a török *ogur* népnévet fedezi fel. Mivel törököknél testvérek nevei gyakran tartoznak ugyanazon jelentési kategóriába, török fejedelmi családokban pedig előfordulnak nép-, vagy törzsnévből való nevek, Németh a két testvér nevében törökös névadást lát. Ehhez a következőket jegyezhetjük meg: minden népnél előfordul, hogy közeli rokonok nevei ugyanazon jelentési kategóriába tartoznak és minden népnél előfordulnak személynevekként népnévek. A népnévből lett személynevet azonban egyéb személynevekkel egy sorba állítani nem lehet, mert a népnévből lett személynév az idegenből származott embereknek megnevezésére szolgált minden népnél. Ezt vallják azok a török példák is, amelyeket Németh felhoz: ha egy türk fejedelemszöveg egy nyugati türk törzs nevét viseli (i. m. 83), abból csak az következik, hogy abból a törzsből származott. Idézi Németh erre nézve egy kínai forrás megjegyzését is, amely szerint „a barbárok gyakran nemzetségnevet csinálnak a törzsnévből, mely ilyenformán családnévvé lesz“. Ez azonban nem valami speciális török névadás, mert kínai barátunk ezt a csodálatos jelenséget nálunk is számtalan esetben konstatál-

hatná, hiszen ezrével akadnak nálunk is Németek, Szászok, Tótok, stb. Így tehát, ha Moravesik olvasata helyes volna is, ebből csak az következne, hogy Mouageris népe nem volt magyar, hanem ő volt csak magyar származású, esetleg csak az anyja révén.

Hogy pedig török népeknél is a népnévből lett személynév ténylegesen a származás megjelölésére szolgált, arra nézve felhozhatunk török népek történetéből is egy jó példát, amelyről más kapcsolatban Németh Gyula is megemlékezik (i. m. 178): egy *Honagur* nevű hun szerepel a IV. században egy örmény forrásban, amely körülményből nem következik az, hogy a húnok onogurok voltak — hisz éppen Németh bizonyítja be, hogy nem voltak azok — vagy hogy már a IV. században Európába költöztek, hanem csak annyi, hogy egy onogur származású török valahogy a húnok közé keveredett, ott szerephez jutott és azok származása alapján *Onogurnak* nevezték.

Ez a Mouageris név Némethnek még módot nyújt arra a feltevésre is, hogy a kazárok (!) és magyarok uralma a VI. században áterjedt Krim egy részére is (i. m. 161), sőt az ezzel ellentétes következtetésre is, hogy t. i. a magyarság a VI. sz. elején önálló és a hun nevet is viseli (i. m. 177), ami viszont annak a bizonyítékául is szolgál, hogy az u. n. hunhagyományt a magyarság az őshazából hozta magával (i. m. 217). Látnivaló ebből, hogy mily gyéren akadnak adatok, amelyek az elméletet igazolhatnák, ha egyetlen hipotézist is ennyi következtetéssel kell megterhelni.

b) Az onogurok Kubánvidéki szereplésére vonatkozó adatok Németh (i. m. 178/82) és Moravesik nyomán a következők:

460 körül kiűzik a szabirok az onogurokat nyugatsibériai hazájukból. — 550 körül Kolchisban egy vár és környéke *Onogouris* néven viseli az onogurok egy régebbi vereségének emlékeképen. — Egy szír krónikának 569 körül írt fejezete, amely azonban korábbi bizánci forrásból meríti értesülését, a Kaukázustól északra lakó népek között említi az onogurokat is (Moravesik, U. Jb. 10. 61). — A VI. század közepén Jordanes, a Fekete tenger északi partján lakó népeket felsorolva, utolsónak említi az onogurokat. — A VI. században északkaukázusi népek között említi Theophilaktos Simokattes őket. — Menandros tudósítása szerint 558-ban az onogurok avarokkal harcoltak. — 576-ban a türk kagán a bizánci követség előtt elrettentő példaként említi az onogurokat, akik ugyan szembeszállottak a legyőzhetetlen türkökkel, de semmit sem értek el, hanem szolgálkává lettek (U. Jb. 10. 63). — 700 körül a Ravennai Geográf-

fus régibb forrásból merítve a Maeotis és Kubán vidékén említi a patria Onogoria-t. — VI. századi viszonyokra utal egy bizánci püspökségi jegyzék a VIII. sz. közepéről, mely az onogurokat is említi.⁵¹ — A VII. sz. elején a Maeotis és Kubán mellékén megalakult Nagy Bulgária az onogundur nép országa (v. ö. Moravcsik U. Jb. 10, 70. ll.), mely azonban alapítójának, Kovrát-nak halálával (642) megdőlt: az *onogundur* név az *onogur* név -dur képzős török továbbképzése (Németh i. m. 59). — Az ál-Choronei Mózes-féle VII. században kibővített V. századi örmény krónika szerint *Aspar-hruk* a kazárok elől a Duna vidékére menekült (Moravcsik, U. Jb. 10, 83). — A IX. század elején — régibb források alapján — feljegyzett Nikephoros és Theophanes-féle elbeszélés a dunai bolgárok eredetéről, mely mondai és tudákos elemeket is tartalmaz, úgy adja elő a kazár támadást, hogy az őshazában visszamaradtakat támadták meg és igázták le a kazárok (v. ö. Gombocz, U. Jb. 1, 194—195; Moravcsik, U. Jb. 10, 71. ll.). — 679-ben átkelnek a bolgárok a Dunán — a bolgár fejedelemjegyzék szerint *Asparuch* veztese alatt —; nevük Konstantinos Porph. szerint ekkor lett ismeretes, mert régebben *onogunduroknak* nevezték őket. — 713-ban a Thrákiát pusztító dunai bolgárokat *onogur-bolgároknak* mondja Agathon dialkonos (Moravcsik, U. Jb. 10, 66. ll.).

Látnivaló, hogy az onogurok történetére vonatkozó adatok szakadatlan sort képeznek, amelyekből kitűnik, hogy az onogurok azonosak a dunai bolgárokkal. Kubánmelléki őshazájukat, amint az adatokból kivehető, kazár nyomásra voltak kénytelenek elhagyni. Ha a magyarok az onogur törzsszövetségbe beletartoztak volna, akkor bizonyára ők is — de legalább nagyobb részük — velük költözött volna Bulgáriába.⁵² Ezek szerint a magyarok csak az onogurbolgárok elköltözése, vagyis körülbelül 650 után szállhatták meg Kubánmelléki őshazájukat.

A szlávok, vagyis oroszok, a török népek közül az onogurokat mindenestre ismerhették, ezért az onogurok eltűnése után azt a népet nevezték így, amely azok helyére költözött, mert hisz megjelenésükben bizonyára voltak hasonló vonások. Arról a szlávok különben sem tudhattak volna semmit, hogy a magyarok beletartoztak-e az onogurok törzsszövetségébe, vagy nem; ahhoz, hogy ilyen politikai finomságokról tudomásuk

⁵¹ Moravcsik M. Ny. 23, 267. Egy későbbi dolgozatában Moravcsik módosítja ugyan felfogását, a VII. századra téve a püspökség alapítását, azonban csupán azért, mert a VII. sz. jobban megfelelne időközben felállított onogur-elméletének, amint azt körülbelül maga is bevallja (U. Jb. 10., 65. l. 1. j.). Hogy azonban a püspökségi jegyzék *γοτθικοι* neve nem az akacirokra, hanem a kazárookra vonatkoznék, amint az újabb datálás megkövetelné, azt lehetetlen elhinni.

⁵² Erre a kérdésre más kapcsolatban még vissza óhajtunk térni.

lehetett volna, nagyon is távol laktak a Kubán mellékétől, a magyar nyelv pedig nagyon is onogurul hangozhatott nekik... Ebben a vonatkozásban nevezetes az is, hogy a magyarokat onoguroknak csupán a szlávok nevezték, akik a Kubán-vidék politikai viszonyairól semmit sem tudhattak és akik a magyarokat csak ezeknek zsákmányoló kalandozásai alkalmából ismerhették meg, ellenben a Kubán-vidék politikai viszonyairól tájékozott bizánci és keleti források sohasem nevezik őket így.

Ha a magyaroknak szlávoktól származó *onogur* elnevezése el nem terjedt volna Európában, akkor a nyugati népek valószínűleg hun vagy avar néven neveznének bennünket, mert hisz a honfoglalás után Európaszerte hun és avar néven kezdtek már emlegetni a magyarokat. Ennek oka csupán az volt, hogy a magyarság mint a hunokhoz és az avarokhoz hasonló harcias lovasnomád nép jelent meg azon a területen, melyet korábban a hunok és avarok bírtak; így tehát joggal hihették azt a nyugatiak, hogy a magyar honfoglalással ezek a népek tértek vissza régi hazájukba.⁵³ Ha a magyar honfoglalás időpontjáról semmit sem tudnánk, a magyarságnak nyugati történeti forrásokban gyakran előforduló hun és avar elnevezéséből teljes joggal és teljesen helyesen következtethetnénk arra, hogy a magyarok csak a hunok és avarok után foglalták el mai hazájukat. Hasonló következtetésre tehát a magyarok *onogur* elnevezése alapján a Kubán melléki őshaza kérdésében is módunk és jogunk van.

c) A szabirokra vonatkozó adatok a következők (v. ö. Németh i. m. 183 ll. és 315 ll.):

460 körül elűzik a sarogur, ogur és onogur népeket az Irtis mellékéről. — 515 előtt a Kaukázus vidékére költöznek Szibériából.⁵⁴ — 515-től 558-ig különféle harcokban szerepelnek eleinte a Volga felé, később a Kubán vidékén. — 558-ban az avarok megsemmisítően megverik őket (Menandros). — 576-ban a bizánciak szabirokat és albánokat telepítenek a Kur jobb partjára (Menandros): bizonyára a szabiroknak azon töredékeiről van itt szó, akik az avaroktól szenvedett vereség után bizánci területre menekültek. — Moravcsik szerint említve vannak a szabirok az 572.

⁵³ V. ö. erre nézve a ll. fej. 28. sz. lábjegyzetét.

⁵⁴ Bizonyára valamely nép nyomására voltak kénytelenek a szabirok is az Irtis-mellékét elhagyni. Az avarok jöhetnek csak erre nézve tekintetbe, akik egy félszázad múlva nyomon követik őket. Valószínűnek tarthatjuk, hogy az avar nyomás elől egy részük északra költözött: különben érthetetlen volna, hogy félszázados nyugatsibériai szereplésük nyomán miképp maradhatott volna meg az emlékü a voguloknál és az osztjákoknál (v. ö. Németh i. m. 183 l.).

és 578. év eseményeivel kapcsolatban is Theophanes Byzantios és Menandros töredékeiben. Hozzáteszi azonban: „Damals zeigten sie allerdings nichts mehr von ihrer alten Macht“ (U. Jb. 10, 76 l., 6. j.). — Balādiri († 892) arab történetíró szerint a *sāvrđi* nép 750—60 közt jelent meg Örményországban.⁵⁵ Ez vagy azt jelenti, hogy újabb szabirok költöztek a Kur mellékére, vagy hogy 750—60 között adtak a Kur melléki szabirok életjelt magukról, vagy pedig azt, hogy Balādiri időmeghatározása téves: az utóbbi két lehetőség a valószínűbb. — A IX. század közepén a Gökse tótól északra a Kur jobbpartján lakó szabirok már keresztények: a bizánci telepítés bizonyára térítéssel volt egybekötve. Az örmények népetymológiával vették át a nevüket, amennyiben a *sevordik* szó jelentése „fekete fiúk” (a *-k* az örmény többszörös jele); örmény forrásból közli nevüket Konstantinos Porph. is, amennyiben a *Σεβορ-* [= *Σεβορτ-*] nevet *Μαδα ναιδια* kifejezéssel fordítja. — Konstantinos Porph. szerint: „abban az időben (Lebédiában) nem hívták őket (a magyarokat) turkoknak, hanem *Σάβαροι ἄσφαροι*-nak, valami okból“. Leszögezhetjük tehát, hogy még Konstantinos szövege szerint sem maguk nevezték így magukat a magyarok — mint Németh gondolja, — hanem a nevet másoktól kapták. — Másutt Konstantinos megjegyzi: „Háború támadván a turkok és a ... besenyők között, a turkok tábora megveretett (889) és két részre oszlott. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékére telepedett le és ezeket mai napig a turkok régi nevén *Σάβαροι ἄσφαροι*-nak nevezik“. — 1000 körül szerepel a Kur mellékén a *Sevortik* név, mint egy terület neve. — A perzsa csapatoknak egy bizonyosfajta csatabárdja az ő nevükről van elnevezve. — Később nem esik szó róluk: a Gökse tótól északra a Kur mellékén most örmények és aszerbejdzsáni tatárok laknak. — Anonymus szerint *Zuard(u)* hadat viselt a Balkánon, ott vett feleséget magának, „és az a nép, melyet most Csaba magyarjának mondanak, *Zuard* vezér halála után Görögországban maradt“. A *hunkrónika* szerint *Zuard* vezér Olaszországban harcol. — A XIII. sz.-ban szerepel nálunk egy *Zuard, Zoward, Zovard* nemzetség. —

Látnivaló, hogy a fenti adatsorozat tele van ellenmondásokkal és zavarral, ha azon állásponton akarunk lenni, hogy Konstantinos *Σάβαροι* népnéve a magyarokra vonatkozik, és hogy ez a név a *szabir-szabar* névnek magyar *-d* kicsinyítőképzős származéka. Ezt csak abban az esetben lehetne esetleg feltenni, ha a szabirok a magyarokkal lennének azonosak, amint ezt Fehér Géza (K. Sz. XIX.) tényleg fel is tette. Ezt a feltevést azonban lehetetlenné teszi Priskos azon tudósítása, hogy

⁵⁵ Németh i. m. 316 közlése szerint Markwartnál „sich zusammenrotteten“.

az avaroktól szorongatott szabirok űzték el hazájukból az onogurokat, ogurokat és sarogurokat; ezen tudósítás szerint tehát a szabirok eredetileg az Irtis-melléki bolgároktól keletre laktak: a magyarok őshazáját pedig valahol Középázsiaiban már semmiképpen sem kereshetjük. — Nem segíthet az sem rajtunk, ha a szabirokra vonatkozó egyik-másik adatot nem vesszük hitelesnek. Ilyenformán igyekszik az adatokban rejlő ellenmondásokon segíteni Németh is. Hogy azonban ez mennyire nem lehetséges, arra nézve jellemző, ha idézzük az 576.-i Menandros-féle (középkorú tudósítás) adataira vonatkozó tétovázó szavakba foglalt kifogását: „Menandros szavirjai lehetnek a szavárdok, de meg kell gondolnunk, hogy ő nem szavárdokról, hanem szavirokról beszél, megjegyzendő azonban, hogy ez nem nagyon lényeges, mert...” — Ha azonban a *szavártok*at éppúgy törököknek tekintjük, mint a *szabirok*at és az előbbi névalak *-t, -d* végződését nem magyar kicsinyítőképzőnek, hanem oszét többes jelnek magyarázzuk, akkor a szabirokra vonatkozó adatokat a következő, ellenmondásokat nem tartalmazó rendszerbe foglalhatjuk össze:

Az 558.-i megsemmisítő vereség után a szabirok egy része bizánci területre menekült. A bizánciak a Kur mellékére telepítették őket, gondoskodva megtérítésükről is. A szabirok egy másik töredéke, amely a Kaukázus északi vidékén maradt, a Lebédiába vonuló magyarsághoz csatlakozott, azonban a besenyőktől szenvedett vereség után nem költözött velük Etelközbe, hanem visszavonult törzsrokonaihoz a Kur mellékére. Konstantinos valamilyen forrásból értesült arról, hogy a Fekete tengertől északra a szavárt nép lakott. Mivel viszont más oldalról szerzett értesülése szerint ott a turkok (magyarok) látkak, akikről magyar forrásból tudta, hogy szavárt nevű töredékük a besenyőktől szenvedett vereség után (dél-)keletre költözött Perzsia egy vidékére, feltette, hogy a magyarokat Lebédiában valami okból *szavártok*nak hívták. Erről a Perzsiába költözött *szavárt* töredékről a Lászlókor-i gesta is megemlékezett, esetleg pontos helymegjelöléssel (Persiden inhabitant regionem). Az őskronika ezen tudósításából azután Anonymus és Kézai szokásos modorukban meséket koholtak. Úgy látszik, a szavártok egy nemzetsége a nyugatra költöző magyarsághoz csatlakozott, akiket a magyarok származási nevükkel neveztek el, amint ez a név a *Szavárd* nemzetség (később Bessenyei-család) nevében meg is maradt. Ha a magyarok maguk nevezték volna magukat szavártoknak, vagy ha a szavártok nyelvileg nem külön-

bőztek volna tőlük, akkor Szavárt-nemzetség épügy nem lett volna köztük, mint ahogy Magyar nemzetség sem volt (ehhez a családnévhez csak névmagyarosítás útján lehet jutni, vagy pedig nem-magyar környezetben).

A szabirok nyelvéről három név alapján Németh Gyula annyit megállapított, hogy az török volt és hogy a népnévük is török szó, 'tévelygő' jelentésben. Lehet, hogy köztörök nyelvet beszéltek, amint Németh Gyula hiszi, bár érvelése nem teljesen meggyőző: nem lehet ugyanis belátni, hogy az Irtis vidéki bolgároktól keletre miért nem lakhattak volna bolgár-török nyelvet beszélő törzsek is; a szabiroknak a kazárokkal való azonosítása pedig, amint látni fogjuk, nem fogadható el.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a szavártok törököknek csak akkor tekinthetők, ha Németh Gyulának azon két feltevését elfogadjuk, hogy a *sabyr*, *sibir* és *savar* névalakok hangtanilag összetartoznak és tényleg egy népet jelölnek. Lehetséges ugyanis egy egészen más kombináció is, amelyre Németh Gyula egyáltalán nem terjeszkedik ki. Marinოსnál és Ptolemaiosznál ugyanis a II. sz.-ban említve van egy *Σαύαροι* nevű nép Déloroszországban. Markwart felteszi, hogy ez egy finnugor nép volt, mely a történelemelőtti időkben a Deszna vidékén lakott, ahonnan ezt a népet legkésőbb az I. sz.-ban Kr. után egy szláv néptörzs keletre szorította, és pedig az orosz *séverjane* néptörzs, amely a nevüket is örökölte. A keletre szorított néptörzs Markwart feltevése szerint a Középső-Volga vidékére vetődött, ahol a bolgár *Suvar* városban maradt meg a nevük (v. ö. U. Jb. 4, 266—72). Németh Gyula pedig megemlíti (i. m. 322), hogy Ibn Hordābeh a 9. sz. közepén említ a Kaukázus északkeleti vidékén egy *Sovar* nevű fejedelemséget (i. m. 322). Mivel pedig a *sovar-suvar* névalak a törökben nem keletkezhetett *sabyr*ből, felteszi, hogy ezen névalakok a népnév magyar alakját tükröztetik vissza; vagyis újabb magyar töredékeket keres a Középső-Volga jobbpartján és a Kaukázus északkeleti vidékén is. Ez azonban már egy kicsit túlságosan sok, mert hisz Németh feltevése szerint a Kur melléki szabir nép és a baskir nép is a Kubán-melléki magyarságból rajzolt ki. Amennyire azonban nem kereshetünk magyar telepéseket mindenfelé szerte a világon, ahol a *magyar* névhez hasonló helynevek akadnak, amint ezt Németh ki is fejti, még kevésbé gyaníthatunk Kelet Európában magyarokat minden hely- és népnév mögött, amelyekben az *s-v-r* mássalhangzók előfordul-

nak.⁵⁶ És hozzá Németh szerint még a kazárok is szabirok! — Hogy ezen hely- és népnevek mint függhetnek össze egymással, azt adatok hiányában eldönteni nem tudom; annyi mindenestre valószínűnek látszik, hogy a Kaukázustól északra két különböző nép szerepelt 400—1000 között, amelyeknek a neve azonban hasonló hangzású volt. Számunkra közönyös, hogy a szavartok törökök voltak-e vagy finnugorok, de mindenesetre nem magyarok: a *szavárt* névalak eredetére vonatkozó magyarázatunkon ez a körülmény semmit sem változtat.

d) A törökökre vonatkozó adatok a következők (Németh i. m. 193. ll.):

552-ben a kínai forrásokban említett *T'u-men* a türk birodalom megalapítója leveri az avarokat; utódai folytatják a hódító hadjáratokat: a türk birodalom Mandzsuriától a Krim félszigetig terjed, de a nyugati rész meglehetősen önálló. — Theophaues Byzantios VI. századi író arról értesít, hogy a Dontól keletre 563 táján törökök vannak. — 569-ben a Zemarchos-féle követség tudósítása szerint a Kaukázustól északra fekvő területek türk uralom alatt voltak (Németh i. m. 199). — Menandros szerint 576-ban a türk kagán a bizánci követek előtt szolgálainak mondja az onogurokat és az alánokat, akik bár ellene szegültek, de mit sem értek el (U. Jb. 10, 63). — 576-ban a törökök elfoglalták a krími Bosporos várost (Németh i. m. 201). — Az ál-Chorenei Mózes-féle örmény krónika egy VI. századból származó tudósítása szerint a zichék területétől északra, tehát az Alsó-Kubán környékén törökök és bolgárok laktak (Németh i. m. 195). Ez a tudósítás mindenben fedi a bizánci tudósítások adatait: az örmény forrás bolgárjai megfelelnek a bizánciak onogurjainak, a törökök pedig a törököknek, és így ezek az adatok a magyar őstörténet szempontjából rendkívül nagyjelentőségűek, mert kitűnik belőlük, hogy a VI. század végén a Kubán vidékén magyarok még nem laktak.⁵⁷ — 627-ben a törökök fennhatósága még kiterjed a ka-

⁵⁶ Erre nézve példaképen megemlíthetem, hogy Szilágy megyében is van egy *Szovárhegy* nevű helység, amint Horvátországban is van *Sovari*, Lengyelországban pedig *Soviarka* nevű község, amelyeknek bizony nincs közük a szabirokhoz, lévén a szláv *sova* 'bagoly' szó származékai (v. ö. ZONF. VI. 107); *Szabar* helyneveinknek sincs semmi közük a szabi-rokhoz, amennyiben ez a név a szláv *Sobor* személynévből származott

⁵⁷ Ezzel természetesen a *Μοῦσαγιος* és *Τοῦδης* nevekkal való okoskodás kronológiai szempontból is kútba esett; ez a példa is tanúsítja, hogy egyes magábanálló személynevek etymológikus elemzése — figyelembevéve a lehetőségek nagy számát — csak nagyon problematikus értékű következtetésekre nyújt módot az őstörténeti kutatásban. Németh Gyula ugyan a Chorenei Mózes-féle adathoz megjegyzi: „Mivel pedig itt a türk név kazárookra nem vonatkozhatik (a kazárokat alább külön nevükön nevezi a forrás), a törökön itt minden valószínűség szerint magyarok értendők“ (i. m. 195). Abból azonban, hogy a türk név kazárookra eset-

zárókra (Németh i. m. 205). — 630-ban a keleti, 659-ben a nyugati türkök kínai fennhatóság alá kerülnek (a nyugati türk birodalom központja a Balkas tótól délre eső területeken volt). Ezzel Európában többé szerepet már nem játszanak.

Hogy a magyarok beletartoztak-e a türk birodalomba, azt a rendelkezésünkre álló adatokból megállapítani nem lehet. [A magyarok *türk* nevére a kazárokkal kapcsolatban fogunk később még visszatérni.]

e) A kazárookra vonatkozó adatok a következők:

531—78 közötti időben harcolnak a perzsák ellen. — 586-ban ismeretes már a nevük a bizánciaknál (Németh i. m. 203). — A VII. században uralmuk kiterjedt Perzsiának bizonyos kaukázusi területeire is (Németh i. m. 208). — 626-ban a bizánci császár szövetséget köt velük a perzsák ellen (Moravcsik, U. Jb. 10, 83). — 627-ben még türk fennhatóság alatt vannak (Németh i. m. 205). — 630—800: rablóhadjáratok délkaukázusi vidékekre, harcolnak a támadások ellen védekező arabokkal (Simchowitsch-Palló, U. Jb. 2, 159—60). — 650 körül a későbbi volgai bolgároknak egyik törzsét az Alsó-Terek mellékéről a Volga-Achtuba közre szorítják és később még északabbra (Markwart, U. Jb. 9, 76). — 650 körül elűzik az onogur-bolgárokat a Kubán mellékéről (l. fentebb Choronei Mózes adatát). — 698-ban a kazár kagán helytartója már a krími Bosporusban székel (Moravcsik, U. Jb. 10, 83). — 738-ban egy győzelem az araboknak 25 évi nyugalmat biztosít (U. Jb. 2, 160). — 762—63-ban egy nevezetes rablóhadjárat Örményország és Georgia ellen (U. Jb. 2, 160), de a Hārūn ar-Rašid korában (786—809) folytatott rablóhadjáratokban megtörik a kazárok hatalma.

A kazárokat Németh a szabiروkkal tartja azonosaknak. Bizonyára tévesen: abban a korban ugyanis, amikor a Kubán vidékén megsemmisült szabiروknak maradványait a bizánciak a Kur mellékére telepítik, a kazárok már a perzsák ellen harcolnak és nevük Bizáncban is ismeretes (l. fentebb). Németh elmélete Masūdīnnek arra a megjegyzésére van alapítva, hogy a kazárokat törökök *szabiروknak*, perzsául *Chazaroknak* nevezik. Azonban a *kazár* is török elnevezés, amelyet a perzsák csak

leg nem vonatkozhatik, még egyáltalán nem következik, hogy a türkökre ne vonatkoznék, sőt a fenti egymásután leközlött adatokból mindenki megállapíthatja, hogy teljes valószínűség szerint a türkökön nem magyarok, hanem türkök értendők. Mivel pedig az 576-i követségről szóló Menandros-féle adatokban a türkökön másokat, mint türköket érteni nem lehet, Németh néhány lappal tovább már a bizánci követségi jelentés onogurjaiban keresi a magyarokat: „Ha a magyarok valóban kapcsolatban vannak az onogurokkal — ami nagyon valószínű —, akkor azt kell gondolnunk, hogy ez az adat a magyaroknak a türk birodalomba való bekapcsolására vonatkozik“ (i. m. 200. l.). És akkor kifélék a Choronei Mózes bulgáriai, kérdezheti a figyelmes olvasó?

törököktől hallhattak, így tehát Masüdi megjegyzéséből csak az következik, hogy zavaros fogalmai voltak az északkaukázusi néprajzi viszonyokról. Ez így van más keleti íróknál is; Simchowitsch megjegyzése szerint a keleti írók egyáltalán nem ismerték azokat a néprajzi változásokat, amelyek a Kr. születése utáni időkben a Kaukázustól északra végbementek, úgyhogy a kaukázusi népekre vonatkozólag mindent a kazárokkal hoztak kapcsolatba, mint amely népet a legjobban ismertek (U. Jb. 2, 158). — Feltevése támogatására felhossa Németh azt is, hogy *sabyr* és *kazár* hasonló jelentésű nevek (az egyik 'bolyongó', a másik 'kóborló'). Erre megjegyezhetjük, hogy ilyen jelentésű népnév a törökök között több is van, anélkül, hogy ezzel ezen népek között valami közelebbi rokonságot lehetne feltenni; Némethnél a következőket olvashatjuk: *kazak*, *gázak* (i. m. 37), *jürük*, *göcöbä*, *göcümän* (i. m. 34). — Azt írja Németh Gyula: „Türk fennhatóság alatt, türk vezetéssel és türk haderő hozzájárulásával jött tehát létre 560—70 körül a kazárok birodalma“ (i. m. 200). És vajjon hová lettek, a Kaukázus vidékéről a türkök, akik bizonyára nem pusztultak el a türk birodalomnak Kinával vívott harcaiban? Természetesen továbbra is a Kaukázus vidékén maradtak kazár néven és a nyugati türk birodalom bukása (659) után a Volga mellékén önálló kagánságban szervezkedtek meg. Lehetséges tehát, hogy a kazárok eredetileg a nyugati türkök egy részét képezték, vagy pedig a kazár név a nyugati türkök speciális neve volt. Simchowitsch szerint a kazárok a türkökkel azonosak⁵⁸ (U. Jb. 2, 158). Ezzel függ bizonyára össze az is, hogy a görög, arab, szir források a kazárokat türk néven is emlegetik, sőt egy kinai forrás a VIII. sz. közepén *tou-kiue ho-sa* [= 'türk-kazár'] néven említi őket (Németh i. m. 200).

A kazárok nyelve eredetük alapján csakis türk, vagyis köztörök nyelv lehetett. Türk eredetűek a méltóságneveik (Németh i. m. 212—13); türk típusú nyelvből való a *kazar* népnév, főistenük neve: *t'engri-šan*, volgai fővárosuk neve: *Sarišyn* (Németh i. m. 211—12). Végül a türkökéhez hasonlónak mondja nyelvüket Al Balhī is († 934). Viszont vannak nagyobb számban olyan tudósítások is, hogy a kazárok nyelve nagyon homályos, különbözik a türkökétől, olyan, mint a bulgárok nyelve (Németh i. m. 209—10). A bolgár nyelv emléke az egykori

⁵⁸ Markwart felfogását nem ismerem; Németh csak annyit jegyez meg: „Másképp Markwart“. M.-nak az a dolgozata, amelyben felfogását kifejti, nem volt számomra hozzáférhető.

kazár birodalom területén előforduló helynevekben meg is maradt (Németh i. m. 213—14); ilyen a Don melletti kazár erősségnek *Sarkel*nek a neve is. A kazár birodalom nagy földmíves kulturájára vonatkozó leírások (Németh i. m. 205) is azt tanúsítják, hogy a kazár birodalomban egy uralkodó nomád réteg, a türk, telepedett rá egy leigázott bolgár földmíves rétegre.⁵⁹ Az utóbbi körülmény és a kazár birodalom nyelvi viszonyairól szóló adatok arra is engednek következtetni, hogy a IX. század felé a kazárok is már elbulgárosodni kezdtek, vagy, hogy a két nyelv keveredett.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Anglit-bor.

A Károlyi család oklevéltárának IV. kötete közli Ecsed vára tartományának I. Rákóczy György fejedelem számára 1648-ban készült terjedelmes úrbéri összeírását, mely nemcsak gazdaságtörténeti szempontból nagybecsű, hanem a nyelvtörténet számára is igen értékes adalékokat szolgáltat. Ez a nevezetes urbárium a vártartományhoz tartozó Misztótfalu község úrbéri kötelezettségeiről szólóban említi a címbeli kifejezést és vele kapcsolatban a következőket mondja:

„Szőlőhegye az városnak széllyel terjedve az hegyeken; kiknek mennyi borok terem, az dézmálásnak állapotjában a b a n t i q u o [én ritkítottam, az alábbiakat is!] ilyen rencét tartottanak és most is tartják: elsőben hüttel mond minden embernek mennyi bora termett; abból elsőben is az misztótfalu praedicatornak járván az decima, azt ki adván az praedicatornak, az mi azon fellyül megmaradt, viszont abból az dominus terrestris számára tartoznak dézmát adni, úgy hogy minden tizenharmadfél köből borból az dominus terrestris számára egy köből borral tartozik, száz köből borból nyolcz köből esik dézmában; viszont kétszáz köből borból tizenhat esik, mely bort *anglit bornak* szoktak nevezni... Az vidékiek is az kiknek ezen az hegyen szöllejek vagyon, mind az praedicatornak való decimát, mind az dominus terres-

⁵⁹ Így ítéli meg a kazár birodalom ethnographiai viszonyait Németh Gyula is, csakhogy ő a türkök helyett a szabirokra gondol, akikhez járult „némi“ türk elem is.

trisszámára való *anglit* bort az szerint tartoznak praestálni, az mint ide fel specificáltatott“ (340—41).

Hogy voltaképen mi ez az *anglit* bor, melyről tudtommal egész nyelvtörténetünkben csak az imént idézett sorok emlékeznek meg, az a fentiek után nem kétséges. Az, aminek a NySz. és az EtSz. is mondja: 'a földesúrnak dézsmába adott bor, zehentwein.' Jelentése tehát egészen nyilvánvaló. Nekem ez alkalommal csak az elnevezés eredetét kell megmagyaráznom. S hogy ez megvilágosuljon, ahhoz előbb azt kell tisztáznom, hogy mit jelent az *anglit* bor jelzős kifejezés előtagja.

Szerintem ez az *anglit* előtag nem egyéb, mint az *Anglit* ~ *Angalit* női név, mely Sági meggyőző magyarázata szerint a latin *Agnēs* név *Agneta* mellékalakjának a származéka (MNy. X, 221—4). Az *Anglit* ~ *Angalit*-ről régi források nyomán Simonyi is azt tartja, hogy azonos az Ágnes névvel (Nyr. XLIII, 183). Knauz Kortana szerint az a római szűz és vértanu, kinek emlékét január 21-én üli az egyház, nemcsak Ágnes néven fordul elő a régiségben, hanem *Anglit* néven is. S hogy ez utóbbiból fejlődött *Angalit* szintén azonos az Ágnes-sel, arról még ez a XVII. század elején kelt feljegyzés is tanuskodik: „1604 esztendőben die 21 januarii *Angalit*-szűz napján a kastélyban lakunkban vittem haza az én feleségemet Rósás Ersébetet“ (Gr. Mikó Imre: ErdTörtAd. I, 92). Az *Angalit* ~ *Anglit* tehát egész bizonyosan a. m. Ágnes. De vajjon mi köze van akár az Ágnes-nek, akár az *Angalit* ~ *Angalit*-nak a borhoz? Mert ha nem tudunk köztük bizonyos kapcsolatot megállapítani, akkor nem mondhatjuk, hogy az *Anglit* név valóban azonos az *anglit*-bor előtagjával.

A legnagyobb középkori magyar nyelvű legendagyűjteményünk, az Érdy-kódex részletesen elmondja szűz szent Ágnes szsony rövid életének és változatos vértanui megpróbáltatásainak történetét. Azonban sem ebben, sem a Legenda Sanctorumban semmi olyan vonatkozást nem találunk; melynek segítségével valamilyen kapcsolatot tudnánk létesíteni a jeles érdemű szűz és a borital között. Amde fordítsunk a dolgot: nézzük meg a bor életét és a bordézsmá történetét, hátha ennek a vizsgálódásnak az útján célhoz érünk.

Az újbort mustul is szokás inni, meg csípős korában is, de igazi borul csak akkor számíthatni, mikor nemcsak hogy teljesen kiforrt, hanem már legalább egyszer le is fejtették, vagyis mikor már egészen tiszta. Rendszerint csak az első fejtés után kerül asztalra, ha ugyan nem akarják óborkodni meg-

hagyni. Apor Péter ugyan azt állítja a régiekről, hogy: „Mihelyen az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittának, dicsekedvén, mely finom s édes csípős; az ó bort kocsis, lovász itta, még az asztali szolga is neheztelte, ha ó bort adtanak innya“ (Monfrók XI, 326). Ezt azonban csak bizonyos korlátozással hihetjük el neki. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy a régiek sokkal többre becsülték az óbort az újnál. Akkor is az volt igaz, amit szólásaink vallanak: *Újért az óbort el ne hagyd. Óbor jó és új szalonna* (Kisviczay). *Óbornak ólénynak nem egy áron itéje* (Dugonics). Egy órai tojás, egy napi kenyér, *hat esztendő bor*, tizenötesztendő leány, harmincesztendő jóakaró *kellemetes* (Faludi). Apor szavait bizonyára úgy kell értenünk, hogy amikor a csípős újbort volt az ideje, szívesen itták az újat óbor helyett, sőt akkor még a szolga is megkívánta belőle mint újságból a magáét. Meg is kapta, ha másért nem, hát hogy a nagy vágyakozástól el ne vesse péterkéjét. De mikor azután megszűnt az újbor kellemes csípőssége, nyomban vége lett pünkösdi királyságának, és többé se úr, se szolga nem cserélte el az óbort újért. Ebben bizony Plautusszal tartottak: *Qui utuntur vino vetere, sapientes puto*, vagyis okos ember óbort iszik, jól tudván u. i., hogy csak a jóféle óbor az igazi *opus divinum*, mert az *cum hilarit mentem, facit sapientem*.

„A’ melly bor a’ maga sepréjén vagyon, az erős, és nem igen kedves ízű szokott lenni, mellyhez képest, ha azt valaki meg akarja innya, vagy eladni, tehát azt lekell néki a’ sepréjétől húzni“, mondja egy másfélszázados borkezelési utasítás (Az olvasás gyakorl. rend. könyv. II, 245. 1792). Az újbor első lefejtése aszerint szokott korábban vagy későbbben történni, hogy mikor szüreteltünk és hogy milyen tökéletes volt a bor zajos erjedése (l. a borászati szakműveket). Rendesen december—január hónapjában érkezik el az ideje, mert „akkorra a bor már jól elválk seprőjétől, egyik hamarabb, másik később, aszerint amint a bor kövérebb vagy soványabb“ (i. m. 245). Amint a seprő leüledik, a bor nagyjában megtisztul és nyomban le szokták fejteni. Az első fejtés után jut el az újborérésnek arra a fokára, hogy élvezni lehessen. Ezért tartották a régi görögök az ú. n. kisebb vagy falusi Dionysiákat Poseidon hónapjában (december—január), vagyis abban az időben, midőn a vidéken először ízlelték meg az újbort. Az athenaiek valamivel később, Gamelion hónapjában (január—február) kóstolták meg az újbort az ú. n. lenaeákon (vö. Ókori Lex. I, 576), mert

az ő boruk valószínűleg akkor tisztult meg kellőképen. „A' Házi paraszti és őreke valo Kalendarium az Esztendőnek tizenkét hónapja szerint a' mint Beda le irta“ azt mondja januárius haváról: „Ely ekkor fűszerszamos cekekkel [olv. étkekkel], meleg etellel itallal, és borju hussal, *új bort is igyál* kövért de mertekletesen“ (Apáczai Csere János: Magy. Encycl. 483), jól tudván, hogy az újbor ivásának január havával kezdődik az ideje.

Egészen bizonyos, hogy az újbor a régi magyar urak asztalára sem került az első fejtés, vagyis január hónapja előtt, még ha *majorságbor* volt is, vagyis az úrnak saját termése. Annál kevésbbé fogadta el a dominus terrestris a jobbágy szolgáltatatta dézsmabort korábban az első fejtésnél, mikor aztán seprő nélkül, tisztán, ihatóan kapta meg. De ebből a borból nem is kilenczed járt neki, hanem csak a termés tizenharmadfeled része, mert amint fentebb olvasható: „száz köből borból nyole köből esik dézmában“.

A különféle jobbágyi szolgáltatások határideje pontosan meg volt állapítva, de rendszerint úgy, ahogy a földesúr legtöbb hasznát látta. Így pl. a János Zsigmond alatt, 1566-ban Szebenben hozott törvénycikkekben: „A bárány és a méh dézmáról végeztetett, hogy ő felsége arendatora a *bárány dézmát pünkösdbbe szedje fel. A méheket pedig szent Bertalan napban* — a mint a régi szokás volt“ (Gr. Mikó Imre: ErdTörtAd. II, 371). Valószínűleg azért szabták meg így, mert pünkösdig az idei bárány már jól kifejlődött, volt miben válogatni; a méhek köpüje pedig Szent Bertalan tájban a legtelibb. Bertalan napja (aug. 24.) után, mikor már a tarlóvirág is elhull, a méhcsalád többé nem szaporítja a készletét, hanem éli. A jobbágy bora január közepéig le van fejtve, tiszta, iható. Természetes tehát, hogy a földesúr január második felének valamelyik jelesebb napja táján kívánta belőle a dézsmát. És talán nem véletlen, hogy a lefejtett, tiszta dézsmabort éppen január 21-én, *Agnēs > Agneta > Anglit* napján szedték be a dominus terrestris számára, annak a zsenge korában vértanuvá lett szentnek a napján, akinek a nevét a gör. *áγνός* > lat. *agnus* 'castus; tiszta, szeplőtelen, szűz' jelentésű szóból származtatták. A *Szent Anglit* napján szedett dézsmabort méltán nevezhették *anglitbor*-nak. És alkalmasint nemcsak Misztótfaluban hívták így, hanem máshol is.

Az *anglitbor* ennél fogva olyan jelzős összetétel, mint a *jakabszőlő*, *jakabszilva*, *jakabkörte*, *jakabburgonya*, *tamáske-*

szeg, szentgyörgykeszeg, lőrinckörte, szentivánalma, szentgyörgybogár, szentgyörgyvirág 'gyöngyvirág', józsefvirág 'kan-kalin' stb., meg végül a *lacikonyha*, melyről Szállóigék, szólás-módok c. könyvemben, azt hiszem, 'sikerült' bebizonyítanom, hogy eredetileg azt a konyhát nevezték így, melyet a Szent László napjával (jún. 27.) kezdődő nagy meleg miatt kint ütöttek fel az udvaron, a friss levegőn, a fa árnyékában (i. m. 126—135).

Befejezésül megemlítem, hogy az *Anglit* ~ *Angalit* személynév nemcsak az *anglitbor* összetételben vált köznévvé, hanem — amint már Simonyi is állítja (Nyr. XLVI, 19) — abban az 'ácsorgó, lebzselő, lassúskodó' jelentésű *angalit* háromszéki székely tájszóban is, melyet a Tsz. és ennek nyomán CzF. és a MTsz. is idéz. Az EtSz. szerint ennek is ismeretlen az eredete. Én azt hiszem, hogy az *angalit*-nak eredetileg 'effeminatus, asszony módra viselkedő' volt a jelentése, és azt a férfit gúnyolták vele, aki épúgy elácsorgott, lebzsel, s emiatt lassan végezte a munkáját, akárcsak a beszélgetni, eltanyázni szerető vászoncseléd. Tehát éppen olyan nyelvi jelenséggel van benne dolgunk, mint a *Zsuzsánna* > *Zsuská*-ból lett *suskás*, a *Katalin* > *Katuská*-ból eredt *katuska*, a *Katalin* + *Ilona* > *Kati* + *Pilá*-ból való *katipila*, az *Apollónia* > *Apalin*-ból származott *apalin*, a *Júdit* > *Jutka*, *Borbála* > *Bori* nevekből magyarázott *jutka*, *bori* jelentésváltozatok esetében (l. MNy. III, 181, XXIII, 54). Ide sorozható még az *Anna* > *Pandá*-ból keletkezett és 'katuskaférfi' jelentésű hortobágyi *kampanda* (< *kan panda*) szó is (NyF. LVI, 39). Az *Angalét* ~ *Angalit* személynév erdélyi használatáról l. Wertner Mór adatait Nyr. XLV, 151.

Ha fenti fejtegetéseim annyira helytállók, mint amennyire hiszem, hogy azok, akkor a már eddig megjelent első kötetében is rendkívül becses, de egy kissé bőre szabott és a magyar nyelvtudomány roppant kárára az anyagiak hiánya miatt valószínűleg soha el nem készülő EtSz.-nak ismét két szava mellől törölhető az a kutatásra ösztönző megjegyzés, hogy: Eredete ismeretlen.

Csefkó Gyula.

Tülök.

Kner Izidornak az a feltevése, hogy *tülök* szavunk „a *tulok* szóból vedlett és a szarvasmarhák *tülekedéséből* származik“ (N. és Ny. IV, 153), nézetem szerint nem helyeselhető. Nem-hogy a *tulok* főnévből és a *tülekedik* igéből származna, hanem külön-külön sem származhatik egyikükből sem. Ha ugyan-is a *tulok* főnévnek hangrendi változata volna, akkor ugyanazt kellene vagy kellett volna valamikor jelentenie, amit eredetije, a *tulok*; ennek azonban sehol legcsekélyebb nyoma sincsen. De nem lehet köze a *tülekedik* igéhez sem, mert ez szókezdő $d > t$ változás útján a népnyelvi *dülekedik* igéből lett, ez pedig csak magashangú változata a *dulakodik* igének, amely a *dül* ige származéka. Én e feltevésekkel szemben azt hiszem, hogy a *tülök* szó nemcsak jelentése tekintetében, hanem hangsora tekintetében is végeredményben azonos a — *kürt* szóval.

A *tülök* szó történetét kutatva, fel kell tünnie először is annak a körülménynek, hogy nem régi szava köznyelvünknek: se az OklSz., se a NySz. nem ismeri, sőt még Márton József (1807), Sándor István (1808), Hartleben (1827) és Kresznerics (1832) szótárai sem. Czuczor—Fogarasi Nagy Szótára (VI. k. 1874) előtt úgylátszik csak Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában van meg (1792), erről azonban rég tudva van, hogy sok tájszót vett fel. E jelenségekből tehát azt következtethetjük, hogy *tülök* szavunk régebben csak tájszó volt; a nép nyelvében keletkezett s onnan jutott be a nyelvújítás korában (mint annyi más egykori tájszó is) előbb az irodalmi nyelvbe s onnan a legutóbbi 100 év folyamán a köznyelvbe is. Jellemző erre nézve, hogy a Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban megjelent Magyar Tájszótára még közli (egy adattal) és magyarázza a jelentését, tehát tájszónak érzi, de Szinnyei Magyar Tájszótárának 1897—1901 között megjelent II. k-e már csak az egyes vidékeken hallható *türök* és *türük* alakváltozatai kedvéért veszi fel, de már egyáltalán nem magyarázza a jelentését. Nyilván azért nem, mert 1900 körül már nem volt tájszó.

De ha *tülök* szavunk eredetileg csak tájszó volt, akkor hogyan keletkezett a nép nyelvében? — Bizonyára elvonással a már előbb meglevő *tülköl* igéből. Ez pedig? — Sokfelé van ennek a *tülköl* igének *türköl* alakváltozata (l. Szinnyei: MTsz. II, 827), ahhoz pedig igazán nem kell nagy éleselméjűség, hogy ebben viszont a köznyelvi (és már régi nyelvünkben is közhasználatú) *kürtöl* ige alakváltozatát ismerjük fel. Az én né-

zetem szerint tehát *tülök* szavunk úgy keletkezett, hogy a *kürtöl* igének előbb a *k* és *t* helycseréje következtében *türköl* változata támadt (MTsz. II, 827, vö. hogy éppen így van a *kürtő* szónak is N. *türkő* változata, s hogy ugyanilyen esetek még *kotorász* > N. *tokorász* és N. *kotorca* 'a gyékény, sás gyökere' > N. *tukorca*, MNy. XXVIII, 40), ebből aztán a rendkívül gyakori *r* > *l* változással *tülköl* lett, s ebből vonódott el végül a *tülök* főnév.

Hogy a *kürt* és a *tülök* szavaknak, bár végeredményben azonosak, ma mégis különbözik a jelentésük, annak is könnyen érthető az oka. A magyar nép ugyanis (a havasi vidékek kivételével) mindig csak szarvasmarha szarvából készítette kürtjét, s így a (*kürtöl* > *türköl* >) *tülköl* ige a nép nyelvében csak azt jelenthette, hogy 'sarvból készült kürttel kürtöl', és az ebből elvont *tülök* főnév is csak azt, hogy 'sarvból készült kürt'. S mivel a *tülök* szó a nép nyelvéből jutott be az irodalmi nyelvbe és a köznyelvbe, ezért természetesen itt is csak ezt jelenthette. Ennek pedig az volt a következménye, hogy a *kürt* szó jelentéstartalma a köznyelvben megfogyott: mivel a sarvból készült kürtnek e szónak a népnyelvből való átvétele óta *tülök* a neve, ezért a *kürt* szót ma már csak másfajta (más anyagból és iparilag készített) kürt jelölésére használjuk.

A *tülök* szónak a nép nyelvében való további történetéről még azt mondhatjuk, hogy eredetileg ugyan csak kürtöt, vagyis kürtölés céljára feldolgozott sarvat jelentett, de utóbb a kürtölésre való alkalmasság képzetének elhanyagolásával már magát azt a tárgyat is kezdték *tülök*-nek nevezni, amelyből a kürt készülni szokott, vagyis a szarvasmarha sarvát. Ebből a másodlagosan 'sarv' jelentésű *tülök* főnévből képződött aztán az 'öklel, öklelődik (sarvával a szarvasmarha)' jelentésű *tülköl* ige, melynek a két *l* elhasonulása következtében *türköl* változata is támadt. Ennek aztán a 'sarvval való öklelés' képzetének elhanyagolásával általában 'döf, lök' jelentése is fejlődött (pl. a borjú, mikor szopik, majd képletesen gyermekekről is, pl. *Te csúnya, mindig türkölsz!* mondja a szopós gyermeknek tréfásan az anyja, MTsz), s ezen általánosabb 'döf, lök' jelentés a Székelyföldön (MTsz.) végül ezzé specializálódott: 'kocint husvéti piros tojással'. (Játék. Ketten a piros tojásuk hegyét összeütik s amelyiké betörik, az a vesztes és a maga piros tojását tartozik odaadni a másiknak.)

Horger Antal.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Magyar adomaváltozatok V.

13. *A fogadósnak tetsző nóta és falucsúfolóink.*

A Budai kalendárium 1806. évfolyamában¹ találjuk a következő történetkét: „Egy Debretzeni Deák Akademiára indulván, bé száll Győröt egy Vendégfogadóba, jól eszik iszik, de hogy költsége annál kevesebbe teljen, máskép-is furtsa ifjú lévén, azt mondja a' Vendég-fogadósnak, hogy pénze nints, nem fizethet, hanem egy igen szép éneket fog énekelni. A' Vendég fogadás attáz teremtetéz, hogy neki pénz kell, és nem ének, mit néki az ének. Ugy de ha igen szép éneket mondok, felele a' Deák. — No mond hadd haljam!

Femmyen tartod nagy orodat Posony vára,
De panaszos a' mit eszel, noha pénzed ára,
Te benned már sok gazdagnak volt egyszer nagy kára.
De talám még jobb leszsz dolgod, el-hidd nem sokára.

Ama híres Esztergom-is igen porul jára,
A ki régen hágott vala a' buborka fára,
De már szegény vissza esett a' feje-lágyára,
Mert Nagyszombat visel gondot mint mostohájára.

Három híres Komáromok vannak az Országban.
Mindeniknek elég jutott a' betses jószágban,
De az egyik kiváltképpen sokat vett a' Vágban,
Azért-is volt a' többinél nagyobb szabadságban.

Rév-Komárom pogátságul vagyon felépitve,
A' házak-is mind téjfelletl vannak fejeítve,
A' bástyái szalonnával 's hájjal erősítve,²
Menyetskői magyarossan vannak ékesítve.

Egervára emlékezik ama híres Szűzrül,
Ki a' pogány Törökbasát le-lövé a' bértzrül,
Mellyért ugyan ditsértetett a' Szűz mindenektül,
De végtére mint szenvedett a' pogány ebektül!

Híres Nagy Győr magyar Város, de most már más birja,
Magyar Város volt valaha mint Kronika írja
De bezzeg már el olvadtott mind vaja mind 'sirja,
Mert másnak a' markában van a' nyaka gallérja.

Kántses Sopron kultsos Város mind ekkoráig volt,

¹ Erdemes megemlíteni, hogy ebben az évfolyamban szemelvények jelentek meg *Furkás Tamás Monosbéli Sógor Urához Farsangi Napokban írogatott Leveleiből.*

² Érdekes, hogy Jókai gyermekkorában Komáromban édesapjától a *Szalonnavárról* hallott mesét! Vö. Sölymossy: *Jókai és a magyar nép.* Ethn. 36:3.

Mert még ellenség kezében soha nem akadott,
Eddig isemmi nemű rosda még rá nem ragadott,
Mivel ajándékkal győzte azt, ki rátámadott.

Télen nyáron tele árral Sárvárnak utzája,
Meg rosdásult nem villog már fényes vátclája,
Nints kelete betsülete, mert üres konyhája,
Be dült fala, nints oldala, fel-kopott a' szája.

Kevély Pápa, mint egy páva de nintsen ortzája,
Mert akármű kurta kurutz könnyen főr hozzája,
Nem is gátol immár senkit posványos bátyája,
Mivel kevés a' dohánnya, kitsiny a' pipája.

Fejérvár-is tsak olyan mintegy hires k..va,
Kőfalai köröskörül által vannak furva,
A' bátyái kívülbelül mind fel vannak turva,
Lakja Német, Rátz, Magyar, Tseh, Tót és a' morva.

Kőszeg készült kézfogóhoz nyalka Kurutzokkal
Müdön mentek elejekbe sok tele 'sákokkal,
Tallérokat bőven hányván arany koszorúkkal
Meg-alkudván meg-egyeztek tsak hamar azokkal.

Kis szombathely ékes Város kurutzok mátkája,
Ott is a' Magyar Katonának nyillik vitorlája,
Szent Mártonyban tartatott volt kintses kamarája,
Ugrándozva nyerítezett kényes paripája.

Péts városa borral bővös, kenyérből sem szűkös
Öt templommal ékesített gazdag betsületes,
De kár hogy sok dib dáb néppel kivált Rátzal terhes
Mert máskép, a' többi között volna nagy érdemes.

Zrinyi Miklós' Szigetvára mint festet koporsó
El-apródot el széledett mint a' rosz vad borsó,
Vitézséget fel-váltá itt a' Turibéki korsó,
Nadrág-Szabó, botskor Varga, kováts, pörgő-orsó.

Pest és Buda köztmár egyszer a Duna meg-éget,
De az Isten el-oltani küldött segítséget,
Mellyért szegény Magyaroknak ad jó reménységet
Hogy még Buda ér valaha Királyi felséget.

Szala Szent tót szent a' neve, méltán neveztetik,
Mert ott a' Bakkus Istennek templom építettik,
Oltó bora, oltó húsa azért kedveltetik,
De bezzeg a' böltöseségre ritkán emeltetik.

Tömösvár-is Pétenvárral víg várak valának,
Még a' Török Landor Várát nem tartá magának,
De már mostan kintelen is tőle el-vállának,
Mellyért a Magyar Várak-is gyászban bortulának.

A' Vendég-fogadósna az ének nem tetszett, hanem tsak
egyedül pénzt kért. Nó még egyet énekelek, melly bizonyára

tettszeni fog, mond a' Deák; azontul ki-rántja az erszényét, és meg-rázza. Az az, mond a' Vendég fogadás, az tetszik nékem. Mellyre a Deák el teszi erszényét, mondván, ha az tetszik, tehát meg-van kend fizetve“.

Ezt az adomát, amely Poggiotól, az anekdotairódalom európai hírnevű reprezentálójától ered (Facet. 259.), nálunk Andrád Sámuel (i. m. I. 360. sz. „A fogadósoknak tettző nóta“) honosította meg.³ A kalendáriombeli változat sokkal változatosabb, elevenebb, mint Andrád szövege, ezenfelül a diák nóta-jával is bővült, amely emlékeztet a *Hármas kis tükör* ma már tudálékosnak tűnő földrajzi verseire. Inkább tarthatjuk azonban rokonának a *Nosza hajdu — firge varju* kezdetű, 1705 végén kelt kurucdalt,⁴ amelyben ugyan erdélyi várak és városok szerepelnek, míg a mienkben többnyire dunántúliakról van szó, azonban mindakettőben olyan féktelen, kurucos jókedv csapong, amely arra a gondolatra juttat bennünket, hogy a kalendárium versét csakugyan diák fabrikálta a kurucdal hatása alatt, ezért érzik rajta az iskolai hagyományok tudálékos íze. Ebben a formájában mindkét vers a falucsúfoló versezetteknek öse. Jókai említi, hogy „egykor egész litániát“ hallott gúnymondatokból, amelynek egyik töredékét „Furcsa faluk“ c. alatt közli is (i. m. 78. l.). Szendrey Zsigmond összegyűjtötte ezeket a szétszórtan levő falucsúfolókat (Ethn. 38:80), azonban az a versezet nála még nem szerepel, amelyet Borzi Nagy Iván népdalgyűjteményében (M. T. Akadémia: M. Népkölt. 8° 90e. sz.) „egy alföldi kántor írásai közül“ írt másolatban találunk. Ez a versezet lehet az a „litánia“, amelyet Jókai említ, s amely az idézett gyűjteményben az első darab *Minden féle ízé* címen.⁵

Uraim, kikk nem botlotok minden köbe
Máttra hegyén mit láttam írva a' felhőbe
Haljátok elmondom a' következőkbe
Hogy hol mikor mi történt a' mult esztendőkhöz:
5 Kecskeméten a' lisztes hordót csapra verték,
Körösön a' csirke húst mákkal mézzel főzték,
Kókán pedig kétszer a' lencsét megették,
Debreczenben az ürgét reptében meglőtték.
Peregen a' hal csikot gereblyén fogdosták,

³ György Lajos: *Andrád S. anekdotái*. Cluj, 1929. 9. l.

⁴ Erdélyi Pál: *Kurucz költészet*. Bp. 1903. (M. Remekírók IV.) 199—202. l. Jegyzetek a 275. l.-on.

⁵ A sorok megszámozását az idézés megkönnyítése végett tartottam szükségesnek.

- 10 Alpáron a' ménykövet hordóba taposták
 Czeglédén a' lepényt kendő helyett megmosták,
 Lóczon pedig a' bikát a' templomra húzták.
 Sári birák a' retket töpörtőve ették
 Kerepesi templomot borsón killyebb tették
- 15 Rákos csabán a' rákot vízbe süllyesztették,
 Al-Dabason a' kötényt czégérnek kitették.
 Aponkán marha hussal apró ményköt esznek
 Aszódiak aszalni nyul húst is feltesznek
 Pesten budán a' jóból jó portziót metznek
- 20 Albonyban csak vérbelű fejer népek lesznek.
 Jász Apátin katonák parasztot mustrálnak,
 Berényben szappan nélkül mostan beretválnak
 A gyönyösi leányok mindég ketten hálnak,
 Vácson a' sült galambok készen tálba szállnak.
- 25 Bicskén lámpást Doronggal farkas helyett verték
 Szendén a' káposzta közé a' taplót keverték,
 Nótenesen a' nagy szál hegyet kaszálni meg merték.
 Kosdiak a' sült malacot jól megabroncsolták
 Csongrádiak a' Tisza vizét meg gyalolták
- 30 Szegeden is hol megsült elvagdalták,
 Szentésiek az Asszonyt piacon árulták.
 Vásárhelyiek a' hurkát végével lenyelték
 Terényiek a' napfényt zsákokkal czipelték,
 Sápon a' lelkiismeretet kutba temették
- 35 Berezenen tehén helyett a' bikát megfejték.
 Püspök hatvanán mindent visszajáról tesznek,
 Szilágyon a' sok bor miatt jó ízű nem esznek,
 Mácsán essőt az alföldiektől kölcsön vesznek,
 Hatvaniak mindenkor későre érkeznek.
- 40 Vecsésen a' favágást is harangszónak hívják,
 Haraszton kanca helyett a' koldust nyargalták,
 Soroksáron a' krumplit torta gyanánt falták,
 A' szerdát egy hétben ezek kétszer tartják.
 Némedin szántóföldet szalonmával trágyálnak,
- 45 Bugyin a' ló tolvajok repezénként cziráznak,
 Úrin barackfárul uri tököt ráznak,
 Gödöllön hol nem is kell ott kaparaznak.
 Nagy kunságba a' legényt a' leányok kéretik,
 A' szöllősiak az új bort verembe szüretik,
- 50 Taksonyiak az eszeket a' Mátra megé vetik,
 Azért gyermekeiket könnyen cserélgetik.
 Ecséren a' bolondok sok okosokat győztek,
 Berkenyén egy pákosztos macskát megpörzsöltek,
 Tápén a' hering helyett disznó lábat ettek,

- 55 Bujakiak egy bikát notariusnak tettek.
Duna keszín a' felhők paprikát essöztek,
Ikládon a' bíronál egy nyulat vesszőztek,
Nagy Kátán a' vásárba koldus fíngot vettek,
Irsán Czitrom helyett más valamit szedtek.
- 60 Dömsödön a' vas szeget is bombardának mondták,
Üllőiek a' lopó tőköt hosszú nyársra húzták,
Szódön a' fehér ló farkát kender helyett fonták,
Majsaiai vétkeiket, gyócsos tótnak gyónták.
Pilisiek a' kopót nyúlra bottal kergették,
- 65 Laczházaiak a' szegényt könnyen kinevették,
Szeesón a' rosz harangot hajduval öntették,
Alföldön más asszonyát könnyen megszerették.
Kakucsiaiak az észbűl font szám szerint mérték,
Tölök némelly férfiak kölcsön kértek,
- 70 Dabasiak az idén az Istenhez tértek,
Igáz, mert a' templomba minap alig fértek.
Szolnokiak a rántást kávéba habarják,
Csécsen hol nem vizket is vakarják,
Tolmácsiak a' bagolyt Istennek imádják,
- 75 Monoron a sz. Dávid tánczát ugyan járák.⁶
Szadán az erős bortól a' sok rokát nyuzzák,
Zsámbokiak vecsernyét egy másra halmozzák,
Félegyházán a' savót karókra aggattyák,
Isaszegen a' homokot örlik mint a' buzát.
- 80 Mindszenten nincs helye szokott mátká tálnak,
Toalmáson toronyból baglyok furulyáznak,
Györgyén üres veremből csillagot vizsgálnak
Lőrincz kátán bibiczek határt is strázsálnak.
Ecsegiak verembe kéntelen mulatnak,
- 85 Balházoknak (?) fülibe lámpást is akasztanak,
Szent Iványon ujokhoz darab hust toldanak,
Midőn örök földjükből arasztal osztóznak.
Sok helyt férjek a' kantárt fejekbe tétetik,
Midőn asszonyaikat nyeregbe ültetik,
- 90 A kalapot nadrágot sarkantyut elvesztik,
Végre bába javokat a' szélnek eresztik.

A terjedelmes versezet, amelyben majd 80 falucsúfolás van megörökítve, érdekességénél fogva is megérdemli figyelmünket. Sok adomaszerű eset, amelyeknek versezetünk művé-

⁶ Vö.: A *táits* tántz soknak édes, mind szeles a német,
Nincsen mutátioja csak egyre mind léptett,
Melancholis az Anglus szövevényes tántza
Csak az ugrós fris magyar a szent dávid tántza.
(Id. gyűjt. 2. sz. dal 3. osz.)

szi tárgymutatója, ismeretlen már úgy a köztudat, mint a néprajz művelői előtt. Ezeknek az adomáknak is nagyon fontos lenne az összegyűjtése: meg kellene ismernünk a tartalommutató tulajdonképpen anyagát is!

Ehhez a műfajhoz sorolható ugyanebben a gyűjteményben a 2. sz. dal 4—6. versszaka is:

Már befutottam az egész világot
Csudálkozva szemléltem sokféle országot,
De külömbet nem leltem, mint magyar országot,
Mert láttam sok helyeken sok féle világot.
Jákóhalmán a' vargák ködmönt köszörülnek,
Pusztá Sixón Egerben mentét fűrészelnék,
Esztergamnál, Halason csontokat örölnek,
A takácsok Apátin nadrágot fejelnék.
Káposztát a' vén kofák Tószegen hámozzák,
Menyecskék száz túlhosszat váradon ugrálják,
Lucza napján a' tyukot hogy ha meg tojatták,
Akkor iszákkal a' tojást Szolnok felé hordják.

Dömötör Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Halászsokások és hiedelmek. (II.)

A már említetteken kívül nem sok halászbabonát ismerünk. Márciusban, a hold első negyedében vagy holdtölte előtt a halastavak apró halait kifogják és máshova teszik, hogy jól nőjjenek.⁵² A csukák Mátyás napja táján ívnak.⁵³ Ha újévkor a nap tiszta és fényes, hal-bő esztendő következik.⁵⁴ Ugyanezt jelenti a Mátyás napi jó idő is.⁵⁵ A sok szivárvány szárazságot, vizek fogytát jelzi, mert a szivárvány felszívja a vizet a földről, tehát halszűk esztendőre számíthatni.⁵⁶ Ha a nádveréb szől, áradás lesz. Ha a káró-katonája fölfelé indul, akkor oda-fönn nagy víz van, ha lefelé vonul, akkor lenn van a nagy víz.⁵⁷ Aki Mátyás napján halat fog, egész éven át szerencsés lesz a halászatban.⁵⁸ Ugyanez a hit fűződik a Gergely és József napján fogott halhoz is, mert e három nap fogott bármilyen halra azt mondják: „Megfogtam a Mátyás, Gergely vagy József csukáját”.⁵⁹ Ha a halász csötörtök reggelén tüsszent, aznap szerencsés fogásra tarthat számot.⁶⁰ Ellenben pénteken nem halásznak, mert az Krisztus urunk napja.⁶¹ A bácsmegyei Kanizsa

halászhajók nagypéntek hajnalán a Tisza partjára hasalva szappallyal ütögetik a vizet, hogy egész évben szerencsésen halászszerencsésnek.⁶² Péntek nem tart a héttel, mondják a fertői halászok, azaz időváltozásra számítanak.⁶³ A Szeged vidéki halászok időjárás-nótababonája: „Szelet ugat a fakutya, trombitál a kárakutya, halász, vadász, gyere be, sokkal jobb lössz idebe a nád-kunyhóba”.⁶⁴ A szerencsét és időjárást jelentő haláshiedelmeken kívül: néhány varázsló halászbabona is akad a feljegyzések között: Ha az ebtetiet vízben vetöd, az halak még bolondulnak tőle.⁶⁵ Az, mely csukát karácsonyi bűtíre főznek, az kopotóját ki köll szedni.⁶⁶ Aki csukaepéből készült olajat iszik, annak értelme növekszik.⁶⁷ Ha a mely borban megfojtattott a harsa, valaki megissza, bornemissza lészen.⁶⁸ Vízben fickándozó halra ne pillantson terhesasszony, mert gyermeke későn és nehezen tanul meg beszélni.⁶⁹ Aki halpaprikásra vizet iszik, egész életében hideg fogja lelni.⁷⁰ Ha a diófába csukafogat vernek, elszárad.⁷¹ A többi, nem is babonát, hanem természeti megfigyelést, szabályt l. Hermannál.⁷²

A halak hasítását lányok végzik, természetesen nóta, tréfa mellett.⁷³

Úgy látszik, hogy a folyó- és tóbirtokosok halászati lakomát, haltort is tartottak. Ennek emlékét őrzi a panyolai Boroszlókert-nek nem ugyan a neve, hanem a népnek ehhez fűzött magyarázata: „A régi birtokosok nagy halászatokat rendeztek s a halászatok befejezése után itt csaptak nagy lakomákat s a lakoma között bort osztogattak; innen „boroszlókert”, majd Boroszlókert”.⁷⁴ Ilyenfajta lehetett a téli csikszüret is, amelyről Herman azt írja: „Ma már csak Beregben és Szatmárban járja még”.⁷⁵ A halásznép haltorai azonban nemcsak a halászati időt zárták, hanem minden jól sikerült halászat befejezése voltak. Barátságos összejövetelek, de pontosan betartott rituáléval, az ősi szokások máig megőrzött maradványaival. Helyszín a céház: a kulcsos háza. „Aki belép, kezét nyújt társainak, s ha mulatozás közben csak egy percre is távozik, a szomszédjában ülőkkel kezét szorít s ugyanezt teszi visszajövetelkor is. Az enivalót az asszony nép hozza hazulról, az innivaló azonban a közösből kerül. Ezek az összejövetelek a halásznóták igazi termőhelyei;”⁷⁶ közben a kulcsos csendesen, a legénység élénken bókázik, hol az egyik, hol a másik magosra ugrik s nagy erővel összezsapja a levegőben két lábát: ez a halászverbunk”.⁷⁷ Itt élnek a halászlegendák is, amelyekről azonban, sajnos, csak értesüléseink vannak, hiányosan feljegyzett szövegekkel.⁷⁸ S vé-

gül itt lehetne nyugodtan nyomozni a munka közben használt halászejnyelv után is. Igazi ünnepük azonban május 16-án, nepomuki szent János napján van. „Vácon és a Duna parti községekben mindenütt nagy fénnel, tűzijátékokkal, lámpionos felvonulással, a hajók, csónakok és malmok kivilágításával ünneplik a halászok, molnárok, hajósok s általában a vízhez kötött foglalkozásuk védőszentjük napját.⁷⁹ „Deszkákat s rajtuk meggyújtott gyertyákat eresztenek le a Dunán“.⁸⁰ Baján „a vízenjárók pátrónusát, nepomuki szent János szobrát feldíszített csónakra teszik és este fényes kivilágítás és bandaszó mellett végig viszik a vízen, majd köszöntőket mondva, visszaviszik a kápolnába; ez a szent János-eresztés“.⁸¹ A Duna-Tisza vizének és a Balatonnak halásznépe azonban nem szent Jánost tartja védőszentjének s nem május 16-án üli a halászünnepet, hanem június 29-én, Péter halász-apostol napján. Dunaszekesén már 28-án este megkezdik az előkészületeket az emléknapi megtartására. „Behúzódnak a hálók és a varsák s a halászok kiválasztják a legnagyobb pontyot, amelyet aznap hálójukba hozott a halászszerencse. Feleségeik és leányaik virágot szednek a mezőkön és kimennek a Duna partra. A férfiakkal együtt megkezdődik a legalább ötkilós ponty feldíszítése. Először pálinkával elkábítják, majd virágfűzért kötnek a kopolyúira, uszályait is feldíszítik hosszú virágfűzerekkel. A halat aztán rúdra kötik és megindulnak szent Péter napjának feldíszítésére. Este mindenki ünnepelőbe öltözködve kinn ül a tornácok alatt vagy az udvaron. Az asztalon kalács, bor, pipatórium, mellette szitára téve a vágott szüzdohány. Kívülről hallatszának a halászok léptei, elől a legöregebb halász, megáll a kapuban, megkérdi, szabad-e Péter-Pált köszönteni. A gazda betessékeli a menetet, megkínálja őket borral, dohánnyal, kaláccsal, azután jó haljárást kíván a jövő esztendőre, egészséget, jó jeget a Dunára. Így folyik ez házról-házra, késő éjjelig, amíg valamennyi vevőjüket végigköszöntötték a halászok. Az ünnepség másnap folytatódik. Most a halászok vendégei a felköszöntöttek. Dél előtt valamennyien elmennek a nagymisére, délben nagy lakoma van a Duna parton. Az ebéd ősi magyar étel: halpaprikás és túróscsusza“...⁸²

Mire kell tehát a gyűjtésben figyelemmel lennünk?

Miféle vízilakókat ismernek (víziember, vízínő, vízileány, széplányok, élán, sellő, vízimérnök, zöldember, vízibika, vízimanó, vízhüvölvény, süvöltő, vízisárkány, tarajos vitéz, víztűz), milyen a lakásuk, életmódjuk, mit tudnak a vízbe süllyedt

városokról és palotákról, kincsekről és harangokról, mit mesélnek a vándorlápok eredetéről: ezek volnának elsősorban azok a kérdések, amelyekre a magyar folklóre érdeklődéssel kérné vízmenti olvasóinak kutatásait. Aztán: hogyan akarják biztosítani az eredményes halászatot (pl. bizonyos napon folyóvéréssel, harangkötélnek a hálóba fűzésével, stb.), milyen szerepük van a halaknak időjósításukban, csillag-babonáik, miket jósolnak a halak s bizonyos fajta halak bőségéből, milyen betegségek ellen jó a hál és hogyan elkészítve, mely napokon nem szabad halászni és miért, az efélék volnának másodsorban kutatandók. Milyen szokások közt folyik le a halászati jog bérbeadása, milyen ünnepélyt, lakomát tartanak ilyenkor? Péter-Pál napi s más alkalmi ünnepségük, lakozásuk, a „hal-koszorú“ készítése és meghordozása, a vivők mondókái. A hasítótanyák élete, játékaik, dalaik, találókérdéseik, Krisztus- és Péter-legendáik, meséik, mondáik, szólásaik és káromkodásaik. Ezek azok a kérdések, amelyekre lapunk olvasóinak feleletét kérnök.

⁵² Calendarium oeconomicum perpetuum, Kassa, 1720:5. — ⁵³ Uo. — ⁵⁴ Uo. — ⁵⁵ Göcsej, Ethn. 6:326. — ⁵⁶ Szeged, Ethn. 21:83. — ⁵⁷ Herman 453. — ⁵⁸ Göcsej, Ethn. 6:326. Gönczi 238. — ⁵⁹ Uo. — ⁶⁰ Bezdán, Ethn. 10:308. — ⁶¹ Csallóköz, Magyarság, 1928. aug. 3. — ⁶² Bács vm. mon. 340. — ⁶³ MNy. 10:380. — ⁶⁴ Ethn. 21:152. — ⁶⁵ Beythe: FivK. 128. — ⁶⁶ 1650-ből, Nyr. 34:510. — ⁶⁷ Gömör m., Ethn. 7:287. — ⁶⁸ Apáczai Csere: Enc. 219. — ⁶⁹ Kalotaszeg, Ethn. 3:54. — ⁷⁰ Bács m., Ethn. 7:179. — ⁷¹ Alsóbaranya, Ethn. 37:179. — ⁷² Herman 454. — ⁷³ Nagy: Magyarország képekben 2:245. Herman 503. — ⁷⁴ Saját feljegyzésem. — ⁷⁵ Herman 478., 483. — ⁷⁶ Uo. 420., 430., 451., 452., 508. — ⁷⁷ Uo. 430. — ⁷⁸ Uo. 452. — ⁷⁹ Pesti Hírlap 1931. máj. 19. sz. 11. l. — ⁸⁰ Ipolyi 1:287. — ⁸¹ Nyr. 31:108. — ⁸² Uj Nemzedék 1930. júl. 2.

Szendrey Zsigmond.

TÁRSADALOMRAJZ.

A makói tanyarendszer. (III.)

V.

Az értékelő vizsgálódás nemcsak azért fontos, mert ezzel lesz teljes a kép, amit a tanyáról alkothatunk s ezzel nyernek súlyt az egyes jelenségek, hanem azért is, mert tanyapolitika csak kellően megalapozott értéktanra építhető.

Ha gazdasági jelenségnek fogjuk fel a tanyát, az értékelés első szempontjaként a gazdasági kínálkozik. Ez is azonban kétfelé válik: egyrészt termelésről, másrészt fogyasztásról lehet szó. A termelés és fogyasztás feltételezvé egymást, ha csak a termelést tartjuk is gazdaságilag lényegesnek, feltételét, a fogyasztást is vizsgálni kell.

Mivel általában az összes tanyákat farmoknak képzelik és kivált ha értékelik, csak ezt tartják szem előtt, a farmokat vizsgáljuk először. A termelés szempontjából az itt a kérdés: a farmrendszer jobb-e más termelési rendszereknél, nevezetesen a falu- és tanyarendszernél. Első pillanatra úgy tetszik, hogy jobb, hiszen a termelés helyén lakik állandóan a termelő, tehát több időt és munkát szentelhet mesterségének, megtakarítván rengeteg utazást, szállítást. Ez igaz és valóban jobb lenne a farmrendszer — tisztán csak a termelés szempontjából — ha egyenlő képességű és tudású emberek állnának munkába itt és a falu- vagy tanyarendszerű termelésnél. Csakhogy éppen ez az egyenlő feltétel hiányzik. Eredményes termelésre csak okszerű eljárások vezetnek, ezek az eljárások pedig bizonyos fokú természettudományi műveltséget feltételeznek. Viszont olyan fokú természettudományi műveltség, amely az okszerű növénytermesztéshez és állattenyésztéshez megkívántatik, feltételezi az értelemnek másirányú kiművelését is. Ezt megadni csak iskola képes. A farmon pedig az iskolázás olyan kérdés, hogy ha körülbelül úgy akarnánk megoldani, mint faluban vagy városban van (külön osztályok, egy kilométernél messzebből ne járjon a gyerek) akkor többbe kerülne, mint összes más nevelést és tudományt szolgáló intézményeink együttevén. Ez csak az iskola. Az iskolántúli holtig való tanulás pedig csak intenzív társas érintkezés által tartható fenn: ez pedig a farmlakó számára ünnepi csemege. Itt a termelés maximumát tartottuk szem előtt és arra az eredményre jutottunk, hogy ezt a farmrendszer mellett kevésbé lehet elérni, mint falu- vagy tanyarendszernél. Relative is úgy áll a helyzet, hogy a tanya- és falurendszeri termelés eredményesebb, mint a farmrendszerű, noha ennek bizonyos kézzelfogható könnyebbségei vannak. Makón ha valakinek rendetlen és ósdi termelési módszerét akarják jellemezni, azt mondják, hogy ez amolyan „tanyai gazdálkodás”. És ezzel a holtig tanyán lakó pusztai „farmerekre” céloznak.

A gazdasági értékelés másik oldala a fogyasztás szempontjából való mérlegelés. Ha értékesnek tartjuk a termelés fokozását, értékesnek kell elismernünk a fogyasztás mennyiségi és minőségi emelést is. Erről az oldalról még inkább alól marad a farm. Egyrészt a farmlakó absolute kevesebbet fogyaszt, mint a falusi vagy városbeli, másfelől szükségletének egy részét a csereforgalom kizárásával elégíti ki és ezzel elrugja magát a munkamegosztás előnyeit, amelyek pe-

dig lehetővé tették kultúránk kifejlődését. A paraszt általában keveset fogyaszt és általában kevésbé kapcsolódik bele a forgalomba, de ez a farmlakónál még fokozódik. Ez áll mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Kevésbé és rosszabb ruhát használ, egész nyáron mezítláb és alsóban jár, kevésbé bútort tart stb, bizonyos javakat pedig egyáltalában nem használ. Az apróbb használati és termelési javakat saját maga kénytelen előállítani, természetesen tökéletlenül. Ezek mind a farm-állapot járulécai.

Ime tisztán gazdasági szempontból is elmarad a farm a tanyától és falutól. De akár elmarad, akár nem, felmerül a kérdés, hogy a gazdasági értékelés lehet-e végső egy termelési rendszer felett, amely egyuttal települési rendszer is, tehát a termelő emberek összes életviszonyaiban érdekelve van. Tehát lehet-e gazdasági szempontból felelősebbé tehető értékelést mondani a tanya vagy farm felett? Ha igen, akkor úgy kellene berendeznünk a világot, hogy a gyermekeket 20 esztendőskorukra kiképezzünk jó földművelővé, vagy jó bányásszá és ki-telepítőnek holtig a termelő helyére. A földművelőt a pusztára, a bányászt a bányába, hogy termeljen amennyit csak tud.

A gazdasági értékek közvetett értékek, előttük vagy felettük abszolút értékek állanak és ezek ítélete a végső. A végső értékek szempontjából való megítélés, ha a kultúrát közvetlen értékek rendszerének tekintjük, kulturális értékelésnek is nevezethetjük. Ebből a szempontból aztán végérvényesen alul marad a farm. Kultúrélet csak iskolák mellett képzelhető el; hogy ez milyen nehézségekkel jár, azt már láttuk. Nemkülönbben az állandó társas érintkezés szintén feltétele az emberi életnek, ez pedig a farmlakónak ismét hiányzik. Tényleg: akinek van annyi jövedelme, hogy abból kultúremler módjára megélhet, az nem él a farmon, még ha földművelő is. A paraszt itt is általában alárendelt és szereptelen más osztályokkal szemben, még a megfelelő proletár és kispolgári rétegek mellett is lemarad, de fokozott ez a farmlakóknál. A kulturális alulmaradás különben híven tükröződik mind a termelés, mind a fogyasztás viszonyában.

Ez az értékelés azonban csak akkor áll, ha a kultúrát normative kiterjesszük minden emberre és az abszolút értékek mértékét alkalmazzuk osztályra való tekintet nélkül minden emberre, mert az az értékelés, hogy bizonyos embereknek csak annyira van szüksége, amennyi ép elég élete fenntartásához és munkája végzéséhez, a farmrendszert csak glorifikálhatja.

Ez a szempont azonban annyira nem komoly, hogy akik vallják, nyíltan és világosan sohasem hangoztatják.

Két okát adtam annak, hogy a farm alatta marad a tanya és falurendszernek: az iskolázás lehetetlensége és a társas elszigeteltség. Szinte ajánlja magát az ellenvetés: ezeken a közlekedés megjavításával segíteni lehetne. Hogy azonban olyanná fejlesztesse a közlekedési eszközök és utak, hogy zavartalan és könnyű közlekedést biztosítsanak, annak első sorban is gazdasági tekintetek állják útját. Egyszerűen nem éri meg — most csak gazdasági értékeket állítva szembe — azt az óriási befektetést és áldozatot az utak kiépítése, amit, mint előnyt jelentene. Ha pedig kulturértékeket állítunk szembe gazdaságával, akkor úgy alakul a helyzet, hogy más úton kevesebb gazdasági érték feláldozásával több kulturérték számára nyílik érvényesülés. Más oldalról pedig akármilyen tökéletes közlekedési hálózat sem pótolhatja az együttlakást. Nem is beszélve arról, hogy a közlekedés javulása sok dologban nem változtatna semmit (vízvezeték, villany stb.).

Végeredményben tehát minden vonalon alul marad a farmrendszer. Ez azonban nem jelenti azt, hogy most már a falurendszer tökéletes. Az iskolázás nagyobb lehetősége és állandó társas érintkezés mind elősegítik a földművelői szaktudás megszerzését, másfelől pedig lehetővé teszik az általános kulturéletbe való bekapcsolódást in abstracto (látni fogjuk, hogy in concreto miért nem). Azonban termelési szempontból tisztán hátrány az a sok utazás, sok szállítás: pl. takarmánybehordás, trágyakiszállítás, naponként való hazajárás a szántóföldről, ezt azonban ellensúlyozhatja az említett körülmény, a falusi földművelő könnyebben tökéletesbítheti szaktudását, tehát eredményesebben termelhet. Tiszta tehertétel azonban az, hogy a faluban differenciálatlanul együtt van a termelési és fogyasztási üzem. E tétel a farm számláját is terheli. In concreto így fest a differenciálatlanság: télen a lakóház egyuttal csirketeleltető hely, pék-, szíjgyártó- és bognár-műhely, nyáron pedig egyuttal udvar, istálló és konyha. Az ereszalja: raktár és veranda stb.; időben pedig: a férfi egyik félórán az állatokat tisztítja, a másikban eszik, azután jószágot etet és mondjuk, bemegy a szobába olvasni. Természetesen ezt ugyanabban a ruhában. Az asszony hasonlóképp: ugyanazon ruhában, esetleg kézmosás nélkül (örökös öltözés, vetkőzés, mosakodás lehetetlen) süti a kenyeret, ajnározza a csirkét, szoptatja a gyereket, tehenet fej és maga is eszik, vagy megáll be-

szelgetni. A paraszt életét általában dominálja a termelés (ez az ő passzív hatalmi helyzetének a lényege); de a differenciálatlanság percenként és lépésenként a termelési munka nyügébe köti a többi cselekvéseit is: a gazdaságtan nyelvén szólva, a fogyasztást. Ha egy egyénről van szó, ennek minden percét betölti a termelő munka, családnál már egy-két tag felszabadul (cseléd persze még „jobb”), de itt is alig beszélhetünk egészen szabad, bármire felhasználható időről, még kevésbé helyről, amely ne lenne a termelő munka helye. Egy szóval falusi paraszt portán, mely differenciálatlan termelési és fogyasztási üzem, lehetetlen az emberi kulturélet. Ha egy művelt ember mezei termelésbe fog, vagy egy földművelő valami úton magasabb műveltségre tesz szert, első dolga, hogy a ház telkét szigorúan két részre osztja, lakóházra és termelési üzemre, vagy pedig a tanyára viszi ki a termelési üzemet, illetve hazahozza városba, faluba a háztartást. És itt kerül a tanya a falu és farm fölé. .

A két tárgyalt termelési rendszer előnyeit azok hátrányai nélkül egyesíti magában a tanyarendszer, amennyiben csakugyan tanya. A korlátozásokat láttuk. Termelési és fogyasztási üzem elkülönült. Termelési üzem kinn a termőföldön, nincs felesleges szállítás, helyben terem a takarmány, helyben marad a trágya, eszközök, gépek kéznél vannak stb. Másfelől pedig a városban vagy faluban a háztartás. Iskoláztatás nem ütközik nehézségekbe, állandó társas érintkezés folytán nem kapcsolódik ki a földművelő a kultúra fejlődéséből. A termelési tevékenység független más irányú cselekvésektől, ezzel meg van feltétele a kulturéletre való felemelkedésnek.

A tanyának nevezett jelenségek azonban csak kis részben, vagy egyáltalán nem ilyenek. Az egyéni differenciálódású tanya a gazdára nézve ilyen, de ez ép azon az áron lehető, hogy cselédjeit, tanyását farmállapotba taszítja, tehát az ilyen tanya csak a gazdára nézve tanya egészen, a cselédnek farm és jelenti mindazt, amit a farm jelent megszorozva azzal, hogy cselédek. A családi differenciálódású tanya pedig egészen senkire nézve sem tanya. A tanyán lakó aktív fiatal földművelők majdnem farmállapotban élnek azzal a különbséggel, hogy sűrűbben hazajárnak és fiaikat a városból járattják iskolába és maguknak is „otthon” a város, mely háztartásuknak egy részét is magában foglalja. De végképen csak akkor mennek haza, ha már pályájuk nagy részét megfutották.

Százszázalékos tanyarendszer ez volna: fogyasztási üze-

mek, lakóházak benn a városban és csak lakóházak; termelési üzemek, tanya kinn a termőföldön, amelyekben állandóan senki sem lakik, hanem naponként ki-kijárnak a munkára.

Ilyen tanyarendszer azonban elképzelhetetlen individualista berendezkedés mellett. Ehhez szervezet kell. Itt aztán szerephez juthatnak a tanyaközpontok, de nem mint lakóház-, hanem mint termelési központok.

Ez értéktan. A politikának, mint a helyes eszközök tudományának feladata azon eszközök keresése, amelyek legegyszerűbben vezetnek az értékes állapothoz. Az a politika mely ilyen kiindulású, szükségképen idealista (realista politika *contra dictio in adiecto*), de nem szükségképen forradalmi. Bizonyos, hogy ebből az irányból soha nem indulnak ki forradalmi erők, de ha más irányban forradalomszerű változás történik, akkor itt is esedékes ilyen változtatás, kivált, ha a szervezetet juttatja előtérbe. A jövő politikája azonban nem lehet olyan vak, hogy mindig csupán pillanatnyilag elkerülhetetlen változtatásra hajlandó és ezzel úgy összekuszálja a dolgokat, hogy a forradalmi változást elkerülhetlenné teszi. Célkitűzése csakis az lehet, hogy radikális változtatást forradalom nélkül végezzen el.

Erdei Ferenc.

TÁRSADALMI ÉLETTAN.

Tetoválás előfordulása hazai bűnözőknél.

A tetoválás, vagyis az a szokás, hogy a bőrbe sajátos festési eljárással különféle ábrákat, jeleket rajzolnak, meglehetősen elterjedt az alacsonyabb néposztály fiai között, különösen hajósoknál, katonáknál, de legérdekesebb példáit a bűnözők sorai-ban látjuk, akiknél a tetoválás szinte az egyéniséghez tartozik. *Lombroso, Marzo, Perrier* vizsgálatai szerint a bűnözők 23-68 %-a tetoválja magát; egy szovjet javító intézet 136 fiatalkorú bűnözője közül 56% (*Solowjewa*), egy másik felvétel szerint 1397 olasz elítélt közül 13-4% volt tetoválva (*Ottolenghi*).

Ez év folyamán a szegedi Anatómiai Intézet (igazgató: *dr. Kiss Ferenc* egyet. ny. r. tanár) anthropologiai osztálya bűnügyi embertani vizsgálatokat kezdeményezett a Csillagbörtön elítéltein s ezen alkalommal lehetővé vált számomra

is a tetoválások előfordulásának vizsgálata, amelynek során érdekes megfigyelésekhez jutottam.

Az esetek gyakorisága nagyjában megegyezett azzal, amit *Ottolenghi* említ, amennyiben 400 elítélt (többnyire visszaeső) között 50, vagyis 12·5% tetovált egyén volt (1—1 egyé-
nen többszörösen is, átlagban kétszer). Előre kell azonban be-
csájtanunk, hogy a tetoválásoknak csak egy része esik arra az
időre, amelyet fegyházban töltöttek. Az eseteknek több
mint fele a katonáskodás idejéből (18—25 év) származik,
csak később újabb rajzok kerültek a régihez.

A katonáskodás idejéből való ábrázolások tárgya több-
nyire kard, puska, sisak, lófej, harctér neve, ideje, történelmi
személyek (Rákóczi, Mária Terézia, Ferenc József) arcképe és
10 esetben a magyar címer.

A bűnözők tetoválásai nem annyira nagy számuknál,
mint inkább tárgyuknál és vonatkozásaiknál fogva érdekese-
sek.

A Csillagbörtön elítélteinél is ugyanazok az erotikus,
szentimentális, exotikus jelképek ismétlődnek, amelyeket kül-
földi fegyházak lakóinál leírtak, mindössze azok a vallási
és bosszút hirdető képek hiányoznak, amelyeket csak olasz bű-
nözőknél észleltek, s amelyek sajátos fajpsychéjükkel hozhatók
kapcsolatba.

Az erotikus jellegű képek között női akt volt 9, női fej 7,
szívek saját és női névvel 16. Előfordulnak azután egyiptomi
női fejek, indián fejek, madár, virág, koponya kerestbe tett
csontokkal és gyakoriak a női nevek. Néha 2—3—4 név ugyan-
azon személyen.

A tetoválásokat a test legkülönbözőbb (többnyire fedett)
testrészein rejtik pl. Katonáknál egyszerűen a jobb, vagy bal
karon, ritkán a kézen, mellen. A bűnözőknél alsó lábszáron, ál-
lon, penisen, háton, stb. Egyik bűnöző, aki valamikor haditen-
gerész volt, vasmacskát tetováltatott a fülére. Más esetben az
illető minden újjára egy-egy számot írt, amelyek egy számára
nevezetes időre emlékeztetnek. Egyik visszaeső, terhelt rab tes-
tén több különféle tetoválást őriz. Ezek egyike (fogsága idejé-
ből) a penisen van és egy meztelen nőt ábrázol. Érdekes külön-
ben, hogy egyedül ez az ember állította, hogy tetoválását nem
bánta meg, a többiek, különösen az értelmesebbek már szívesen
megszabadulnának ezektől a bélyegektől, ha lehetséges volna,
mert hiszen jó ismertető jelek a hatóság kezében. Az előrelátó
bűnöző nem is tetoválja magát. Legtöbbjük egész alacsony szín-

vonalon áll, 9 analfabéta, 16 négynél kevesebb elemít, 24 négy, illetve hat osztályt járt és csak egy tetoválnak volt hat osztályú középiskolai végzettsége.

A műveltség foka és a tetoválás gyakorisága közti összefüggést már *Lombroso* felismerte és ennek alapján állította fel azt az elméletet, hogy a civilizált emberek közt élő tetováltak visszaütesek a primitív emberre. *Freud* szerint viszont a tetoválásokat olyan emberek gyakorolják, akik a külvilágtól el vannak zárva (katonák, foglyok) és ez a körülmény saját testük iránt való fokozottabb érdeklődést vált ki.

Bizonyos, hogy ezt a szokást egyetlen lelki tényezőre visszavezetni alig lehet. Ezt bizonyítják a bűnözők válaszai, amelyek igen változatosak voltak arra a kérdésre, hogy miért hagyták magukat tetoválni. Leggyakoribb indoklás az volt: „mert mások is teszik“, „mert szokás“, „szép“, „fiatal voltam“, stb.; a bűnöző lelki közömbösségét árulja el ez a felelet: „mert élve úgysem szabadulok“, a legemberibb megnyilatkozást azonban talán az a szerencsétlen tette, aki már gyermekkorát javító intézetben töltötte és már akkor tetováltatta magát, „mert akartam valamit, amit nem lehet tőlem elvenni“.

Ilyen feltételek hallatára igazat adunk *Niceforonak*, aki szerint „a tetoválás a primitív és szegény intelligenciának »automatikus« megnyilatkozása“.

Huszár György.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Rapaics Raymund: *A magyarság virágai.* A virágkultusz története. Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadása. Budapest, 1932.

A Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalatában Herman Ottó művei óta alig került ki olyan munka, mely az etnografiához és a nyelvtudományhoz oly közel állna, mint Rapaics könyve. Ez a könyv tulajdonképen a kert és a kertészet története, s megtudjuk belőle, hogy a középkori kolostori kertből, melyben épúgy, mint a lovagkertekben, elsősorban orvosi fűveket, herbákat termeltek, mint fejlődött a reneszánszon és a barokkon keresztül a mai polgári és díszkert, hogy hogy kerültek ide a herbák helyébe, a rózsák és liliomok mellé, a tulipán, s a többi török eredetű virág, azután az amerikai, délafrikai, kínai s végre a japán flóra csodái.

Mindjárt az első fejezet olyan kérdést vet föl, mely az említett tudományágakat rendkívül érdekli: volt-e az ősmagyar-ságnak virágkultusza? A válasz határozottan tagadó, mert azok a növények, amelyek Ipolyi Arnold és Kandra Kabos mythológiáiban szerepelnek, a görög-római füveskönyvekből és a keresztény kolostorokból kerültek hozzánk. Kiderült az is, hogy a honfoglaló ősök sírjában talált tárgyak díszének semmi közük a tulipánhoz. A tulipános láda sem lehet régi birtoka népünknek, s a 18. század második felében még csak lilimos ládáról tudnak, s népdalainkban is ez szerepel. Naumann (Grundsätze der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1922, 21, 23. l.) szerint a tulipán a németeknél is a felsőbb osztályoktól szállt le a nép közé, s ott is csak a 18. században terjedt el. Nálunk a tulipán-motivum már a 17. sz. közepén ismert volt. Eszterházy Pál báró leánya, Ilona után maradt ingóságok jegyzékében (1651-ből) a tulipán csészedíszként szerepel: „egy aranyos csésze, más aranyos csésze, harmadik aranyos ezüst csésze *tulipán* az közepiben“ (Radvánszky, Magyar Családelet és háztartás 1879, II, 32).

Rapaics csak két virágot ismer el olyannak, melyben az ősmagyarság virágkultuszának a csírái feltételezhetők: a kökörcsint és a gyopárt. Emellett szól az a körülmény, hogy mindkét virágnév honfoglaláselőtti török jövevényszavaink közé tartozik. A kökörcsin-szint nagyon kedvelték ősünk ruháikon. Így Bethlen Gábor vásárlásai közt találunk „Egy vég ezüstös *kökörcsén szín* tabitot“ (Radvánszky, Udvartartás és számadás könyvek 48). De máshol is, pl. „Egy *kikircs színű* dupla tafota szoknya“ (1620, Radvánszky: MCsaládelet 222). „*Kikircs színű*, dupla tafota, arannyal varrott előköttő“ (uo. 224). — A *gyopár* természetesen nem a mai *havasi gyopár*, mely mint a *Gnaphalium* nemzetség tagja csak a 18. sz. vége felé kapta magyar nevét Csapó és Benkő után Diószegiéktől, hanem a mai *Helichrysum arenarium* és az *Origanum vulgare*, melyeket ma *szalmavirágnak* (vö. német *gelbe Strohblume* nevét, Pritzel-Jessen), illetve *szurokfűnek* hívnak, Beythe Nomenclatorában (1584) még *sárga gyopár* és *fekete gyopár* nevet viseltek. Pápai Páriz szótárában *Jó szagú gyopár* is előfordul a *Stoechas* címszó alatt, Veszelszkinél pedig az *Origanum vulgare* egyik neve *Varga majoranna*. Mármost a *gyopár eredetije* a török *jipar*, *d'ž'ipar* szó, melynek jelentése jó illat, s az újperzsa nyelvben, ahova ez a szó *ipar* alakban ment át, épen az *Origanum vulgare* neve (vö. Munkácsi KSz. 17:235).

A *tulipánt* szintén keletről kaptuk, de csak a 16. sz. közepén. Neve török, illetve perzsa szó, s tulajdonképen turbánt jelent, de mi valószínűleg német vagy olasz közvetítéssel kaptuk. Az a vélemény, hogy a népies *tulipánt* változat is szöröstől-bőröstől idegen jövevény, tévedésen alapszik, mert a Busbecqnél előforduló változatban („*tulipanti* aut nullus aut exiguus est odor“) a *t* a latin ragozás miatt került a töbe.

Legrégibb virágaink közé tartozik kétségkívül a *gyöngyvirág*, melynek ízig-vérig magyar neve onnan származik, hogy „tőkoesányán fehér gyöngyök módjára sorakoznak apró, kellemes illatú virágai“. Mint a *kökényszem*, hasonlóságon alapuló összetétel, szükségtelen tehát a *gyöngyömvirágom* kifejezésből származtatni. Batthány Pálné Illyésházy Katalin grófnő 1660 körül összeállított hozományjegyzékében ruhadíszül való alkalmazására van adat: „Szoknyához való gyöngyvirág 2“ (Radvánszky MCsaládelet 337).

Érdekes a *csipkerózsa* neve. Tulajdonkép azt jelenti: 'tüskerózsa', s a székelyek a tüskét ma is csipkének mondják. Régen a *csipkebokor* egyszerűen csak annyit jelentett 'tüskebokor', s így hívták a galagonyán, málnabokron kívül a földi szedret is, s a bibliai *égő csipkebokor* éppen a *Rubus sanctus* Schreb. volt (vö. Ny. 59:31).

Mindmáig homályos ellenben a *pipacs* neve. Az a föltevés, hogy a pipával van kapcsolatban, nem valószínű, mert számtalan alakváltozata ebből nem magyarázható meg: régi *pip*, *piparts*, *pip(p)ancz*, *papacz*, *papicz*, *papitsk*, *patats*; a népnyelvben: *pip* Békés m., *pipók* Baranya m., Somogy m., Balatonkeresztur, *papics* Erdővidék, *papicsk* Dráva mell., *patacs*, *pacsat* Csallóköz, *paticska* Baranya m. Munkácsi szerint a szerb *papuče* 'Papaver rhoeas' átvétele (Nyr. 10:341), de ez sem bizonyos, mert más szláv nyelvből nem ismerjük megfelelőjét, lehet tehát az is, hogy a magyarból került oda.

Rapaics kutatásai is arra az eredményre vezettek, hogy a népet nem érdekelte esztétikai szempontból a természet, s a parasztkertek és a falusi temetők virágai is a kolostori kertekből kerültek. Itt is érvényes tehát az a törvény, hogy a nép műveltségi elemei a felsőbb körökből származnak („gesunkenes Kulturgut“), mint már Naumann is megállapítja: „Das unabänderliche Gesetz reicht selbst bis in den Garten der Bäuerin, wo wir neben den uralten Pflanzen des Hackbaues den Blumen des 18. und 19. Jahrhunderts begegnen“ (i. m. 18. l.).

Jó példa erre a legnépszerűbb parasztvirág, a *muskáttli*,¹ melynek első fajtája a 17. század legvégén került a Fokföldről Angliába, hozzánk csak jóval később jutott, a nép közé pedig csak a 19. sz. közepén szivárgott le egyik keverékalakja.

Rapaics pompás előadásban megírt műve nemcsak a nagyközönség érdeklődését érdemli meg, hanem a nyelvtudomány és a néprajz forrásmunkája is. *Beke Ödön.*

Szombathy Viktor: *Én kedves népem.* A szépirodalom ugyan nem tartozik a tudományos lapok érdekkörébe, de ezúttal kivételt kell tennünk. A megszállott Észak írója a Kisalföld népét szólaltatja meg, és ezért visszhangot várhat joggal a Tömörkény földjéről, ahol a néplélek és népnyelv kutatása iskolát alapított.

Szombathy prágai magyar katonái a mi vérünkben valók. Becsületes lelkiük minden megmozdulása, minden igaz szavuk érdekel. Ez az a kimeríthetetlen népnyelv, amely minden íróművészetnek ősforrása.

Hegyettem kerekedik, — nagyhatalmasat karajtott a kenyérből, — vonatosnóta, — pocita (kis házi mulatság), — maradhatósat mond (közönségmarasztót, érdekeset), — vesárnap, — megverrette (megverte helyett), — ballókáztam kifelé, — ténfergőzött, — régi, előtti dolgokat kérdett.

Akit pedig érdekel a „néplélek válsága“, olvassa el: „Idesapánk hazajött“. A háborúból és fogságból hazavetődött ember drámáját igazabban senki sem festette meg. Ez a jelenet odaillik Mikszáth kaszavásárló magyarja mellé.

Szilády Zoltán.

KÉRDÉSEK.

53. kérdés. Mikos Kelemen két levelében (a 62. és 74.-ben) is említi a *koldusláb* nevű süteményt v. kalácsot. — Ismernek-e ma Erdélyben vagy máshol ilyen nevű kalácsot, süteményt s milyen az, hogyan készül, hogyan sűtik?

Benkő József.

54. kérdés. Jókai Mór: Csata-

képek a magyar szabadságharcból (Centrum kiad. Bp. 1925). XXI. k. 176. l. ezt írja: „... vendégséget csapott számunkra bográcsos hús és *cserepecsikon* sült halból“.

Ismerik-e valahol a *cserepecsik* szónak ilyen, halsütő szerszám jelentését? *Benkő József.*

¹ Benkő még *muskáta*, *illatozó daruorr* néven említi a *Geranium odoratissimumot*. Diószegiék alkotása az *isztragor* név, mely a régi *isztrag*, *esztrág*, *székely esztrág* „golya“ és az *orr* szó összevonása.

FELELETEK.

Felelet a 25. kérdésre. Daku csipőig érő, egyenes szabású ujjas bárányszőrű női kabát, mely a bőr természetes színében maradt, vagy házilag sárga színűre u. n. téglaporral festük. Ilyeneket készítés közben is láttam. A juhászok női hozzátartozói részére készültek 1924—1925. évben.

Kiskőrös. *Tomcsányi Anna.*

Felelet a 27. kérdésre. Szőlőhártya a két szőlőtőkesor között kapával magasabbra húzott homokosor, mely télen a tőkék betakarására szolgál.

Kiskőrös. *Tomcsányi Anna.*

Felelet a 38. kérdésre. Debrecen város óriási határa a Hortobágy mentén nagy vonalon érintkezik a Kunsággal. Ilyenformán úgy legeltetési okokból, mert vagy a debreceniek legeltettek a Kunságon vagy a kunsági gazdák jöttek a Hortobágyra legeltetni, másfelől a debreceni gazdák és kupecsek nagyban járták a kunsági: karcagi, kunhegyesi, madarasi vásárokat; végül sok mezőgazdasági napszámos jött a debreceni határba dolgozni: a fenti okokból a Kunság és Debrecen közt az összeköttetés állandó volt.

A debreceni ember mindig röviden mondomta és mondja ma is ki a kun szót. Röviden használja a kiejtésében a Kunság, kunok, kunsági emberek, kunsági vásár, kunsági jószág, kunosó, kunsági szél, kunegér tárgyneveket ép úgy mint Kunhegyes az öreg Kun Antal, Kunmadaras, Kun Ágota csárda, Kun Pál halma,

Kun György tava tuajdonfőnevet, kunszelid (haragos) melléknevet.

Ecsedi István.

Feleletek a 49. kérdésre:

A „csihés“ szó Makón közismert. Valakit „csihéssé tenni“, annyit jelent, mint nagyon megijeszteni. „Valósággal csihéssé lettünk“, úgy megijedtünk.

Makó. *Diós Szilágyi Sámuel.*

Csihész = ijedős, nyavalyatórós. „Még csihéssé térszéd ám azt a gyereket“. Megkérdeztem így: Milyenné teszi? „Hát ijedőssé, nyavalyatóróssá“. [A szó valószínűleg Hódmezővásárhelyről került Orosházára.]

Szeged. *Benkő István.*

Apátfalván a kondást hívják csihésnek.

Lukács Gyula.

Csihész = előmunkás.

Szatymaz. *Zsák József.*

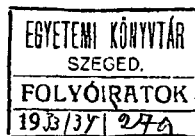
Valószínűleg az epilepsziás, könnyen ijedős emberekre mondják azt, hogy csihéssé lesz. Pl. „Meg ne ijedsz ezt a gyereket, mert csihész lesz“. Vagy: „Ugy megijesztett, majd csihész lettem“. Szentes. *Zsoldos Andor.*

Feleletek az 50. kérdésre. Makón a terhes asszony „boldog állapotban“ van.

Makó. *Diós Szilágyi Sámuel.*

Szegeden többször hallottam: A fejsze, a bot **boldogabb** végével ütötte. — Ebben a szólásban **boldogabb** annyit tesz, mint „súlyosabb, hatásosabb“.

Szeged. *Benkő István.*

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1932

TARTALOM:

	Lap
<i>Bátky Zsigmond</i> : A magyar istálló (ól) eredetéhez — — — — —	1
<i>Moór Elemér</i> : A magyar nép eredete I. — — — — —	6
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Csefkó Gyula</i> : A lutheránus és az asz- szonyember. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Vadász babonák. <i>Szendrey</i> <i>Ákos</i> : Hátibőr (N. és Ny. I. 231). — — — — —	25
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Banner János</i> : Parasztnóták Bánkútról. <i>Dömötör Sándor</i> : A betyár kendője I. — — — —	30
NÉPI, FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Timár Kálmán</i> : Negy- venelés — — — — —	34
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Eperjessy Kálmán</i> : Tanulmányok a ma- gyar mezőgazdaság történetéhez. I. A regéczi uradalom gazdál- kodása a XVIII. században. <i>Túri Károly</i> : Für István: Az i-zés állapota a mai nyelvjárásokban. b.: Szegedi Kis Kalendárium 1932. — — — — —	39
KÉRDÉSEK — — — — —	46
FELELETEK — — — — —	47

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság nép-
rajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó min-
dennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tag-
ajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény
stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem,
Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a
szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámára útján (Bibó István
dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámra kizárólag
a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rend-
eltesét külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizető-
lapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küld-
jük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámára
telepítendő”.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai ré-
szére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északameri-
kai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj
fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll ren-
delkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára
20 pengő.

A szerkesztésért felelős: Dr. BIBÓ ISTVÁN min. tanácsos. egyet. könyvtár igazgató.

A kiadásért felelős: Dr. GERHAUSER ALBERT áll. felső keresk. isk. tanár.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. nyomdájában. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1932

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon</i> : Arany János köszöntő verse Szász Károly nevénapjára — — — — —	49
<i>Moór Elemér</i> : A magyar nép eredete II. — — — — —	53
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Túri Károly</i> : Bercel. <i>Beke Ödön</i> : Sugár és sudár — — — — —	66
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Dömötör Sándor</i> : A betyár kendője II. — — — — —	73
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Ébner Sándor</i> : A tiszapolgári csapásolás — — — — —	77
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Erdei Ferenc</i> : A makói tanyarendszer — —	81
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Karácsony Sándor</i> : Illyés Endre: A magyar református földművelő nép lelki élete. <i>Nagy Julia</i> : Adatok Dombrád község s a dombrádi ref. egyház történetéhez — —	91
KÉRDÉSEK — — — — —	97
FELELETEK — — — — —	97

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámhlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámhla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapon minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámhlára telepítendő“.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátty Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 1 pengő 25 fillér.

- I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
 II. „ „ „ „ második „ Megrendelhető a kiadóhivatalban. „ „ 2 „

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátty Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum.)

BETÉTEKET

magas kamattal gyümölcsöztet

KÖLCSÖNÖKET

folyósít bankszerű fedezettel, kedvező feltételekkel

A SZEGED-CSONGRÁDI TAKARÉKPÉNZTÁR

ALAPITVA 1845-ben.

Az intézet saját vagyona: 4 és fél millió pengő.

Saját házai:

1. Székház: Széchenyi-tér 7. szám és Takaréktár-utca 5. szám.
2. Bérpalota: Takaréktár-utca 8. szám és Horváth Mihály-utca 9. szám.
3. Bérház: Széchenyi-tér 8. szám (volt Jerney ház).

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvénye jól jövedelmez!
 Vásárlást az intézet közvetít.

A szerkesztésért felelős: Dr. BIBÓ ISTVÁN min. tanácsos. egyet. könyvtár igazgató.

A kiadásért felelős: Dr. GERHAUSER ALBERT áll. felső keresk. isk. tanár.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. nyomdájában. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1932

TARTALOM:

	Lap
<i>Bibó István</i> : Nomád népek lángelméi. Arpád — — — — —	99
<i>Moór Elemér</i> : A magyar nép eredete III. — — — — —	115
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Beke Ödön</i> : A kút ménje. — <i>Kner Izidor</i> : Bírópecsét — — — — —	128
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Nyíri Antal</i> : Tudja a dürgést	131
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Halászszerkezetek és hiedelmek I. — — — — —	135
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Erdei Ferenc</i> : A málkói tanyarendszer II.	140
TÁRSADALMI ÉLETTAN. <i>Berecz János</i> : A constitutióról. — <i>Sziráki István</i> : Terheltség és szaporodás szegedkörnyéki alkoholista családokban — — — — —	148
KÖNYVTISZTÍTÁSI JELENYEK, BÍRÁLATOK. <i>Túri Károly</i> : Berze Nagy János: Magyar szokásaink és a folklóre. — <i>Túri Károly</i> : Imotai Ilona: A Teleki kódex Szt. Anna legendájának nyelvi földolgozása — — — — —	151
KÉRDÉSEK — — — — —	153
FELELETEK — — — — —	153

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálas, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámllája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámll kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámllára telepítendő“.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.

- I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1830-ban megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum.)

BETÉTEKET

magas kamattal gyümölcsöztet

KÖLCSÖNÖKET

folyósít bankszerű fedezettel, kedvező feltételekkel

A SZEGED-CSONGRÁDI TAKARÉKPÉNZTÁR

ALAPITVA 1845-ben.

Az intézet saját vagyona: 4 és fél millió pengő.

Saját házai:

1. Székház: Széchenyi-tér 7. szám és Takaréktár-utca 5. szám.
2. Bérpalota: Takaréktár-utca 8. szám és Horváth Mihály-utca 9. szám.
3. Bérház: Széchenyi-tér 8. szám (volt Jerney-ház).

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvénye jól jövedelmez!
Vásárlást az intézet közvetíti.

A szerkesztésért felelős: Dr. BIBÓ ISTVÁN min. tanácsos, egyet. könyvtár igazgató.

A kiadásért felelős: Dr. GERHAUSER ALBERT áll. felső keresk. isk. tanár.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. nyomdájában. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1932

TARTALOM:

	Lap
<i>Bibó István: Dugonics András I.</i> — — — — —	155
<i>Mcór Elemér: A magyar nép eredete IV.</i> — — — — —	161
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Csefkó Gyula: Anglit bor.</i> — <i>Horger Antal: Tülok.</i> — — — — —	178
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Dömötör Sándor: Magyar adomaváltozatok V. 13. A fogadósnak tetsző nóta és falucsúfolóink.</i> — — — — —	185
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Szendrey Zsigmond: Halászs szokások és babonák II.</i> — — — — —	190
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Erdei József: A málkói tanyarendszer III.</i>	193
TÁRSADALMI ÉLETTAN. <i>Huszár György: Tetoválás előfordulása hazai bűnözőknél.</i> — — — — —	198
KÖNYVTISMERTETÉSEK. <i>Beke Ödön: Rapaics Raymund: A magyarság virágai.</i> — <i>Szilády Zoltán: Szombathy Viktor: En kedves nópem.</i> — — — — —	200
KÉRDÉSEK — — — — —	203
FELELETEK — — — — —	204

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

